

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

„Végek dicsérete” Bégek, kapitányok, katonák

FÓTI MIKLÓS

Szeged 16. századi szandzsákbégjei

BALOGH MÁTÉ

Id. felsőkáldi Káldy Ferenc

Batthyány I. Ádám szolgálatában

BORBÉLY ZOLTÁN

A felső-magyarországi főkapitányi tisztség
hatásköre Homonnai Drugeth János
főkapitány példáján keresztül

VÉGH FERENC

Magyar végvári alakulatok
a harmincéves háború
birodalmi hadszínterein (1642)

38. évf.

2023

4. szám

ILLÉS IMRE ÁRON

A városi követségek helyi szabályozása
a Római Birodalomban

38. évfolyam

2023. 4. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

TÓTH HAJNALKA

A kiadvány

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Kultúráért Alapítvány

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara,
a Szegedért Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER

GALAMB GYÖRGY

HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR

PELYACH ISTVÁN

SZÁSZ GÉZA

TAMÁS ÁGNES

TOMKA BÉLA

TÓTH HAJNALKA

TÓTH SZERGEJ

VUKMAN PÉTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

FÓTI MIKLÓS	
Szeged 16. századi szandzsákbégjei	5
BALOGH MÁTÉ	
Egy kimagasló szervitori karrier. Id. felsőkáldi Káldy Ferenc Batthyány I. Ádám szolgálatában	30
BORBÉLY ZOLTÁN	
„...fő nélkül csak egy nap sem jó volna azt a földet hadni”. A felső-magyarországi főkapitányi tisztség hatásköre Homonnai Drugeth János főkapitány példáján keresztül	50
VÉGH FERENC	
Kanizsától Olmützig. Magyar végvári alakulatok a harmincéves háború birodalmi hadszínterein (1642)	73
ILLÉS IMRE ÁRON	
A városi követségek helyi szabályozása a Római Birodalomban	86

Műhely

ERDEI IVÁN MÁRK	
Egy fiatal főúr helykeresése a magyar arisztokrácia köreiben. Zrínyi Ádám küzdelme a muraközi és légrádi kapitányi cím elnyeréséért két 1687 nyarán Batthyány II. Kristófhoz írt levele tükrében	100
SZEBENYI GÁBOR	
Radonay Mátyás zalavári apát és kapitány, Pécs öntörvényű püspöke	118
GONDA BENCE	
Sárkányok a Kanizsával szembeni végvidéken. Katonai karriertörténetek vázlata a 17. századból	135

Elmélet és módszer

SZABADOS JÁNOS	
A 17. század első felének Habsburg–oszmán diplomáciája. Források és lehetséges kutatási irányok	150
CZIRÁKI ZSUZSANNA	
Kora újkori oszmán vonatkozású dokumentumok a bécsi Haditanács levéltári hagyatékában	173

Figyelő

ERDŐS ZOLTÁN	
Mohács megértéséhez	187
<i>(Mohács szimfónia – Tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből: Mohács Symphony – Studies on the new research achievements on the Battle of Mohács 1526. Szerk. Varga Szabolcs – Türk Attila. Budapest: Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága – Mohács 500 Egyesület, 2022. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia])</i>	
BORÓVI DÁNIEL	
Egy emlékműállítás anatómiája	192
<i>Debreczeni-Droppán Béla: A múzeumkerti Arany-szobor. (Biblioteca Humanitatis Historica 20). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2022.</i>	
DEÁK ÁGNES	
Tudomány, katolicizmus, összbirodalmi patriotizmus és konzervatív politika metszéspontján	198
<i>(Christof Aichner – Brigitte Mazohl [Hg.]: Die Korrespondenz des Ministers für Cultus und Unterricht Leo Thun-Hohenstein [1849–1860]. Auswahledition zu den Reformen von Unterricht und Bildung in der Habsburgermonarchie. Unter Mitarbeit von Tanja Kraler. Wien–Köln: Böhlau Verlag, 2022. [Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Bd. 122.]</i>	

A fordításokat RAKOVSKY ANDRÁS készítette.

FÓTI MIKLÓS

HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat, BTK Történettudományi Intézet

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 5–29.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.5-29

www.aetas.hu

Szeged 16. századi szandzsákbégjei*

A szegedi szandzsák hatalmas területével emelkedett ki a hódoltság altartományai közül. A Duna–Tisza közének déli részét foglalta magában, Apostagtól a Duna mentén le Titelig, ahol a Tisza a Dunába torkollik, innen pedig fel észak felé, egészen Szentésig, felölelve Bács és Bodrog vármegyék egészét, Fehér (Solti szék) és Csongrád vármegyéknek pedig egy részét. Kik lehetek azok a bégek, honnan jöttek, milyen családi háttérrel rendelkeztek, akikre az oszmán kormányzat ezt a kisebb országnyi, jelentős gazdasági súllyal és településhálózattal bíró területet bízta? Történetírásunk mindeddig adós maradt többek között a szegedi bégek listájának megbízható és – amennyire lehetséges – teljességre törekedő összeállításával, bár próbálkozások voltak. Reizner János Szeged történetét bemutató monográfiájában egyetlen oldalba sűrítette a bégek azon adatait, amelyekhez ő elsősorban a történetírók munkáiból hozzáférhetett.¹ Majd egy évszázaddal később Szakály Ferenc bővítette ki a 16. századra vonatkozó listát,² ám a török forrásanyag bevonására – mely érthető módon oszmanista feladat – nem volt lehetősége. Szakály munkájának erőssége, hogy olyan adatokat is kihalászott irodalmi művekből, amelyek egy oszmanista figyelmét bizonyára elkerülték volna. Dávid Géza jelentős életműve a hódoltság számos szandzsákjára kiterjed,³ ezekre a publikációkra az érintett főtisztviselőknél fogok hivatkozni. Az archontológiai vizsgálatok módszereit, az azokban rejlő lehetőségeket és a követendő célkitűzéseket is ő fogalmazta meg.⁴ Mintegy negyven éves gyűjtőmunkájának eredményeképpen pedig a befejezéséhez közeledik a magyarországi török közigazgatás valamennyi egységét felölelő, régóta várt könyve. A bégekre vonatkozó archontológiai kutatások létjogosultságát könnyű alátámasztani. Történészeinknél gyakoriak az olyan tévedések, amelyek a bégek alapadatait tartalmazó listák hiányának tudhatók be. Jellemző példaként említhetjük, hogy Takáts Sándor Hamzát és Kara Alit olyan 1572–1573 táján játszódó eseményekben említette fehérvári szandzsákbégként, amikor Hamza történetesen vidini bég volt, Kara Ali pedig még Esztergomban szolgált.⁵ Magam egy tanulmányomban a kinevezések adatainak követésén keresztül találtam meg a hosszú szigetvári regnálásáról híres Szári Ali béget az Oszmán Birodalom keleti határvidékén zajló

* Ez a tanulmány az NKFIH–OTKA K 132475 és 132609 számú konzorciális projektje (A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak [tapu-defter] feldolgozása – II. Magyar Nemzeti Levéltár/Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete) keretében valósult meg. Sz. Simon – Hegyi – Demeter – Sudár – Fóti – Dorogi – Nagy – Záros – Kollányi: *Databases of Cadastral Surveys*, 259–272.

¹ Reizner: *Szeged története*, I. 114.

² Szakály: *Török megszállás alatt*, 618–620.

³ Dávid: *Pasák és bégek uralma alatt*, i. m.

⁴ Dávid: *A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei*, 111–127.

⁵ Takáts: *Rajzok*, 216–217.

perzsa háborúk történeiseiben.⁶ Elmondható, hogy egy ilyen archontológiai segédlet összeállítására nélkülözhetetlen a történészek számára, adatai pedig egyéb kutatások támaszaként, előmozdítójaként szolgálhatnak. Az 1578-as szandzsákösszeírást közreadó kötetem előszavában egy összefoglaló táblázatban közzétettem a szegedi bégek listáját („Preliminary list of the *sancakbeyis* of Segedin”),⁷ de időközben az Sz. Simon Évával megvalósított isztambuli levéltári gyűjtőmunka során jelentős mennyiségű új forrás, jórészt birtokadományozási napló került elő, amelyek hozzájárultak a bégek listájának kiegészítéséhez és pontosításához.⁸ Úgy látom, a továbbiakban a balkáni szandzsákok naplóinak átnézése révén még számos hódoltsági bég áthelyezésére, családi hátterére és különböző hadieseményekben való szereplésére derülhet fény.

Buda 1541-ben történt elfoglalása után a kezdetben hátország nélküli budai vilájet első altartományai közé tartozott a szegedi szandzsák. Felállítását a szakirodalom hagyományosan 1543 első felére teszi, Szeged év eleji elfoglalása utánra.⁹ Már Káldy-Nagy Gyula is kétegyen adott hangot a dátumot illetően: „Szegedet 1543 tavaszán (vagy még korábban) foglalták el.”¹⁰ Hegyi Klára a török várkatonaság finanszírozásának vizsgálata során lett figyelmes egy olyan zsoldlistára, melynek titeli fejezetében már 1542 februárjában Szülejmán szegedi bég terjesztette elő katonái kinevezését.¹¹ Ez azt jelenti, hogy a szandzsák felállítására feltehetően közvetlenül Buda elfoglalása után megkezdődtek az előkészületek, és már közel egy évvel Szeged városának birtokbavétele (1543 farsangja) előtt kinevezték első bégjét, Szülejmán. A szandzsák legdélibb csücskében, a Duna és a Tisza összefolyásánál fekvő titeli vár, mely az északra vezető vízi útvonalak feletti ellenőrzést biztosította, ideális bázist nyújtott a szandzsák észak felé történő kiterjesztéséhez. Hozzátehetjük, hogy a Temesköz megszállása is innen indult ki, ahogy Istvánffyál olvashatjuk, hidak ácsolásával a Tiszán és a keletről érkező Bégán a török sereg számára.¹² Egy forrásunk szerint a szandzsákkal délről határos Szerémségben már 1541–1542 fordulóján török közigazgatást látunk: Báli budai pasa házbirtokainak egy része „Szerém szigetén” (*cezire-i Sirem*) található, ahol a birtokokat kazákba és náhijékbe csoportosítva sorolták fel (például iregi, iloki, varadini, nemcsei stb.).¹³

A közigazgatás észak felé való kiterjesztése tehát valahol ezt követően indulhatott meg, ráadásul éppen az említett Báli pasa fiát, Dervist nevezték ki az első, immáron Szegeden berendezkedő bégnak.¹⁴ Dervis tevékenyen részt vállalt a török uralma alá vont területet jelentősen kiterjesztő, az 1543-as szultáni hadjáratot kísérő eseményekben.¹⁵ Előző posztja a

⁶ Fóti: *Két végvidék szolgálatában*, i. m.

⁷ Fóti: *The Mufassal Tahrir Defteri*, 18–21.

⁸ A digitalizált másolatok hazahozatalához köszönjük az NKFIH–OTKA K 132475 és 132609 projektek támogatását.

⁹ Szeged török kézre kerülésére lásd Szakály: *Szeged*, 508–511.; Káldy-Nagy: *A budai szandzsák*, 8.

¹⁰ Káldy-Nagy: *A budai szandzsák*, 8.

¹¹ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 421. Hegyi egy olyan listát is bemutat, amely arra enged következtetni, hogy 1542 októberében már martalócok tartózkodhattak Szegeden. Uo. 883.; ÖNB Mxt 567. 55–58.

¹² Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/2. 150., 186.

¹³ BOA MAD 34. 635–640. A magyarországi hátország nélkül felállított budai vilájet alá tartozó szandzsákokként ezeket sorolja fel a defter: Vulcsitrin, Aladzsa Hiszár, Izvornik, Pozsega és Szemendire. Uo. 625.

¹⁴ Dervis családi hátterét, pályáját, minthogy részletes életrajz készült róla, itt mellőzzük. Dávid: *Az első szegedi bég*, 5–18.

¹⁵ Szakály: *Szeged*, 511.

budai központú dunai kapudáni (*kapudan-i ab-i Tuna*)¹⁶ tisztség volt, amit apjának, Bálinak köszönhetett.¹⁷ Egy szultáni rendeletből tudjuk, hogy 1545. január 27-ig töltötte be a szegedi szandzsákbégi posztot, amikor is Miháloğlu Jahsi bég fiát, Hizirt nevezték ki a helyére,¹⁸ Dervis pedig Székesfehérvárra került. Mivel a forrás azt is megemlíti, hogy az új kormányzó, Hizir korábban ruméliai szubasi¹⁹ volt, kizárhatjuk, hogy azonos lenne az 1543-as év eseményeiben feltűnő Hizir kösztendili béggel, aki pedig előzőleg kis istállómesterként (*küçük mirahur*) szolgálta a szultánt.²⁰ Neve világhossá teszi származását is: a korai hódításokban kulcsszerepet játszó klánhoz, a Miháloglukhoz tartozott,²¹ és ismert, hogy a dinasztiaalapító Kösze Mihál után Mihallu akindzsiknak nevezett csapattest tagjai az ellenséges terület dűlásában, portyázásokban tűntek ki. Apja, Jahsi valamivel a mohácsi csata után Vidin bégje volt.²² Hizir távozásának időpontja a szandzsák éléről jelenleg nem ismert, 1547-ben két említésből Jahja szegedi bég nevét ismerjük,²³ akinek kormányzását igazolja az ebben az évben elkészült első timár-defter is, amely szerint az altartomány alajbégje éppen Jahja fia, Ali volt, illetve két szpáhi neve mellett a „Jahja bég embere” megjegyzés szerepel.²⁴

Jahja rövid időn belül távozott Szegedről, utódját, Musztafát 1547. december 25-én nevezték ki, ő a budai vilájet alá besorolt egyik észak-balkáni szandzsákból, Aladzsa Hiszárból²⁵ érkezett.²⁶ Tinódi Lantos Sebestyén a *Varkúcs Tamás idejébe lött csaták Egörből* című énekében, amelyben a Varkocs egri kapitánysága (1542–1548) idején lezajlott portyákat dolgozta fel, névrokonaitól Debeli²⁷ Musztafaként különböztette meg: „Az jó Varkucs Tamás meg elbocsáta, / Az Kalocsát hamar megholdoltatá, / Szulamánt, Huszaint onnat elhozatá, / Kik valának besliáknak hadnagya. / Az szegedi szancsák Debeli Musztafa, / Ki vízi erőnek

¹⁶ Nagyobb folyóinkon az oszmánok folyami hajóhadat tartottak fenn, melyek élén a kapudán (flotilla-parancsnok) állt.

¹⁷ Köhbach: *Die Eroberung von Füleke*, 224–225. Köhbach megállapítása Seyyid Murad: *Kitab-i feth-i Şikloş...* című művének bécsi kéziratán alapul (ÖNB Hs. H. O. 47. fol. 26[27]v.). Egy zsoldlista szerint 1542 február–áprilisában még kapudánként szolgált: ÖNB Mxt 567. fol. 118., 121., 125., 126., 127., 129 (az utóbbi két bejegyzésben Dervis *kapudan-i vilayet-i Budin*), 139., 140. 1552-ben Báli pasa egy másik fia, Mehmed is betöltötte a dunai flotta kapudáni posztját: ÖStA Krafft 284 (303-es kép).

¹⁸ Dávid–Fodor: „Az ország ügye mindenké elötte való”, 49.

¹⁹ Katonai tisztség, mely többféle jelentéssel bírt: egyrészt jelentette a szandzsákbégek és kádik alárendeltségében működő rendfenntartókat, másrészt a 16. században gyakran a magasabb ziametjavadalommal rendelkező szpáhiakat. Az 1529. évi hadjárat naplója szerint a Bécs elleni általános támadás előtt: „A kikiáltók a tábor minden részén kihirdették: »Holnap roham lesz; aki először hatol be a várba, az, ha szubasi, szandzsákot ... fog kapni«”. Dávid Géza ezzel az idézettel illusztrálta, hogy olykor ziamet-birtokos is béggé emelkedhetett. Dávid: *Karrierlehetőségek*, 64. Hizir pályája egyenesen a szubasiból kormányzói posztra emelkedést példázza.

²⁰ Peçevi: *Peçevi Tarihi*, I. 179.

²¹ Başar: *Mihaloğulları*, 24–25.

²² Gökbilgin: *Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti*, 252.

²³ BOA KK 208. 57.: 1547.IV.23.; uo. KK 208. 101.: 1547.VI.6. Az adatokat Dávid Géza szíves közlésének köszönhetem. Jahja további sorsát a szerémi szandzsák bégjeiről szóló publikációmban fogom bemutatni: Fóti Miklós: *Török közigazgatás kiépítése a Szerémségben és a szerémi szandzsák 16. századi bégjei* (előkészületben).

²⁴ BOA TTD 1044. 217–219.

²⁵ Krusevác, Szerbia. „*Alatsiua-Hiszar, neue magyarul Tarka uar*”: Abaffy–Fodor–Sinkovics (szerk.): *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések*, 57.

²⁶ Emecen–Şahin: *Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından*, 62.

²⁷ A Debeli név értelmezését lásd alább, Musztafa második kormányzásánál.

hadnagya vala, / Memi agát száz lóval küldte vala, / Az két víz közt csatátul oltalmazná.”²⁸ Tinódi itt egy olyan mikrotörténeusről tudósított, amit a történetírók tollából nem ismerünk. Eszerint az egri végváriak rajtaütöttek Kalocsán, és a várórség két előljáróját elhurcolták. Ekkor Debeli Musztafa Memi agát küldte a két folyó közének, azaz a szegedi szandzsáknak a megvédésére. Az ehhez hasonló dúlások elhárításában tapasztalatot szerzett Musztafa béget hamarosan az 1547-es békeszerződés²⁹ ellenére elkövetett incidensek – köztük a szegedi szandzsákat leginkább sújtó egri adóztatási kísérletek³⁰ – kivizsgálására alakult bizottságba delegálták,³¹ és e minőségében 1549 és 1550 között számos irat említi.³² 1550 őszén Kászim budai pasa Erdélybe való vonulásához szükséges kiadásokat láttamozta szegedi bégként,³³ amikor az előbbi Izabella oldalán beavatkozott az erdélyi eseményekbe.³⁴ Petrovics Péter 1551. május 7-én Musztafát egy érdekes fordulattal Szeged és Kalocsa előljárójának nevezte: „...zanchiagio inter Danubium et Tibiscum, necnon civitatum Zegediensis et Colocensis prae-fecto”.³⁵ Legkésőbbi adatunk róla 1551 végéről származik, amikor a Temesvár elleni októberi sikertelen török támadás után Kamber nagylaki parancsnok Makóhoz vonult. Csapatai azonban nem voltak kellő fölényben, ezért Musztafa szegedi béghoz fordult segítségért: „Mikoron odament volna, s az városbelieket sokkal számosan lenni, hogysémmint ónékiek árthatna, eszében vötte volna, titkon való követi által Musztafát, az szegedi fő béget (mely városban azelőtt való esztendőben téglából egy vár csináltatott vala Szulimán költségével), hogy néki segítségére menne, kéré...”³⁶

Musztafa kinevezésénél értesülünk első alkalommal a szegedi bégeket megillető hászok jövedelméről, amely csupán 240 000 akcsét tett ki,³⁷ ami meglehetősen szerény összegnek számított. A javadalom egyetlen érdekes elemére azonban kitérnék: a birtoktest végén olyan puszták jövedelmét tüntették fel egy összegben, ahol az „újonnan érkezettek” (*nev-amadegan*) telepedtek le.³⁸ Ez a szokatlan jövedelemforrás mutatja azt a folyamatot, melynek keretében ekkor Bácska újraneépítése, a szomszédos észak-balkáni szandzsákokból érkező népesség letelepítése zajlott.

Musztafa utódja a korábbi bég, Hizir lett, kinevezésének pontos dátumát azonban ezúttal kifelejtették a központi listáról.³⁹ Vélhetően a kudarcba torkolló makói események kapcsán, valamikor 1551–1552 fordulóján lehetett a bégcseré. Hizir korábbi posztja Ohri (Ohrid, Macedónia/Albánia) szandzsákja volt. Keresztény forrásokban nevét Héder bégként említik: 1552 februárjában, amikor Tót Mihály vezetésével kísérlet történt Szeged visszafoglalására, „maga Héder bég, a parancsnok, egy alsóingben alig tudott bevergődni a várba, miután fiát

²⁸ Szilády: *Tinódi Sebestyén összes művei*, 304.

²⁹ Sz. Simon: *A szülejmáni béke*, 53–72.

³⁰ A Duna–Tisza közét érintő egri adóztatási incidenseket tárgyalja Szakály: *Magyar adóztatás*, passim.

³¹ Papp: *A szegedi veszedelem*, 204–205.

³² Petritsch: *Regesten der osmanischen Dokumente*, 58., 61., 62., 64.; Rugonfalvi: *A magyar helytartótanács*, 261.

³³ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, 1. 68. A szegedi bérletjövödelmekről készült kimutatásban található, melyet 1549 novembere és 1550 szeptembere között készítettek.

³⁴ Hammer-Purgstall: *Geschichte des osmanischen Reiches*, 289.

³⁵ Bártfai: *Pest megye történetének okleveles emlékei*, 390.

³⁶ Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/2. 154.; Reizner: *Szeged története*, I. 114.; Szakály: *Kísérlet*, 515.

³⁷ Emecen–Şahin: *Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından*, 62.

³⁸ BOA TTD 1044. 217.

³⁹ Emecen–Şahin: *Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından*, 62.

is elvesztette...⁴⁰ A Szeged felmentésére irányuló hadműveletekben Kászim egykori budai pasa Becse és Becskerek bégjeként vett részt, aki Hizirrel Makó kapcsán különbözött össze. Hizir még januárban intette a Szegednek hódolt makóiakat, hogy teljesítsék kötelezettségeiket,⁴¹ de februárban már Kászim arra figyelmeztette a makói polgárokat és a környező településeket, hogy a szegedi bégnek a Tisza túlsó partjára nem terjed ki a hatalma.⁴² A hovatarozásról folyó vitához hozzátartozik, hogy egyes Tisza balparti települések (a becse–becskereki, majd csanádi szandzsák területén) a középkorban Szeged városához tartoztak, amely köteléket a török defterek is fenntartották, amikor a szegedi szandzsákban írták össze azokat, ahogy azt Százegyház és Szentiván esetében is látjuk.⁴³ Hizir talán erre alapozva igyekezett a Tisza túlsó oldalán kiterjeszteni illetékességét.

A szegedi rajtaütésben leszerelt Hizirt a támadás elhárítása után azonnal leváltották.⁴⁴ Bár a szakirodalomban felmerült, hogy helyére ekkor Kászim pasa került,⁴⁵ de ez cáfolható,⁴⁶ az utóbbit 1552 májusáig a szultáni rendeletekben Becse és Becskerek uraként emlegetik, és ezután emelkedett a temesvári pasa tisztségére. Az új bég nem más lett, mint a korábbi szegedi Musztafa bég („*sabika Segedin beyi Mustafa*”), akit március 4-vel neveztek ki.⁴⁷ Az iratban kitérnek arra, hogy – mivel már bizonyította rátermetségét – teljes volt az iránta megnyilvánuló bizalom.

Májusban Kászim pasát arra utasították, hogy a Temesközből a szegedi szandzsákba visszatérő bácskai menekültek átkelését és letelepedését ne akadályozza.⁴⁸ Musztafa ugyanekkor a szegedi vár védműveinek megerősítése, kijavítása ügyében tett jelentést a Portára.⁴⁹ Tinódi Lantos Sebestyén a temesközi események kapcsán, majd pedig Eger 1552. évi ostrománál említi Musztafát,⁵⁰ aki 1556-ban Martonos és Szobotka (Szabadka) várainak megerősítésére vonatkozó javaslatát terjesztette elő.⁵¹ 1557-ben „szegedi és kalocsai szandzságbég”-nek nevezte magát, amikor felszólította Gyula várának kapitányát, hogy térjen át János

⁴⁰ Forgách: *Emlékirat*, 41. Szeged ostromát részletesen mutatja be Szakály: *Kísérlet*, 513–533.; Szántó: *Az 1552. évi szegedi hadjárat*, 2–31.; Papp: *A szegedi veszedelem*, 202–213.

⁴¹ Reizner: *Szeged története*, IV. 145–146.

⁴² Reizner: *Szeged története*, IV. 146.

⁴³ Lásd a Százegyházra vonatkozó lábjegyzetet. Fóti: *The Mufassal Tahrir Defteri*, 107.; Reizner: *Szeged története*. I. 78., 144., 146., 151–152.

⁴⁴ Később, 1553-ban az Edirne környezetében fekvő csirmeni szandzsák élén bukkan fel: BOA DFE RZd 5. 124. Innen Prizrenbe került, majd 1556-ban ismét Csirmenbe; ennél a kinevezésénél teljes néven, Mihaloglu Hizir bégnek nevezték: BOA MD 2. 84 (870-es parancs). 1561-ben csirmeni szandzsákbégként halt meg: uo. MD 4. 174 (1815-es parancs). A Mihaloglu-klánba tartozó béget tehát a szűkebb pátriájába vezényelték vissza, hiszen Csirmen éppen a Mihallu akindzsi-csapatok egyik fő fészkeként számított. Dávid–Fodor: „*Ez az ügy fölöttébb fontos*”, 255., 257–258., 306.; Çirmen Sancağı, i. m.

⁴⁵ Reizner: *Szeged története*, I. 131.

⁴⁶ Dávid Géza részletesen kifejtette cáfolatát. Dávid: *Kászim vojvoda*, 48.

⁴⁷ TSMKK 888. 87b.; Yaşaroğlu: *Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, 161. Egy március 7-i szultáni rendeletben Musztafát fokozott éberségre intették: Dávid–Fodor: „*Az ország ügye mindenek előtt való*”, 306.

⁴⁸ Dávid–Fodor: „*Az ország ügye mindenek előtt való*”, 484–485.

⁴⁹ Dávid–Fodor: „*Az ország ügye mindenek előtt való*”, 485.

⁵⁰ „*Az szegedi szancsák nagy Musztafa bék jöve.*” Szilády: *Tinódi Sebestyén összes művei*, 37., 124., 167.

⁵¹ BOA MD 2. 42 (377-os parancs).

Zsigmond hűségére.⁵² A kalocsai érsekség központjának jelentőségével a magyar köztudatban láthatóan tisztában voltak a török apparátusban, és részben ennek tudhatók be a szandzsák megnevezésének ilyenformán kibővített változatai.

Musztafa kétszeri kormányzása után érdemes kitérni ragadványnevének értelmezésére és az ezzel kapcsolatban felmerült problémakör bemutatására. Mint említettem, egyedül Tinódi alkalmazta rá a Debeli nevet, későbbi műveiben pedig a „nagy” jelzővel illette. Ugyanakkor Istvánffy az 1552-es temesvári ostromnál említett egy hasonló nevű, de nikápolyi bégét: „midőn az temérdek és igen kövér Dzsebeli Musztafa, az Duna-parton Nikápoly városának fő tisztartója nagy intéssel s kiáltással az harcot megújítani igyekezének, s spanyoloktól állatölttetvén leroskadna, s elholtan az alatta valóktól nehezen visszavitethetnék...”⁵³ A latin kiadásban azonban „*Mustafas, cognomento Debelius*” szerepel,⁵⁴ a dzs betű a 17. századi magyar fordítás modern kiadásából származhat. Szinte szükségszerű, hogy a szegedi bég részt vett a temesi hadműveletben, de ez esetben Istvánffy nemcsak nikápolyi voltában, de halála tekintetében is tévedett. A „nagy” jelző tehát testi tulajdonságra utalhatott, minthogy „temérdek és igen kövér” volt. Ezek alapján a Debeli ragadványnev a szerb *debeljko* ‘kövér, testes ember’ szóra vezethető vissza. A szegedi és a nikápolyi bég azonosságát megerősíti a *Memoria rerum* (Verancsics-évkönyv) egyik feljegyzése, mely az 1554. év eseményeinél éppen az Istvánffy-féle jelzővel illette „Szegedről az temérdeg Musztafa bég”-et.⁵⁵

Musztafa tevékenységével igencsak elégedettek lehettek a Portán, hiszen ezúttal közel öt éven át, egészen 1557. január 9-ig kormányozhatott, amikor is a Szerémségbe, vagyis a szegedi szandzsák déli szomszédjába helyezték át. Ezzel egyidőben a helyére a már szintén tárgyalt Dervis béget nevezték ki.⁵⁶ Az új bég személye kapcsán lehetett némi bizonytalanság, mivel négy nappal korábban még a mohácsi Dervis bég Avlonjába (Vlorë/Valona, Albánia) helyezéséről döntöttek, majd ezt megváltoztatta mégis Szegedre került.⁵⁷ Egy a birtokai körüli furcsaságra is felhívnom a figyelmet: ház-birtokait eddig csak a szegedi szandzsák 1560-as timár-defteréből ismertük, amelyek bevételei 310 373 akcsét tettek ki,⁵⁸ mohácsi bégeként viszont több mint 100 000 akcséval többet kapott, azaz a szerényebb összeg elsőre érthetetlennek tűnik. A forrás azonban hozzáteszi, hogy ezek csak az „említettnek [Dervisnek] a házszai a nevezett lívában”, vagyis Szegeden kívül más szandzsákokban is lehettek még birtokai. Egy a magyar oszmanisták számára újonnan hozzáférhetővé vált, 1557–1558-ban vezetett rúznámce defterben találtuk meg Dervis teljes birtoktestét: eszerint a bég kérésére pótolták hiányát (*noksan*) különböző birtokokból összeszedve.⁵⁹ Házának elemei között van ismerős elem is: feltűnik az a lefcsei náhijében (a szendrői szandzsák egyik körzete) található 12 000 akcsés birtok, melyet a „bárhon is birtokoljon szandzsákot, számíttassék házszaihoz” formula kíséretében már mohácsi bégeként birtokolt.⁶⁰ Ezenkívül további megüresedett szendrői,

⁵² Bártfai Szabó: *Pest megye történetének okleveles emlékei*, 397.; Szalay: *Négyszáz magyar levél*, 275.

⁵³ Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/2. 189.

⁵⁴ *Regni Hungarici Historia*, 211.

⁵⁵ *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái*, 2. 98.

⁵⁶ BOA MD 2. 209 (1897-os parancs).

⁵⁷ BOA MD 2. 209 (1882-os parancs). Dervis elmozdításának háttéréről lásd: Dávid: *Az első szegedi bég*, 13. Ugyanitt szegedi tevékenységéről, amit nem ismételünk meg: 14–16.

⁵⁸ BOA TTd 333. 6–7.

⁵⁹ BOA DFE RZd 11. 638–644.

⁶⁰ Dávid: *Az első szegedi bég*, 13.

temesvári, szegedi⁶¹ javadalmakat juttattak neki. Különösen érdekes, hogy a bácsi náhijében tizenhat, a zomboriban tizenöt, a titeliben négy, a soltiban kettő és az erdélyi vilájetben (!) pedig tizennyolc olyan települést bíznak rá, melyek jövedelmét csak egy összegben, becslés alapján (*ber vech-i tahmin*) tudták meghatározni. A szegedi szandzsákba eső elemek mind olyan betelepítésre váró birtokok voltak, ahova a bégnek kellett rájákat hoznia, hogy biztosítsa jövedelemtermelő képességüket. A feladat eredményes kivitelezésére utal, hogy ezeket a felsorolt elemeket az 1560-as összeírásba már konkrét jövedelem megadása mellett tudták bejegyezni, hozzáátve mindegyikhez, hogy „háridzs ez defter” – vagyis korábban a tahrir defteren kívül tartott településről volt szó.

Dervisről 1560 őszén Orosztonyi Péter szenyéri tisztartó adott hírt,⁶² majd december végén hallunk róla utoljára: a bég akkor azt jelentette, hogy amióta a mohácsi oldal főújtját lezárták, a Tolna városánál a szegedi oldalra kényszerülő utazókat zaklatták az egri és gyulai végváriak. Ebben a helyzetben kevés embere volt, mivel az előző bég, Musztafa szpáhijai már három éve nem jelentek meg a szolgálatban, és bár timárjaikat elvette és apja (Báli pasa) embereinek juttatta, azokat újra birtokba vették és el akarták adni.⁶³ A forrás a két bég közti rivalizálásra, illetve klánjaik közti ellentétre világít rá. Dervis halálának pontos dátumát – bár életrajzának írója, Dávid Géza számos érdekes összefüggést tárt fel – nem tudjuk meghatározni. A kérdés azért lényeges a szegedi altartomány szempontjából, mert 1561 eleje és 1564 májusa között egyetlen forrásunk sem említi a személyét. Bár az időszakra vonatkozó források szűkösége ismert oszmanista körökben, az adott periódust lefedi Szokollu Musztafa számos kéziratban fennmaradt életrajza, a *Cevahirü'l-menakib* azon adata,⁶⁴ miszerint a később budai pasaként⁶⁵ ismert Musztafa állomáshelyei Fülel, Klissza, Szeged, majd pedig Hercegovina és Bosznia sorrendben követték egymást. Füleli kinevezése a biztos pont, ahonnan kiindulhatunk: a rúznámcsfe defter szerint Velidzsán bégtől vette át első szandzsákját 1558. november 14-én, kezdőnek mondható, 250 000 akcséra taksált hászokkal.⁶⁶ Klisszába 1560. május 12-én kerül.⁶⁷ Így legkorábban 1561 táján, a Dervisről szóló híradások elapadása után kezdődhetett szegedi kormányzása, melynek hossza ismeretlen marad hercegovinai kinevezése időpontjára vonatkozó információ hiányában.⁶⁸ A *Menakib* arról is

⁶¹ Egy Szabó Pál Mihály nevű keresztény szpáhi titeli–bácsi javadalmát sorolták vissza a szandzsákbégi hászok közé, akit az első szegedi timár-defterből ismertünk, és most – bő egy évtized elteltével – azért fosztották meg birtokától, mivel nem jelent meg a szolgálatban. Lásd még: Fóti–Pánya: *Adatok*, i. m.

⁶² Orosztonyi Péter szenyéri tisztartó Nádasdy kanizsai bizalmasának, Csányi Ákosnak jelentette 1560. szeptember 15-én: „...beszélé Koszorús Ambrus, hogy az szegedi bég, Dervis bég hozzá béhívta volt, hírt kérdez tőle: »mi hír, Ambrus?«, azt mondta neki, hogy Jánosháza elégett, azt mondta az bég es, hogy »úgy vagyon, annyéra elégett, hogy azt meg nem csináltathatjuk«, [...] azt pusztán hat-ták az terek, az önmagok szenektől égett el.” Szalay: *Négyszáz magyar levél*, 367.; idézi: Szakály: *Egy végvári kapitány hétköznapijai*, 56.

⁶³ 1560. december 25.: BOA MD 4. 170 (1764-es sz. parancs).

⁶⁴ *Cevahirü'l-menakib*; Karácson: *A sztambuli mecsetek*, 79–83. Elavult és hiányos életrajzát lásd: Takáts: *A török hódoltság korából*, 87–120.

⁶⁵ Gévay: *A budai pasák*, 11.

⁶⁶ ÖStA Krafft 284 (906-os kép.); BOA KK 216. 25. Az utóbbi forrás azelőtt temesvári defter kethüdának nevezi – összhangban életrajzával –, így nem lehet kétséges, hogy ez a Musztafa a Szokollu család sarjával azonos.

⁶⁷ BOA MD 4. 70 (714-es sz. parancs).

⁶⁸ Azt viszont tudjuk, hogy 1563 novemberében újonnan hivatalba lépett hercegovinai bégeként már Báli kérte házsai összeállítását: BOA A.RSKd 1458. 9.

megemlékezik, hogy a bég lakóhelye (szerája) Szegeden a Tisza kimagasló partján állt. Ez későbbi adataink tükrében érdekes, ugyanis a bégek ezt követően előnyben részesítették Bács városát (lásd alább Kara Alinál, aki „régente Bács városában lakott”⁶⁹). Tót Mihály meglepetésszerű támadása a városra, melyet Istvánffy „szegedi veszedelem”-nek nevezett, olyan mély nyomot hagyhatott a törökökben, hogy később a bégek a jelentős magyar lakossággal bíró Szeged helyett Bácscon rendezkedtek be, melyet muszlim és rác–vlah népesség lakott.⁷⁰

Szokollu Musztafa után az első bég Szegeden, akiről ismét levéltári kútfőink tudósítanak, Mahmúd volt: 1564. május 25–27-i keltezésű iratokban előbb Zülfikár nevű fiának kért kezdő javadalmat, majd Júsuf nevű rokonának lökösházi (füleki szandzsák), illetve a Papzukulok közül való Ibrahimnak a pécsi náhijébe tartozó birtoka ügyében intézkedett.⁷¹ 1565 márciusában egyik embere a gyulai várból Szegedre törő hitetlenek elleni csatában érdekelte ki Mahmúd szegedi bég jövedelememelésre szóló javaslatát.⁷² Mahmúd házai mindössze 355 373 akset tettek ki, ami arra enged következtetni, hogy a bég még pályája korai stádiumában járt. 1572 áprilisában Ungnád Dávid Konstantinápolyba tartó Habsburg-követet már esztergomi bégeként igencsak pazar körülmények között látta vendégül.⁷³ Ekkor Mahmúd úgy nyilatkozott, hogy ilyen magas rangú és származású személyt még nem fogadott, vagyis nem éppen a végvidék legtapasztaltabb veteránja volt a vendéglátó.⁷⁴ Szegedi kormányzásának kezdő időpontjával szemben leváltását már napra pontosan ismerjük: 1567. december 7-ig irányította a szandzsákok, amikor Esztergomba helyezték át.⁷⁵ A defter esztergomi kinevezésénél árulja el, hogy Báli pasa fiáról van szó (*Mahmud bey veled-i Bali paşa*), így nem keverhető össze névrokonaival, elsősorban az alább következő utódjával. A 16. század első felében azonban két Báli pasáról van tudomásunk, akik a hódoltság életében aktív szerepet játszottak: az egyik Jahja pasa fia Báli, aki még 1527-ben meghalt;⁷⁶ a másik pedig Báli budai pasa, aki Kücsük Báliként ismert a történetírásban, és történetesen előző bégünk, Dervis apja volt. Bár egyetlen forrásunk sem mondja ki, hogy Dervis és Mahmúd testvérek lettek volna, ez több kútfőből kikövetkeztethető. Egy 1542-ből származó defter, mely a javadalomkiutalásokat naplószerűen vezette, segít eligazodni: ebben a budai pasa Báli fiai közül Ahmed és Mahmúd bégek (*Ahmed bey/Mahmud bey veled-i hazret-i Bali paşa mirmiran-i Budun*) szendrői ziámet-ügyletét rögzítették. Az irat még egy harmadik,

⁶⁹ Karácson: *Török történetírók*, 84.

⁷⁰ Fóti–Pánya: *Bács mezőváros*, 73–101. Evlija is kitért arra, hogy a szegedi bégek hol Szegeden, hol pedig Bácscon tartották székhelyüket: „...ebben a város(rész)ben [a külső város Bácscon] 200 szőlős és kertes, földszintes és emeletes, széles, tetszetős ház van, mind cserepes, és a bég szerája e városnak egy kiemelkedő építménye. E városrész azonban nincs palánkvárral körbevéve, mivel a határvidéknek ez nem része, így erős falat sem vontak köré.” [A szerző fordítása] Dağlı–Kahraman–Dankoff (haz.): *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 136. Egy magyar forrás 1587-ben említi a szegedi mészárosokkal kapcsolatban, hogy „a bég nem lakik városukban”. Szilády–Szilágyi (szerk.): *Okmánytár*, 292.

⁷¹ BOA KK 74. 1., 5.; Karácson: *Török–magyar oklevéltár*, 43.

⁷² Karácson: *Török–magyar oklevéltár*, 68.

⁷³ Személyéről szemléletes képet nyújt az útleírás: „Hamarosan huszonnégy fogást hozatott, az asztalra rakatta. [...] A bég pálinkát ivott, végül leitta magát. Étkezés után megengedte, hogy megnézzük a templomokat.” *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*, 26–28.

⁷⁴ *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*, 27.

⁷⁵ BOA MAD 563. 50.

⁷⁶ Fodor: A „hitharc oroszlánja”, 51–74.

meg nem nevezett fiúra is utal, ő lehetett Dervis.⁷⁷ Ahmednek 1545-ből Simontornya és Azor (Ozora) szandzsákbégjévé történő kinevezését ismerjük,⁷⁸ ahol korábbi státuszát szendrői záimként tüntették fel, egybehangzóan az előbb idézett, néhány évvel korábbi forrással. Kiegészíti a testvérekre vonatkozó ismereteinket egy 1519 körül készült defter is, mely Báli fiai közül Dervist és Ahmedet még zvorniki (részben az egykori macsói bánság vidéke) timár-birtokosokként említette.⁷⁹ A két szegedi bég, Dervis és Mahmúd tehát testvérek voltak, és így a klán erőteljes befolyására következtethetünk szandzsáukban.

1566-ban a szigetvári hadjárat előkészületei során több szultáni rendeletben utasították a szegedi béget (és a kádit is), hogy a hadsereg felvonulását és ellátását különböző módokon segítse: 30 000 birkát szerezzen be, az alá tartozó területen található mocsarakon négy hidat építtessen.⁸⁰ Nem tudjuk, Mahmúd mennyire felelt meg ezeknek az elvárásoknak,⁸¹ mindenestre a következő év végén leváltották.

Báli pasa fia Mahmúdot 1567. december 7-én váltja fel egy másik Mahmúd bég, aki Aranid fia volt, és egy mozgalmasabb határszandzsákból, Isztolni Belgrádból (azaz Székesfehérvárról) érkezett.⁸² Mázulként, vagyis várakozási állományban töltötte a szegedi kinevezéséig hátralévő hónapokat.⁸³ Még 1566-ban, a Szigetvár ostroma utáni hadműveleteknél a császáriak fogságába esett, és csak 1567 nyarán szabadulhatott. 1567. június 3-án a budai pasa Trautson János császári főudvarmesterrel levelezett kiváltása ügyében, mely egy fogolycsere formájában merült fel: „...az hatalmas czaszarnak kiuansagath es akarattiat; az Mahmut begnek es Longher Farkasnak egyik masikerth valo szabadulasokath.”⁸⁴ Augusztus 10-én Musztafa pasa már köszönetet mondott a császárnak Mahmúd szabadulásáért.⁸⁵ A béget „pihenésükpen” helyezhették a védettebb, belső tartományok számító szegedi szandzsákba, ahonnan utána Szolnokra került.⁸⁶ Talán rabsága is közrejátszott abban, hogy a pénzügyi adminisztráció igencsak mostohán kezelte javadalmazását: bár Szegeden 464 981 akcséra volt jogosult, kezdetben tetemes hiánnyal csupán 310 373 akcsényi hást kapott. Dervishez hasonlóan nála is gondoskodhattak a hiány kipótlásáról, mert szolnoki kinevezése

⁷⁷ BOA MAD 34. 683a–684a.; uo. 628b: Báli pasa negyedik fia, Mehmed bég számára ugyanezen defterben kezdő timárt utaltak ki, szintén a szendrői szandzsákban. Mehmed későbbi dunai kapudánságára lásd a 17. lábjegyzetet.

⁷⁸ Emecen–Şahin: *Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından*, 62. Ezenkívül 1561-ben Szekszárd élére történő kinevezésekor is a teljes nevét adták meg: Báli pasa fia Ahmed bég. BOA MD 4. 199 (2072-es sz. parancs).

⁷⁹ Handžić: *Dva prva popisa zvorničkog sandžaka*, 45., 52–53.; Bašić: *Prilog historiji sandžak-be-gova zvorničkog sandžaka*, 66.; Dávid: *Az első szegedi bég*, 6. Kücsük Báli fiainak szandzsákbégi karrierjére utal Fodor: *A "hitharc oroszlanja"*, 63.

⁸⁰ BOA MD 5. 656 (1841-es sz. parancs), 659 (1849-es sz. parancs), 683 (1922-es sz. parancs).

⁸¹ A szomszédos Pécs bégjét, Hamzát már kivégzéssel fenyegették, amikor a megáradt Dráván való hidépítés nem a tervek szerint alakult. Hamza két ismeretlen bégtársával végezte a munkálatokat, ezek egyikéről feltételezhetjük, hogy a szegedi bég lehetett. A Mahmúdhhoz intézett parancsokban (lásd előző lábjegyzet) ugyanis említést tettek egy pécsi mocsárról, amely Iszheti András (Szent András) néven ismert, és ahol a szegedi bégtől három hid építését várták el.

⁸² BOA MAD 563. 50. Családi hátterére és életútjára lásd: Dávid: *Pasák és bégek uralma alatt*, 306–308.; Sudár: *Egy előkelő albán család*, 5–13., különösen: 7–10.; fehérvári működésére: Fóti: *Székesfehérvár 16. századi szandzsákbégjei*, i. m.

⁸³ Onnan tudjuk, hogy előző szandzsákját, Fehérvárt már márciusban egy új bégre, Mehmedre bízták. Fóti: *Székesfehérvár 16. századi szandzsákbégjei*, i. m.

⁸⁴ Takáts–Eckhart–Szekfű (szerk.): *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, 182.

⁸⁵ Petritsch: *Regesten der osmanischen Dokumente*, 185.

⁸⁶ BOA MAD 563. 55. Sudár: *Egy előkelő albán család*, 9.

már az említett teljes jövedelmet tartalmazta, sőt egy „bárhoz is szolgáljon” kitéllettel bírt, és szolgálati helyétől független szolnoki csiftlikjét is berátba foglalták.⁸⁷

1570. április 15-én ismét egy a hódoltság életét jelentős mértékben meghatározó személy került a szegedi szandzsák élére: a Szokolluk egyik ágába tartozó Kara Ali bég, akinek előző állomáshelye éppen Szolnok volt, ahová Mahmúdot áthelyezték,⁸⁸ azaz Szeged és Szolnok között bégcserét hajtottak végre. Ali ekkor alig több mint két évet töltött – első kormányzósága idején – Szegeden, majd Esztergomba helyezték át. Bár szegedi kinevezésekor mindössze 300 400 akcsés javadalommal bírt, életpályája végén már a 600 000 akcsét közelítette jövedelme, ami szinte egy pasa rangjára emelte. Birtoktestének egyik eleme egy olyan, főleg a bácsi náhijébe tartozó elemekből álló csiftlik volt, amit a „bárhoz birtokoljon is szandzsákok” formula kíséretében jegyeztek be éppen aktuális szolgálati helyén összeállított házai közé. Az ilyen szolgálati helytől független szandzsákbégi csiftlik egy bég központjának, családi fészekének tekinthető. Kara Ali a csiftlikjének birtokelemeihez közeli Bács városában rendezkedett be, amit az itt 1578-ban összeírt „Ali bég dzsámijának városnegyede” is tanúsít.⁸⁹ Ibrahim Pecsevi kortárs történetíró szerint „régente ő Bács⁹⁰ városában lakott s Esztergom ostroma előtt Mehmed pasa szerdártól engedélyt kapott és hazament. Mikor a vár ostrom alá került, két nap alatt Budára ment s Budán egy-két sajkát maga mellé vevén, a hitetleneknek Esztergomban az Okmejdánon levő bastyáját megtámadta...”⁹¹

A várostól délre, a Mosztonga mentén elterülő Felity pusztát⁹² – mely Ali bég bácsi csiftlikjének egyik birtokeleme volt – még 1664-ben is így írták le: „Felity [valójában hanyagul Falitynak írva], a bácsi kaszaba közelében [...] azelőtt a megboldogult Kara Ali szandzsákbég csiftlikje néven ismeretes föld és erdő.”⁹³ Ali azon kevés hódoltsági vezető közé tartozott, akinek az emléke a népi emlékezetben még közel száz év elteltével is élt. A 18. században a felityi romokat a nép már Demer (helyesen: Demir) Pasa palotájának tartotta – talán az utolsó török birtokosa után –, és róla Demer kapinak (szó szerint Vaskapunak) nevezte el. Az épületmaradványokhoz, melyeket falazat vett körül, számos népi hiedelem kapcsolódott.⁹⁴

Kara Ali családját is szoros szálak fűzték a szegedi szandzsákhöz: öccse, Malkocs bég Pecsevi adatai szerint szegedi alajbég volt.⁹⁵ Ali 1582-ben egyik fiára, Mehmedre ruházta át

⁸⁷ BOA MAD 563. 55.

⁸⁸ Azt, hogy ő a tucatnyi hódoltsági Ali bég közül Kara Alival azonosítható, a karrierjét felvázoló tanulmányomban mutattam be, ezért itt csak röviden szegedi működésére szorítkozom. Fóti: *Ali szegedi szandzsákbég azonosítása*, i. m.

⁸⁹ Fóti–Pánya: *Bács mezőváros*, 73–101.

⁹⁰ Karácson: *Török történetírók*, 84.; Peçevi: *Peçevi Tarihi*, I. 318: A modern kiadás készítője „Becs vára”-ként írja át, ami természetesen az arab betűs kiadásban szerepel helyesen, Bácsként. Peçevi: *Tarih-i Peçevi*, I. 452.

⁹¹ Karácson: *Török történetírók*, 84.

⁹² *Mappa exhibens situm Comitatum Bács et Bodrog prouti nunc in concreto per Comitatu Bacsiensem administratur*. Michael Karpe, 1760 [OSZK TK 1158]: Velity, Bácsból délre a Mosztongánál.; II. katonai felmérés: Felic vinogradi.

⁹³ BOA DFE RZD 786. 230.: „Falit’ nezd-i kasaba-i Bac, tabi-i mezbur, sabıka mırlıva-i müteveffa Kara Ali beğün çiftliği demekle maruf olan arazi ve korı.”

⁹⁴ MNL OL E 156. Fasc. 171. Nr. 001/505 és 513.

⁹⁵ Peçevi: *Peçevi Tarihi*, I. 13–14.; Ungnád Dávid *konstantinápolyi utazásai*, 232. Szegedi alajbégsgét az 1590-es években a defterek adatai is alátámasztják: BOA MAD 15567. 291.; uo. KK 344. 317.

lemondással (*feragat*)⁹⁶ bácsi csiftlikjét, megosztva azt testvére fiával, Ferháddal.⁹⁷ Az utóbit az 1578-as szandzsákösszeírásban a bácsi várban található szultáni dzsámi negyedében jegyezték be Malkocs [fia] Ferhádként.⁹⁸ Erről a Ferhádról azt is tudjuk, hogy a Bácsból északra fekvő zombori náhijében található Gorna Sára helységben (újkori Sári puszta) volt birtokos.⁹⁹ Alinak Mehmeden kívül még két fia volt, Ömer és Haszán, akikre egy 1598-ból származó rúznámce defterben leltem rá, amikor Halil pasa embereiként Eger ostromában való helytállásukért ziámet-birtok kiutalásáért folyamodtak.¹⁰⁰ Javadalmaik a szabadkai és a bácsi náhijék településeiből álltak össze. A bejegyzés az „Esztergomnál vértanúhalált halt Kara Ali bég fia” formában utal apjukra. Az esemény Esztergom 1595–1596. évi ostromát jelenti, melynél a bég – mint azt Pecsevi is említette¹⁰¹ – életét vesztette.

Alit 1572. június 16-án helyezték át a Habsburg–oszmán érintkezések szempontjából kulcsfontosságú határvidéki szandzsákba, Esztergomba, helyére pedig ismét a már tárgyalt Báli pasa fiát, Mahmúdot tették, aki amúgy Esztergomból érkezett Szegedre, vagyis ismét bégcserét hajtottak végre.¹⁰² Mahmúd ezúttal nem sokáig – alig fél évig – maradt a posztján: 1573. január 25-én Szinán hozták a helyére Gyuláról,¹⁰³ leváltásának motivációja ismeretlen. Szinán sem nevezhette magát szerencsésnek: az új gyulai béget már 1572 augusztusában kijelölték a posztra, így hosszú hónapokat várhatott az új kinevezésére.¹⁰⁴ Korábbi állomáshelyeinek láncolatát átnézve az tűnik fel, hogy a bég jövedelme négy egymást követő szandzsákban is változatlan maradt, gyakorlatilag évekre befagyott: Koppány, Pécs, Nógrád és Szigetvár bégieként is 275 000 akce maradt a fizetése, ebben csak Gyulán és Szegeden látnunk némi emelkedést, ahol az felment 335 000 akcséra. A bég dunántúli házaival Sz. Simon Éva foglalkozott részletesen.¹⁰⁵ Szinán számára olyan becslés alapján (*ber vech-i tahmin*) kiosztott, hódolatlan településekből álló birtokokat is kiutaltak, melyekkel a kormányzat katonai–stratégiai célokra igyekezett megvalósítani. Ezek a birtokok többnyire bejáratott portyázási útvonalakon helyezkedtek el, az adóztatás kiterjesztésén kívül a törökök további terjeszkedését segítették elő.¹⁰⁶ Szinán már korban előrehaladott, idősebb kormányzó lehetett, aki végül szegedi bégeként halt meg.¹⁰⁷

A hirtelen halálest miatt 1573. július 6-án új bég érkezett a szandzsákba, ezúttal a Szerémségből: Mehmed, akinek tekintélyes, 500 000 akcsés javadalombirtoka arra utal, hogy ő már szintén pályafutása derekán vagy azon is túl lévő főméltóság lehetett.¹⁰⁸ A rengeteg

⁹⁶ A lemondás intézményét részletesen tárgyalja: Fodor: *Egy különös oszmán intézmény*, 27–38.

⁹⁷ BOA MAD 15283. 195–196.

⁹⁸ Fóti: *The Mufassal Tahrir Defteri*, 197.

⁹⁹ BOA MAD 15283. 195–196.

¹⁰⁰ BOA DFE RZd 216. 115–116.

¹⁰¹ Karácson: *Török történetírók*, 84.

¹⁰² BOA MAD 563. 50.

¹⁰³ BOA MAD 563. 50. Báli pasa fia Mahmúd útja pedig Iszkenderijjébe, Szerembe, majd Fülekre vezetett: Uo. MAD 563. 51., 53.

¹⁰⁴ Szinánról, illetve gyulai utódjáról, Muharremről lásd: Dávid: *A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei*, 117.

¹⁰⁵ Sz. Simon: *A hódoltságon kívüli "hódoltság"*, 176–178. Különösen „Az offenzív hagyományok folytatója: Szinán bég” című fejezet. Uo. 165–173.; Sz. Simon: *Névlegesen birtokolt szandzsákbégi házak*, 1351–1406. Különösen: 1354., 1364., 1383–1391.

¹⁰⁶ Sz. Simon: *A hódoltságon kívüli "hódoltság"*, 166., 173.

¹⁰⁷ ÖNB Mxt 571 (1068-as kép). Itt fia timár-ügyében utalnak Szinán halálára (a napló dátuma 1573. július 31.).

¹⁰⁸ BOA MAD 563. 50.

ismeretlen identitású és jelző vagy ragadványnév nélküli Mehmed bég között egyelőre nem nevezhető meg, pontosan kiről van szó, hiába tudjuk követni kinevezéseit 1568-tól: Vidinből (Bulgária) Agribozba (Évia/Euboea, olaszul Negroponte, Görögország), majd Szelánikba (Thesszaloniki), Iszkenderijjébe (Shkodra, Albánia), végül 1572-ben a Szerémségbe került.¹⁰⁹ Az utóbbi kinevezéséhez bejegyeztek egy „bárhon is birtokoljon szandzsákot” típusú ház-elemet, Mondoniça ziámetjét (ma Mendenitsa, Görögország) Agriboz szandzsákjában, ami – akárcsak Aranid Mahmúd és Kara Ali esetében – a bég birtokközpontjára, családi fészkére enged következtetni.

Ezt követően a budai kincstár defterdárjaként szolgáló Ahmedet 1575 májusában nevezték ki Szegedre. Elődjénél jóval szerényebb – 312 617 akcsés – ház-birtokot kellett számára összeállítani, ugyanakkor még válogatós is volt: bejegyezték, hogy a birtoktest néhány eleme nem felelt meg neki, ezért azokat leválasztották, és Ali, illetve Ferhád bégeknek adták, akiknek eddig hiányuk volt kiutalt birtokaik tekintetében.¹¹⁰ Ahmedet egy éven belül, 1576. január 29-én már Zacseszna/Pakrács altartomány élére nevezték ki, és hajszálnyira ugyanazzal az összeggel (312 617 akcse) került a horvát végekre, mint amennyit Szegeden kapott.¹¹¹ Eszerint kormányzósága alatt nem sok mindent vihetett véghez. Utódjának, Szinánnak csak regnálása végét ismerjük, ugyanis 1576. december 31-én Esztergomba történő kinevezéséhez hozzáfűzték, hogy „korábban Szegedin bégje” volt.¹¹² A 392 261 akcséről kiállított berátja alapján pedig valószínű, hogy némi jövedelememelés után, de a korábban (1573. január-júliusban) Szegeden regnáló Szinán lépett ismét hivatalba.

Forrásaink alapján 1577-ben – ismeretlen ideig – Dzsáfernek hívták Szeged első emberét.¹¹³ Bár kinevezés nem ismert, valószínűleg Székesfehérvárról került ide, ahol előző év végéig kormányzott.

Iszhák nevét viszont bevezették a kinevezéseket tartalmazó központi lista Szeged fejezetébe: 1578. július 8-tól vette át a szandzsákot, korábban pedig Gyula bégje volt.¹¹⁴ Azt is tudjuk róla, hogy éppen az előbb tárgyalt Dzsáfer volt a testvére,¹¹⁵ aki eredetileg a szultán ételeinek elkészítésével foglalatосkodó alakulat vezetője (*ser kilariyan-i dergah-i ali*) volt,¹¹⁶ és különböző hódoltsági szandzsákok után emelkedett pasaságra.¹¹⁷ A befolyásos testvér természetesen egyengette Iszhák karrierjét is. Iszhákot még kinevezése őszén arra utasították, hogy a rájuk irányában igazságosan kormányozzon, mert azok a sanyargatás elől a dárulharbba, vagyis a birodalmon kívülre szöktek;¹¹⁸ az alattvalókat az isztimáletnek¹¹⁹ nevezett

¹⁰⁹ BOA MD 19 (61., 111., 112. parancsok).

¹¹⁰ BOA DFE RZd 42. 621–622.

¹¹¹ BOA KK 262. 267.; uo. DFE RZd 44. 12–13.

¹¹² BOA KK 262. 20.

¹¹³ BOA A.RSKd 1461. 34., 164.

¹¹⁴ BOA KK 262. 19. A Gyula városában található boltok közül az egyik még 1579-ben is a tulajdonában volt: „Mehmed tűzér boltja most Iszhak bég szegedi mírliva kezén 6 helyiség.” Káldy-Nagy: *A gyulai szandzsák*, 51. Későbbi fehérvári karrierjéről lásd Fóti: *Székesfehérvár 16. századi szandzsákbégjei*, i. m.

¹¹⁵ BOA MAD 563. 62.

¹¹⁶ BOA MAD 563. 63.

¹¹⁷ Részleteket lásd Fóti: *Székesfehérvár 16. századi szandzsákbégjei*, i. m.; Dávid: *A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei*, 118–119.

¹¹⁸ BOA MD 35. 262 (664-es sz. parancs).

¹¹⁹ Az oszmánok azon politikája, mellyel a rájukat – különösen a keresztényeket – igyekeztek megnyerni és a maguk oldalára állítani. A hódításokkal szerzett területeken élő alattvalók legfőbb

politikával nyerje meg, és a szétszóródottakat eredeti helyeikre telepítse vissza. Sajnos az irat nem árulja el, hogy ki vagy kik lehetettek azok a személyek, akik miatt intézkedni kellett. A bég további sorsát illetően egy mühimme defter ad támpontot: 1583 augusztusában „korábban Szeged bégje Iszhák”-ot a dobrudzsai hadjáratra rendelték ki a szerdárú kinevezett Dzsáfer ruméliai beglerbég mellé.¹²⁰

A következő bég, Kászim kimaradt a kinevezéseket tartalmazó központi listáról, de szegedi regnálását más források segítségével meg lehet határozni: még 1577-ben, amikor mohácsi kormányzó volt, korábbi budai defterdári tapasztalatainak köszönhetően arra kapott utasítást, hogy a szultán magyarországi jövedelmeit vizsgálja felül a kincstári bevételek növelése céljából.¹²¹ A revízió nemcsak a kincstárat illető bevételekből sikkasztó, illetve saját zsebre adóztató határbégek, de a könyvrevízióknak kitett budai pasa érdekeit is sértette. Ezért nem meglepő, hogy az utóbbi november végén már arról beszélt, hogy szívesen látná, ha Kászimit leváltanák.¹²² Ez hamarosan meg is valósult, de 1578 szeptemberében még nem szegedi, hanem szekesői bégeként találkozunk vele.¹²³ Azt is napra pontosan meg tudjuk mondani, hogy meddig tartott itteni kormányzása, ugyanis utódja, Kaja bég 1579. november 10-én kapta meg szekesői kinevezését, méghozzá „az előző kormányzó, Kászim utalásából” (*an tahvil-i Kasım bey mir-i sabık*).¹²⁴ Kászimit valójában már valamivel korábban leváltották és áthelyezték Szegedre, mivel az 1579. szeptember 23-án hitelesített pécsi szandzsákösszeírásban már szegedi bégeként hivatkoztak rá: Pogán falu „Kászim szegedi mírlivá csiftlikje”.¹²⁵ 1581 júniusában „az előbbi szegedi bég, jelenleg székesfehérvári vagyonszerőhöz, Kászimhoz” intéztek egy utasítást,¹²⁶ 1582 októberében pedig Kászim szegedi bég fiának, Mehmednek a pécsi szandzsákbeli, 30 000 akcse értékű zámetjét részletezték.¹²⁷ Ezek szerint Kászim szegedi működését az alább bemutatandó Kara Ali bég kinevezéséig feltételezhetjük, de nem folyamatosan, hanem azt megszakíthatta az említett székesfehérvári szolgálat.

1583. január 2-án Kara Ali fehérvári béget a végváriak sorozatos panaszai miatt a Porta visszairányíttatta Szegedre.¹²⁸ Ali budai pasa¹²⁹ egy 1583. március 5-i levelében arról tájékoztatta Ernő főherceget, hogy Kara Alit a béke érdekében már korábban leváltotta, csak azt felejtette el hozzátenni, hogy egyúttal át is helyezte Szegedre: „Gyakorta való leueleben panaszokodott feölsegeöd leueleben az february begre miuel az frigynek ellene iarna, mi az mi kegyelmes fejedelmwnk es romay czaszar eö feölsege keözeööt való frigyeöt es baratsagot meg tekintuen, az feölsegeöd gyakorta valo panaszat latuan az february Ali begeöt ki uettetenk.”¹³⁰ Azonban még ugyanezen év augusztusában visszatették Fehérvárra, melynek kormányzói

védelmeszöjeként tüntették fel a padisahot, mint aki garantálja a vagyonukat, a szabad vallásgyakorlásukat, az adók tekintetében pedig kedvezményeket köszönhetnek neki. İlgürel: *İstimâlet*, 362–363.

¹²⁰ Ülker: *51 Numaralı Mühimme Defteri*, 66.; BOA MD 51. 52 (163-as sz. parancs).

¹²¹ BOA MD 30. 233 (545–547-es parancsok), uo. 234 (548–549-es parancsok). Kászim revizori működésére Sz. Simon: *A hódoltságon kívüli "hódoltság"*, 176–178.

¹²² *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*, 223–224.; 1578 április elején még mindig terítéken volt leváltása. ÖStA HHSa Türkei I. Kt. 36. Konv.3 (1578 [IV–VI]) fol. 2–5.

¹²³ BOA MD 35. 262 (664-es sz. parancs).

¹²⁴ ÖNB Mxt 597 (490-es kép).

¹²⁵ BOA Ttd 585. 28.

¹²⁶ Karácson: *Török–magyar oklevéltár*, 112.

¹²⁷ BOA MAD 15283. 130.

¹²⁸ BOA KK 262. 19.; Fehérvárt Ahmed bég veszi át Alitól: Uo. RZd 2243. 41.

¹²⁹ Kalajlikoz Ali pasa. Gévay: *A budai pasák*, 12–13.

¹³⁰ Takáts–Eckhart–Szekfű: *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, 278.

teendőit Ahmed bégétől vette át,¹³¹ aki pedig akkor feltehetően Szegedre került (következtetésünk magyarázatát lásd később, Ahmed harmadik kinevezésénél).¹³²

A kinevezések központi listája azonban azt mutatja, hogy a fentebb ismertetett Iszhák bégnek valamikor ezt követően ismét át kellett vennie az irányítást a szegedi szandzsákban, ugyanis amikor 1584. július 2-tól Novigrádba (azaz Nógrádba) helyezték, előző állomáshe-lyeként Szegedet adták meg.¹³³ Emellett egy júniusi felterjesztése is igazolja ismételt szegedi működését.¹³⁴ De szeptember 15-én igencsak távolról új embert hoztak a szandzsák élére: Ferhád bég Sirvánban defterdár, illetve Kabalában szandzsákbég volt.¹³⁵ Mindkettő a mai Azerbajdzsánban található, ahol akkor az oszmán–szafavida háborúk frontvonalá húzódott. A perzsa háborúk 1578 óta folytak, 1584-ben Gori és Lori várainak elfoglalásával az örmény–grúz határvidéken átmenetileg az oszmánok értek el sikereket,¹³⁶ ami lehetőséget teremtett arra, hogy a harcokba belefáradt veteránok nyugalmasabb szandzsákokba kerüljenek át. Ferhád jutalmazásánál meg is említették, hogy az imámkuli hán¹³⁷ elleni csatában jeleskedett, majd Semahi¹³⁸ várának javítási munkálataiban vett részt. Anyagiak tekintetében kompromisszumot kellett kötnie Ferhádnak: míg Sirvánban 500 000, addig új helyén csak 340 000 akcsényi birtokot gyűjtöttek számára össze a bácsi, a zombori, a titeli, a szegedi és a bajai náhijékből. Kérvényezte, hogy sirváni érdemeiért kapott emelése egy részét fia, Ömer timárjá-ához adva változtassák azt ziámetté.¹³⁹ Ferhádnak azonban túl nagy teherterelt jelentett a szegedi szolgálat: 1585 júliusában újabb beadvánnyal fordult a Portához, melyben előadta, hogy agaságból emelkedett szandzsákbéggé, végigharcolta a sirváni és más hadjáratokat, de kora miatt már baj volt a lábával, és nem volt ereje részt venni hadjáratba, ezért a padisáhtól nyugdíjazását (*tekaüd*) kérte.¹⁴⁰ Az irat „korábbi szegedi bég”-ként hivatkozott rá, azaz már

¹³¹ BOA DFE RZd 93. 250–252.

¹³² Ahmed szegedi bég egy felterjesztése 1584 márciusából igazolja következtetésünk helytállóságát: BOA DFE RZd 143. 247.

¹³³ BOA KK 262. 21.; uo. RZ 78. 199. Ez a forrás Iszhák szeptemberi fehérvári kinevezésénél – némi ellentmondással – „korábban szegedi bég”-ként hivatkozik rá, tehát nem tud nógrádi kormányzásáról.

¹³⁴ ÖNB Mxt 559. 168.

¹³⁵ BOA KK 262. 19.; parancs a sirváni defterdár és Kabala bége Ferhádnak 1582 őszén a hadjárat szükségleteinek biztosítására: Uo. MD 48 126 (339-es sz. parancs).

¹³⁶ A szigetvári Ali bég oszmán–perzsa háborúban vállalt szerepéről, mely éppen a század nyolcvanas éveire esett lásd Fóti: *Két végvidék szolgálatában*, i. m.

¹³⁷ Imámkuli hán 1583 tavaszán Gendzséből vonult az oszmán kézen lévő Semahi ellen, útközben összecsapva Jakub szilisztrei szandzsákbég csapataival Nijázábádnál. Küttükoğlu: *Osmanlı–İran Siyâsi Münâsebetleri*, 125.; részletesen: Allahverdi: *Özdemiroğlu Osman Paşa*, 125–129. A javadalmasoknál figyelembe vett vitézi tettek között ezt az összecsapást „az Imámkuli hán nevű átkozott elleni csata”-ként (*İmamkulu Han nâm la’in muharebesi*) említik a birtokadományozási naplókban.

¹³⁸ Sirváni vár (ma Şamaxı, Azerbajdzsán), Bakutól nyugatra. A sirváni hódításokkal Ali budai pasa is dicsekedett Rudolf császárnak: „...Samaky országott meg veöttek, egyyk lakó helebeöl mely Reuau-nak nevezetetik, az Keözeöl Bas csaszart kiüttek ott az hatalmas csaszar igen nagy ereös varat czinaltatott: ismegh egy beglerbegie az Keözeöl Bas csaszarnak az hol lakasa volt az is az országott megh veöttek, mely Siruannak nevezetetik, hol Isten akarattyabol az hatalmas csaszar most ereös varatt czinaltatt...” Takáts–Eckhart–Szekfü: *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, 298.

¹³⁹ BOA DFE RZd 97. 500. Ömer javadalombirtoka a pozsegi szandzsákban volt.

¹⁴⁰ BOA MD 50. 95 (559-es sz. parancs).

mázulként folyamodhatott az udvarhoz. Különös fejlemény, hogy Ferhádót 1587-ben mégis egy új feladatra nevezték ki: Klissza bégje lett.¹⁴¹

Szegedre Ferhád „nyugdíjazási” kérelmét követően, 1585. július 26-án új béget neveztek ki, Idriszt, aki azzal a kikötéssel kapta szandzsákját, hogy rögvest hadjáratra indul (*sefere gitmek üzere*).¹⁴² Egy októberi szultáni fermán világossá teszi, hogy ismét a kaukázusi harc-színterre kellett mennie, ugyanis Idrisz szegedi szandzsákbégként egyik emberét a tebrízi hadjáratban való helytállásáért terjesztette fel kezdő timárra.¹⁴³ A perzsiai Tebríz 1585 szeptemberében került oszmán kézre, és a harcokban Idrisz bég is jövedelememelésért érdemelt ki.¹⁴⁴ Egy évvel később, Avlonjába való kinevezésénél felsorolták korábbi szandzsákjait: Simontornya, Zacseszna, Szegedin, Krka és Ics II altartományokat kormányozta.¹⁴⁵ (Valójában felterjesztései Szeged elé helyezik krka-i működését.¹⁴⁶)

Idrisz kaukázusi távolléte szükségessé tette, hogy Szegedre új kormányzót helyezzenek: 1585. augusztus 21-én Ahmedet nevezték ki. Nem fér kétség hozzá, hogy a korábbi Ahmed került ismét Szegedre, hiszen házai kiutalásakor felsorolták korábbi állomáshelyeit: Fehérvár bégje volt, majd Szegedről bocsátották el, végül újra Szegedre nevezték ki.¹⁴⁷ Ebből az elsőre átláthatatlan és nehezen értelmezhető felsorolásból lehet következtetni arra, hogy Ahmed Fehérvárról való elbocsátása (1583. augusztus 17.)¹⁴⁸ és új kinevezése között is állt Szeged élén. Jövedelememelését pedig 1576–1577-ben zacsesznai bégeként érdemelte ki, Pakrác és Moszlavina várai, valamint egy dzsámi javítási munkálataiért. (Figyelemre méltó adat az is, hogy a fentebb említett, Szegedről 1576 januárjában elbocsátott Ahmed bég is éppen Zacsesznába került.)

A kinevezések defterében 1586. február 11-től egy csavus (futár, hírvívó), Emrüllah következett bégeként Szeged élén. Töredékesen fennmaradt a következő javadalmát kiutaló irata is, amely szerint áprilisban már Delvine (ma Albánia) kormányzója lett.¹⁴⁹ Utódját a központi listán viszont csak év végén nevezték meg: november 17-től Haszán lett az új bég, aki addig csakirdzsibasi (fősolymász) volt.¹⁵⁰ Ismét egy jelentős karriert befutott és a krónikákból is ismert tisztviselővel állunk szemben. Pecsevi jól ismerte a béget, és több alkalommal megemlékezett róla: „...csakirdzsibasi tisztségből Szegedin szandzsákjába került, onnan pedig Bosznia beglerbégjévé tett Dervis Haszán Pasa...”¹⁵¹ „Mikor ő szegedi bég volt és Szigetvár őrizetére ment, egy alkalommal Pécsent lévő birtokunkon szállt meg és tehetségünk

¹⁴¹ BOA KK 262. 34: „korábban Szeged bégje Ferhádnak” 1587. március 12-én. Közel két évig nem találkozunk vele kormányzóság élén, így talán erre az időszakra mégiscsak figyelembe vették nyugdíjazási kérvényét.

¹⁴² BOA KK 244. 203. Korábban Idriszt csak egy októberi felterjesztéséből ismertem, ez okból helyeztem könyvemben kormányzását a következő bég, Ahmed után. Fóti: *The Mufasssal Tahrir Defteri*, 20.

¹⁴³ Schwarz: *Osmanische Sultansurkunden*, 202.

¹⁴⁴ BOA DFE RZd 92. 274.

¹⁴⁵ BOA DFE RZd 92. 273–274.

¹⁴⁶ Például 1583-ból: BOA A.RSKd 1464. 28.

¹⁴⁷ BOA DFE RZd 78. 425–426.

¹⁴⁸ Vö. Fóti: *Székesfehérvár 16. századi szandzsákbégjei*, i. m.

¹⁴⁹ BOA KK 262. 19.; uo. DFE RZd 89. 755–756.

¹⁵⁰ BOA KK 262. 19.; KK 336. 539–540.; uo. DFE RZd 216. 113 (felterjesztése szegedi bégeként 1590 februárjából).

¹⁵¹ „...çakircıbaşılıktan Segedin sancağına giden, oradan da Bosna beylerbeyi olan Derviş Hasan Paşa”: Peçevi: *Peçevi Tarihi*, II. 121.; vö. Hasandedić: *Muslimanska baština*, 168. A délszláv irodalom különböző neveken – Gazi/Deli/Telli Hasan-paša Predojević – ismeri.

szerint megvendégtük őt.¹⁵² A bég a sziszeki csatában (1593. június 22.) számos más béggel együtt a Kulpa folyó vizében vesztette életét.¹⁵³ Tevékenységét tekintve fontos információ, hogy 1590-ben azt jelentette a Portára, hogy a szegedi vár falai roskadoznak, mivel meghódítása óta nem javították ki azokat, sőt a Tisza partján álló torony teljesen összeomlott. A válaszban arra utasították a temesvári pasát, hogy az alá tartozó szandzsákokban faanyagot vágasson a javítási munkálatokhoz.¹⁵⁴ Haszán a címzettje annak az utasításnak is, mely szerint a Szülejmán szultán által építtetett varadini (Pétervárad) híd már nem volt alkalmas az átkelésre, ezért a lehető leghamarabb újjá kellett építtetnie.¹⁵⁵

Dervis Haszán utódáról, Oszmánról csak néhány felterjesztésből szerezhethünk tudomást 1591 tavaszán,¹⁵⁶ majd leváltása kapcsán árulták el, hogy a ráják sanyargatása fogalmazódott meg vádként ellene.¹⁵⁷ Augusztus 19-én helyére Koppány addigi bégjét, a kaukázusi harctérről nemrég érkezett Arslán béget nevezték ki,¹⁵⁸ aki történetesen a neves szigetvári Szári Ali bég fia volt.¹⁵⁹ Egy bizonytalan – Arslán kinevezésének ellentmondó – adatunk is van egy szegedi Szülejmán bégről, akiről néhány héttel Arslán kinevezése előtt egy parancsban tettek említést: Szülejmán bég összejárt a kalocsai kádival, Abdulkerimmel és egy vojvodával (vajda; a szandzsákbégek megbízottja), akik a bajai és tolnai rájakat sanyargatták, megdézsmálva vagyonukat.¹⁶⁰ Ugyan a vád pontosan ráillik a leváltott Oszmánra is (ráadásul a két név arab írásképe is olykor összekeverhető), az iratban határozottan Szülejmánt írtak. E bizonytalanság miatt azonban Szülejmánt nem vettem fel a listámra.

Több információval rendelkezünk a következő bégről, Júsufuról, mivel megtaláltuk a kinevezését egy birtokadományozási naplóban: 1592. február 10-én nevezték ki az emírek közül, korábban pedig Bender Szüvejs, azaz Szuez kikötője kapudánjaként szolgált, és fizetségét száljáné¹⁶¹ formájában kapta (*400 000 salyane ile Bender Süveys kapudam*).¹⁶² Érdekes, hogy Szegeden éppúgy 340 000 akcséra csökkentették jövedelmét, mint ahogy azt Ferhád esetében láttuk. Valószínű, hogy valamilyen kiegészítő jövedelem vagy egy az alacsonyabb jövedelmet elfogadtató alku lehetett ennek hátterében.

Az 1593-as év eseményei között röviden ki kell térni egy vélt szegedi bégre, Sánta Ibrahimra, mivel őt Reizner János és Szakály Ferenc is a szandzsák kormányzójának

¹⁵² Karácson: *Török történetírók*, 89. A félreértések elkerülése végett hozzátesszük, hogy Szigetváron és Szegeden egyaránt Haszán névre hallgatott a kormányzó, előbbi esetében Tirjáki Haszánról van szó. Lásd például 1588 májusában ugyanazon iratban a két azonos nevű béget: BOA MD 62. 248 (562-es parancs).

¹⁵³ „Haszon az vele valókkal együtt vagy magok kényén vagy másoktól tolyattatván az hídról, lovastol az folyovízbe alágrattatnak, s az vizektől hirtelen elnyelettetnek.” Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/3. 118–119.

¹⁵⁴ BOA MD 66. 221 (469-es parancs).

¹⁵⁵ BOA MD 66. 34 (75-es parancs).

¹⁵⁶ BOA A.RSKd 1472. 158., 185., 209.

¹⁵⁷ BOA A.RSKd 1473. 110.

¹⁵⁸ BOA A.RSKd 1473. 110. Arslán egy felterjesztése: Uo. 190.

¹⁵⁹ Fóti: *Két végvidék szolgálatában*, i. m.

¹⁶⁰ Bingül: *Mühimme Zeyli Kataloğundaki 5 Numarah Defterin*, 126. (265-ös sz. rendelet).

¹⁶¹ Egyes tartományokban tímár-rendszer helyett a bég/beglerbég évi fix fizetést kapott hász-birtokok helyett.

¹⁶² BOA DFE RZd 143. 644. Egy felterjesztése 1593 márciusában: Uo. DFE RZd 159. 282.

tekintette.¹⁶³ Istvánffy leírására támaszkodtak, aki a sziszeki csatát megelőző előkészületek-nél felsorolta a hadjáratra felvonuló bégeket: „Eljőve Szegedről is, mely az Marus és Tisza folyóvizek egybeszakadása mellett, Boszna határitól messze, Magyarországnak híres mezővárasa, Ibrahim, mind valóban, s mind névvel sánta, 40 lovasokkal.”¹⁶⁴ Erről az Ibrahimról Bihács 1592. évi török megszállása kapcsán írta Istvánffy, hogy „abban az zenebonában az gradistyai hajókkal bíró Ibraim is bokáján alól megebesítették, mely seb miatt osztán mindenkor sántalá”.¹⁶⁵ Eszerint tehát Ibrahim gradiskai kapudán volt, akit Szegedről irányítottak Sziszekhez, ahol ismét a vízi erő parancsnokaként látjuk.¹⁶⁶ Amikor Istvánffy 1594-re vonatkozóan a Petrinjából elmenekülő törökök közt ismét gradiskai parancsnokként hivatkozott Ibrahimra, egyértelműsíti, hogy nem tekinthető szegedi bégnek.¹⁶⁷ Így nem vettem fel a kormányzók listájára sem, ráadásul a következő főméltóság éppen az előbb tárgyalt Júsuftól vette át Szegedet.

1593. június 20-án a Porta Fülek és Szeged között hajtott végre bégcserét: az addigi kormányzót, Júsufot Fülekre,¹⁶⁸ a füleki Idrisz pedig szandzsákkunkba irányították át.¹⁶⁹ Az utóbbi felterjesztéseit¹⁷⁰ azonban néhány hetes-hónapos csúszással rögzíthették, mivel más források szerint ekkor már következő állomáshelyén, Szigetváron mutatkozott.¹⁷¹ Majd ezt követően, 1594 végétől Pápa beglerbégje lett.¹⁷² Istvánffy szerint dalmáciai származású

¹⁶³ Reizner: *Szeged története*, I. 114.; Szakály: *Török megszállás alatt*, 620. Szakály Ibrahimhoz két dátumot adott meg: 1593 és 1600. Előbbi adatot Istvánffytól vette, az utóbbit mi már nem tárgyaljuk, mivel az a 17. századba visz át.

¹⁶⁴ Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/3. 114.

¹⁶⁵ Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/3. 107.

¹⁶⁶ Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/3. 127 – „az gradiskai vízi erővel bíró Ibrahim bég”.

¹⁶⁷ „Kik között volt Ibrahim, az gradicsai vízi erővel bíró, kinek hatalma alatt [...] valának az hajók, ki, mivel az Bihigynél [Bihácsnál], azmint megmondánk, lőtt megebesülés miatt egyik lábára sántálna, s arra képest az többivel egyaránt nem futhat vala, az Erdődy Péter katonáitól elfogattaték.” Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/3. 165.

¹⁶⁸ Fülek várát a keresztények 1593 végén visszafoglalták. Tóth: *Az 1593. évi felvidéki hadjárat*, 53–73. Különösen: 62. Kjátib Cselebi 1594-ben, a Nógrád elleni támadásnál beszél a Fülekről letett Júsuf bégről: Karácson: *Török történetirók*, 213. Istvánffy Usreffnek nevezi Júsufot, és azt állítja, hogy a maga dolgai miatt nem tartózkodott a várban: Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/3. 140. Ezzel szemben Ijání szerint Alinak hívták Fülek bégjét, aki Szinán pasa rokona volt, és a várból elmenekült. Iyáni: *Tevârih-i Cedid-i Vilayet-i Üngürüs*, 56.

¹⁶⁹ BOA KK 253. 168.

¹⁷⁰ BOA DFE RZd 216. 113.; uo. MAD 15567. 377.

¹⁷¹ BOA KK 344. 329.

¹⁷² „Pápát pedig független beglerbégsgé téve, Szeged szandzsákbégjének, Idrisz bégnek adta.” Gelibolulu Mustafa Âli: *Künhül'-ahbâr*, fol. 578b. Közli Çerçi: *Künhül'-Ahbâr'a Göre*, 663.; Sağırlı: *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî(Edirneli)'nin*, 440. (fol. 165b.); Dávid: *A Dél-Dunántúl közigazgatása*, 57. Idrisz magyar nyelvű leveleit lásd: Hermann (szerk.): *A pápai vár felszabadításának négy-százéves emlékezete*, passim. Idrisznek pápai beglerbégként intézett felterjesztései: BOA DFE RZd 216. 146.; uo. KK 344. 317.

volt,¹⁷³ ami azt a feltevést erősíti, hogy azonos a korábban említett krkai és zacsneszai¹⁷⁴ Idrisz béggel.

Pecsevi az 1593. október–novemberi székesfehérvári hadműveleteknél említi, hogy „Szegeged bége, megboldogult Tirjáki Haszán pasa, Fehérvár védelmében néhány árkot [szó szerint kutat] ásátott”.¹⁷⁵ Életrajza szerint is a szegedi szandzsákból hívták segítségül Fehérvár ostromához: „...Haszán pasa és a Buda védelmére kinevezett Szinán pasa fia, vezér Mehmed Pasa és más dicső mírmírának összejöttek tanácskozni, és abban állapodtak meg, hogy amíg a szegedi szandzsák bége, a tekintélyes emír, Haszán bég nem érkezik erre a végvidékre, az ügyünk nem fog előre menni [...] így ezt a nagyra becsült és kardját bátran forgató emírt a szegedi szandzsákból áthívták és Isztolni Belgrád védelmére nevezték ki.”¹⁷⁶ Egy kútfő szerint fia, Hüszejn azért kapott jövedelememelést, mert „Isztolni Belgrád várában maradt Szegegedin szandzsákbége Haszán béggel együtt, s látta el annak védelmét”, amiről hiteles forrásból tájékozódhatott a Porta, hiszen a felterjesztő személye éppen apja, Haszán bég volt.¹⁷⁷

1594-ben ő is Szigetváron tűnt fel, de annak első beglerbégeként. Később különböző magas pozíciókat töltött be: boszniai beglerbég, három alkalommal budai, majd kanizsai pasa volt.¹⁷⁸ Valószínűnek tűnik, hogy az új szigetvári vilájet létrejöttéig – amit Dávid Géza 1594. június végére becsült¹⁷⁹ – Haszán maradt Szegeged első embere.

Utódát, Ahmedet csak felterjesztése alapján tudjuk megnevezni.¹⁸⁰ Az őt követő Mehmedről viszont források sora tanúskodik: már 1595-ben ő állhatott a szandzsák élén, hiszen a következő év elején érkezett meg egy levele a Portára.¹⁸¹ 1596 februárjában megerősítettek pozíciójában (tehát nem új kinevezésről van szó) egy szegedi béget, akinek a nevét ugyan kihagyták a defterből, de hozzáfűzték, hogy Pápa beglerbéjének, az előbb tárgyalt Idrisznak a fia, és azzal a feltétellel kapta a szandzsákokat, hogy Pápa várának őrzését kell vállalnia.¹⁸² Júliusban ismét olyan kinevezéssel találkozunk, ahol „korábban Szegeged bége Memi sah béget” erősítették meg pozíciójában (Memi a Mehmed népies alakja).¹⁸³ A sort egy szeptemberi kinevezés zárja, amikor „a Szegegedinből elbocsátott Mehmed bégnek Ohri livája” került kiutalásra.¹⁸⁴ Év végén pedig már egy Oszmánt említ a forrásunk Szegeged élén, de nem szandzsákbégeként, hanem annak helyettesének, kajmakámnak nevezve (*Szegegedin sancağı kaim makamı*).¹⁸⁵ Az adat néhány héttel a mezőkeresztési csatát (1596. október 26.) követi, így Oszmán a hadműveletekben részt vevő béget helyettesíthette.

¹⁷³ „Dalmata Hidrizes is, kit Pápa várában, midőn elsőbben az beglerbégtől megvétellett vala, béggé tételtnek lenni mondánk megöletteték, holott ebben az időben tiszt nélkül lévén, a Szerémségbe lakott volna.” Benits (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/3. 285. 1597. november 2–9. közötti vác-verőcei csatározások leírásánál. A csata menetére (Idrisz említése nélkül): Tóth: *A vác-verőcei csata*, 14–32.

¹⁷⁴ Schwarz: *Osmanische Sultansurkunden*, 213.

¹⁷⁵ Peçevi: *Peçevi Tarihi*, II. 128.; Kâtib Çelebi: *Fezleke*, I. 19.

¹⁷⁶ Öztekin: *Cafer İyani Bey'in Tarihi-i*, 99.

¹⁷⁷ BOA DFE RZd 168. 156.

¹⁷⁸ Gévay: *A budai pasák*, 20., 21., 24.; Dávid: *A Dél-Dunántúl közigazgatása*, 59.

¹⁷⁹ Dávid: *Szigetvár 16. századi bégei*, 172.

¹⁸⁰ BOA DFE RZd 216. 113.

¹⁸¹ BOA MAD 15567. 373.

¹⁸² BOA A. RSKd 1474. 56.

¹⁸³ BOA A. RSKd 1474. 152.

¹⁸⁴ BOA A. RSKd 1474. 161.

¹⁸⁵ DFE RZd 216. 112.

A század bégjeinek sorát Alival zárjuk: öt 1598 áprilisában helyezték át Nikápolyból,¹⁸⁶ és rögtön ki is használta új pozícióját arra, hogy fiát – egy másik szpáhi társaságában – csavus tisztségére terjessze fel, minthogy a Budára útnak indított zsoldutánpótlásra támadó hitetlenekkel hősies módon szembeszálltak.¹⁸⁷ Az ágyútüzérek írnokának, Abdülkádír Efendinek a krónikája szerint 1598-ban a magyarországi hadjáratban részt vevő nikápolyi béget Kádizáde Ali bégnek hívták, aki azonos a későbbi budai pasával.¹⁸⁸ Hozzá kell tennünk, hogy ő még novemberben is nikápolyi bégnek nevezte magát, és nem tudott szegedi kinevezéséről.

Az adatok összegyűjtése és bemutatása után néhány általános tendencia megállapításával értékelhetjük a Szeged szandzsákbégjeire vonatkozó ismereteinket. A szandzsák belső tartománynak (*iç il*) számított a birodalomban – különösen igaz ez Szigetvár elfoglalása utántól –, és ez a tény markánsan tükröződik a felvonultatott adatokban. A határvidéki mozgalmasabb szandzsákokhoz képest – a kezdeteket leszámítva – Szeged kormányzói jóval ritkábban szerepelnek forrásainkban, helyi intézkedéseikről olykor semmilyen adat sem árulkodik. Magyar forrásokkal – a háborúskodással telt időszakoktól eltekintve – nem számolhatunk. Kútfőinkből kitűnik, hogy kezdetben a hódításokban részt vállaló nagy dinasztiaiak ivadékai uralták a „Kétvízközt” (Dervis, Hizir, Mahmúd, talán boszniai harcai révén Szokollu Musztafa is e sorban említhető), és a rokoni szálak később is meghatározóak maradtak. Előszeretettel helyezték át ide a turbulens határvidéki szandzsákok bégjeit, akár pihentetés végett, akár a keresztény oldalról rájuk zúduló panaszok hatására. Jól illusztrálja ezt a Fehérvár és Szeged között szinte intézményesült, többszöri bégcseré. Maguk a bégek is kedvelték ezt az altartományt, hiszen Kara Ali tárgyalt bácsi csiftlikjén kívül a szigetvári regnálásáról elhíresedett Szári Ali a zombori náhijében, Musztafa bég, a szerémi Halil bég fia pedig a bácsiban bírt ilyen, családi birtokközpontnak tekinthető javadalomelemmel. A budai vilájet szandzsákjainak hierarchiájában a rangosabbak közé számító altartományban arra is volt lehetőség, hogy 1560-ban a szekesői Mehmed bégnek szegedi javadalmakból juttassanak 108 000 akcsényi jövedelmet. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy tekintélyes bégek helyben kiadott jövedelmét többnyire 300 000 akcsét alig meghaladó szinten tartották, holott a szandzsák házsai ennél nagyobb birtoktest kialakítását is lehetővé tették volna. A nyolcvanas–kilencvenes évek bégjeinél többször feltűnő 340 000 akcsés fizetség megegyezik azzal, amit Ajn Ali értekezésében a szegedi szandzsákbégek jövedelmeként megjelölt, nyilván ezen bégek *tezkeréit* (javadalomkiutalási irat) vehette kezébe.¹⁸⁹ Összességében megállapítható, hogy a szegedi kormányzók között sok a neves, komolyabb karriert befutott főtisztviselő, akik később jelentős pozíciókig, jónéhányan pasaságig jutottak pályájuk során. Néhány bég kimaradását feltételezve is, olyan listát tudtunk összeállítani (lásd a *Függelék*), mely reményeink szerint alkalmas lesz arra, hogy – a tanulmány elején felvetetteknek megfelelően – a történészek számára segédletként szolgáljon.

¹⁸⁶ BOA KK 254. 50.; Szilády–Szilágyi (szerk.): *Okmánytár*, 295.

¹⁸⁷ BOA KK 254. 52.

¹⁸⁸ Yilmazer (ház.): *Topçular Katibi*, 227.; Gévay: *A budai pasák*, 22. Három alkalommal volt budai pasa, először 1602-ben.

¹⁸⁹ Ayn Ali: *Risale-i Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 16b. A Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi kézirata letölthető: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/1954> (letöltés: 2023. jan. 25.)

FÜGGELÉK

Szeged 16. századi szandzsákbégjeinek áttekintő táblázata

A bég neve	Korábbi posztja	Szolgálati ideje	Forrása	Jövedelme
Szülejmán		1542. II.	Mxt 567. 55–57	
Dervis	dunai kapudán	1543. VII. – 1545. I. 27.		
Mihaloglu Jahsi bég fia Hizir	ruméliai szubasi	1545. I. 27. –	T SMA E. 12321 78b	
Jahja		1547. IV. 23. és 1547. VI. 6-i említések	KK 208. 57 KK 208. 101	
Debeli Musztafa	Aladzsa Hiszár	1547. XII. 25. – 1551 vége	A.RSKd 1452. 34	240 000 241 428 ¹⁹⁰
Hizir (másodsor)	Ohri	1552 eleje	A.RSKd 1452. 34 (dátum nélkül)	271 330
Debeli Musztafa		1552. III. 4. – 1557. I. 9.	TSMKK 888 87b MD 2. 209	
Dervis (másodsor)	Mohács/Avlonja	1557. I. 9. – 1561 eleje?	MD 2. 209	310 373 432 784
Szokollu Musztafa	Klissza	1561?–?	<i>Cevahirü'l- menakib</i>	
Mahmúd, Báli pasa fia		1564. V. – 1567. XII. 7.	MAD 563. 50	355 373
Mahmúd, Aranid fia	Fehérvár/mázúl	1567. XII. 7. – 1570. IV. 11.	MAD 563. 50 MAD 563. 55	404 981 310 373(b) ¹⁹¹ 464 981 (bvt) ¹⁹²
Kara Ali	Szolnok	1570. IV. 15. – 1572. VI. 16.	MAD 563. 50	300 400 360 150 (b)
Mahmúd, Báli pasa fia (másodsor)	Esztergom	1572. VI. 16. – 1573. I. 25.	MAD 563. 50	390 261
Szinán	Gyula	1573. I. 25. – 1573. VII. 6.	MAD 563. 50	335 000
Mehmed	Szerém	1573. VII. 6. – 1575. V. 21.	MAD 563. 50 DFE RZd 42. 621	490 000 500 000 (b)
Ahmed	budai defterdár	1575. V. 21. – 1576. I. 29.	DFE RZd 42. 621 KK. 262. 267	312 617
Szinán (másodsor)		?–1576. XII. 31.	KK 262. 20	390 261

¹⁹⁰ BOA TTd 1044. 217.¹⁹¹ b = a berátjában szereplő összeg.¹⁹² bvt = *ber vech-i tekml.* Az elvileg neki járó teljes összeg. Többnyire jelentős hiánnyal (*noksan*) utalták ki a házokat, vagyis ennél lényegesen kevesebb volt a ténylegesen kiutalt összeg.

Dzsáfer	Fehérvár	1577	A.RSKd 1461. 34	
Iszhák	Gyula	1578. VII. 8.–?	KK 262. 19	357 398
Kászim	Szekcső	1579. IX. – 1581 eleje és 1582	Mxt 597 (490-es kép) TTd 585. 28 MAD 15283. 130	
Kara Ali (másodsor)	Fehérvár	1583. I. 2. – 1583. VIII. 17.	KK 262. 19 DFE RZd 93. 251–252	432 608 506 262 (bvt) 536 263 (b)
Ahmed (másodsor)	Fehérvár	1583. VIII. 17.– ?	DFE RZd 78. 425.	340 000 406 243 (bvt)
Iszhák (másodsor)		?–1584. VII. 2.	KK 262. 21	447 398 ¹⁹³
Ferhád	sirváni defterdár, Kabala bégje	1584. IX. 15. – 1585. VII.	KK 262. 19 KK 325. 501 MD 50. 95	340 000 530 000 (bvt)
Idrisz	Krka	1585. VII. 26. –	KK 244. 203 DFE RZd 92. 273	
Ahmed (harmadsor)	mázul (Szeged- ről)	1585. VIII. 21. – 1586 eleje	DFE RZd 78. 425 A.RSKd 1466. 97	340 000 406 243 (bvt)
Emrüllah csavus	csavus	1586. II. 11. – 1586. IV. 18.	KK 262. 19 DFE RZd 89. 755–756	
Dervis Haszán	csakirdzsibasi	1586. XI. 17. –?	KK 262. 19 KK 336. 539	320 000
Oszmán		1591 tavasza – 1591. VIII. 19.	A.RSKd 1472. 158., 185., 209. A.RSKd 1473. 110	
Arszlán, Szári Ali fia	Koppány	1591. VIII. 19. –	A.RSKd 1473. 110	265 000 ¹⁹⁴ 408 000 (bvt)
Júszuf	Szuez kapudánja	1592. II. 10. – 1593. VI. 20.	DFE RZd 143. 644 KK 253. 168	340 000 400 000 (bvt)
Idrisz (másodsor)	Fülek	1593. VI. 20.–	KK 253. 168	
Tirjáki Haszán	Szigetvár	1593 novem- bere után 1594 júniusig	MAD 15567. 361	
Ahmed		1594. október	DFE RZd 216. 113	
Mehmed		1595 vége?– 1596. II. 27. – 1596. IX. 5.	MAD 15567. 373 A.RSKd 1474. 56, 152, 161	
Oszmán (a szegedi szandzsák kaj- makámja)		1596. decem- ber	DFE RZd 216: 112	
Kádizáde Ali	Nikápoly	1598. IV. 18. –	KK 254. 50	

¹⁹³ Az adatot fehérvári kinevezéséhez írták be. BOA DFE RZd 78. 200.¹⁹⁴ Mindkét adat előző állomáshelyéről, Koppányból ismert. BOA DFE RZd 131. 782–784.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári, kéziratári források

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
A.RSKd	Bab-i Asafi, Ruus Kalemi defterleri
KK	Kamil Kepeci
MAD	Maliyeden Müdevver Defterleri
MD	Mühimme Defterleri
TTd	Tapu-Tahrir defterleri
DFE RZd	Timar–Zeamet Ruznamçe Defterleri
MNL OL E 156	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Urbaria et conscriptiones
ÖNB Mxt	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Codices Mixti
ÖStA HHStA Türkei I.	Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei I.
T SMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, İstanbul
T SMKK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koğuşlar, İstanbul

Ayn Ali: *Risale-i Kavânîn-i Âl-i Osmân Der Hulûsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, MF No 1007, KZ-334.

Cevahirü'l-menakib. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Keleti Gyűjteménye. Török O. 215.

Mappa exhibens situm Comitatum Bács et Bodrog prouti nunc in concreto per Comitatu Baciensem administratur. Michael Karpe, 1760. Országos Széchényi Könyvtár, Kéziratok térképek 1158.

Seyyid Murad: *Kitab-i feth-i Şikloş*. ÖNB Hs. H. O. 47.

Nyomtatott források

Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest, 1938.

Benits Péter (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/2. Budapest, 2003.

Benits Péter (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál 17. századi fordításában*. I/3. Budapest, 2009.

Bingül, Harun: *Mühimme Zeyli Kataloğundaki 5 Numaralı Defterin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. MA szakdolgozat. İzmir, 2002.

Câfer, İyâni: *Tevârîh-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı–Macar Mücadelesi Tarihi, 1585–1595)*. Haz.: Mehmet Kirişcioğlu. İstanbul, 2001.

Çerçi, Faris: *Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği*. Phd diss., Kayseri, 1996.

Dağlı, Yücel – Kahraman, Seyit Ali – Dankoff, Robert (haz.): *Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî. Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi. VII. Kitap. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*. İstanbul, 2003.

Dávid Géza – Fodor Pál: *„Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. Budapest, 2005.

Dávid Géza – Fodor Pál: *„Ez az ügy fölöttébb fontos.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565)*. Budapest, 2009.

E. Abaffy Erzsébet – J. Fodor Adrienne – Sinkovics István (szerk.): *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézírata*. Budapest, 1991.

Emecen, Feridun M. – Şahin, İlhan: *Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957–958 (1550–1551) Tarihli Sancak Tevâh Defteri*. Belgeler, vol. 19. (1999) Nr. 23. 53–121.

Forgách Ferenc: *Emlékirat Magyarországra állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és I. János erdélyi fejedelemsége alatt*. Budapest, 1982.

Fóti Miklós: *The Mufasssal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578)*. Budapest, 2023.

Gelibolulu, Mustafa Âli: *Künhü'l-ahbâr*. IV. Rük. Raşid Efendi Kütüphanesi No 920 (A) (Közli: Çerçi, Faris: *Künhü'l-Ahbâr'a Göre*)

- Handžić, Adem: *Dva prva popisa zborničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine*. Sarajevo, 1986.
- Karácson Imre: *Török–magyar oklevéltár 1533–1789*. Budapest, 1914.
- Karácson Imre: *Török történetirók. III. 1566–1659*. Budapest, 1916. (Török–magyarkori történelmi emlékek V.)
- Kâtib Çelebi: *Fezleke*. I. cilt. [Isztambul], 1286–1287 [1869–1871].
- Káldy-Nagy Gyula: *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Békéscsaba, 1982.
- Öztekin, Saltuk Seyhan: *Cafer İyani Bey'in Tarih-i Gazi Hasan Paşa (Cihadname-i Hasan Paşa) Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. MA szakdolgozat. Batman, 2017.
- Peçeви İbrahim Efendi: *Peçeви Tarihi*. I–II. cilt. Haz.: Bekir Sıtkı Baykal. Ankara, 1981.
- Peçeви İbrahim Efendi: *Tarih-i Peçeви*. I–II. cilt. İstanbul, 1864.
- Petritsch, Ernst D.: *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv, Band 1: 1480–1574*. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband, 10/1.) Wien, 1989.
- Regni Hungarici Historia per Nicolaum Isthuanffium Pannonium...* Coloniae Agrippinae, 1685.
- Rugonfalvi Kiss István: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve*. Budapest, 1908.
- Sağırılı, Abdurrahman: *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*. Phd diss., İstanbul, 2000.
- Szilády Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szegeđ, Halas levéltáraiból*. II. köt. Budapest, 1863. (Monumenta Hungariae Historica 4. Diplomataria. II.)
- Szilády Áron: *Tinódi Sebestyén összes művei 1540–1555*. Budapest, 1881. (Régi magyar költők tára III.)
- Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula (szerk.): *A budai basák magyar nyelvű levelezése 1. 1553–1589*. Budapest, 1915.
- Ungnád Dávid *konstantinápolyi utazásai*. Ford. Kovács József László. Jegyzetek: Fenyvesi László. Budapest, 1986.
- Ülker, Hikmet: *51 Numarah Mühimme Defteri*. MA szakdolgozat, İstanbul, 1996.
- Velics Antal – Kammerer Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek 1. 1543–1635*. Budapest, 1886.
- Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 2. *Történelmi dolgozatok magyar nyelven. Vegyesek*. Közli Szalay László. Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 3.)
- Yaşaroğlu, Abid: *Koşuşlar 888 Numarah Mühimme Defteri (1a–260a. Tahlil ve Traskripsiyon)*. MA szakdolgozat, İstanbul, 1995.
- Yılmaz, Ziya (haz.): *Topçular Katibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendinin Tarihi (Metin ve Tahlil) – I*. Ankara, 2003.

Szakirodalom

- Allahverdi, Reyhan Şahin: *Özdemiroğlu Osman Paşa ve dönemi (1527–1585)*. Phd diss. İstanbul, 2012.
- Başar, Fahameddin: *Mihaloğulları*. Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 30. cilt. Ankara, 2020. 24–25.
- Bašić, Kemal: *Prilog historiji sandžak-begova zborničkog sandžaka od osnivanja do okraja XVI stoljeća*. Historical Searches / Historijska traganja, vol. 19. (2020) 59–94.
<https://doi.org/10.51237/issn.2774-1180.2020.19.59>
- Çalık, Sıddık: *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni*. İstanbul, 2005.
- Dávid Géza: *A Dél-Dunántúl közigazgatása a török korban*. Zalai Múzeum, 4. (1992) 55–64.
- Dávid Géza: *Szigetvár 16. századi bégjei*. In: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből*. Szerk. Szita László. Pécs, 1993. 159–192.
- Dávid Géza: *A magyarországi török arcontológiai kutatások lehetőségei (Arad–gyulai szandzsákbéggek)*. Történelmi Szemle, 36. évf. (1994) 1–2. sz. 111–127.
- Dávid Géza: *Kászim vojvoda, bég és pasa*. Keletkutatás, (1996) tavasz 41–56.
- Dávid Géza: *Az első szegeđi bég, Dervis életpályája*. Aetas, 14. évf. (1999) 4. sz. 5–18.
- Dávid Géza: *Pasák és bégek uralma alatt: demográfiai és közigazgatás-történelmi tanulmányok*. Budapest, 2005.
- Dávid Géza: *Karrierlehetőségek az Oszmán Birodalomban: kiből lehetett szandzsákbég? Keletkutatás, ősz (2017) 49–72*. <http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2017.2.49>

- Fodor Pál: A "hitharc oroszánja": Jahjapasa-oglu Báli bég (?–1527). *Terjeszkedés és tartományi elit az Oszmán Birodalom európai határvidékén a 16. század elején*. Keletkutatás, (2019) tavasz, 51–74.
- Fodor Pál: *Egy különös oszmán intézmény: a „lemondás” (feragat)*. Keletkutatás, (2021) tavasz 27–38.
- Fóti Miklós – Pánya István: *Bács mezőváros középkori és kora újkori térszerkezete/The urban spatial structure of the medieval and early-modern-period Bács town*. *Belvedere-Meridionale*, 4. sz. (2022) 73–101. <https://doi.org/10.14232/belv.2022.4.5>
- Fóti Miklós: *Ali szegedi szandzsákbég azonosítása, életpályája és birtoklástörténete (1567–1595)*. *Történelmi Szemle*, 65. évf. (2023) 3. sz. 353–366.
- Fóti Miklós: *Székesfehérvár 16. századi szandzsákbégjei. Adalék a hódoltsági archontológiai kutatásokhoz. The sancakbeyis of Székesfehérvár in the sixteenth century. Additions to the archontology of Ottoman Hungary*. *Belvedere–Meridionale*, (2023) 29–50.
- Fóti Miklós – Pánya István: *Adatok Kalocsa késő középkori/hódoltságbeli helyrajzához és a török berendezkedés néhány sajátossága*. *Cumania*, 30. (2023) (megjelenés alatt).
- Fóti Miklós: *Két végvidék szolgálatában: Szári Ali bég hódoltsági és kaukázusi karrierje*. *Századok*, 158. évf. (2024) 1 sz. (megjelenés alatt).
- Gévay Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841.
- Gökbilgin, Tayyib: *Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livalari, Şehir ve Kasabaları*. *Belleten*, vol. 20. (1956) Nr.78. 247–286.
- Hammer-Purgstall, Joseph: *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven. Dritter Band. Vom Regierungsantritte Suleiman des Ersten bis zum Tode Selim's I. 1520–1574*. Pesth, 1828.
- Hasandedić, Hivzija: *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*. Sarajevo, 1990.
- Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*. 2. köt. Budapest, 2007.
- Hermann István (szerk.): *A pápai vár felszabadításának négy százéves emlékezete 1597–1997*. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította: Pálffy Géza. Pápa, 1997.
- İlgürel, Mücteba: *İstimâlet*. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23. cilt. Ankara, 2001. 362–363.
- Karácson Imre: *A sztambuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratai*. *Századok*, 42. évf. (1908) 1. sz. 79–83.
- Káldy-Nagy Gyula: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Budapest, 1977.
- Köhbach, Markus: *Die Eroberung von Füleek durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, 1994.
- Küitükoğlu, Bekir: *Osmanlı–İran Siyasi Münâsebetleri. I. 1578–1590*. İstanbul, 1962.
- Papp Sándor: *A szegedi veszedelem 1552-ben és Ali budai beglerbég jelentése*. In: Papp Sándor – Kordé Zoltán – Tóth Sándor László (szerk.): *Urbs, civitas, universitas*. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Szeged, 2018. 202–213.
- Reizner János: *Szeged története*. 1–4. köt. Szeged, 1899.
- Schwarz, Klaus: *Osmanische Sultansurkunden. Untersuchungen zur Einstellung und Besoldung osmanischer Militärs in der Zeit Murads III.* Stuttgart, 1988.
- Sudár Balázs: *Egy előkelő albán család megkapaszkodása és felemelkedése a magyar végvidéken: az Aranidok*. *Aetas*, 35. évf. (2020) 3. sz. 5–13.
- Sz. Simon Éva: *Névtelen birtokolt szandzsákbégi házak a 16. századi oszmán terjeszkedés szolgálatában*. *Századok*, 141. évf. (2007) 6. sz. 1351–1406.
- Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli "hódoltság". Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2014.
- Sz. Simon Éva: *A szülejmáni béke. A magyarországi oszmán adóösszeírások és a magyar–oszmán békekötések összefüggései*. *Aetas*, 33 évf. (2018) 4. sz. 53–72.
- Sz. Simon Éva et al: *Databases of Cadastral Surveys (Tapu Defteris) of Ottoman Hungary and its Frontier Zones (16–17th c.)*. *Archivum Ottomanicum*, vol. 37. (2020) 259–272.
- Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, 1981.
- Szakály Ferenc: *Kísérlet Szeged visszafoglalására*. In: Kristó Gyula (szerk.): *Szeged története*. 1. köt. A kezdetektől 1686-ig. Szeged, 1983. 513–533.

- Szakály Ferenc: *Szeged török kézre jut*. In: Kristó Gyula (szerk.): *Szeged története*. 1. köt. A kezdetektől 1686-ig. Szeged, 1983. 508–511
- Szakály Ferenc: *Török megszállás alatt (1543–1686)*. In: Kristó Gyula (szerk.): *Szeged története*. 1. köt. A kezdetektől 1686-ig. Szeged, 1983. 618–620.
- Szakály Ferenc: *Egy végvári kapitány hétköznapijai. Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561*. Somogy megye múltjából, 18. (1987) 45–126.
- Szalay Ágoston: *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560*. Pest, 1861.
- Szántó Imre: *Az 1552. évi szegedi hadjárat*. *Acta Historica*, 29. (1968) 2–31.
- Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. 1. köt. Budapest, 1915.
- Takáts Sándor: *A török hódoltság korából*. (Rajzok a török világból IV. köt.) Budapest, 1927.
- Tóth Sándor László: *A vác-verőcei csata. (1597. november 2–9.)*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. évf. (1989) 1. sz. 14–32.
- Tóth Sándor László: *Az 1593. évi felvidéki hadjárat és a füleki-romhányi csata*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. évf. (1999) 1. sz. 53–73.

MIKLÓS FÓTI

The Sancakbeyis of Szeged in the 16th Century

This study aims to compile a list of the sancakbeyis of Szeged in the 16th century, primarily using Turkish archival sources, which could serve as a resource for historians. However, the goal of the work is not just to present pure archonotological data: we attempted to figure out the governors' family backgrounds, including their affiliations with the influential clans of Ottoman Hungary; significant details of their history of land ownership, which could help identifying people with shared given names (Mahmud, Ali, etc.); as well as finding their posts before and after their tenure in Szeged, and thus learning how their careers developed. By examining the archontological data about the Ottoman senior officials we can further our understanding of other aspects of the political system of Ottoman Hungary: information about their appointment and career can reveal the ambitions of the beyes and their descendants to gain positions and found their own dynasties after having conquered the Kingdom of Hungary. We can also learn about the life of the sancak of Szeged under Ottoman occupation through the careers of its beyes, an important example being the relocation of its seat to Bács.

BALOGH MÁTÉ
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 30–49.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2023.4.30-49
www.aetas.hu

Egy kimagasló szervitori karrier

Id. felsőkáldi Káldy Ferenc Batthyány I. Ádám szolgálatában

A jelen tanulmány id. felsőkáldi Káldy Ferenc – jelentős vagyonnal rendelkező középbirto-
kos nemes, pápai vicekapitány, a Batthyány család szervitora, a család magánföldesúri ha-
dainak főkapitánya, dunántúli kerületi főkapitányhelyettes, Vas vármegye többszöri alis-
pánja, országgyűlési követe – életútjának leghangszúlyosabb szegmensét, Batthyány I. Ádám-
hoz fűződő viszonyát igyekszik bemutatni.

A fent felsorolt tisztségekből is látható, hogy Káldy Ferenc szinte minden területen ott-
honosan mozgott, és bár karrierjének felívelését elsősorban saját szakmai tudásának köszön-
hette, az, hogy a Nyugat-Dunántúlon meghatározó szerepet játszó Batthyány család földes-
úri familiájának megbecsült, sőt vezető tagja volt, jelentősen hozzájárult sikereihez. Magam
mint kutató szerencséjére Káldynak a herceg Batthyány család levéltárában több mint ötszáz
levele maradt fenn, amelyeket a Batthyány család tagjainak írt, és ezek alapján szinte teljes
életútja és az általa ellátott tisztségekhez tartozó kötelezettségek részleteikben feltérképez-
hetők.¹

Káldy Ferenc családi háttere és karrierépítése

Id. felsőkáldi Káldy Ferenc 1584. szeptember 4-én született Sopronban. A Vas vármegyében
több évszázados múltra visszatekintő családjától kiterjedt birtokokat és társadalmi pozíciót
örökölt, amit a továbbiakban is kamatoztathatott. Feleséget a megyében birtokos és a
Batthyány-familiárisokhoz tartozó Kisfaludy családból választott magának, Kisfaludy An-
nát,² akit 1612-ben vett feleségül. Lánytestvére, Káldy Zsuzsanna is előkelő házasságot köt-
hetett, ő ugyanis a bárói rangot elnyert Cziráky Mózes (1566–1627) királyi személynökkkel

¹ Káldyról a herceg Batthyány család levéltárának *missiles*-gyűjteményében rendelkezésre álló nagy mennyiségű forrás ellenére eddig csak rövidebb lélegzetvételű életrajzok láttak napvilágot. Dominkovits Péter Ferenc fiáról, Káldy Péterről írt tanulmányában foglalta össze az édesapa rövid életraj-
zát, Koltai András pedig a Batthyány I. Ádámról és udvaráról írt monográfiájában adta közre az addig ismert adatokat. Dominkovits: *Egy 17. századi vas vármegyei alispán*, 185–189.; Koltai: *Batthyány Ádám*, 269–271. Jelentős forrásértékű levelezésének egyes darabjait az elmúlt években publikálták. Balogh: *Az 1646-1647-es országgyűlés*, 51–65.; Balogh: *Adalék*, 173–184.; Vas vármegye tisztviselőjeként betöltött szerepére lásd: Balogh: *A soproni születésű id. felsőkáldi Káldy Ferenc*, 289–305. A törökellenes határvédelemben szerepet játszó középbirtokosok életrajzi hiányosságaira Pálffy Géza is felhívta a figyelmet archontológiájában. Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 257–260. A dunántúli kerületi főkapitányhelyettesek életrajzainak felvázolása volt doktori disszertációm célkitűzése. Balogh: *Batthyány I. Ádám*, i. m.

² A kisfaludi Kisfaludy család kora újkori tagjaira összefoglalóan lásd: Kisfaludy: *A kisfaludy Kisfaludy család*, 61–102.

házasodott össze.³ A kiterjedt vagyon Káldy Ferenc kezében összpontosult, egyetlen ismert fiútestvére, Mihály egyházi pályára lépett.⁴

Fiatalkorát illetően csupán feltételezésekkel élhetünk. Családjá biztosan odafigyelt neveltetésére, amit a későbbi szervitori és vármegyei szolgálata során mutatott jogi képzettsége, latin nyelvtudása és zömében saját kézzel írt levelei is bizonyítanak. Sajnos tanulmányairól nem rendelkezünk közvetlen adatokkal.⁵

Első adathozható közéleti szereplése 1612-ben volt, amikor is az év januárjában Vas vármegye több más képviselőjével együtt követként megjelent II. Mátyás király (1608–1619) előtt.⁶ 1618-ban részt vett II. Ferdinánd (1619–1637) pozsonyi koronázásán, az azt követő koronázási lakomán, 1618. július 1-jén pedig étekkfogóként tevékenykedett.⁷ A szakirodalomban Káldyt több helyen aransarkantyús lovagként említik, azonban ezt a kitüntetést csak III. Ferdinánd (1637–1657) 1626. december 8-i koronázásakor nyerte el.⁸

Káldy, mielőtt teljesen elkötelezte volna magát a Batthyány család földesúri familiája mellett, a törökellenes határvédelmi rendszerben (is) vállalt katonai szolgálatot: a győri végvidék fővárában, Győrben ötvenfős huszárcsapat lovaskapitánya volt. Az 1620. évi besztercebányai országgyűlésen Vas, Zala és Somogy vármegye követeként nyíltan tiltakozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) királlyá választása ellen. Végrendeletében is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Bethlen Gábor dunántúli hadjáratakor szinte minden

³ Dominkovits: *Szombathely privilegizált mezőváros*, 66.

⁴ Id. Káldy Ferenc már fiatal korában jelentős, harminc falura kiterjedő birtokokkal rendelkezett. Édesapja, Káldy Péter (és testvérei) a már meglévő felsőkáldi birtokon és a rajta lévő kúrián kívül örökség útján szerezték meg a Vas vármegyében lévő Nádálja, Medves, Kustanóc, Szentjakab falvakat, Baromlak pusztát, valamint Sopron vármegyében Lingvánd falut, házrészt Sopronban és környékbeli szőlőket is. Ezen felül édesanyja, Bejczy Dorottya révén tett szert egy szombathelyi házra és Szőkeföldére is, amely családjá birtokközpontjává vált. Szluha: *A Káldy család*, 24–34.

⁵ A bécsi egyetem matrikulájának bejegyzése szerint 1599-ben volt egy Káldy Ferenc nevű hallgatója az intézménynek, aki a nagyszombati születésű Káldi György bibliafordító fiatalabb testvére lehetett. A nagyszombati Káldyak és a felsőkáldi Káldy család között korábban feltételezett rokoni kapcsolat nem bizonyítható. Kissné Bognár: *Magyarországi diákok*, 76.; Bakó: *Káldi György élete*, 73.; Lukács: *Káldi György*, 131.; Farkas: *Az Antiquissima-gyűjtemény*, 400.; Farkas: *A nagyszombati Egyetemi Könyvtár*, 29., 159–160., 162–164., 166. Felsőkáldi Káldy Ferenc édesapja, Péter kiemelt figyelemmel kísérte, valamint anyagilag is támogatta István és (szintén) Ferenc nevű unokaöccseinek tanulmányait is, akik az 1583-ban elhunyt testvérének, Demeternek a fiai voltak. Káldy István 1596-ban Bécsben tanult, saját bevallása szerint egy évig akart csak a császárvárosban tartózkodni, utána a turóci jezsuita kollégiumban kívánta folytatni tanulmányait, de nem kívánt papi pályára lépni. Öccse, Ferenc 1597-ben Bécsújhelyre járt iskolába, azonban az év végén Lobkowitz Poppel László szolgálatába állt Prágában. Ezek alapján nehezen képzelhető el, hogy Káldy Péter saját elsőszülött fiának a képzését elhanyagolta volna. A két unokatestvér taníttatását analógiaként használva bizton feltételezhetjük, hogy id. felsőkáldi Káldy Ferenc is alapos képzésben részesült. Zsinka: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, 74–75., 82–83.; Szluha: *A Káldy család*, 28., 34.

⁶ Dominkovits nem tartja bizonyíthatónak, hogy valóban id. felsőkáldi Káldy Ferencet küldték követtségbe az uralkodóhoz. Dominkovits: *Egy 17. századi vas vármegyei alispán*, 186. Ennek ellentmond Vas vármegye 1612. január 16-án megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve, amelyben Káldyt – több másik nemessel együtt – az uralkodóhoz küldött követként említik. Tóth: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*, 121.

⁷ A koronázási lakomán betöltött szerepére lásd: Pálffy: *Koronázási lakomák*, 1044., 1075.

⁸ Aransarkantyús lovagi címére utal Szluha: *A Káldy család*, 29. Kisfaludi Kassics Ignác művében az 1626. évi koronázás alkalmával aransarkantyús lovaggá ütött nemesek között említ egy Káldy Gábort. Feltehetően téves megállapítás lehet, és a személy Káldy Ferencel azonos. Kisfaludi Kassics: *Érdem koszorúk*, 305.

birtoka elpusztult.⁹ A nikolsburgi békét (1621) követően a Bethlenhez pártolt Hatosi Bálint helyett 1622 októberében őt nevezték ki a győri főkapitány, Hans Breuner közbenjárására a pápai vár vicekapitányának.¹⁰

Káldy aktív szerepet játszott Vas vármegye közéletében is. A vármegye először 1613-ban bízta meg az ifjú nemest, hogy segítse Söptey György vármegyei adószedőt a rendkívüli hadiadó beszédében.¹¹ 1618. november 26-án pedig először nevezték ki királyi adószedőnek, amely hálátlan tisztséget aztán 1626-ban és 1635-ben is elvállalta.¹² Káldy Ferenc az 1632. év végétől a vármegye egyik alispáni tisztjét töltötte be, megbízatását egészen az 1636. szeptember 25-i közgyűlésig viselte. A vármegye számos alkalommal őt küldte a nádorhoz, hogy a képviselje az érdekeiket, vagy információkat szerezzen.¹³

Vas vármegye országgyűlési követeként gyakran az országos események fősodrában találta magát. A vármegye 1619. május 6-án Káldyt és Polányi Lajost jelölte ki országgyűlési követnek, azonban a május 26-ra Pozsonyba meghirdetett országgyűlés – mivel az uralkodó, II. Ferdinánd nem jelent meg – dolgavégezetlenül feloszlott. 1634 márciusában Rajky Imrével közösen vállalta a követséget, amikor az uralkodó ismét országgyűlést hirdetett Sopronba. Majd az 1646–1647-es pozsonyi országgyűlésen szintén a vármegye követeként vett részt.¹⁴

A Batthyány család szolgálatában

Ugyan Káldy Batthyány II. Ferenchez (1573–1625) írt első levele 1615-ből maradt fenn, már korábban is kapcsolatban állhatott a főúrral. Ekkor külön tisztséget nem viselt a főúri

⁹ MNL OL E 148. Fasc. 389. Nr. 22. p. 3. – Káldy hiába kérte Batthyány II. Ferencet, hogy ingóságait a főúr egyik várába vitethesse, az nem válaszolt neki, így kénytelen volt családját és vagyonának mozgatható részét Sopronba menekíteni, a város azonban a hadjárat során behódolt az erdélyi fejedelmnek. Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Szombathely, 1619. június 8., október 28.: MNL OL P 1314 Nr. 23 027, 23 028.

¹⁰ Érdemeiért 1626-ban az uralkodó 800 forint kegydíjban is részesítette. ÖStA HKA HFU Nr. 129. Konv. 1626. január, fol. 118–119. Nem tudni pontosan, meddig tartotta meg a pápai vicekapitányi tisztelet, de feltehetően már 1634 augusztusában vagy szeptemberében lemondott, amikor a Batthyány család magánföldesúri haderejének főkapitánya lett. Legkésőbb pedig 1637-ben válhatott meg a pozíciótól, amikor Batthyány I. Ádám kinevezte dunántúli kerületi főkapitányhelyettesévé. Győri végvidéki szolgálatára és kinevezésére lásd: Pálffy: *Egy különleges nemesi karrier*, 73–74.; Pálffy: *Egy elfelejtett kiegyezés*, 42–46.; Dominkovits: *Egy 17. századi Vas vármegyei alispán*, 185.

¹¹ Tóth: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*, 134.

¹² Dominkovits: *Egy 17. századi Vas vármegyei alispán*, 186.; és Tóth: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*, 160., 199. A portaszámok összeírása és az adó beszolgáltatásának elmaradása miatt többször került konfliktusba dominuszaival, azaz a Batthyány család tagjaival, erről lásd: Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Szombathely, 1615. április 23. MNL OL P 1314 Nr. 23 009; Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Szombathely, 1619. március 24. Uo. Nr. 23 024; Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Rohonc, 1619. június 8. Uo. Nr. 23 027; Káldy Ferenc levele Batthyányné Lobkowitz Poppel Évához. Szombathely, 1626. augusztus 25. Uo. Nr. 23 040; Káldy Ferenc levele Batthyányné Lobkowitz Poppel Évához. Szombathely, 1627. április 16. Uo. Nr. 23 041.

¹³ Tóth: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*, 179–181., 184–185. Az is megeseett, hogy Esterházy Miklós nádort (1583–1645) képviselte a vármegye gyűlésén. Uo. 188., 215., 224., 227.; Dominkovits: *Egy 17. századi Vas vármegyei alispán*, 187–188. 1636-ban a vármegyén tett panaszt, mert az egyik vármegyei nemes a rendeket megkerülve éppen őt panaszolta be a nádornál. Tóth: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*, 201.

¹⁴ Tóth: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*, 162–163., 165.

udvarban, feladatai elsősorban eseti megbízások voltak, legyen szó Batthyány jószágainak felügyeletéről, birtokvásárlásokról vagy a főúr képviseléről a vármegyegyűléseken. Batthyány II. Ferenc 1625-ben bekövetkezett halálát követően az ifjú nemes készségesen állt az özvegy, Lobkowitz Poppel Éva rendelkezésére is. Gyakran közvetített Batthyány I. Ádám és édesanyja között, cserében Poppel Éva pedig több esetben közbenjárt Káldy érdekében fiánál. Jó kapcsolatukat mi sem bizonyítja jobban, minthogy az özvegy 1640. novemberi halálát követően tevékeny szerepet vállalt a temetés megszervezésében.¹⁵

A fentiek alapján Batthyány I. Ádám gyakorlatilag megörökölte Káldy Ferenc szolgálatát, azonban a tekintélyes középbirtokos nemes és a családi birtokokat éppen csak kezébe vevő főúr viszonya nehezen indult. Batthyány Ádám és édesanyja, Lobkowitz Poppel Éva először 1629-ben egyeztek meg a Batthyány-birtokok felosztásáról. De mivel ezzel az ifjú Ádám nem volt elégedett, 1632. június 29-én Rohoncon újabb egyezségekre került sor közöttük. Noha Batthyány korábban nem sokat törődött a birtokaival, 1632 végétől egyre nagyobb érdeklődést mutatott a birtokigazgatás iránt. Ennek a kiemelt figyelemnek tudható be, hogy előke-restette az adósleveleket is, és ellenőrizte, hogy kik azok, akik pénzzel tartoznak családjának.¹⁶

Ennek folytán Batthyány 1632 novemberében arra utasította Káldyt, hogy a még szüleitől fölvelt kölcsönt térítse meg. Az utóbbi azonban komoly kifogásokat emelt a törlesztéssel kapcsolatban: „...azért Nagyságodat így informálhatom, hogy én Nagyságtoknak való adósságot abban nem adtam meg, hogy Nagyságtok nekem annál többel adós[ak], kiről igen szép, erős fassiom vagyon, és Nagyságnak két faluja vagyon érte kötve, melyet én sok esztendővel ezelőtt elfoglalhattam volna, ha Nagyságtok az én summa pénzemet meg nem adta volna. De én kárommal is úgy inkább várokodtam mind ez ideig, hogy sem mint Nagyságtoknak kedvetlenségében ejteném magamat...” – írta Batthyáynak.¹⁷ Káldy azt javasolta, hogy az összeget, amivel tartozik, számítsák be a Batthyányak vele szembeni adósságába, így kevessebbel fognak tartozni neki. Ha pedig Batthyány Ádám mindenképpen ki akarja vele fizettetni a pénzt, akkor kilátásba helyezte, hogy ő is követelni fogja a sajátját. A fiatal főúrra nem hatottak az érvek, követelését továbbra is fenntartotta, így Káldy megígérte, hogy három héten belül megszerzi a szükséges összeget, de elvárta, hogy az ő követelését is elégtésék ki.¹⁸

Káldy 1638. április 24-i levelében hívta fel Batthyány Ádám figyelmét arra, hogy az év február 1-jén „...tölt négy esztendőm, hogy az Nagyságod kötelességében vagyok...”¹⁹ Ezek szerint a fiatal főúr csak 1634 januárjában, vagy februárjában fogadta volna szolgálatába Káldy Ferencet. Mivel Káldy már Batthyány Ádám szüleinek is a szolgálatában állt, nagy a valószínűsége, hogy az időpont inkább egy új konvenció megkötésére utalhatott, de az is elképzelhető, hogy Káldy ekkor került ténylegesen Batthyány Ádám szolgálatába.

¹⁵ A Batthyány II. Ferenchez és Lobkowitz Poppel Évához fűződő kapcsolatára részletesen lásd: Balogh: *Batthyány I. Ádám*, 64–72.

¹⁶ A birtokok felosztására lásd: Koltai: *Batthyány Ádám*, 92–93., 132–138., 155–159.

¹⁷ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Gencsapáti, 1632. november 3. MNL OL P 1314 Nr. 23 043.

¹⁸ Uo. Káldy Poppel Évát is bevonta az ügybe, és megkérte az özvegyet, hogy tájékoztassa fiát az adósság dolgában. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1633. június 24. MNL OL P 1314 Nr. 23 046.

¹⁹ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1638. április 24. MNL OL P 1314 Nr. 23 115.

A magánföldesúri hadak élén

A kezdeti nézeteltérések ellenére Káldy Ferenc hamar elnyerte Batthyány I. Ádám bizalmát. Mankóbüki Horváth Bálint, a Batthyány család földesúri haderejének főkapitánya 1634. augusztusi halála után ugyanis Batthyány Káldyt nevezte ki hadainak főkapitányává.²⁰ A cím együtt járt a körmendi vár főkapitányi tisztségével, bár a várat a gyakorlatban a vicekapitányok irányították. A tiszt révén Káldy a teljes magánföldesúri katonaság élére emelkedett, katonai szerének (azaz katonáskodó lovas szolgálainak) létszáma megegyezett egy mezei hadnagyság általános létszámával, azaz körülbelül hatvan–nyolcvan lovasból állt.²¹

Ahogy az Káldynak a magánföldesúri katonaságra vonatkozó leveleiből is kiderül, neki mint a főúri sereg főkapitányának az elsődleges szerepe közvetítő jellegű volt, ugyanis Batthyány kiszállásra való parancsait ő továbbította a hadnagyok felé, azonban a főúr távollétében ő kapta a megbízást várainak felügyeletére és a katonaság irányítására. A Kanizsa ellen vetett végekben²² szolgáló várkapitányok gyakran Káldynak (is) küldtek híreket a tö-

²⁰ Koltai: *Batthyány Ádám*, 267–270. Káldy 1634. augusztus 21-i levelében Horváth Bálintot már elhunytként említette. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1634. augusztus 21. MNL OL P 1314 Nr. 23 070. Noha Káldy tekintélye kifejezetten nagynak számított a magánföldesúri haderőn belül, nem egyszer került sor arra, hogy katonái közül valaki nem engedelmeskedett neki: „...írtam vala te Pankaszi, tenéked tegnap, hogy ma reggel bejőjj hozzám, kiben semmi nem költ. Nyilván ha értenéd magadat, nem társad volnék én teneked, hanem kapitányod. Ha mi akadályod volt, meg kellett volna izenned, miért nem jöhettél be. Hallom, vagyon oka, az sem becület, az mint értem. Gondom leszen reátok...” Káldy Ferenc levele Pankaszi Ferencnek. Szőkeföld, 1644. március 20. Uo. Nr. 23 115.

²¹ Varga J. János becsléseit elfogadva, a teljes mozgósítható Batthyány-haderő Batthyány I. Ádám idején megközelítően 2300 főt számlált. Megfigyelhető, hogy a 17. század első felében folyamatosan emelkedett a magánföldesúri katonaság létszáma. A zömében lovasokból álló főúri sereg három fő elemből tevődött össze, amelyek közül a legjelentősebb a *familiárisokat* és az *udvar népét* tömörítő udvari sereg volt, amelynek élén külön *udvari hadnagy* állt (1594-ben 194 fő, 1663-ban 536 fő). A főkapitány közvetlen parancsnoksága alá tartoztak a *mezei hadnagyságok*, amelyek élén szintén *szervitorok* álltak, maga a kontingens pedig hét hadnagyságból állt (ez 1640 körül 433–498 fő volt, számuk 1646-ra 823 főre emelkedett, 1658-ban pedig 849 lovasat jelentett). Ehhez adódott még a határvédelem szempontjából különösen fontos körmendi (137 fő), csákányi (97 fő) és őrszentpéteri (63 fő) lovasság, valamint az ezekben az erősségekben állomásozó, hét vajdaságba szervezett 350 főnyi gyalogos katonaság is, akik mind hajdúkiváltságot élveztek. Varga: *Szervitorok katonai szolgálata*, 13–27.; Koltai: *Batthyány Ádám*, 292–303. A magánföldesúri katonaság szerepére a törökellenes határvédelmi rendszerben lásd: Czigány: *Reform vagy kudarc*, 85–94.; Czigány: *A Magyar Királyság hadügyei*, 213–219. A letelepített hajdúkra lásd: Zimányi: *Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez*, 286–302.

²² Kanizsa várának 1600. október 22-i feladását és a visszafoglalására tett 1601. évi kísérlet kudarcát követően – a Dunántúlon jelentős birtokokkal és befolyással rendelkező főurak bevonásával – Sárvár és Körmend központtal szervezték meg az új, immár Kanizsával szembeni végvidéket. A Kanizsa ellen vetett végvidékhez az alábbi erősségek tartoztak: Egervár, Egerszeg, Pölöske, Kapornak, Zalavár, Kiskomárom, Kéménd, Szentgyörgyvár, Szentgrót, Bér, (Zala)lövő, Magyarosd, Szentpéter, Hídvég, Szemenye, Dobri és Szentmiklós, Kányavár, Szécsisziget, Lenti, továbbá Csesztreg, Tarnok, Pusztaszentpéter, Alsólendva. Ezekon felül a Zrínyi család közvetlen irányítása alatt álló Légrád és a többi muraközi kisebb-nagyobb erődítmény is tulajdonképpen a Kanizsa ellen vetett végeket erősítette. Ezekben a várakban és helyeken 1607-ben összesen 2542 főnyi katonaság állomásozott, a létszámuk 1655-re 3125 főre emelkedett. A végvidék központjává az inkább központi fekvésű Egerszeg vált, ahol a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányhelyettesei is állomásoztak mint Egerszeg főkapitányai, de a Kanizsa hátában fekvő Kiskomárom vára nagyobb létszámú őrséggel rendelkezett. A Kanizsával szembeni végvidéki és dunántúli kerületi főkapitányi pozíciót helyi nagybirtokosok, döntően a Batthyány család tagjai töltötték be, megkönnyítve ezzel a végvidék és a kerületekbe

rökök hadmozdulatairól, vagy kértek tőle erősítést a végvárakba. Erre érzékletes példa, hogy amikor Batthyány Ádám 1636. december 1-jén elutazott a regensburgi birodalmi gyűlésre, hogy részt vegyen III. Ferdinánd (1637–1657) német-római királlyá történő koronázásán, Káldyra hagyta az otthoni ügyek intézését.²³ Az ifjú főúr édesanyjával való rossz viszonya folytán nem tájékoztatta anyját utazásának részleteiről. Ezért Káldy – mintegy megnyugtatósképpen – írt erről az özvegynek, ugyanis ő több levelet is kapott dominuszától, amelyben a főúr beszámolt a regensburgi eseményekről, illetve arról tájékoztatta főkapitányát, hogy Vízkereszt napjára (január 6.) tervezi hazaérkezését.²⁴

Káldy utasította a végvárakat is, hogy „...ha bizonyos híruk lenne, tudósítsanak, és ha kívánatlik oly bizonyos állapotra, segítséget küldök. Ha pedig magamnak kelletik mennem, Nagyságod hadával, azt is megcselekszem...”²⁵ Mivel a törökök hírére vehették, hogy Batthyány elutazott, és karácsony táján amúgy gyakorta portyáztak, Káldy az alá tartozó hadnagynak is megírta, hogy készenlétben legyenek, és újabb hírére kiszálljanak. Aggodalma nem volt alaptalan, ugyanis Kiskomáromból a vár vicekapitánya, tóti Lengyel Farkas jelentette, hogy a törökök már november 30-án a környékükön lévő majorra támadtak, de sikerült őket elkergetniük. Másnap rögtön száz lovas török jelent meg, és az egyik végvári katonát, Borbély Pétert elhurcolták. Bessenyei István kiskomáromi kapitány (1636–1648)²⁶ is jelezte Káldynak, hogy a török portyázók folyamatosan a környéken vannak. Hidasi András (1634–1643) körmendi vicekapitány viszont örömhírrrel szolgálhatott, ugyanis sikerült egy kémet elfogniuk: „...egy ifjú, erős ember megyen volt által az Rába hídján, szóra fogták, hova megyen, honnend jön. Tétovázni kezdett, bevén eszükben, megfogták, vasban verték. Másnap megvallotta, hogy ő kanizsai és haza akart menni, a Fertő mellett járt, de egyebet nem akart mondani. A Rábán való kelőket mind elő tudta számlálni, hogy ő ezen is amazon is elmehe-tett volna, de ugyan meg akarta Körmendet látni, s mint veszette magát...”²⁷ Káldy megparancsolta, hogy a legényt vigyék Németújvárra, ahol majd ő is kivallatja. Feltételezte, hogy a legény feladata Batthyány hadainak a kiképzése volt. Az ekkor Káldynál tartózkodó pö-

szervezett határvédelem hatékonyabb együttműködését. Szükséges azonban megállapítani, hogy a két főkapitányság 17. századi összefonódása ellenére a két főkapitányhelyettesi posztot sohasem viselte azonos személy. Czigány: *Reform vagy kudarc*, 71., 76–77. A magyar rendek megnövekedett szerepére a határvédelemben a 17. század első felében lásd: Czigány: *A Magyar Királyság hadügyei*, 205–208., 213–220.

²³ Batthyány Ádám részvételére III. Ferdinánd koronázásán lásd: Várkonyi: *Magyarok a római király választásán*, 197–211. Káldy 1636. november végén Pozsonyban tartózkodott, ahol értekezett Pálffy Pállal a regensburgi választásról. Ekkor nem látta módját annak, hogy ura megindulhasson a koronázásra, mivel a postalovak foglaltak voltak, és a Duna is zajlani kezdett. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely 1636. november 30. MNL OL P 1314 Nr. 23 092.

²⁴ Káldy a leveleire, talán figyelmetlenségéből, rossz dátumokat jegyzett föl, azok ugyanis 1636. decemberi dátumokkal vannak keltezve, de a szövegükből nyilvánvalóan kiderül, hogy 1637 januárjában írta őket. Ezért a jelzetek megadásánál a dátumok az alábbi levelek esetében kijavításra kerültek. Káldy Ferenc levele Batthyányné Lobkowitz Poppel Évához, Németújvár, 1636. január 1. MNL OL P 1314 Nr. 23 093.

²⁵ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Csencs, 1636. december 09. MNL OL P 1314 Nr. 23 094.

²⁶ Bessenyei István 1622-től egerszegi lovaskapitányként szolgált, az egerszegi vicekapitányi tisztet 1632-ben szerezte meg. 1636-tól 1648-ig töltötte be Kiskomárom várának kapitányi tiszttét. Bessenyei kiskomáromi pályafutására lásd részletesen: Szvitek: *Kiskomárom végvár*, passim.

²⁷ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1636. december 25. MNL OL P 1314 Nr. 23 094.

löskei kapitány, Eördögh István²⁸ a Rába befagyása miatt aggódott, és erősítésül húsz gyalogost kért a főkapitánytól. Káldy Körmendről, az újonnan felfogadott gyalogosok közül tervezett néhányat leküldeni Eördöghnek. Bessenyei István pedig arról tájékoztatta, hogy egy portyázó török csapat Kapornak alá ment, és feltörte a helyi pincéket, a hordókat felvagdalták, és közel 200 akó bort folyattak el, de ennél nagyobb károkat nem okoztak.²⁹

Káldy Batthyány utasításának megfelelően végigjárta a távol lévő főúr uradalmait, várait is. Saját csencsi birtokáról először Rohoncra ment meglátogatni Batthyány feleségét, Formentini Aurórárt,³⁰ és a sáfároknak is kiadta a szükséges utasításokat. Másnap Szalónakra utazott, ahol gondoskodott a várban állandó szolgálatot teljesítő szervitorok szolgáliról és lovariról, szénát, abrakot és heti pénzt is rendelt számukra. Tovább akart menni Körmendre is, de mivel a lába bedagadt, vissza kellett térnie Csencsre. Ezért magához rendelte a körmendi tiszttartót az ottani *urbárium*³¹ összeírása végett. Miután még a karácsonyi ünnepek előtt jobban lett, ígéretéhez híven folytatni tudta az uradalmak ellenőrzését.³²

Főkapitányként Káldy feladatai közé tartozott a magánföldesúri katonaság fizetésének kiosztása is, ami az esetek többségében mustrával volt egybekötve. 1637. október 13-án Bucsuban is ő végezte a járandóságok kifizetését, amikor is a katonák lajstroma alapján a készpénzt külön zacskókban előre összekészítették, és úgy küldték meg neki. A zacskókba cédulákat helyeztek, amelyeken meg volt jelölve, hogy melyik hadnagyság kapja azt, és hány forint a zacskó tartalma. Azonban amikor Káldy felbontotta a zacskókat, a lajstromokon szereplő végösszegek nem egyeztek a zacskóban lévő pénzzel: „...Én ma korán fizetéshez kezdettem vala, de nem tudnék eligazodni, mivel az kisebbik zacskót vettem vala elő, abban az ki cédula volt R105 vagyon írva, az szerint találtuk a pénzt is, sem több, sem kevesebb, de az regestumban Nagyságod R115 iratta, itt tíz forinttal volna följebb...” – írta Batthyánynak.³³ A hiba miatt nem adta ki a katonák pénzét, hanem a posztót kezdte el kiosztani, és várta felettese újabb utasítását.

Megesett, hogy Batthyány Ádám magánföldesúri váraiból is Káldyt keresték meg ezekben az ügyekben. Így például 1638 júliusában az őriszentpéteri vajda volt nála, és arra kérte, hogy emlékeztesse Batthyányt az ígéretére, miszerint némi természetbeni fizetést ad nekik. Káldy az ügyben meg is kereste dominuszát, de azt javasolta neki, hogy a gabona árának emelkedése miatt ne azt adjon nekik, hanem inkább borral fizesse ki őket.³⁴

Batthyány természetesen, ha lehetett, nem felejtette el megadni a vitézeinek azt, ami járt nekik. 1640. november 16-án kelt levelében utasította főkapitányát, Káldyt, hogy tudósítsa a familiárisokat: egy hét múlva, vasárnap Rohoncra gyülekezzenek, ahol kiosztja közöttük a posztójukat. Káldy még aznap kiküldte a hadnagyoknak az erről szóló értesítést.³⁵

²⁸ Eördögh István 1636-ban már pölöskei kapitány, amely tiszttét még 1656-ban is viselte. Ezen felül rövid ideig, 1640–1641 között a Kanizsai ellen vetett végek főkapitányhelyettesi tiszttét is betöltötte. Pup: *Esztergács*, 10.; Végh: *Egerszeg*, 159.

²⁹ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1636. december 25. MNL OL P 1314 Nr. 23 094.

³⁰ Batthyány I. Ádám és Formentini Auróra 1632. február 4-én házasodott össze Bécsben. Formentini Auróra életére és a házasságra részletesen lásd: Koltai: *Batthyány Ádám*, 117–130.

³¹ Értsd: A jobbágyok földesuruk iránti kötelezettségeit rögzítő irat.

³² Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, Szombathely, 1637. január 25. MNL OL P 1314 Nr. 23 095.

³³ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámnak. Bucsu, 1637. október 13. MNL OL P 1314 23 105.

³⁴ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámnak. Csencs, 1638. július 11. MNL OL P 1314 Nr. 23 136.

³⁵ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámnak. Sopron, 1640. november 16. MNL OL P 1314 Nr. 23 247.

Mivel Káldy Ferenc Batthyány magánhaderejének élére történő kinevezésekor már betöltötte az ötvenedik életévét, csak a legszükségesebb esetekben vezette ő maga a sereget. Természetesen, ha ura kérte, vele tartott a portyákra. 1641. szeptember 25-én például személyesen vezette katonáit egy Esztergom környéki rajtaütésen.³⁶ Batthyány leghíresebb hadivállalkozásán, az 1640. január 30. és február 3. közötti igali portyán sem vett részt, de azt megelőzően ő küldte ki hadnagyát, Ságody Istvánt,³⁷ hogy felderítse a Balaton jegének állapotát.³⁸

A magánföldesúri haderő nem csupán a főúr és az országrész védelmét látta el, hanem fontos reprezentációs szerepe is volt. Az országgyűlések, királykoronázások alkalmával a főúr haderejével önnön hatalmát és erejét demonstrálhatta. A Pozsonyba készülő III. Ferdinánd fogadására, illetve üdvözlésére 1637 novemberében Káldy személyesen vezényelte az országhatárra a Batthyány-féle sereget. A rossz idő és a többi főúr szolgálival való együttműködés hiánya azonban erősen megnehezítette a vicefőkapitány dolgát. Káldy november 16-án jelentette Batthyány Ádámnak, hogy sok katonája lemaradt az úton, mert „nem elégedvén meg az disznó itallal, ma jobban kezdettek hozzá...”³⁹ Az elkövetkezendő napokban a helyzet továbbra sem javult, és a nagy sár miatt is lassan haladtak. Ettől függetlenül büszkén jelenthette, hogy Batthyáynak több mint kétszáz katonája gyűlt össze.⁴⁰ A szállással is gondok akadtak: a nádor emberei sok Oroszvár környéki faluban már beszállásolták magukat, így Káldy kénytelen volt több falura szétszórni a katonaságot, hogy mindenkinek jusson hely. Arra kérte Batthyányt, hogy ne aggódjék emiatt, személyesen fog kezeskedni arról, hogy az orozsvári mezőn még az uralkodó megérkezése előtt felálljanak a csapatok.⁴¹

Káldy karrierjének csúcspontját dunántúli kerületi főkapitányhelyettesé történő kinevezése jelentette. Noha Batthyány I. Ádámmal már 1633. november 15-én rábízta mind a Kanizsával szemben vetett végek, mind pedig a dunántúli kerületi főkapitányság irányítását, kinevezésére csak 1637. április 24-én, hivatalos beiktatására pedig augusztus közepén került sor.

³⁶ J. Újváry: *Batthyány I. Ádám*, 130. Káldy idősebb fiát, Pétert is elvitte a portyára. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámnak. Szőkefőldé, 1644. január 1. MNL OL P 1314 Nr. 23 362.

³⁷ Ságody István 1633 és 1642 között étekgóként szolgált Batthyány I. Ádám udvarában, majd szervitorként először egy, majd négy lóval. 1656-tól a körmendi vicekapitányi tisztet töltötte be. Koltai: *Batthyány Ádám*, 267.; Batthyány Ádám földesúri famíliája adatbázis: <https://archivum2004.piarista.hu/batthyany/familia-keret.htm> (Utolsó megtekintés: 2023. május 2.)

³⁸ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámnak. Németújvár, 1641. január 27. MNL OL P 1314 Nr. 23 258. Káldy feltehetően fia, Káldy Péter 1641. február 16-ra tervezett pápai esküvőjére készült. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szőkefőldé, 1641. január 23. Uo. Nr. 23 257. Az igali portyára lásd: Fenyvesi: *Az igali portya*, 199–218.; és összefoglalóan: J. Újváry: *Batthyány I. Ádám*, 130.

³⁹ Káldy erősen kérte dominuszát, hogy ha hazaérnek, büntesse meg őket hanyagságukért. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Megyer, 1637. november 16. MNL OL P 1314 Nr. 23 108.

⁴⁰ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Pandorf, 1637. november 18. MNL OL P 1314 Nr. 23 109.

⁴¹ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Horvátjarendorf, 1637. november 23. MNL OL P 1314 Nr. 23 110; Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Chundorf, 1637. november 28. Uo. Nr. 23 111. Amikor Káldy az 1646–1647-es országgyűlésen vett részt Vas vármegye követeként (és dominuszának szálláscsinálójaként), tanácsokkal látta el dominuszát a városba való bevonulás mikéntjéről is. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Pozsony, 1646. szeptember 12. MNL OL P 1314 Nr. 23 489. Káldy leírta, hogy a korábban bevonuló Erdődy György és Zrínyi Péter ugyan nagy pompával ment végig a városon, de nem trombitáltak a III. Ferdinánd feleségének, Mária Anna császárnénak május 13-i halála miatt tartott gyászra tekintettel. Ezen Káldy értetlenkedett, hiszen az uralkodó előtt is fújták a trombitákat, amikor az bevonult. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Pozsony, 1646. szeptember 24. Uo. Nr. 23 489.

Káldy már Batthyány megbízását követően számított vicefőkapitányi kinevezésére, ugyanis 1634. január 30-án arra kérte urát, hogy „írjon egy commendatoriát az szokás szerint mellettem ő Fölségének az viceségről...”⁴² Nagy a valószínűsége, hogy az ajánlás csak formai eljárás lehetett, a kerületi főkapitányoknak jogukban állhatott saját helyettesük kinevezése.⁴³ De úgy tűnik, hogy amíg Batthyányt hivatalosan nem iktatták be tisztségébe, nem állt módjában saját szervitorának kinevezése. Arra végül a főkapitány beiktatását követően, 1637 augusztusában került sor.⁴⁴

A tekintélyes középirtokos nemes így elviekben a nyugat-dunántúli vármegyék által kiállított rendi haderő felett is rendelkezett, illetve az ország adójából fizetett százötven lovasból és száz gyalogusból álló főkapitányi kontingens is a „botja alá tartozott”. Érdekes megfigyelni, hogy amíg Batthyány Ádámot nem iktatták be hivatalosan főkapitányi tisztségébe, ez a kontingens Sárváron állomásozott, az akkori főkapitányhelyettes, salamonfai Ráttky György⁴⁵ parancsnoksága alatt, és csak a beiktatását követően vezényelték át Körmentre.⁴⁶

A főúr bizalmi embere

Vármegyei és katonai tisztségei ellenére Káldy számára a Batthyány család szolgálata volt az elsődleges. Szinte nem merült fel olyan ügy a Batthyány-udvarban, amelynek kapcsán ne kérték volna ki Káldy tanácsát. Batthyány Ádám olyannyira megbízott szervitorában, hogy még levéltárának rendezéséről, fiainak iskolai tanulmányairól és az egyháznak szánt birtokadományairól is Káldy Ferencel egyeztetett.⁴⁷

A jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt itt elsősorban a birtokigazgatás terén kifejtett tevékenységét szeretném néhány példával szemléltetni. Miután Batthyány Ádám átvette atyai örökségét, megkezdte birtokainak felmérését, urbáriumokat és leltárakat készíttetett.⁴⁸ Főként a németújvári uradalmat illetően az összeírások megszervezésében, valamint az urbáriumok elkészítésének módjában Káldy is a segítségére volt. 1634 júliusában maga üzent

⁴² Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámnak. Szombathely, 1634. január 30. MNL OL P 1314 Nr. 23 058.

⁴³ Nádasdy Pál (1598–1633), aki 1622 és 1633 között volt a Kanizsával szembeni végek generálisa és dunántúli kerületi főkapitány, saját maga nevezte ki szervitorát, salamonfai Ráttky Györgyöt (1631–1637) kerületi főkapitányhelyettesévé 1631-ben. A kinevezésről egy 1631. március 24-én kelt instrukcióban tájékoztatta a Ráttky alá beosztott katonaságot. Sebestyén: *Gróf Nádasdy Pál*, 166–167. A végvidéki főkapitányhelyettesek kinevezése ettől merőben eltért. Kinevezésükről a tisztséget betöltő főkapitány írásos ajánlásával az Udvari Haditanács döntött. Lásd példaképpen Gyöngyösi Nagy Ferenc (1681–1695) kinevezésének körülményeit. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 54–55.

⁴⁴ Koltai: *Batthyány Ádám*, 295. Káldy Ferenc kinevezését II. Ferdinánd 1637. augusztus 1-jei hatállyal erősítette meg. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 278. (1637) fol. 143r.

⁴⁵ Salamonfai Ráttky György 1617-től az egerszegi végvár vicekapitányi posztját töltötte be, az 1620-as évektől Nádasdy Pál szolgálatában állt, és a főúr egyik legfőbb bizalmasává vált. Sárvári, illetve udvari kapitányi titulusa arra enged következtetni, hogy ő állhatott a magánföldesúri hadak élén is. A dunántúli kerületi főkapitányhelyettesi tisztelet 1631 és 1637 között viselte. 1655. július 6-án hunyt el. Pályafutására összefoglalóan lásd: Balogh: *Batthyány I. Ádám*, 33–41.

⁴⁶ Pálffy: *A Batthyány család*, 332.; Koltai: *Batthyány Ádám*, 295.

⁴⁷ „Arol valo memoriale hogi miről diskuraliak Kaldi Ferenczel, esz derekasan Joszagim allapatiarol valo dolgok”. 1648. február 9. MNL OL P 1322 Instr. Nr. 236. Idézi Koltai: *Batthyány Ádám és könyvtára*, 55., 65.

⁴⁸ A tiszttartók, sáfárok külön instrukciókat kaptak, és Batthyány kötelezte őket rendszeres elszámolások összeállítására is. Koltai: *Batthyány Ádám*, 155–164. A Batthyány uradalmak igazgatására lásd: Bán Péter: *A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak*, 24–71.

Terestyén Mihály nádori esküdtnak,⁴⁹ hogy Batthyány Ádám mikor fog szekeret küldetni a káptalan tagjaiért, hogy rendben megkezdhessék a munkát. A nádori esküdtet magához is hívatta, és egyeztetett vele az eljárás lefolytatásáról. Egyben megígérte, hogy felügyelni fogja azt: „...két falun magam is látnám mint procedálnak, ha útban igazítaná ember őket, hamarabb végben vihetnék...”⁵⁰ Batthyány azt szerette volna, ha Káldy felküldi Németújvárra a káptalan küldötteit és a nádori esküdtet, s személyesen is jelen lenne mellettük, amitől Káldy az aratás miatt vonakodott. Végül levélben küldte el tanácsait az eljárás lefolytatásához: „...Az káptalan hadd procedáljon Nagyságos Uram, lám mind rend szerint vannak írva az interrogatiumok, miről kell az embereket megkérdezni! Németül és horvátul tudó embert rendeltessen Nagyságod melléjük, ki igaz ember legyen és igazán is tolmácsoljon. Az falukat a sáfárok jobb volna öt avagy hat hétre számolnának, együvé nyolc, kilenc avagy tíz faluról is gyűlhetnének és azokból az falukból csak mindenik faluból azok az esztendei bírák, az kik az óta viszének az bíróságukat, mióta fogva az inquisitióknak kell lenni. Az többi jobbágyság hadd dolgozzék, mostani szorgos dolgukat félben ne hagyják! Mint ezt is, az Újvár tartományában négy nap elvégezhetik, ha így egy helyben hívatnák az bírák[at] és akkorbéli esküdt polgárok[at]...”⁵¹ A szervezésbe azonban banális hiba csúszott: a káptalan elő akarta keresni a Batthyány-uradalmakra szóló mandátumát, de kiderült, hogy július 10-én, amikor Sennyey Sándor birtokaira ment ki a káptalan, tévedésből Batthyány mandátumát vitték magukkal, így meg kellett várni, amíg a parancslevelet onnét visszahozzák. Emiatt, továbbá Terestyén Mihály elfoglaltságai miatt az összeírást egy héttel el kellett halasztani. Káldy kiemelte, hogy a kijelölt időpont amúgy sem lett volna alkalmas az *inquisitióra* az aratási idő miatt: „...az jobbágyságnak káros, és Nagyságod mezőn való dolgai haladnak, ha most leszen az inquisitió. Ha takarodnak egy kicsiny időn, nem árt, én gondot viselek [rá], mikor ki kell menniük...”⁵²

Mivel Batthyány Ádám igen komolyan megkövetelte, hogy tisztartói és sáfárjai napra kész információkkal rendelkezzenek, és évente inventáriumokat készítsenek az általuk gondozott javakról, ha valahol probléma vagy hiány merült fel, a szorult helyzetbe került tisztviselő bátran fordulhatott Káldyhoz. 1638 nyarán a szalónaki kulcsár lemérte az ott tárolt borokat, a számadás pedig 7 *stertinyák* (közel 540 liter!) hiányt mutatott. A kulcsár Káldyt kérte meg, hogy mentse ki őt szorult helyzetéből, és adjon magyarázatot a főúrnak az eltérésre. Mint kiderült, a mértékben volt a hiba: „...hogyminémű iccét és meszelyt [a tisztartó] kezébe adott, az nem egyez az vödör számmal, mivel vödör számra vettek számot tőle, úgy pedig, hogy minden vödört öt pintre számlálnak. Megméretvén hites emberek előtt és az tisztartó előtt is az vedret mind az iccével, s mind az meszellyel, minden vödörnek egy

⁴⁹ Terestyén Mihályt Vas vármegye közönsége 1632. december 13-án választotta meg esküdtnak. Tóth: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*, 186.

⁵⁰ Ugyanitt arra panaszkodott, hogy a rohongi tisztartó olyan szállást jelölt ki neki, ami „nem embernek való volt, egy emberséges lovas legény egy ágyhelyt nem talált volna...” Mivel a tisztartó nem először tett így vele, arra kérte urát, hogy a legközelebbi alkalomra alkalmas szállást jelöljön ki neki a várban. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1634. július 8. MNL OL P 1314 Nr. 23 063.

⁵¹ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1634. július 11. MNL OL P 1314 Nr. 23064.

⁵² Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1634. július 12. MNL OL P 1314 Nr. 23 065 és Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, Szombathely, 1634. július 14. MNL OL P 1314 Nr. 23 066.

meszely híja vagyon...⁵³ Káldy azt javasolta, hogy a főúr a porkolábokkal is mérettesse le az edényeket, és ha a kulcsárnak van igaza, ne büntesse meg a hiány miatt.⁵⁴

Batthyány Ádám folyamatosan harcban állt édesanyjával a birtokok felosztása miatt, ugyanis arra törekedett, hogy az atyai örökséget képező birtokkomplexumot egyben tartsa. A folyamatos viták, tiltakozások – a főúr egyenesen a királyi személynőkhöz fordult és királyi parancsot akart szerezni az osztálytételre – eredményeképpen a két fél 1636. június 23-án megegyezett egymással. Ádám így megszerezte Szalónakot, édesanyja pedig 26 000 forintos kiváltási áron zálogba kapta a gerebeni uradalmat. A várak átadására az 1636. év végén került sor.⁵⁵ Noha úgy tűnt, az ügyre sikerült pontot tenni, Batthyány nem adta fel igényét a dobrai uradalomra, aminek birtokrészeit 1637-ben és 1638-ban sikerült megvásárolnia anyai nagynénjeitől.⁵⁶

1638-ban Batthyány újabb „*divisonale mandatum*” előkészítésén fáradozott, ebben az ügyben megkereste Pálffy Pált, a pozsonyi Magyar Kamara akkori elnökét is. Pálffynak azonban szüksége volt a divisióban érintett települések neveire és a rájuk vonatkozó adatokra. Káldy azt javasolta dominuszának, hogy az éppen Batthyánynál tartózkodó személynőkkel jegyeztesse föl a falvakra vonatkozó adatokat, íratassa is alá vele, és úgy küldesse fel Bécsbe. Mivel Batthyánynál voltak az 1636-os birtokmegosztásról szóló iratok – köztük a különféle beadványok, keresetek is –, abból könnyen össze tudták állítani.⁵⁷ Káldynak kellett előkészítenie Batthyány Ádám anyai nagynénje, Magdolna dobrai birtokrészének megvásárlását is, de ő nem emlékezett sem a nagynéni, sem pedig annak férje, Rudolf Trčka nevére: „Az divisióban az mit jobbítani kellene, az semmiképpen nem lehet addig, míg nem bizonyosan tudom az öreg Terchkának volt neve és az feleségének, ki az asszonnyal ő Nagyságával egy volt, elégé kerestem az este ma is leveleim között, [de] nem találék reá...” – írta, és kérte urát, hogy egy lovast menessen Dobrára, aki azt kideríthetné.⁵⁸ A tervezett új birtokosztást Batthyány az 1638. október végére meghirdetett *oktávára* akarta benyújtani. Noha a nádor, Esterházy Miklós úgy nyilatkozott, hogy a törvényszékre nem kerül sor, Káldy mégis javasolta az előkészületek folytatását: Batthyány Ádám írasson a prókátoroknak megbízólevelet a káptalannal, tartsa őket készenlétben.⁵⁹

Az ifjú úrnak arra is figyelnie kellett, hogy a gerebeni uradalom – ami akkor Poppel Éva kezén volt – integritását megőrizze az özvegy haláláig. 1638 június–júliusában a gerebeni birtoktesthez tartozó Szentilie⁶⁰ falu további elzálogosítása ügyében Poppel Éva figyelmeztette Káldyt, hogy amennyiben a fia nem lép közbe és váltja vissza a falut, akkor Batthyány saját birtokaiból lesz köteles kárpótolni édesanyját a köztük lévő egyezség szerint. Káldynak a birtokrészrel kapcsolatos iratoknak utána kellett járni, valamint tanácsaival is segítette a

⁵³ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Tarcsafürdő, 1638. július 1. MNL OL P 1314 Nr. 23 132.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Az egyezményt végül 1639. május 17-én III. Ferdinánd is megerősítette. Koltai: *Batthyány Ádám*, 137–138.

⁵⁶ Koltai: *Batthyány Ádám*, 134–138.

⁵⁷ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Balf, 1638. május 13. MNL OL P 1314 Nr. 23 119. Végül Káldynak kellett jegyzésben összeírnia a birtokosztásra vonatkozó adatokat. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1638. június 22. MNL OL P 1314 Nr. 23 130.

⁵⁸ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1638. június 15. MNL OL P 1314 Nr. 23 128.

⁵⁹ Káldy Ferenc levelei Batthyány I. Ádámhoz. Csencs, 1638. október 15., október 18. MNL OL P 1314 Nr. 23 158, 23 160.

⁶⁰ Koltai: *Batthyány Ádám*, 537.

főurat az ügy lezárásában. A szentiliei birtokrészt egy bizonyos *Herkovich* zálogolta, aki azt tovább akarta adni előbb *Budor* (talán Gáspár), majd egy bizonyos *Voikovich* nevű embernek. *Herkovich* és *Voikovich* meg is alkudtak egymással, *Voikovich* a pénzt is letette, de mivel *Herkovich* korábban már *Budorral* is alkut kötött, az ügyletet *Batthyány* nem fogadhatta el. Emiatt a két szlavóniai nemes, *Herkovich* és *Voikovich* perre akarta vinni a dolgot. *Batthyány* magához rendelte *Herkovichot*, és úgy tűnik, annak minden alkamatlankodása ellenére végül 1638 augusztusában sikerült magához váltania a jószágot *Voikovichtól*.⁶¹

Batthyány nem csupán az örökségét kívánta biztosítani, hanem új uradalmak szerzését is tervezte. Erre kiváló lehetőség kínálkozott a Thurzó-örökség részét képező Vág melletti semptei uradalom megvásárlásával. Noha az uradalomra többen is pályáztak, 1639. január 26-án a Magyar Kamara először *Batthyáynak* kínálta fel a birtokot. Káldy azt javasolta urának, hogy *Semptét* ne zálogba vegye, hanem kérjen rá örökadományt az uralkodótól, „...hogya kétszer ne költjön Nagyságod, kétszer ne fáradjon...”⁶² Ha ehhez nem járulnának hozzá, a zálogbavétel feltételei közé írassa be, hogy amíg ő zálogolja, a király másnak nem adományozhatja el azt. Ha pedig ténylegesen birtokába jutna, kösse ki, hogy amennyiben „...valami úton, módon Nagyságod avagy az Nagyságod maradéki meg nem tarthatnának az jószágban, más hasonlót tartozzék ő fölsége adni...”⁶³ Mindezek mellett Káldy szükségesnek tartotta összeírni a *Semptéhez* tartozó falvakat, falurészeket, váموkat, hogy azok hiánytalanul bekerüljenek a *donációba*. Kérte, hogy ennek végrehajtására *Batthyány* küldjön mandátumot az esztergomi káptalannak és a Pozsony, valamint Nyitra vármegyében birtokos szervitorainak. A vételár összeszedésére a főúr több birtokát tervezte elzálogosítani, sőt még édesanyjához, *Poppel Évához* is nagyobb összegű kölcsönért fordult Káldyn keresztül. Mivel időközben *Esterházy Miklós* és *Csáky László* is bejelentkezett az udvarban *Sempte* megvételére, megkezdődött a licitálás. Káldy úgy vélte: „...ha módja vagyon Nagyságodnak, hogy előmehet dolgában, noha följobb vertek Nagyságodra, ne szánja Nagyságod immár az kétszáz ezeret érte megadni. Ha följobb kelletik is valamennyivel adni, békességes helyen levén, megéri az jószág. Ennyi kárára nem látom, mint hagyhatná Nagyságod más kedvéért félben...”⁶⁴

Amikor pedig felajánlották *Batthyáynak* *Sempte* helyett *Léva* megvásárlását, mind *Poppel Éva*, mind pedig Káldy óva intette attól, hogy az ajánlatot elfogadja: „...Nagyságodnak *Lévára* nem tanácslanám, hogy Nagyságod pénzét adná, mivel annak minden derekas jószága hódolt, a hódolt jószág, tudja Nagyságod, csak óráig vagyon. Esztergom csak hat mér-föld *Lévához*, egyébaránt is praesidiom vagyon *Lévában*. Azoktól minduntalan csak az sok

⁶¹ Sajnálatos módon sem *Herkovich*ről, sem pedig *Voikovich*ről nem rendelkezünk pontos adatokkal. *Poppel Éva* levelezésében feltűnik egy *Voikovich János*, aki 1636-ban akarta árendálni *Batthyány Ádám*tól a grebeni gabona- és bordézsmtát, valamint a Szent Mihály napi adót is. Kincses: „*Im küttem én orvosságot*”, 178. *Budor Gáspár*ra lásd: Pálffy: *Egy szlavóniai köznemesi familia*, 962–963. Káldy szentiliei ügyben írt leveleit lásd: Káldy Ferenc levele *Batthyány I. Ádám*hoz. Szombathely, 1638. június 17. MNL OL P 1314 Nr. 23 129 (A levél tartalmazza *Goricz Péter* grebeni tisztartó levelét *Batthyáyné Lobkowitz Poppel Évához* és *Batthyáyné Lobkowitz Poppel Éva* levelét *Káldy Ferenc*hez is.); Káldy Ferenc levelei *Batthyány I. Ádám*hoz. Tarcsafürdő, 1638. július 29., július 31. MNL OL P 1314 Nr. 23 139, 23 140.

⁶² Káldy Ferenc levelei *Batthyány I. Ádám*hoz. Szombathely 1639. február 10. MNL OL P 1314 Nr. 23 177.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Káldy Ferenc levelei *Batthyány I. Ádám*hoz. Szombathely, 1639. február 10., február 14. MNL OL P 1314 Nr. 23 177, 23 179.

bosszúság, szenvedés lenne [...] [Léva] az oly embernek való volna, aki maga ott laknék, s maga viselné az kapitányságot, úgy vehetné csendes hasznát...”⁶⁵

Sempte végül Esterházy Miklós birtokába került. A hír hallatára Káldy 1639. február 27-i levelében sajnálatát fejezte ki ura hiábavaló fáradozása miatt. Esterházy ekkor még csak zálogbirtokként szerezte meg az uradalmat, 1642-ben 250 000 forint kifizetését követően jutott hozzá örökjogon.⁶⁶

A szervitori szolgálat anyagi előnyei

Tisztségei révén Káldy Ferenc a földesúri familia egyik legjobban fizetett tagja volt. Az 1634-ben kötött konvenció szerint személyére és nyolc–tíz tagú szerére készpénzben 300 forintot kapott, ami négy év múlva a duplájára, 600 forintra emelkedett. Ezenfelül természetbeni járandóságként kilenc rőf skarlát posztót,⁶⁷ 40 akó bort, 20 köböl búzát, 20 köböl rozst, 25 köböl zabot utaltak ki neki évente.⁶⁸ A készpénzfizetés elsősorban a körmendi kocsmáról került kifizetésre, *commissio* ellenében. A 300 forint készpénzt Káldy két részletben kapta meg: 150 forintot Szent Iván napján (június 24.), a fennmaradó összeget pedig újév napján.⁶⁹ A természetbeni juttatásokat pedig a németújvári tiszttartón keresztül rendezték.⁷⁰

Noha Káldy főkapitányként egyik legfontosabb tisztségviselője volt a Batthyány-udvarnak, többször is kénytelen volt uraihoz fordulni elmaradt fizetése kiutalásáért. Ezen kérel-

⁶⁵ Káldy Ferenc levele Batthyáyné Lobkowitz Poppel Évához. Szombathely, 1639. február 11. MNL OL P 1314 Nr. 23 178; Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1639. február 15. Uo. Nr. 23 180.

⁶⁶ A semptei uradalom megvásárlására összefoglalóan lásd: Koltai: *Batthyány Ádám*, 146–148.; Káldy Ferenc levelei Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1639. február 27., február 29. MNL OL P 1314 Nr. 23 182, 23 183. Csáky László Erdődy Györgyhöz írt levelében keserűen kommentálta, hogy Semptét végül Esterházy Miklós kapta meg. Csáky Erdődy Gábornak 1639. február 26-án írt levelében arról is beszámolt, hogy erről maga a nádor értesítette. Martí: *Gróf Esterházy László*, 80.

⁶⁷ A fizetésnek szánt posztót Batthyány Bécsből hozatta, annak fajtája sem volt feltétlenül kőbe vésve: „...ha Nagyságod az én posztómat meghozatja, bár kék skarlátot hozatna Nagyságod, egy esztendőre valót. Ha az másikra [értsd: másik évre] is meghozatná Nagyságod, mivel most volna szükségem reá, amin az kilenc rőf skarlátot vennék, annak az árán bár gránátot hoznának, még több rőf is esnék benne, Nagyságod jó akarátára hagytam.” Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szőkeföldre, 1640. december 27. MNL OL P 1314 23 254. A posztófizetésre lásd még: Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szőkeföldre, 1643. április 6. Uo. Nr. 23 323. A skarlát posztó a legdrágább fajták egyike volt, 10,50 Ft-ra rúgott rőfje 1634-ben. A gránát posztó, ami minőségben a skarlátot követte, ugyanekkor 7,50 Ft/rőf értéket tett ki. Vö. Dányi–Zimányi: *Soproni árak*, 346–347.

⁶⁸ A készpénzfizetés emelkedése összefüggött Káldy dunántúli kerületi főkapitányhelyettesi kinevezésével, azaz az ország költségén fizetett lovasok és gyalogok élén álló tisztviselőként kapott még 300 forint éves fizetést az ország költségén. Szervitori fizetésére lásd: <http://archivum.piar.hu/batthyany/familia-keret.htm>. (Utolsó letöltés: 2023. május 2.) Ez a későbbi években (1640–1647) sem változott, legalábbis ami a 300 forintot és a kilenc rőf skarlát posztót illeti. Koltai: *Batthyány Ádám*, 269–270.; Varga J.: *Szervitorok katonai szolgálata*, 35.

⁶⁹ Batthyány 1638-ban késett az első részlet kifizetésével, ezért Káldy kérte, hogy kivételesen két részletet adjon meg neki, hogy ne kelljen ezzel újra és újra búsítani dominuszát. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Csencs, 1638. július 11. MNL OL P 1314 Nr. 23 136.

⁷⁰ A szervitorok természetbeni fizetését alapvetően a Batthyány család uradalmában megtermelt terményekből biztosították, így azok nyilvántartása és kiosztása az illetékes tiszttartó feladata volt. Varga: *Szervitorok katonai szolgálata*, 45–49. Példaként említhető, hogy 1644-ben Káldy az évenként neki járó 20 köböl rozsert is a németújvári tiszttartóhoz küldte szolgálait, azonban a tiszttartó nem szolgáltatta ki a járandóságot, mivel nem kapott erről *commissiót* Batthyány Ádamtól. Káldy Ferenc levelei Batthyány I. Ádámhoz. Szőkeföldre, 1644. április 26. MNL OL P 1314 Nr. 23 385.

mező levelek megírására általában szerződése lejártakor került sor, ahogy 1624. május 27-én írta Batthyány II. Ferencnek Szombathelyről: „...Úgy gondolkodom pedig felőle, hogy öt esztendő alatt, kit éppen Nagyságodnál jámborul kitöltöttem [...], ezután is azon szolgálja leszek Nagyságodnak [...] csak most ilyen szűkségimben az mi hátra volna [...], Nagyságod kegyelmesen adassa meg.”⁷¹

A szervitori szolgálat egyéb haszonnal is járt Káldy Ferenc számára. Amennyiben valamilyen hiányt szenvedett, vagy szüksége volt valamire, bátran folyamodhatott szolgálatát fejében kiegészítő juttatásokért.⁷² Ezek a legtöbb esetben mezőgazdasági terményeket jelentettek, főleg akkor, ha valami természeti katasztrófa vagy háború sújtotta birtokait. 1616-ban néhány köből zabért folyamodott Batthyány Ferenchez: „...mivel hogy tavaly az aszályban igen magva szakadott nálam, talán az Isten jobb termését adja e nyáron...”⁷³ Bethlen Gábor hadjáratai során Káldy birtokai is komoly károkat szenvedtek, ezért kénytelen volt újfent némi gabonáért könyörögni.⁷⁴ Batthyány I. Ádám is igyekezett szüleihez hasonlóan meghálálni Káldy tanácsait. Amikor 1633-ban a hideg minden rozsát és gabonáját tönkretette, Káldy Batthyány Körmenden termett tiszta búzájából kért és kapott egynéhány köböllel.⁷⁵

1636-ban Káldy szolgálai hanyagul kezelték a birtokairól betakarított hajdinát, ami így tönkrement, ezért 16 köből hajdinát kért fizetési előlegként.⁷⁶ Amikor az év szeptemberében a Csencsen tárolt egy hordó bora is megecetesedett, eképpen írt Batthyány Ádámnak: „...Nagyságodnak megiszolgom, küldjön egy commissiót Nagyságod Újvárra, adjanak bár csak fél stertinákkal⁷⁷ szolgálatomban, had igyam meg az Nagyságod jó egészségéért...”⁷⁸ Amikor pedig 1639-ben Batthyány elmaradt Káldy fizetésének egy részével, a főkapitányhelyettes kénytelen volt „búsítani” urát, hogy a hátra maradt 25 köből zabot adja ki neki, valamint még 10 köbölt az az évi fizetése terhére.⁷⁹

Más jellegű juttatást jelentett, ha a főúr egyes birtokainak bizonyos jövedelmeit adta használatba. Batthyány II. Ferenc több évre átengedte Káldynak a Sárvártól délkeletre található Gércse falu gabonadézsmaszedésének jogát. Emiatt aztán Káldy összekülönbözött a vasvári káptalan tagjaival, akik szintén igényt tartottak a jövedelemre. Káldy azért is értetlen-

⁷¹ Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Szombathely, 1624. május 27. MNL OL P 1314 Nr. 23 038.

⁷² Előfordult, hogy Batthyány Ádám kisebb ajándékokkal kedveskedett főember szolgálainak. 1639 áprilisában például két pontyot, két csukát és nyolc keszeget küldött Káldynak. Gaál: *Adatok*, 203.

⁷³ Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Szombathely, 1616. március 31. MNL OL P 1314 Nr. 23 012.

⁷⁴ Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Szombathely, 1624. január 5. MNL OL P 1314 Nr. 23 036. A kérést Káldy egy hónap múlva megismételte, és tudjuk, hogy Batthyány kedvező választ adott neki. Bár akkor már Batthyány minden megcsépeelt gabonáját felküldte Stájerországba eladásra, megígérte, hogy a következő cséplésből adat Káldy számára. Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Pápa, 1624. február 5. Uo. Nr. 23 037.

⁷⁵ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szombathely, 1633. október 2. MNL OL P 1314 Nr. 23 052. Rozsra máskor is szüksége volt Káldynak, 1641-ben 20 köből rozst kért Batthyánytól. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Csencs, 1641. március 1. Uo. Nr. 23 268. 1644-ben is két ízben kért 20–20 köböllel. Káldy Ferenc levelei Batthyány I. Ádámmal. Szőkefőldé, 1644. április 26., június 23. Uo. Nr. 23 385, 23 419.

⁷⁶ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Csencs, 1636. június 10. MNL OL P 1314 Nr. 23 071.

⁷⁷ Régi horvát mértékegység: 1 stertinyák 10 pozsonyi akónak felelt meg, azaz 537,2 liter.

⁷⁸ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Csencs, 1636. szeptember 18. MNL OL P 1314 Nr. 23 084.

⁷⁹ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szombathely, 1639. március 8. MNL OL P 1314 Nr. 23 189.

kedett az ügyben, mivel már évek óta ő szedte be az említett gabonadézmát, így a káptalan követelését nem tekintette jogosnak.⁸⁰

A szállítmányozásban való segítségnyújtás jelentette a dominusz számára a támogatás egyik legolcsóbb, de nagyon is kézenfekvő formáját, mivel a szervitor bármilyen marhájának fuvarozását saját jobbágyainak ingyenmunkájával tudta megoldani. Ugyanezen az alapon jobbágyai robotmunkáját is felajánlhatta a szervitornak. Batthyányé Lobkowitz Poppel Éva például azzal próbált kedveskedni Káldynak az 1626. évi *dicális adó* beszédésének idején, hogy felajánlotta saját szekereit a Rohoncon található négy hordó bora elszállítására.⁸¹ Batthyány I. Ádám is ígért szekereket Káldynak vásárolt borai Szombathelyre történő fuvarozásához.⁸² 1634-ben a nyári aratás idején Káldy aratómunkásokat kért és kapott a főúrtól gabonája betakarítására, 1638 októberében pedig hajdinája aratására kért zselléreket.⁸³

Káldy gyakran kért kölcsön lovakat is Batthyány Ádámtól, különösen akkor, ha a főúr szolgálatában kellett eljárnia, és saját lovai nem álltak rendelkezésére. Amikor Káldyt 1642 júniusában Batthyány Németújvárra hívatta, Káldy egy lovat kért a szekere elé befogatni, mivel saját lovai alkalmatlanná váltak.⁸⁴ Ahhoz, hogy elmeihessen az őrségi házhelyek felmérésére az alispánnal és a szolgabíróval, négy lovat kért, mivel paripái akkor legelőn voltak, szekér elé való lovait pedig éppen patkoltatta a helyi kováccsal.⁸⁵ Mivel saját szőkeföldi birtokához megfelelő legelő nem tartozott, Batthyány engedélyével tíz lovat a főúr legelőin tarthatta a Lapincs folyó mellett.⁸⁶

Nem elhanyagolható támogatást jelentett, hogy Káldy Ferenc a maga vagy családtagjai betegsége idején házához kérethette a Batthyányak udvari orvosát, Purgolt Bálintot,⁸⁷ de korábban számíthatott Lobkowitz Poppel Éva segítségére is.⁸⁸

⁸⁰ Káldy Ferenc levele Batthyány II. Ferenchez. Szombathely, 1623. január 25. MNL OL P 1314 Nr. 23 035.

⁸¹ Ugyan ebben szerepet játszott az is, hogy Káldy adószedőként éppen ekkor írta össze az adózó portaszámokat az özvegy Batthyányné birtokain. Káldy Ferenc levele Batthyányné Lobkowitz Poppel Évához. Szalónak, 1626. június 26. MNL OL P 1314 Nr. 23 039.

⁸² Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szombathely, 1633. december 31. MNL OL P 1314 Nr. 23 054.

⁸³ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szombathely, 1634. július 11. MNL OL P 1314 Nr. 23 064; Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Csencs, 1638. október 11. Uo. Nr. 23 157.

⁸⁴ „...parancsoljon Nagyságod az újvári tisztartónak, szereztessen vagy egy lovat az én kocsim eleiben, kiken onnend alámehetek, az hitvány fos lovaimnak mind eltörött az fűvön az körmük...” Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szőkeföldre, 1642. június 13. MNL OL P 1314 Nr. 23 295.

⁸⁵ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szőkeföldre, 1643. június 23. MNL OL P 1314 Nr. 23 333.

⁸⁶ A legelőhasználat kapcsán Káldy súlyosan összekülönbözött az alá beosztott hadnagokkal, mivel azok nem akarták ráengedni Káldy lovait a kiadott mezőre, és emiatt Batthyányhoz kellett fordulnia példás megbüntetésüket kérve. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szőkeföldre, 1646. június 10. MNL OL P 1314 Nr. 23 471.

⁸⁷ Purgolt Bálint már Batthyányné Lobkowitz Poppel Évát is udvari orvosként kezelte, Batthyány Ádám később évi 200 forintot fizetett munkájáért. Az orvos megbecsültségét jelzi, hogy Batthyány Ádám beleegyezésével más főúri családok (Esterházy, Nádasdy, Forgách) is igénybe vették a szolgálatait. Nagy-Tóth: *A Batthyány család gyógyító nagyasszonya*, 82., 86.

⁸⁸ Csak egy példát említve: „...de az este oly véletlen nyavalyám találkozék, hogy az óta helyemet sem találhatom... Nagyságodat kérem, Nagyságod Purgoltot bocssássa oda hozzám, csak hadd lássam, mit mond ehhez az én kínjaimhoz...” Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámmal. Szombathely, 1636. szeptember 17. MNL OL P 1314 Nr. 23 083. Úgy tűnik, hogy a legbefolyásosabb szervitorok egyfajta korabeli egészségbiztosítással is rendelkeztek. Kincses: *Fejezetek*, 146–148.

Káldy szőkeföldi kúriájának építéséhez is kapott segítséget. Amikor Batthyány Ádám Szép Márton nevű szolgáját néhány hordó borral Pozsonyba küldte 1638 júniusában, Káldy azt kérte, hogy a visszafele úton Sopronból hozza el számára az ablakokhoz való faragott köveket.⁸⁹ Egy későbbi levélből azonban az derül ki, hogy a faragott kövek még egy hónap múlva sem érkeztek meg. Ezért sürgette Batthyányt, hogy hozassa meg azokat legalább Csencsig, valamint azon felül még tízezer zszindelyt is Hidegkútról.⁹⁰ Az építkezés elég nehezen haladhatott, mivel Káldy kénytelen volt meszet és téglákat is kérni Németújvárról.⁹¹ Majorsági istállójának építése kapcsán pedig engedélyt kért, hogy a szükséges faanyagot a németújvári erdőn vágathassa ki.⁹² Az építkezés elhúzódása miatt kénytelen volt sürgetni dominuszánál hátramaradt fizetése kiutalását készpénzben vagy borban, hogy a munkálatokat folytatni tudja.⁹³

Más főurakhoz hasonlóan Batthyány is gyakran kért kölcsön kisebb összegeket szervitoraitól, vagy azok is tőle. Káldy Ferenc sem cselekedett másképpen, azonban igyekezett mindig a lehető legelőnyösebb módon intézni ezeket a kölcsönügyleteket. A bevett gyakorlat szerint a szervitornak a folyósított kölcsön fejében a dominusz zálogbirtokot adott, amelynek hasznát a birtok kiváltásáig élvezhette.⁹⁴ Káldy alapvetően igen pontos kimutatásokat vezetett jövedelmeiről, így nem esett nehezére, ha alkudozni kellett dominuszával.⁹⁵

Mivel a szolgálat még Káldy esetében is meghatározott időre szólt, annak leteltével Batthyáynak új konvenciót kellett kötnie szervitorával. Utóbbi 1638. április 24-i levelében sürgette is Batthyány Ádámot, hogy elmaradt jussát adja meg neki, hiszen február elsejével kitélt a négy éve a főúr szolgálatában, akinek tartozásáról részletes kimutatást is küldött. Az elmaradás jelentős lehetett, hiszen Káldy hajlandó volt megalkudni dominuszával a törlesztést illetően, azt javasolta például, hogy a készpénzfizetést Batthyány borban is megadhatná (bár azt olcsóbban is megvehetné). Káldy tíz lovasát illetően – mivel nem állapodtak meg pontosan

⁸⁹ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1638. június 15. MNL OL P 1314 Nr. 23 125.

⁹⁰ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Csencsig, 1638. július 11. MNL OL P 1314 Nr. 23 136.

⁹¹ Káldy hiába rendelt a fűzesiektől meszet, azok nem égették meg, és mivel Batthyány már nem építkezett Németújváron, az ő főlsőlegben maradt építőanyagaira tartott igényt. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1638. szeptember 28. MNL OL P 1314 Nr. 23 151.

⁹² Batthyány ácsa szerint azok a fák, amiket Káldy Öriszentpéter környékén vágatott, nem voltak alkalmasak az építkezésre. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1638. október 18. MNL OL P 1314 Nr. 23 160.

⁹³ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szőkefőldé, 1642. július 19. MNL OL P 1314 Nr. 23 299.

⁹⁴ Batthyány 1640 októberében a zálogösszeg kifizetésével akarta visszaváltani Bozsokot Káldytól. A szervitor azonban megmakacsolta magát, mivel Batthyáynak ő jó „grázi tallért” adott, de a főúr alacsonyabb értékű pénzben akart fizetni annak ellenére, hogy írásos ígéretet tett a kölcsön azonos pénzben történő kifizetésére. Káldy számítása szerint – ha elfogadja az ajánlatot – 350 forint kárt szenvedett volna. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szőkefőldé, 1640. október 18. MNL OL P 1314 Nr. 23 245. A főúr és familiárisai közti zálogügyletekre általánosságban lásd: Varga: *Katonáskodó szerviensek birtokai*, 110–121.

⁹⁵ Káldynak Batthyány utasítása alapján számot kellett adnia az addig felvett fizetéséről, mert a főúr gyanúja szerint többet vett fel, mint amennyire jogosult volt. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szőkefőldé, 1644. július 14. MNL OL P 1314 Nr. 23 422. 1648 februárjában Batthyány szintén el akart számolni Káldy fizetésével, aki ekkor tizennégy évre visszamenőleg készített kimutatást a felvett juttatásokról. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szőkefőldé, 1648. február 16. Uo. Nr. 23 534. 1640-ben az esedékes fizetésének adósságába történő beszámítását kérte. Ezen felül Batthyány is tartozott neki 300 forinttal, annak fejében egy már zálogba vett szőlő saját tulajdonba vételét kérte. Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szőkefőldé, 1640. március 24. Uo. Nr. 23 223.

egy lovas fizetésében – azok költségére nem vett fel egy forintot sem, de ekkor azt kérte, hogy Batthyány lovasonként 16 forintot adjon neki. Lovasainak kenyér, bor és abrak is járt volna abban az esetben, ha a főúr udvarában tartózkodtak, de erről lemondott. 60 köből búzával is adósak voltak neki (ami három évi elmaradás), helyette azonban rozst kért, mert azt a lovai az elmúlt kemény tél során mind megették. A fent említett elmaradások kárpótlásaként a pere nyei⁹⁶ jobbágynak és az ottani szőlőket kérte Batthyány Ádámtól, természetesen nem örökre, csak amíg neki szolgál. Felsorolta az általa tartott lovasokat is: tíz főt Batthyány pénzén, tíz főt a király költségén, és ezen felül még nyolc lovas saját költségén („kárán”). Mivel Káldy „széna nélküli helyen” lakott, három pusztá helyet is kért Bochon⁹⁷ lovainak legeltetésére.⁹⁸ Amint az Káldy követeléseiből is látszik, ura komoly elmaradásban volt fizetését illetően. De mivel tovább szolgálta Batthyány Ádámot, joggal feltételezhető, hogy kérései nem találtak süket fülekre. A nagy tartozások ellenére is megérhette Káldynak a „ráfizetés”.

Összegzés

Káldy életének második felében már sokat betegeskedett, 1647 végén pedig ereje kezdte elhagyni, lóra ülni nem tudott, az ágyat is csak ritkán hagyhatta el. Ettől függetlenül szinte az utolsó pillanatig igyekezett teljesíteni kötelességeit. A befolyásos főkapitányhelyettes és körmendi főkapitány végül 1648. május 29-én, a reggeli órákban hunyt el. Noha végrendeletében azt az utasítást hagyta hátra, hogy soproni halála esetén az ottani ferencesek templomába helyezték örök nyugalomra,⁹⁹ családja máshogy döntött. Testét szeptember 30-án elszállították szőkeföldi birtokára Ságody István (Káldy Ferenc volt hadnagya) és ötven válogatott lovas kíséretében, majd onnét az ünnepélyes temetési menet a szentmártoni domonkos templomhoz vonult, hogy ott vegyenek végső búcsút tőle. A temetésen kíséretével részt vett Batthyány I. Ádám is, akitől Káldy fia, Péter aranyos fegyvereket, sisakokat, fegyverde rekat és hat párduchórt kért a temetési szertartáshoz.¹⁰⁰

A felsőkáldi Káldy család legsikeresebb tagja minden kétséget kizáróan id. Káldy Ferenc volt. Gondosan kezelt vagyonának és a politikában betöltött szerepének köszönhetően közel jutott ahhoz, hogy a főnemesség soraiba kerüljön. Három fiúgyermeke, Péter, Ferenc és István is jelentős karriert futott be a Batthyány család szervitoraiként és vármegyei tisztviselőkként, ifj. Káldy Ferenc még a dunántúli kerületi főkapitányhelyettesi tisztséget is megszerelte 1654-ben, de mégsem ő állt a magánföldesúri hadak élén. Úgy tűnik, a fiúk apjuk hagyatékát nem kezelték megfelelően, a sokszoros birtokosztás, illetve családjaik kihalása ellenére ugyan az ő generációjuk még képes volt az öreg Káldy által elért pozíciók fenntartására, ám a család utánuk gyors hanyatlásnak indult.¹⁰¹

Id. felsőkáldi Káldy Ferenc főúri udvarban betöltött szerepének bemutatása némiképp hozzájárul a kora újkori szervitori szolgálat sokszínűségének megismeréséhez. Pályája meg-

⁹⁶ Perenye község Vas vármegyében.

⁹⁷ Feltehetően a mai Boczfölde Zala vármegyében.

⁹⁸ Káldy Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz. Szombathely, 1638. április 24. MNL OL P 1314 Nr. 23 115.

⁹⁹ MNL OL E 148. Fasc. 389. Nr. 22. p. 3.

¹⁰⁰ MNL OL P 1314 Nr. 23581/a Káldy Ferencné Kisfaludy Anna levele Batthyány I. Ádámhoz, 1648. szeptember 15., Szőkefölde és MNL OL P 1314 Nr. 23608 Káldy Péter levele Batthyány I. Ádámhoz, 1648. szeptember 9., Szőkefölde; Dominkovits: *Egy 17. századi Vas vármegyei alispán*, 189.; Koppány: *Johann Michael Tripsius*, 238. Batthyány Ádám jelenlétére MNL OL P 1315 2. csomó. Batthyány Ádám itineráriuma, p. 66.

¹⁰¹ Dominkovits: *Egy 17. századi Vas vármegyei alispán*, 190–203.

lehetősen atipikusnak mondható, hiszen egyszerre több feladatkört is betöltött Batthyány I. Ádám udvarában: a főúr bizalmi tanácsadója, a magánföldesúri hadak kapitánya, sőt a törökellenes határvédelemben ura helyettese is volt. Jelentős számban fennmaradt levelezése alapján életútja – sok más szervitorral ellentétben – részleteiben felvázolható. Egy ilyen sokoldalú familiáris karrierjének elemzése rávilágít arra, hogy a Nyugat-Dunántúlon számos megoldás kínálkozott a nemesek számára karrierjük építésére, de a boldoguláshoz általában egy főúr udvarán keresztül vezetett az út.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

MNL OL E 148	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Neoregstrata acta
MNL OL P 1314	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Missiles
MNL OL P 1315	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Batthyány I. Ádám iratai
MNL OL P 1322 Instr.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Instrukciók
ÖStA HKA HFU	Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn
ÖStA KA HKR Prot. Reg.	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protocollbücher des Wiener Hofkriegsrates, Registratur

Szakirodalom

- Bakó Dorottya: *Káldi György élete és művei*. Magyar Könyvszemle 13. évf. (1987) 1–4. sz. 73–87.
- Balogh Máté: *A soproni születésű id. felsőkáldi Káldy Ferenc vármegyei pályafutása*. Soproni Szemle, 76. évf. (2022) 3. sz. 289–305.
- Balogh Máté: *Az 1646–1647-es pozsonyi országgyűlés egy résztvevőjével. Felsőkáldi Káldy Ferenc levelei dominuszának, Batthyány I. Ádámnak*. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 51–65.
- Balogh Máté: *Adalék a Szent Koronáért elzálogosított nyugat-magyarországi területek visszacsatolásáért felelős bizottság működéséhez*. In: Bíró Bence – Miski Péter – Törtei Renáta (szerk.): „A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát”. Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos oktatói éve előtt. Budapest–Piliscsaba: Szent István Társulat, 2020. 173–184.
- Balogh Máté: *Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányhelyettesei. Középnemesi-katonai karrieriek a Dunántúlon a XVII. században*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest: PPKE BTK, 2021.
- Bán Péter: *A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében*. Agrártörténeti Szemle, 19. évf. (1977) 1–2. sz. 24–71.
- Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest: Balassi Kiadó, 2004.
- Czigány István: *A Magyar Királyság hadügyei a 17. század első felében*. In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország hadtörténete II. Az oszmán hódítás kora 1526–1718*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2020. 189–264.
- Dányi Dezső – Zimányi Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Dominkovits Péter: *Szombathely privilegizált mezőváros gazdasága, társadalma a 17. században (1605/1606–1685)*. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest: ELTE BTK, 2009.
- Dominkovits Péter: *Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: felsőkáldi Káldy Péter*. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely: Vas Megyei Levéltár, 2003. 183–206.

- Farkas Gábor Farkas: *Az Antiquissima-gyűjtemény és a számítógépes adatbázis*. Magyar Könyvszemle, 113. évf. (1997) 1-4. sz. 395-413.
- Farkas Gábor Farkas: *A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor*. Szeged: Budapesti Egyetemi Könyvtár, 2001.
- Fenyvesi László: *Az igali portya és a körmendi kótyavetve balkáni tanulságai*. In: Bodó Sándor – Szabó Jolán (szerk.): *Magyar és török végrárak 1663–1684*. (Studia Agriensia 5.). Eger: Dobó István Vár-múzeum 1985. 199–218.
- Gaál Károly: *Adatok a Batthyány-uradalmak halgazdálkodásáról és halkereskedéséről 1581 és 1657 között*. In: Horváth Sándor – Illés Péter (szerk.): *Kultúra a régióban*. Válogatott néprajzi tanulmányok. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006. 173–259.
- J. Újváry Zsuzsanna: *Batthyány I. Ádám, a vitéz katona*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013. 115–154.
- Kincses Katalin: *„Im küttem én orvosságot”. Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640*. Régi magyar Történelmi források 3. kötet. Budapest: ELTE BTK, 1993.
- Kincses Katalin Mária: *Fejezetek a XVI–XVIII. századi magyarországi gyógyítás történetéből*. Budapest: Line Design Kft., 2019.
- Kisfaludi Kassics Ignác: *Érdem koszorúk, vagy Értekezés à felséges austriai császári és királyi uralkodó házat illető jeles rendekről, megítéltetésekről és jutalmazásokról, toldalékképp pedig Európában most virágzó egyéb jeles rendekről is*. Bécs: Hirschfeldi Stöckholczer József Könyvnyomtató Intézete, 1840.
- Kisfaludy László: *A kisfaludi Kisfaludy család története* (Régi magyar családok 2.). Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2004.
- Kissné Bognár Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526-1789*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004.
- Koltai András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Budapest–Szeged: Országos Széchényi Könyvtár, 2002.
- Koltai András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012.
- Koppány Tibor: *Johann Michael Tripsius kőszegi képíró. Adalékok a 16-17. század főúri temetkezéseinek történetéhez*. Ars Hungarica, 35. évf. (2007) 2. sz. 221–238.
- Lukács László: *Káldi György, a bibliafordító*. Katolikus Szemle, 7. évf. (1955) 3. sz. 129–133.
- Martí Tibor: *Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez*. Doktori (PhD) disszertáció. Piliscsaba: PPKE BTK, 2013.
- Nagy-Tóth Mária: *A Batthyány család gyógyító nagyasszonya*. In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai*. Tudományos konferencia Körmenen 2005. október 27–29. Körmend–Szombathely: Körmend Város Önkormányzata, 2006. 81–88.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században*. (Minta egy készülő fölapítányi archontológiai és életrajzi lexikonból). Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy Géza: *Egy szlavóniai köznemesi familia két ország szolgálatában: A budróci Budor család a XV–XVIII. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 115. évf. (2002). 4. sz. 923–1007.
- Pálffy Géza: *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról*. Századok, 138. évf. (2004) 5. sz. 1005–1101.
- Pálffy Géza: *Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatosi Bálint pápai vicekapitány és családja története*. Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár, 2005.
- Pálffy Géza: *A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 122. évf. (2009) 2. sz. 321–356.
- Pálffy Géza: *Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban*. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron–Budapest: MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014. 17–60.

- Pup Csilla: *Esztergács és a pölöskei Eördögh család. Egy 17. századi sikertelen telepítési kísérlet család-történeti háttérrel*, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, (2014) 1. sz. 5–30.
- Sebestyén József: *Gróf Nádasdy Pál kinevezi Ráttky Györgyöt dunántúli vicegenerálissá*. Hadtörténelmi Közlemények, 23-24. köt. (1923) 166–167.
- Szluha Márton: *A Káldy család*. Turul, 67. évf. (1994) 1-2. sz. 24–34.
- Szvitek Róbert József: *Kiskomárom végvár*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2008. (https://doktori.btk.elte.hu/hist/szvitekrobertjosef/diss_nem.pdf; utolsó letöltés: 2023. október 19.)
- Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683-1690)*. Szeged: SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013.
- Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641*. (Vas megyei levéltári füzetek 5.) Szombathely: Vas Megyei Levéltár, 1992.
- Varga J. János: *Katonáskodó szervientek birtokai a XVI–XVII. századi Batthyány nagybirtokon*. Történelmi Szemle, 19. évf. (1976) 1–2. sz. 102–122.
- Varga J. János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.
- Várkonyi Gábor: *Magyarok a római király választásán 1636-ban*. In: Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Középkori és Kora-újkori Magyar Történelmi Tanszék, 1993. 187–214.
- Végh Ferenc: *Egerszeg végvár és város a 17. században*. Zalaegerszeg: Millecentenáriumi Közalapítvány, 2010.
- Zimányi Vera: *Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez*. Századok, 94. évf. (1960) 1–3. sz. 286–302.
- Zsinka Ferenc: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XII. kötet*. Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1928.

MÁTÉ BALOGH

The Outstanding Career of a Servitor – Ferenc Káldy Sr of Felsőkáld in the Service of Ádám I. Batthyány

This study aims to examine the details of the relationship between Ferenc Káldy Sr of Felsőkáld, a nobleman from Western Transdanubia, and his overlord, Ádám I. Batthyány. Káldy had significant wealth from a young age, and he was active in the public life of Vas county throughout his whole life. Some of his significant career achievements include becoming the vice captain of Pápa, being the commander of the private army of the Batthyány family from 1634, and serving as the vice captain of the Transdanubian district from 1637.

He couldn't have achieved these positions and influence, however, without the support of the Batthyány family. Ferenc Káldy's success can largely be attributed to his prominent role in the Batthyány court, as well as his exceptional professional skills. Many of his letters are still accessible today, which gives us the opportunity not just to study this relationship between overlord and confidante, which had an important societal function at the time, but we could also learn new information about the organization and leadership of the private armies of the nobility.

Ádám I. Batthyány appreciated his servitor, Káldy's service yielded significant financial gain and security for him. At the time of his death on 29 May 1648 the most successful member of the Káldy family of Felsőkáld was close to ascending to high nobility, in terms of both wealth and political influence. While his career was somewhat atypical considering the positions he held, it can still be concluded that for nobles with medium holdings, the path to political and financial success usually leads through the court of a magnate.

BORBÉLY ZOLTÁN
EKKE, Történelemtudományi Intézet

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 50–72.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2023.4.50-72
www.aetas.hu

„...fő nélkül csak egy nap sem jó volna azt a földet hadni”

*A felső-magyarországi főkapitányi tisztség hatásköre
Homonnai Drugeth János főkapitány példáján keresztül**

Bevezetés

Homonnai Drugeth János felső-magyarországi főkapitányi tevékenysége eddig teljes mértékben elkerülte a korszak hadtörténetével foglalkozó kutatók figyelmét, ami egyáltalán nem meglepő, mivel még a levéltári források részletes áttanulmányozását követően sem bukkanunk olyan haditettekre és vitézi magatartás nyomaira, mint a 17. század derekán a Magyar Királyság nyugati területén tevékenykedő kortársai esetében igen gyakran. Ennek okát kereshetnénk a gróf jellemében, ahogyan a korszak neves személyeinek biográfusai is ezzel próbálkoztak a török elleni harcokban megmutatkozó virtus magyarázatánál.¹ A személyiségjegyek és az egyéni kvalitások kétségkívül igen jelentős mértékben hozzá tudtak járulni azoknak a feladatoknak a sikeres ellátásához, amit az adott személy társadalmi helyzete megkövetelt tőle, vagy amit a rá osztott pozíció előírt számára. Ezeket a kereteket belül azonban az egyén mozgástere igencsak korlátozott volt, így még ha Homonnai Drugeth János harcias katonaalkat lett is volna, a felső-magyarországi főkapitányi tisztség közel sem nyújtott ennek kibontakoztatására akkora teret, mint például a kortárs Batthyány I. Ádám számára a dunántúli (és a Kanizsával szembeni végvidéki) főkapitányság vagy Zrínyi VII. Miklós számára a horvát végvidék irányítása.

Az 1630-as évekre már elég határozottan megszilárdultak annak a rendszernek a keretei, amelynek alapvetéseit a Bocskai-felkelést (1604–1606) lezáró kompromisszum teremtett meg. Ennek egyik legfontosabb tényezője volt a főnemesség szerepének növekedése a politikai élet irányításában és az ország kormányzatának tényleges gyakorlatában, akár a rendi intézmények, akár pedig a török elleni védelmi rendszer irányítása tekintetében.² A hatalomgyakorlás középső szintjeit illetően a nyugat-dunántúli régió viszonyainak legújabb kutatási eredményeiből alapvetően ugyanez a tendencia rajzolódik ki, vagyis a nagybirtokosok nyomasztó túlsúlya mind a vármegyék életében, mind pedig a hadügyi rendszer irányításában.³ Az ország nyugati részének főnemes családjai – mint a Batthyányak, Nádasdyak vagy

* A tanulmány a K 143017 (A magyarországi rendiség politikai kultúrája [1526-1848] II.) NKFIH projekt és a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum bécsi ösztöndíja támogatásával készült. Idézet: Eszterházy Miklós nádor emlékirata, 81.

¹ Takáts: *Régi magyar kapitányok*, 15–624.

² Pálffy: *A szakítások és kiegyezések évszázada*, 57–64

³ Dominkovits: *Főúri udvar*, 33–42.; Dominkovits: *Főúri familiárisok*, 511–529.; Balogh: *Batthyány I. Ádám*, i. m.

Zrínyiek – közvetlenül a határ mentén elterülő birtokaik védelme érdekében gyakorlatilag monopolizálták a főispáni és a főkapitányi pozíciókat, amelyeket az egyre gyarapodó földesúri családjuk kereteibe integrált közép- és kismemesség szerviensi szolgálatára támaszkodva irányítottak.⁴ Ez a túlsúly érezhető mértékben rányomta bélyegét a nemesi vármegyék és a környékbeli birtokos főurak viszonyára, és tette lehetővé a már említett Batthyány Ádám számára, hogy saját birtokainak védelme érdekében indított, olykor kisebb hadjáratnak megfelelő portyái szinte egybeolvadtak a vármegyei érdekekkel olyannyira, hogy a kutatóknak sincs egyszerű dolga pontosan elhatárolni az abban résztvevők szerepköreit.⁵

Ezzel egyidejűleg az ország északkeleti részében, ami Felső-Magyarország néven szintén egységes hadügyi kormányzat alatt integrálódott,⁶ a vármegyék jelentősége és a mögöttük álló tehetősnemesi réteg érdekérvényesítő képessége jelentős mértékben megnövekedett, és ez a réteg éppen ekkor kezdett politikai öntudatra ébredni. Az országnak ebben a régiójában ráadásul nemcsak az oszmánok folyamatos portyázásaival szemben kellett a védelmet megszervezni és fenntartani, hanem az erdélyi fejedelmek hatalmi ambícióit is korábban kellett tartani, mely ambíciók azonban számos esetben támogatásra találtak az itteni közmemesség körében. Így ebben a közegben a mindenkori felső-magyarországi főkapitányi posztot sokkal inkább olyan tisztségnek kell tekintenünk, ahol a régió irányítása során elsődlegesen politikai tekintetben kellett összehangolni az uralkodó céljait és a vármegyék érdekeit, másodsorban a katonai védelmi rendszer elemeit kellett fenntartani, és csak ezt követően kerülhetett sor a tisztséget betöltő személy saját ambícióinak megvalósítására vagy családja pozíciójának növelésére.

Tanulmányomban Homonnai Drugeth János főkapitányi tevékenységének bemutatásával és elemzésével világítok rá a felső-magyarországi főkapitányság működésének sajátosságaira. A 17. századi felső-magyarországi főkapitányok hosszú sorából több okból esett a választás éppen Homonnai Drugeth Jánosra, melyek közül talán a legfontosabb az, hogy a családnak az Anjou-kortól kezdve ebben az országrészben feküdtek a birtokai, amelyek országos szinten is a legnagyobb birtokok közé tartoztak. Így a család társadalmi beágyazottsága évszázados múltra tekintett vissza a régióban, mondhatni szerves részét alkották a régió társadalmának.⁷ Homonnai Drugeth János tehát a Drugeth család felső-magyarországi „őshonos” jellege miatt tűnik a legalkalmasabbnak arra, hogy tevékenységét a nyugat-dunántúli arisztokrata kortársaiéval párhuzamba állítsuk.

Másrészt kutatómódszertani szempontok is indokolják a főszereplő kiválasztását. A célom ugyan alapvetően a felső-magyarországi főkapitányság intézménytörténeti jellegű vizsgálata, de a főkapitányi tisztségnek sem jött létre olyan hivatali háttere, amely levéltári iratgyűjtemény kialakulását eredményezhette volna, ezért csak a főkapitányi posztot betöltő személy(ek) családi irathagyatéka felől közelíthetjük meg a témát. Az intézményi háttér hiánya más szempontból is indokolja a tisztségviselő személye felőli megközelítést. Ugyan a forrá-

⁴ Dominkovits–Pálffy: *Küzdelem*, 770–792., 1086–1120.; Pálffy: *Batthyány*, 41–66.; Czigány: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 67–90.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 58–69.; Végh: *Zrínyi Miklós*, 217–246.

⁵ J. Újváry: *Batthyány I. Ádám*, 115–153.

⁶ A rendi haderő irányításával megbízott kerületi főkapitányi és az Udvari Haditanács alárendeltségében álló végvidéki főkapitányi tisztséget a 17. század folyamán Felső-Magyarországon ugyanaz a személy töltötte be, míg a Nyugat-Dunántúlon számos példát ismerünk arra, hogy a földrajzilag szinte azonos lefedettségű két katonai tisztséget más és más viselte, ami a főnemesek közti pozícióharc egyik fontos színtere is volt. Lásd: Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 257–288.; Dominkovits–Pálffy: *Küzdelem az országos és regionális hatalomért*, 1085–1119.

⁷ Borbély: *Homonnai Drugethek*, i. m.

sokból érzékelhetjük a főkapitány hivatali körének határait, de a gyakorlati ügyintézését már a tisztség betöltője saját hatáskörben bonyolította le, így a saját gazdasági-társadalmi erőforrásait legalább olyan arányban kellett mozgósítania, mint amennyi felhatalmazása az uralkodótól származott. Ezért legalább olyan mértékben szükséges a főkapitányok társadalomtörténeti háttérének vizsgálata, mint amennyire az a különféle kormányzati és joghatóságok iratanyagainak átnézése, azaz a kutatás szervesen kapcsolódik a Homonnai Drugeth család történetének feldolgozásához.

Esterházy Miklós nádor működésének hatása a felső-magyarországi főkapitányságban

Az időablak, amit Homonnai Drugeth János 1636 nyara és 1640 legeleje közötti főkapitányi működése kijelöl, egy olyan hosszabb periódusnak a szelete, amelyben Esterházy Miklós nádor (1625–1645) befolyása tekinthető meghatározó tényezőnek. Ez a Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) halálától I. Rákóczi György fejedelem (1630–1648) 1644 tavaszán indított hadjáratáig tartó időszak már intézménytörténeti szempontból is korszakhatárokat jelöl ki, de a nádor politikájának régióra gyakorolt hatása önmagában is alkalmas lenne erre. Ez már csak a nádori tisztség közjogi feladatköréből is következne, ami több ponton is érintkezett a főkapitányok feladataival. A felső-magyarországi főkapitány mint a kerületi rendi haderő parancsnoka ugyanis közvetlenül a nádor parancsait követte, aki pedig az uralkodó utasításának megfelelően szervezte az ország kerületeiben egybehívható nemesi felkelést és a vármegyék által fizetett mezei haderőt.⁸ Ezenkívül a katonaság fenntartására fordítandó adók beszedésével, gabonasegély megadásával és az egyre nagyobb jelentőségű kerületi gyűlésekkel kapcsolatban a nádor igen aktív kapcsolatot tartott fenn a vármegyékkel, de ezen ügyek gyakorlati intézése már a főkapitány feladatkörébe tartozott.⁹

A nádor új szerepe alapvető változást jelentett a felső-magyarországi főkapitányság működésében a 16. századhoz képest, amikor még az idegen származású főkapitányok a Szepesi Kamara segítségével a magyar rendek aktívabb közreműködése nélkül irányították a régió hadügyeit.¹⁰ 1606 után azonban a nádor a főkapitányság irányításának fontos tényezőjévé vált azáltal, hogy rendi oldalról igyekezett biztosítani a katonai védelmi rendszer fenntartásához szükséges feltételeket. Ennek az új viszonyrendszernek a kialakulása, vagyis a központi kormányzati szervek, a rendiség egészét reprezentáló nádor és a főkapitányok tevékenységének összehangolódása és az egész rendszer működésének összecsiszolódása az 1610-es években ment végbe. 1608 tavaszán Forgách Zsigmond, Thurzó György és Dóczy András királyi biztosok érkeztek Felső-Magyarországra, hogy Bocskai István halálát követően visszakapcsolják a régiót a Habsburg-uralkodó kormányzata alá.¹¹ Forgáchból a következő évben főkapitány lett, Thurzó Györgyöt nádorrá választották, Dóczy András pedig a rendkívül kritikus tiszántúli területek megszervezésével megbízott szatmári kapitányságba került.¹² A felső-magyarországi főkapitányság 17. századi működését megalapozó viszonyrendszer ennek a három személynek a tevékenysége idején alakult ki, aminek részletes feldolgozása a téma monografikus jellegű feldolgozása során kiemelt figyelmet kell hogy kapjon.

⁸ Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 518.

⁹ Szabó: *Eszmék*, 249–253.

¹⁰ Pálffy: *Védelmi rendszer*, 198–199.

¹¹ A követek napi szintű jelentései: ÖStA FHKA VUG 50 A; B; C.

¹² Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 273., 285.

Felső-Magyarországon ennek az első, úgynevezett „Forgách-korszaknak” Bethlen Gábor hadjárata és a nikolsburgi szerződés (1621) szerinti hét vármegye átengedése vetett véget. Meg kell azonban jegyezni, hogy Bethlen is az 1610-es években kialakult struktúrában irányította a felső-magyarországi régió hadügyeit, vagyis szintén főkapitányt nevezett ki, és katonai szempontból sem vonta össze más erdélyi hivatallal.¹³ A fejedelem halála (1629) után Esterházy Miklósnak már „csak” vissza kellett állítani a Forgách Zsigmond alatt kialakult struktúrát, mindezt persze a saját politikai elképzeléseinek megfelelő formában. Később, Esterházyt követően pedig Wesselényi Ferenc nádor (1655–1667) volt az, aki hasonló körülmények között szervezte meg a felső-magyarországi országrész irányítását. Ezzel tehát három olyan nagyobb periódust jelölhetünk ki – nem számolva Bethlen Gábor és I. Rákóczi György területfoglalásainak időszakával –, amelyek egységes irányvonalat jelölnek ki számunkra a téma megközelítésében. El kell tehát helyoznunk Esterházy Miklós politikájának perspektívájában a felső-magyarországi régiót és az itteni főkapitány szerepét, hogy közelebb kerüljünk Homonnai Drugeth János főkapitányi mozgásteréhez.

Esterházy – politikájának logikájából fakadóan – Erdélyt és az erdélyi fejedelmeket a törökökkel összejátszó potenciális ellenségként kezelte, akikkel szemben legalább olyan erőlyesen kell fellépni, mint a természet szerint való ellenséggel, a törökökkel szemben.¹⁴ A felső-magyarországi főkapitányság egyik fontos funkciója már a védelmi rendszer 16. századi létrehozásakor is az Erdéllyel szembeni védelem volt, de a 17. században még tovább nőtt ennek jelentősége. Erről Esterházynak bőven voltak személyes tapasztalatai, hiszen Bethlen Gábor 1619 augusztusában megindított hadjáratának egyik legnagyobb kárszenvedője éppen ő volt munkácsi uradalmanak elvesztésével. De a fejedelem halála utáni események, vagyis a harmadik hajdúfelkelés (1630) és Rákóczi György ezt kihasználó erdélyi hatalomszerzése, majd ennek biztosítására vezetett hadjárata (rakamazi csata, 1631. március 15.), illetve az ezzel szinte egy időben kirobbant parasztfelkelés mind-mind megerősíthették abban, hogy Felső-Magyarországon nem az oszmánok folyamatos portyázása jelenti az egyetlen és talán legnagyobb problémát.¹⁵ Emiatt a régióban sokkal inkább azonosulni tudott a bécsi udvar azon álláspontjával, miszerint a nyugati hadszíntér (harmincéves háború, 1618–1648) eseményei mellett török részről mindenképpen biztosítani kell a békét, és erre a végváriak mellett a nemességet is rá kell kényszeríteni. Míg Batthyány Ádám vagy Zrínyi Miklós hódoltsági területek elleni katonai akcióiban számos alkalommal csendes támogatóként tűnt fel a nádor, addig a felső-magyarországi régióban teljes mértékben kiállt az Udvari Haditanácstól (*Wiener Hofkriegsrat*) vagy közvetlenül az uralkodótól érkező parancsok mellett, amelyek a béke fenntartását szorgalmazták.¹⁶

Esterházy 1630 végétől vett részt aktívabban a felső-magyarországi ügyekben, amikor már Alaghy Menyhért országbíró (1625–1631) és frissen kinevezett főkapitány¹⁷ vezetésével viszonylag sikeresen lezajlott a még Bethlennek átengedett hét vármegye visszacsatolása. Komolyabb nehézséget a hajdúk ellenkezése jelentett a tiszántúli területeken, ami Zólyomi Dávid és ifjabb Bethlen István Brandenburgi Katalin fejedelemségével szembeni tevékenysége révén felkeléssé terebélyesedett.¹⁸ Esterházy Rákóczi György fejedelemmé választását követően személyesen vezetett hadjáratot Felső-Magyarországra, és közel három hónapot

¹³ Borbély: *Aki a koronát kérte*, 57–59.

¹⁴ Péter: *Esterházy*, 83–100.

¹⁵ Makkai: *Ellenreformáció*, 865–883.

¹⁶ Péter: *Esterházy Miklós*, 101–116.

¹⁷ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 273.

¹⁸ Nagy: *A „bibliás őrálló” fejedelem*, 95–101.

Kassán töltött 1631 elején. Az akció katonai szempontból ugyan teljes kudarcba fulladt, ugyanis március 15-én a Rákóczit támogató hajdúk eredményesen rohamozták meg a rakamazai sáncokat, és megfutamították Esterházy csapatait, de a nádornak a Kassán töltött hónapok során sikerült kiismernie magát a régió viszonyaiban, amiről több memorandumot is készített.¹⁹ Az uralkodónak szánt változatban részletesen kifejtette javaslatait a visszakerült várak vezetői állományát illetően. A főkapitányi tisztségre vonatkozóan konkrét javaslatokat sajnos nem fogalmazott meg, de azt írta: „az generalis nihil praeter ossa et cutem habet, elszáradott, nyomorodott ember semmi gondot és terhet nem viselhet erőtlensége miatt s én úgy hiszem, hogy csak az caniculát is nehezen superálja, idején kell azért arról is gondolkodni Felsőgednek, hogy kit substituáljon oda, mert fő nélkül csak egy nap sem jó volna azt a földet hadni.”²⁰ A diagnózis elég pontosnak bizonyult, ugyanis Alaghy Menyhért 1631. június közepén távozott az élők sorából, de Esterházy előrelátása és emberismerete más szempontból fontosnak bizonyult.²¹

A nádor érdekérvényesítésének egyik leghatékonyabb eszköze az a fajta személyi politika volt, amelynek eredményeként létrejött körülötte egy olyan csoportosulás, amit egy modern értelemben vett politikai párt őskének tekinthetünk. A Péter Katalin nyomán *esterházistáknak* nevezhető csoport belső köre fiatal arisztokratákból szerveződött, akik a nádor politikai elképzeléseinek nevelkedtek, majd a halálát követően annak folytatóivá váltak.²² Legfontosabb közös jellemzőjükként az a fajta műveltség emelhető ki, amit különféle (jellemzően jezsuita) egyetemeken és gondosan összeállított könyvtárakban szereztek meg, és amit a gyakorlatban is képesek voltak használni. A műveltség 17. század közepére láthatóvá váló új szintje már gyakorlati haszonnal is járt a politikában, hadügyekben és olyan tisztségekkel járó feladatkörökben, amire az említett fiatal arisztokraták társadalmi rangállásuk miatt predesztinálva voltak. Ehhez a szűk maghoz tartozott a legjelentősebbek közül Batthyány Ádám, Zrínyi Miklós és Wesselényi Ferenc, de ennek a generációnak volt a tagja Homonnai Drugeth János is, akit legalább olyan szoros kapcsolat fűzött Esterházyhoz, mint az előbbieket.

Homonnai Drugeth János útja felső-magyarországi főkapitányságáig

Esterházy Miklós és a Drugeth család kapcsolata János apjáig, Györgyig nyúlik vissza, aki az 1610-es években Felső-Magyarországon igen aktív tevékenységet fejtett ki a katolikus felekezet befolyásának növelése és a Habsburg-dinasztia érdekében, vagyis azokban a fő kérdésekben, amelyek később a nádor politikájának is alapelemeivé váltak.²³ Esterházy a munkácsi uradalom megszerzésével (1612) a Drugethek közvetlen szomszédja lett, ami már önmagában is aktív kapcsolat kialakulását eredményezhette, különösen az országnak abban a részében, ahol nem a Habsburg-dinasztia katolikus támogatói voltak többségben. Igencsak meglepő, hogy szinte az összes magyar főnemesi családdal rokon országbíró (1618–1621) gyerekeinek a köznemesi sorból nemrég felemelkedett Esterházy Miklós lett a gyámja.²⁴ Ráadásul a Bethlen Gábertól elszenvedett kudarcot követően, amikor Esterházy maga is elveszítette birtokait. Homonnai Drugeth György végrendelete ugyan nem ismert, de Esterházy

¹⁹ *Esterházy Miklós nádor emlékirata*, 66–85.; MNL OL E 254. 1631. Nr. 13.

²⁰ *Esterházy Miklós nádor emlékirata*, 81.

²¹ ÖStA FHKA HFU Konv. 1631. július. fol 52.: Tassy Gáspár, a Szepesi Kamara tanácsosa közölte Alaghy halálát az Udvari Kamarával.

²² Péter: *Esterházy Miklós*, 154–184.

²³ Borbély: *Egy konvertita főúr*, 370–388.

²⁴ Horn: *Nemesi árvák*, 79.

maga írta a nagykorúságot elérő Jánosnak, hogy „az te tutorságodon én ezelőtt sem kaptam, hanem tettem azt szegény atyátokért, az ki kisebb állapotomban is külömben becsült...”²⁵

Az árvaságra jutott főnemes csemeték nevelését a kora újkorban kirendelt gyámként a nádor és az esztergomi érsek irányította, hacsak a végrendeletben nem jelöltek ki mást, vagy valamelyik közeli rokon nem vállalta magára a feladatot.²⁶ Esterházy Miklós éppen Homonnai halálát követően nyerte el az országbírósgát (1622), ezért gyanakodhatunk arra, hogy nem kirendelt gyám volt, hanem ez volt az apa végakarata. A lényeg azonban az, hogy Drugeth János és húga, Erzsébet nevelése Esterházy Miklós és Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) felügyelete alá került. Ez János esetében azonban csak közvetett felügyelet volt, ugyanis II. Ferdinánd (1619–1637) szokatlan figyelmet fordított egykori hűségese híve gyermekeire: 1621. március 27-én nevelőt nevezett ki a fiatal főúr számára Maurovich Mihály személyében, aki már Bethlen támadása előtt is hasonló szolgálatokat teljesíthetett homonnai plébánosként, és még hosszú éveken keresztül Homonnai közelében tevékenykedett.²⁷ Szintén az uralkodói gondviselés jegyében II. Ferdinánd 1622-ben – elsősorban apja érdemeire hivatkozva – grófi címet adományozott a tizenegyedik évében járó Homonnai Drugeth Jánosnak,²⁸ ami egyértelműen kijelölte a magyar főnemesi társadalomban elfoglalt helyét. Ennek a kiemelt társadalmi presztízsnak azzal is további nyomatékot adtak, hogy nem Esterházy vagy valamelyik más magyar arisztokrata udvarában töltötte fiatal éveit, hanem Bécsben, az uralkodó közvetlen környezetében. 1624-ben és 1625-ben a bécsi egyetemre beiratkozott hallgatók között találjuk, az utóbbi időpontban már a frissen megkoronázott (1625. december) III. Ferdinánd (1637–1657) és a vele közös udvartartó Lipót Vilmos főherceg kamarásaként.²⁹ A főudvarmesteri nyilvántartás szerint Homonnai még 1626-ban is a leendő magyar király és öccse közvetlen környezetében tartózkodott, a következő évben pedig II. Ferdinánd tényleges kamarásaként teljesített szolgálatot.³⁰ Bécsi jelenlétéről még 1629-ben is vannak adatok, mikor is egy asztalok szerint rendezett névjegyzékben szerepelt a „valódi” kamarások között.³¹

A 17. század elejétől egyre gyakoribbá vált ugyan a magyar főurak gyermekeinek jelenléte a bécsi udvarban, ilyen hosszú udvari szolgálat azonban egyetlen korabeli arisztokrata esetében sem ismert. Még Batthyány Ádám hét éven át teljesített kamarási szolgálata is csak három évig tekinthető viszonylag folyamatosnak (1630–1633), de a Bécsben töltött időt ekkor is gyakran szakította meg, és utazott haza családi birtokaira.³² Drugeth János azonban nem volt ilyen szerencsés helyzetben, ugyanis birtokainak nagy része Bethlen Gábor kezébe került, Ungváron pedig csak a gyámok által kirendelt tisztartót találta, aki a csonka birtokok igazgatását irányította.³³ Ennek köszönhetően Jánosnak bécsi tartózkodása elején pénzügyi nehézségei is akadtak, amit kezdetben apja országbírói fizetésének hátralékával szeretett volna enyhíteni, majd a kamarásoknak járó 480 forintos évdíjből kiegészíteni, de a tényleges

²⁵ MNL OL P 2257. 13. tétel, fol. 1.

²⁶ Horn: *Nemesi árvák*, 56–57.

²⁷ MNL OL A 57. Vol. 7. p. 98.

²⁸ <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> (letöltés: 2023. szept. 2.)

²⁹ *Die Matrikel*, 125. „*Joannes Drugeth de Homonna comes perpetus de Ung serenissimi regis Hungariae Ferdinandi III. nec non serenissimi Leopoldi archiducis Austriae cubicularius.*”

³⁰ ÖStA HHStA HA OMeA SR 184. fol. 122.

³¹ Koltai: *Batthyány Ádám*, 55–78.

³² Koltai: *Batthyány Ádám*, 60.

³³ *Gombos János tisztartó utasítása*, 659–664.

kamarási szolgálattal teljes ellátás is járt.³⁴ Összességében a közel tíz éves kényszerű bécsi tartózkodás egy jelentős részét Homonnai a főhercegi és uralkodói udvar legbizalmasabb köreiből töltötte, és inkább az udvari reprezentáció mikéntjébe kapott mélyebb bepillantást, mintsem a korszak hadi tudományaiba.

Az udvari környezet mellett bizonyára megfordult magyar főurak udvaraiban is. 1630 januárjában például éppen Batthyány Ádámnál betegeskedett Körmenden,³⁵ de minden bizonnyal látogatásokat tett a nádor udvarában nevelkedő testvérénél,³⁶ ahogyan a laski várban özvegyi éveit töltő anyjánál is.³⁷ Ez utóbbi lengyelországi birtokot nem kis anyagi ráfordítással sikerült megtartania a családnak, ugyanis ez a vár volt a fedezete a Bethlen Gábor ellen 1619 őszén szervezett kozák sereg fizetésének.³⁸ Laski a későbbiekben is fontos szerepet játszott Homonnai lengyelországi kapcsolatainak fenntartásában, és innen vonult be 1628. október 16-án Nagykaposra, hogy beiktassák Ung vármegye örökös főispánjává.³⁹

Homonnai életvitelszerűen csak Bethlen Gábor halálát követően, az 1630-as évek elején tért vissza Felső-Magyarországra, ami éppen egybeesett nagykorúsága elérésével, így lehetővé vált számára a családi birtokok egészének átvétele, bár ez közel sem ment egyszerűen. Birtokai nagyságát, családja presztízsét és kapcsolatainak sokféleségét tekintve nem meglepő, hogy hivatali pályafutása is rendkívüli lendületet kapott. 1631 augusztusában elnyerte az Alaghy Menyhért halálával megüresedett zempléni főispánságot is.⁴⁰ Ugyanekkor nevezték ki felső-magyarországi főkapitánynak hivatali elődjét, Forgách Miklóst, ami már egyértelműen Esterházy Miklós reorganizációs elképzelései szerint történt.

Forgách ezt megelőzően több mint egy évtizedig szécsényi kapitányként, majd 1622–1624 között II. Ferdinánd (csonka) felső-magyarországi főkapitányként szerzett katonai tapasztalatot, amire nagy szükség is volt a bizonytalan erdélyi helyzet és a védelmi rendszer újjászervezése miatt. Már Esterházy hadjárata alatt is Forgách vezette a betegeskedő Alaghy helyett a mezei seregeket, de csak 1631 őszén vette át a főkapitányi tisztséget.⁴¹ Rögtön az első feladata a Császár Péter által vezetett parasztfelkelés lecsillapítása volt, ami a következő év nyaráig elhúzódott.⁴² Ennek az inkább politikai, mintsem katonai jellegű feladatnak a megoldása során megmutatkozott, hogy a felső-magyarországi várakban szolgálatot teljesítő végvári és az iderendelt német katonaság önmagában nem elég még egy parasztfelkelés elfojtásához sem. Bármilyen érdemi eredményhez a vármegyék aktív közreműködésére volt szükség. Forgách azonban nem rendelkezett az ehhez szükséges társadalmi tőkével, sem rokonsággal, sem birtokai nem voltak Felső-Magyarországon, így nem sok ráhatása volt a vármegyékre. Ráadásul ő még ahhoz a generációhoz tartozott, akinek a tizenöt éves háborúról (1591/1593–1606) voltak személyes tapasztalatai, és emiatt a főkapitányt nem hivatalként értelmezte, hanem tényleges katonai szolgálatként. Melith Péter szatmári főkapitány-

³⁴ ÖStA HKA HFU Konv. 1624. január, fol. 36–37.

³⁵ Pázmány Péter *összegyűjtött levelei*, 87–88.

³⁶ Horn: *Nemesi árvák*, 63

³⁷ SA Presove HD Inv. 751. passim.

³⁸ SA Presove HD Inv. 751/10.

³⁹ Homonnai Drugeth János levele Melith Péterhez. Laski, 1628. október 7. MNL OL P 707. NB Nr. 3583. Meghívó a főispáni eskütételre.

⁴⁰ MNL OL P 707. NB Nr. 3590. Homonnai Drugeth János levele Melith Péterhez. Ungvár, 1631. július 22. Meghívó a főispáni eskütételre

⁴¹ A tisztséget azonban csak úgy volt hajlandó elvállalni, ha elfogadják az általa huszonhárom pontban összefoglalt követeléseit. ÖStA HKA HFU Konv. 1631. augusztus, fol. 54–65. (1631. augusztus 8.)

⁴² Makkai: *A kuruc nemzeti összefogás*, 153–241.

nak írt levelei alapján egy valóságos katonai parancsnok képe rajzolódik ki, aki tárgyilagosan és katonás alaposással intézkedett a rábízott ügyekben. Politikai szándéknak vagy személyes hangvételnek nyomát sem találjuk.⁴³ Forgách legfontosabb feladata a Bethlentől visszaszerzett területek várainak újjászervezése volt, egyrészt katonai szempontból, másrészt pedig a Szepesi Kamarával együttműködve a várakhoz tartozó különféle jövedelmek és haszonvételek felkutatásában. Ez gyakorlatilag valamennyi végvár helyzetének átvizsgálását jelentette, ami a Kamara és a főkapitány szoros együttműködésében zajlott.⁴⁴

Forgách azonban érdemi társadalmi beágyazottság nélkül csak feladatainak felét tudta hatékonyan ellátni, vagyis a végvárok és az iratos katonaság ügyeit intézte. A főkapitányi feladatkör másik felét, a végvárok fenntartására rendelt vármegyei szolgáltatásokat és a rendi haderő mozgósítását lényegesen nehezebben sikerült koordinálnia. Sok esetben segítette tevékenységét ez utóbbi ügyekkel kapcsolatban Rákóczi Pál országbíró (1631–1636), az erdélyi fejedelem katolikus öccse, de a vármegyék főispánjainak aktív közreműködése is nélkülözhetetlen volt számára.⁴⁵ Homonnai Drugeth János pedig zempléni főispánként az egyik legnagyobb vármegyét irányította, amelyik 1632 tavaszán négyszáz lovas és kétszáz gyalogos katonát állított ki.⁴⁶ Ez Homonnai kétszáz lovasból és kétszáz gyalogusból álló bandériumával kiegészülve elérte az ezer katonát, ami a felső-magyarországi végvári katonaság összlétszámának közel felét jelentette, de a gróf szükség esetén lengyel katonaságot is tudott mozgósítani.⁴⁷

Homonnait huszonegyedik évét elérve, 1634. március 15-én II. Ferdinánd királyi tanácsosa vezette ki, amivel formálisan bekerült az ország irányításába bevont főrendek szűk körébe, de az igazán jelentős előrelépés számára két évvel később következett be.⁴⁸ Forgách Miklós 1635 novemberében meghalt, ezzel a főkapitányi tisztség üresedésbe került. Az új generális személyének kiválasztása bizonyára nem okozott különösebb nehézséget Bécsben, ugyanis már 1636. január 4-én megszületett a döntés Homonnai Drugeth János kinevezéséről, és még aznap kiállították számára a végvidéki főkapitányság, vagyis az Udvari Haditanács irányítása alá tartozó végvárok irányítására vonatkozó instrukciót is.⁴⁹ Az uralkodó Homonnai kinevezését még 1636 februárjában közölte minden érintett vár kapitányával és a törvényhatósággal,⁵⁰ a tényleges beiktatás azonban még hosszú ideig elhúzódott. Ennek

⁴³ Főkapitányságának nem egészen három évéből hatvanöt levele maradt fenn Melith Péter szatmári kapitányhoz: MNL OL P 707. Nr. 3818–3883.

⁴⁴ Tassy Gáspár kamarai tanácsos 1632. január 12-én részletes jelentést készített Forgách számára, amiből jól körvonalazódik a feladata: „*Relatio Casparis Tasi de confinibus harum partium. Annexa relationi Illstrissimus Domini Generali Nikolay Forgách de Gymses.*” ÖStA HKA HFU Konv. 1632. június, fol. 74–85.

⁴⁵ Az 1632 tavaszára elrendelt részleges nemesi felkelés és hadkiállítás folyamatára Sáros vármegye iratanyagában találunk kiváló példát. Fontos azonban megjegyezni, hogy itt Rákóczi Pál nemcsak országbíróként, hanem a vármegye főispánjaként is nyomatékot tudott adni a főkapitány utasításainak. ŠAP ŠZ Administratívne písomnosti, 1632/Nr. 3–44. Itt is szeretném megköszönni Szabó András Péternek, hogy a vármegye gazdag forrásanyagáról készített fényképeit megosztotta velem. A vármegye jegyzőkönyveinek kivonataival kiegészítve: Reizner: *A Császárféle F.-magyarországi 1631-1632-ik éveinek pórlázadás okmánytára*, 120–139.

⁴⁶ Szirmay: *Notitia*, 166.

⁴⁷ Erre Esterházy Miklós 1631. évi hadjárata folyamán sor is került. Esterházy Miklós levele Homonnai Drugeth Jánoshoz. Kassa, 1631. március 14. MNL OL P 2257. 13. tétel. Nr. fol. 7, 9.

⁴⁸ ŠAP DH 828/19. Homonnai Drugeth János királyi tanácsosi diplomája, 1634. március 15.

⁴⁹ ŠAP DH 828/20.

⁵⁰ III. Ferdinánd Sáros vármegyének. Bécs, 1636. február 15. ŠAP ŠZ 1636. No. 1.

minden bizonnyal az lehetett az egyik oka, hogy az új főkapitány beiktatásakor a végvárak katonaságának egy havi zsoldot fizettek készpénzben, ez pedig elég komoly feladat elé állította a kamarákat. Ennek megelőzésére végül a frissen kinevezett főkapitányt kérte fel az uralkodó, amit majd a felső-magyarországi jövedelmekből terveztek kifizetni számára.⁵¹

A beiktatás azonban nemcsak a kifizetések nehézségei miatt húzódott, hanem mert a rendi oldalról történő felhatalmazást, vagyis Homonnai kerületi főkapitányi kinevezését csak május 14-én készítették el a Magyar Kancellárián. Ezzel egy időben pedig a Rákóczi Pál halála miatt megüresedett országbírói tisztség betöltésével is bajlódniuk kellett: „...őfelsége azt is az tanács eleibe adta vala, kiről többféle discursusok valának a tanácsban, és különböző oppiniók is némelyektől az dolognak, és hivatalnak nagya dolgát considerálva mindazonáltal azon atyai szeretettől viseltetvén kegyelmedhez, ez melyet eleitől fogva csináltam, mind az consilium, s mind őfelsége előtt, hogy [...] kegyelmednek adja azt is az méltóságot. Őfelsége amint hogy tegnapi napon kegyelmesen declaratietis lévén őfelsége, és kegyelmedet nevezte iudex curienak.”⁵² Ezzel Homonnai rögtön az ország második számú méltóságába emelkedett, bármiféle hivatali előélet nélkül.

A főkapitányi beiktatásra ezt követően is csak két hónappal később került sor, mivel nem sikerült kijelölni a beiktatásra küldendő személyeket.⁵³ A főkapitány beiktatásának procedúrája a rendi társadalom más eseményeihez hasonlóan számos mögöttes jelentést kifejező reprezentációs eseményként értelmezhető, ahol szimbolikus formában láthatóvá vált, hogy a főkapitány kitől is kapja a felhatalmazást. Sajnos nem ismert a Kassára küldött biztosok személye, de Esterházy Miklós azt írta Homonnai utódjának, Nyáry Istvánnak a beiktatását szervezve, hogy „amióta magyar generálisok lennek az Kassán, német commissariust nem adhibeáltak az Installációra, s most sem volt egyébre szükséges, hanem hogy az requisitumokat vitte volna meg”.⁵⁴ Ezek az említett kellékek a főkapitányi beiktatáson átadandó kerülő zászló és dob voltak, melyeket az Udvari Haditanács küldött meg „egy Petinger nevő némettel Pálffy uram akarattjából”.⁵⁵ A tényleges beiktatást Nyáry István esetében Hosszutóthy László erdélyi püspök végezte el.⁵⁶

A beiktatási aktus és az azon részt vevő személyek jelentőségét jól jelzi, hogy Csáky Ferenc 1665. évi, igen feszült politikai környezetben történt beiktatását egy német küldött részvétele miatt nem akarta elismerni a felső-magyarországi rendek egy része. Tiltakozásuknak azzal is hangot adtak, hogy a vármegyék nem delegáltak küldöttséget a beiktatási ceremóniára. Csáky szerint ugyan „nem lévén törvényben leírva az installációnak semmi modalitása”, de a főispánok, az egri és erdélyi püspökök, preláthusok, káptalanok és a szabad királyi városok képviselői is jelen szoktak lenni „s acceptalni az installációt”, ahogy ez nála is történt.⁵⁷ Homonnai Drugeth János esetében sem történt ez másként. Melith György a helyszínen tartózkodott a beiktatás alatt, és testvérének, Melith Péter szatmári kapitánynak részletesen beszámolt az eseményről: „Generális urak még szép aranyos zászlók alatt való lovasi, kétszáz gyalogjai, az városoknak mindenünnét szép gyalogjai, az tizenhárom városnak muskétás gyalogjai, tíz lövészerszám, kin ahhoz bőséges szekereken, városoknak mind jó derék lovak-

⁵¹ ÖStA HKA HFU Konv. 1636. február 25.; ÖStA HKR Prot. Exp. Bd. 275. (1636) fol. 42r.

⁵² Esterházy Miklós Homonnai Drugeth Jánoshoz. Bécs, 1636. április 31. MNL OL P 2257. 23. tétel. fol. 29.

⁵³ Homonnai Drugeth János Sáros vármegyének. Homonna, 1636. július 3. ŠAP ŠŽ 1636. No. 22.

⁵⁴ Esterházy Miklós Nyáry Istvánhoz. Sempte, 1640. szeptember 24. MNL OL P 707. No. 7555.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Esterházy Miklós Nyáry Istvánhoz. Sempte, 1640. július 25. MNL OL P 707. Nr. 7557.

⁵⁷ „Az installáció akadályi”. MNL OL P 71. Fasc. 174. Nr. 25.

kal. Egri püspök urak száz lovasa mind kopjasok, hintója mellett szép aranyos kornéta alatt húsz lovas udvari ifjai, az Szepesi prépostnak száz lovasa, gyalogja, szép aranyos zászlója, Sennyei uram ötven lovasa, maga zászlója. Ezeknek mindenkinek fő trombitása, végdobosa, némelyiknek legyen síposa is azok között. Az gyalogjainak is inkább muskétások. Szepes, Ung vármegyék is együtt indultak, ez mellett véghelyek három zászlóval, megyei katonák öt zászlóalja. Az kassai gyalogjainak is száza kinn, ítélem, kevés híja, hanem több is ezer gyalognál. Az lovas, minthogy sok az vármegye, bizony meg nem tudom írni.”⁵⁸ Az országgrész egyházi és rendi képviselőinek jelenlétében 1636. július 21-én mondta el latin nyelvű hivatali esküjét Kassán.⁵⁹

Homonnai Drugeth János a felső-magyarországi főkapitányság élén

Homonnai felső-magyarországi főkapitányi tevékenységével kapcsolatban elsősorban a számára kiadott instrukciókból tájékozódhatunk. A kutatás folyamán eddig Homonnai Drugeth János instrukcióján kívül fiáé, György (1659), Csáky István 1644-ben kiállított, de Rákóczi György támadása miatt érvénybe nem lépő utasítása, valamint Csáky Ferenc 1665-ben, illetve Csáky István 1681-ben kelt instrukciója került elő. Emellett Ember Győző közigazgatástörténeti munkájában Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitányi utasítása elemzésével mutatta be a kapitányi tisztség feladatkörét.⁶⁰ Amennyiben összehasonlítanánk ezeket valamelyik 16. századi főkapitányi utasítással, bizonyára érdekes következtetéseket vonhatnánk le a hadügyi szervezet irányításának változásaival kapcsolatban, ugyanakkor a 17. századi magyar főkapitányoknak adott instrukciók szövegükben szinte teljes mértékben megegyeznek egymással. Ezek mintáját talán a Bocskai-felkelés lezárását követően Forgách Zsigmond utasítása adhatta, ami az akkori helyzet rendezését ugyan lehetővé tette, de a későbbiekben egyáltalán nem követte a tényleges gazdasági, társadalmi és katonai viszonyok változását, vagyis elavulttá vált. Már az 1630-as évek végére komolyabb változások történtek a végvárok finanszírozási rendszerében – ahogyan arra még részletesebben ki fogok térni – és ennek következtében a Szepesi Kamarával fennálló kapcsolatban. Esterházy Miklós 1640-ben már a főkapitányi utasítás pontjainak szabadabb értelmezését tanácsolta Nyáry István-nak, „az mellyeket mindazáltal amint az többit is cum prudentia az időhöz képest kell moderálni”.⁶¹ Csáky Ferenc az 1660-es évek végén pedig már az instrukció teljes átalakítását javasolta a felső-magyarországi főkapitányság reformjaira vonatkozó emlékiratában: „Vannak a Generalisok instructióiban sok absurdítások, melyek nem az mi üdvünkhöz, sem az mostani declináló állapotokhoz valók.”⁶² A rendi keretek széles körű bevonásával irányított főkapitányság reformjára azonban az 1670-es évek eseményei miatt már nem került sor.

A főkapitányi instrukciót tehát javarészt a beiktatáson átadott reprezentatív iratnak tekinthetjük, ami csak nagy vonalokban határozta meg a generális feladatait és jogköreit. Ténylegesen az adott helyzetben kiküldött uralkodói mandátumok és az Udvari Haditanács parancsai szerint kellett eljárni. Homonnai esetében azonban többször is előfordult, hogy Vilmos Lipót főherceg küldött a számára parancsot, általában a törökökkel és Erdéllyel

⁵⁸ Melith György Melith Péternek. Szinna, 1634. július 21. MNL OL P 707. No. 5052.

⁵⁹ MNL OL P 2257. 13. tétel fol. 43.

⁶⁰ Homonnai Drugeth János felső-magyarországi főkapitányi instrukciója, 1636. január 5. ŠAP DH 828/20.; Homonnai Drugeth György, 1659. november 8. ŠAP DH 828/27.; Csáky István, 1644. február 1. MNL OL P 71. Fasc. 172. Nr. 8.; Csáky István 1681. december 28. MNL OL P 71. Fasc. 174. Nr. 25., Wesselényi Ferenc: Ember: *Az újkorai magyar közigazgatás*, 256–260.

⁶¹ Esterházy Miklós Nyáry Istvánhoz. Sempte, 1640. október 17. MNL OL P 707. No. 7554.

⁶² MNL OL P 71. Fasc. 13. No. 9. „Az Cassai Generálisságban való consideratiok”.

fennálló béke minden körülmények közötti fenntartásáról.⁶³ III. Ferdinánd öccse ekkorra már számos egyházi méltóságot viselt, köztük a passai püspökséget is, mindez mégsem volt akadálya annak, hogy 1639 és 1642 között a monarchia hadainak főparancsnoka legyen.⁶⁴ Ennek egyik előszobájaként aktívan részt vett az Udvari Haditanács munkájában már az 1630-as évek közepétől, ahol a felső-magyarországi eseményeket is élénk figyelemmel kísérte, és több alkalommal is instruálta egykori kamarását. Olyannyira, hogy 1636. július 3-án arról értesítette Homonnait, hogy ő maga indította útnak a főkapitányi beiktatására küldött követet.⁶⁵

Adódhattak olyan helyzetek is, amikor a főkapitány saját belátására bízta azoknak a problémáknak a megoldását, amelyek halogatása komolyabb károkhhoz vezethetett. Ez leginkább háború idején fordulhatott elő, és akkor konkrét katonai döntésekben adtak szabad kezet a főkapitánynak, bár ez is erősen szituációfüggő volt. Homonnai Drugeth János főkapitánysága alatt ilyenre egyetlen alkalommal, 1636 végén került sor, a Bethlen István Erdély elleni támadása miatt összehívott nemesi felkelés során.

A főkapitány elsődleges feladata az ország felső részein és a tiszántúli területeken lévő várak védelme volt, vagyis a szatmári és a kállói várak is kétségtelenül a fennhatósága alá tartoztak, még ha nem is nevezték meg ezeket az instrukcióban. A várakban szolgáló magyar és német katonaság felett egyaránt a főkapitány gyakorolta a katonai jogszolgáltatást, és az ő gondjaira volt bízva a katonák közti fegyelem és rend fenntartása is. Ezt azonban a főkapitány nem személyesen gyakorolta, hanem erre szakosodott hivatalt működtetett. A hadbírák által vezetett katonai bíraskodási fórum már a 16. század második felében kialakult Felső-Magyarországon Lazarus von Schwendi tevékenysége nyomán, és ennek mintájára jöttek létre az ország más főkapitányságaiban is.⁶⁶ A katonák közti igazságszolgáltatás gyakorlására Homonnai Drugeth János már 1636 szeptemberében kinevezte Lánczy András hadbíróvá, mivel „az tábor ediktum és hadibíró nélkül nem lehet” – írta,⁶⁷ majd nem sokkal Lánczy 1638-ban bekövetkezett halála után, 1639 áprilisában Berényi Zsigmondot iktatták be a tisztségbe.⁶⁸ Mindkét hadbíró a vármegyei közigazgatásból érkezett, és évtizedes jogi gyakorlattal rendelkezett.⁶⁹ A főkapitány jogot kapott az országrészben hatalmaskodó civilek – beleértve a nemesek és főrendek – feletti igazságszolgáltatásra is.⁷⁰ Homonnai esetében ezt a jogkört az országbírói méltóság tovább erősítette.

Az instrukció előírta a főkapitány számára, hogy feladatai hatékony teljesítése érdekében állandó jelleggel a kapitányság székhelyén, Kassán kell tartózkodnia, és azt csak engedéllyel hagyhatja el hosszabb időre. Ez az előírás Homonnait a legkevésbé sem korlátozta, és csak akkor jelent meg személyesen Kassán, amikor a főkapitány tényleges jelenlétére volt szük-

⁶³ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 157., 168.

⁶⁴ A katonai tapasztalatokat teljesen nélkülöző főherceg kinevezésére amiatt volt szükség, hogy az egyre inkább széthúzó hadvezéreket egy jó vezetői kvalitásokkal rendelkező, ugyanakkor származásból adódóan nagy tekintéllyel rendelkező személy próbálja meg összetartani. Schreiber: *Ein Galeria*, 55–56.

⁶⁵ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 154.

⁶⁶ Pálffy: *Katonai igazságszolgáltatás*, 82–98

⁶⁷ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 172.

⁶⁸ Pálffy: *Katonai igazságszolgáltatás*, 115–116.

⁶⁹ Pálffy: *Katonai igazságszolgáltatás*, 115–116.

⁷⁰ ŠAP DH 828/20.

ség. Ezt részben annak köszönhetően tehetta meg, hogy Felső-Magyarországon a főkapitány helyettes szinte teljes egészében kézben tartotta a napi pénzügyi-katonai ügyek intézését.⁷¹

Túlzás nélkül kijelenthető, hogy a főkapitány helyettesi tisztség szendrői Bornemissza János személyében intézményesült a 17. század első felében. Az evangélikus vallású Bornemissza már Eger 1596. évi védelmében is részt vett, majd hosszú időn keresztül Szendrőn teljesített szolgálatot, ahol házat is szerzett a Gerse utcában. Katonai pályafutása Bethlen Gábor idején vett nagyobb lendületet, amikor az 1624-ben főkapitány helyettesnek nevezte ki, majd az évtized végén néhány évig a főkapitányi jogokat is gyakorolta. Ezt követően 1653 februárjában bekövetkezett haláláig megszakítás nélkül ő töltötte be a főkapitány helyettesi tisztséget Felső-Magyarországon. Bornemissza életének és vele párhuzamosan a főkapitány helyettesi tisztség történetének feldolgozása önálló tanulmányt igényel.

Bornemissza az erdélyi fejedelmek hadjáratai alatt ugyanúgy ellátta feladatkörét, mint a Habsburg uralkodó által kinevezett főkapitányok irányítása idején. Míg az ország más részein a főkapitány-helyettes a főkapitány valamelyik vezető familiárisa volt, aki ilyen módon szoros függő viszonyban volt az urával,⁷² Felső-Magyarországon csak hivatali függésről beszélhetünk. Bornemissza jelentette az állandóságot a legviharosabb politikai és katonai körülmények között is az országrészben, amit annak köszönhetett, hogy a végvárok kapitányai és gazdasági tisztviselői a katonai szakértelme és hatalmas rutinja, a vármegyék pedig köznemesi származása miatt hallgattak a szavára. A főkapitányi tisztség tartós üresedése idején ő látta el annak teendőit is, amit formális kinevezés nélkül is mindenki elfogadott. Bornemissza János tehát szinte önálló intézménnyé vált Felső-Magyarországon, aki a régió protestáns nemessége és az aktuális főkapitány révén a bécsi udvar vagy a gyulafehérvári fejedelmi központ közötti katonai-politikai manőverezésben kulcsszerepet játszott.⁷³

Visszatérve a főkapitány teendőire, az utasítás egy igen hangsúlyos része a pénzügyi adminisztrációt intéző Szepesi Kamarával fennálló kapcsolataira vonatkozik. Mivel a kassai központú Szepesi Kamara a felső-magyarországi főkapitányság pénzügyi alapjainak megszervezésére és kezelésére jött létre, s földrajzi lefedettsége is megegyezett a főkapitányság alá tartozó országrésszel, a katonai és pénzügyi szervezet együttműködése – más főkapitányságokkal összehasonlítva – lényegesen összehangoltabb munkát és egymást kiegészítő tevékenységet követelt meg. A főkapitánynak nem volt ugyan pénzügyi kérdésekben döntési jogosultsága, de ellenőrzési jogot kapott a Kamara és általánosságban az országrészben zajló pénzügyekben.⁷⁴

Kenyeres István munkáiból jól ismerjük a 16. századi várak gazdálkodásának mikéntjét és a katonai védelmi rendszer finanszírozásának pénzügyigazgatási rendszerét, ugyanez a 17. századi viszonyokat tekintve már közel sem mondható el.⁷⁵ A zsitvatoroki béke megkötése és különösen a harmincéves háború kirobbanása után a törökök elleni védekezés kérdése teljesen hátrébe szorult a bécsi udvarban. Az 1590-es (háborús) években még rendszeres pénzügyi támogatások érkeztek Felső-Magyarországra a morva területekről és az Udvari Hadi Fizetőmester révén a Német-római Császárságból, az 1610-es évektől kezdve azonban a felső-magyarországi főkapitányság gyakorlatilag önálló pénzügyigazgatásra állt át. Vagyis

⁷¹ Lásd Sáros vármegyéhez írott leveleit: ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, passim.

⁷² A leginkább kutatót és jellemző példát Balogh: *Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányhelyettesei*, i. m.; illetve Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 31–37.

⁷³ Bornemissza János életrajzi adataira vonatkozóan legrészletesebben lásd: Szabó–Hanák: *Keresztvíztől*, 750–753.

⁷⁴ ŠAP DH 828/20.

⁷⁵ Kenyeres: *Uradalmak*, 150–172., 200–229.

a Szepesi Kamara alá tartozó jövedelmekből kellett megoldani a végvárok finanszírozását. A legjelentősebb bevétel a harmincadokból származott, ezek zavartalan beszedését a főkapitány biztosította. Látványosan csökkent azonban a váruradalmakból és kamarai kezelésben álló birtokokból származó jövedelem. Míg az 1610-es években 50 000 forintot könyveltek el a végvárok udvarbíróitól és élésmestereitől, illetve a kassai éléstárból folytatott bor- és gabonakereskedelem hasznából, addig az 1630-as évekre ugyanez a tétel visszaesett 10–20 000 forint közé, 1642-re pedig mindössze 2376 forintra zsugorodott.⁷⁶ Vagyis az 1630-as évek végére gyakorlatilag eltűntek a váruradalmak a végvárok mögül, és egyre nagyobb szerepet játszott az ellátási rendszer működtetésében a rendek által megszavazott és a vármegyék révén beszedett gabonasegélyek, továbbá a végvárok finanszírozására kivetett hadiadó.

A Kamara kiadásainak kétharmad részét a katonai kiadások tették ki, amiből a legjelentősebb tétel a végvári katonák zsoldjának fizetése, illet a főkapitány és helyettesének járandósága volt. Az előbbi, vagyis a végvári katonaság fizetésének mikéntje a 17. század folyamán szintén jelentős változásokon ment át. Az 1610-es években a kassai, szatmári, szendrői, kállói, tokaji, ónodi, szendrői és putnoki végváriakat is a Kamara fizette, az 1630-as években azonban már csak a kassaiak fizetését találjuk annak kiadásai között. 1642-ben tűnik fel ismét Kassa, Tokaj, Szatmár, Szendrő, Ónod és Diósgyőr katonaságának fizetése a kamarai kiadások között, ami aztán állandósul az 1650–1660-as évekre is.⁷⁷ Vagyis az 1630-as években nem a Kamarán keresztül történt a végvárok fizetése, hanem bizonyos jövedelmeket vagy közvetlenül a végvárokhoz rendeltek – mint például a harmincadok esetében –, vagy a vármegyék fizették, esetleg egyenesen ők küldtek fizetett katonaságot a végvárakba.

Az 1630-as években tehát nyolc végvár, Szendrő, Putnok, Kassa, Diósgyőr, Ónod, Tokaj, Szatmár és Kálló tartozott a felső-magyarországi főkapitányság parancsnoksága alá. 1635 márciusában a Magyar Kamara megbízásából Melith György és Bercsényi Imre kereste fel a főkapitányság hatáskörébe tartozó várakat, és a helyszíni szemle alapján egy rövidebb jelentés irtak mindegyikről abból a célból, hogy a Szepesi Kamara elszámolásainak hiányosságait tisztázzák.⁷⁸ Ezekből az összefoglalókból értesülhetünk az előirányzott és a tényleges létszámadatokról, valamint a várak állapotáról, és szükségsváuan a jövedelmeikről is. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a felső-magyarországi főkapitányságban szolgálatot teljesítő magyar katonaság létszáma a vizsgált korszakban kétezer körül mozgott a következő megoszlásban: Kassán kétszáz lovasat fizettek, aminek a megszüntetése már az 1630-as évek elején is felmerült Esterházy memorandumaiban,⁷⁹ de még az 1670-es évek „redukciója” során sem került rá sor. A főkapitány mellett további száz lovas és száz gyalogos állt szolgálatban állandó jelleggel, illetve további huszonöt lovasra volt járandósága a főkapitány helyettesnek is.⁸⁰ Szendrőn százötven lovas és ugyanennyi gyalogos katonát találtak, ami megfelelt az előirányzott létszámnak, de véleményük szerint több katonára lett volna szükség ennek a stratégiai fontosságú várnak a hatékony védelméhez. Ónodon megegyezett az előírt létszám a szendrőivel, de itt százhetvenöt lovas és százharminchárom gyalogos teljesített szolgálatot, 1631 óta fizetség nélkül. Mivel azonban az erdélyi fejedelem is birtokos volt a várban, az nem volt annyira kitéve a törökök támadásának, mint nyugati szomszédja. A kisebb várak közé tartozott Putnok száz lovassal és száz gyalogossal, ami Melith és Bercsényi szerint további

⁷⁶ Kenyeres: *A Magyar és Szepesi Kamara*, 20.

⁷⁷ Oross: *A Szepesi Kamara*, 115–118.

⁷⁸ ÖStA HKA HFU Konv. 1635. március, fol. 197–221.

⁷⁹ *Esterházy Miklós nádor emlékirata*, 81.

⁸⁰ A főkapitány békeidőben évente 500, háborúban pedig 1250 forintot kapott, ami nem tartalmazta a mellé rendelt katonaság zsoldját. ŠAP DH 828/20.

hatvan lovassal is kiegészíthető lett volna zsoldfizetés esetén. Diósgyőrben Haller Sámuel kapitánysága alatt összesen ötven gyalogos szolgált. A biztosoknak Tokajról volt egyedül valamelyest jó véleménye, ahol száz-száz lovas és gyalogos katona ellátását biztosítani tudták a hozzá tartozó uradalomból, így itt nem okozott akkora gondot a katonák fizetetlenléte, mint a többi várban. A két tiszántúli erődben, Kállóban és Szatmárban egyaránt négyszáz-négyszáz magyar katona szolgált, fele-fele arányban lovasok és gyalogosok. A jelentésben a tüzéséget csak megemlítették, de konkrét létszámadatokat nem közöltek róluk.⁸¹

A zsoldot természetesen nem rendszeresen fizették a katonaságnak, sok esetben évekig adós volt a Kamara a végváriaknak, ami nemcsak fegyelmi problémákat okozott, hanem komoly élelmezési gondokat is jelentett, amit a főkapitánynak kellett valamilyen formában megoldania. Erre szintén számos általános utasítást találunk az instrukcióban, ami a helyzetek megoldásához szükséges konkrét javaslatokat nem tartalmazott. Ugyanígy teljesen hiányoznak a kamarai számadásokból a végvárak építésének, helyreállításának költségei is, amiket szintén a főkapitánynak kellett felügyelnie. A munkaerőt a várakhoz rendelt vármegyék ingyenmunkája biztosította, amit azonban a főkapitánynak és helyettesének kellett megszerveznie, és nekik kellett rábírnuk a vármegyéket a teljesítésre. Ezek azok az „abszurdítások” amiket Esterházy és Csáky is kritikával illettek, illetve szabadon értelmeztek.

Szatmárba, Putnokra, Szendrőre és Tokajba is rendszeresen vezényeltek német katonaságot is, ami esetenként öt-hatszáz vagy akár ezer fővel duzzasztotta a végvárakban szolgáló katonák létszámát, tovább növelve az egyébként is jelentős ellátási nehézségeket. Ambivalens módon ezeknek a nyugati hadszíntérről érkező ezredeknek sokkal kisebb katonai szerepük volt a magyarországi végvárakban, mint azoknak a Magyarországon toborzott alakulatoknak, amelyek ezzel párhuzamosan a Habsburg-hadsereg kötelékében harcolva komoly sikerekhez segítettek hozzá a Katolikus Liga⁸² csapatait. Már az 1620-as években számos alkalommal tűntek fel magyar (és horvát) mezei csapatok a harmincéves háború eseményeiben, de a francia–svéd szövetség kiszélesedésével egyre nagyobb mértékben szorult rá a Habsburg-hadvezetés a Magyar Királyság katonai erejének bevonására.⁸³ Ezeknek az egységeknek a toborzását az Udvari Haditanács által megbízott személyek végezték, akik az adott régió katonai mozgósítási lehetőségeit pontosan ismerték, majd az összegyűlt katonaságot a nyugati hadszíntérre vezették, és sok esetben maguk is részt vettek a harci eseményekben. Az 1630-as évek második felére Forgách Péter, a volt felső-magyarországi főkapitány unokatestvére vezetésével már egészen a németalföldi és francia hadszíntérig eljutottak magyar ezredek, ahol a spanyol korona szolgálatában harcoltak.⁸⁴ De maga Forgách Miklós is több alkalommal kapott megbízást toborzásra az 1620-as évek folyamán.⁸⁵

Bethlen Gábor halálát követően Felső-Magyarországon is megnyílt a lehetőség a toborzásra, és szinte toborzási dömping figyelhető meg a régióban. Az 1630-as évek elején egy bizonyos Kovács Péter játszott kiemelkedő szerepet a hadfogadásban: 1631-ben, 1633-ban és 1634-ben is teljes ezredet tudott verbuválni Felső-Magyarországról.⁸⁶ Homonnai főkapitánysága alatt, 1637-ben Szunyogh Gáspár gyűjtött össze egy háromezer fős kopjás huszár-

⁸¹ ÖStA HKA HFU Konv. 1635. március, fol. 197–221.

⁸² A Katolikus Liga 1609-ben a Bajor Herceg vezetésével létrehozott szövetsége a Német-római Császárság katolikus tartományainak, ami a harminc éves háború folyamán a Habsburg uralkodókat támogatta.

⁸³ Várkonyi: *Magyar katonák*, 149–151. Vö. Végh: *Kanizsától Olmützig*, 73–85.

⁸⁴ Monostori: *Egy magyar arisztokrata*, 157–174.

⁸⁵ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 80–81.

⁸⁶ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 80–81.

egységet javarészt Felső-Magyarország területéről. A főkapitánynak ezekhez az akcióhoz mindössze annyi köze volt, hogy biztosítania kellett a vármegyék együttműködését a toborzás lefolytatásához.⁸⁷ Témánk szempontjából azért fontos mégis szót ejteni ezekről a hadfogatásokról, mert nagyon jól tükrözik az 1630-as évek hadügyi prioritásait. Miközben a végvárakban szolgálatot teljesítő katonaságot gyakorlatilag a vármegyék tartották el, addig ezzel szinte egy időben a teljes felső-magyarországi végvári katonaság összlétszámát meghaladó lovasságot sikerült toborozni a nyugati hadszíntérre. Arra vonatkozóan, hogy milyen szerepet játszott a magyarországi katonaság a harmincéves háború hadszínterein, átfogó és részleteket tisztázó feldolgozás még nem született, de Czigány István kutatásai nagyjából körvonalazzák, hogy az ország minden területén évente zajlottak a Szunyogh Gáspáréhoz hasonló toborzások, aminek eredményeként három- és hatezer közé tehető az állandó jelleggel a császári oldalon harcoló mezei katonaság létszáma.⁸⁸ A katonai jelentőség mellett pénzügyi szempontból is voltak érezhető hatásai a nyugati hadviselésnek, amelyek a magyarországi pénzügypolitikában is jól érzékelhető folyamatokat indítottak meg.

Szunyogh hadivállalkozásának költségeit csak részben sikerült készpénzben kifizetnie az udvarnak, nagyobb részét a két évvel később zálogba adott Szendrő értékében számolták be.⁸⁹ De nemcsak a nyugati felhasználású katonafogatások, hanem a végvárrendszer fenntartásának költségeit is fedezték ilyen módon. Vagyis a 16. század második felében már előszeretettel alkalmazott zálogbirtokok adományozása a 17. század első harmadában ismét jelentős lendületet kapott. Ennek a pénzügypolitikának estek áldozatul a felső-magyarországi főkapitányság váraihoz rendelt váruradalmak, amiket a 16. század második felében azért hoztak létre, hogy az ott folytatott gazdálkodás révén terményben vagy akár pénzben is fedezzék a hozzájuk tartozó várak szükségleteit.⁹⁰

Homonnai Drugeth János főkapitánysága alatt Szendrőn kívül már Putnok és Ónod is magánkézen lévő vár volt, amelyekbe végvárak lévén királyi katonákat kellett befogadni, de a hozzájuk tartozó uradalmakban már nem a Kamara által kirendelt udvarbírák gazdálkodtak.⁹¹ Olyan jelentősebb várak esetén is történtek kísérletek zálogba vételre, mint Kálló, ahol 1633-tól egészen Rákóczi György hadjáratáig Homonnai sógora, Barkóczy László volt a kapitány. Barkóczy a harmincas évek elején több alkalommal is részt vett a toborzásokban Kovács Péter mellett, majd számos alkalommal megfordult a nyugati hadszíntereken.⁹² 1641-ben már olyan földesúri jogokat és bíraskodási kiváltságokat szerzett Kállóra és környékére, amit „éppen csak kegyelmednek és nem a jövőendő kapitányoknak engedjük őfelsége nevével, mivel most is szolgált kegyelmed ezekben”.⁹³ A következő évben azonban már a felhalmozott zsoldhátralékok és más egyéb költségei kielégítése fejében Kálló mezővárosát, sőt a kállói

⁸⁷ P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 179. III. Ferdinánd mandátuma a felső-magyarországi vármegyékhez, Bécs, 1637. április 14.

⁸⁸ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 79–85. Az 1635. évi soproni országgyűlésen külön törvényekben biztosították az uralkodó mandátumával rendelkező személyeknek a hadfogatást. CJH 1635/10. tc.

⁸⁹ Szunyogh korábbi toborzásáért 7000 forintot számoltak el, így 12 000 forintért kapta meg a szendrői várat és birtokait a kapitányi tisztséggel együtt. ÖStA HKA HFU Konv. 1639. február, fol. 367v.

⁹⁰ Kenyeres: *Uradalmak*, 376–401.

⁹¹ Szendrő példája: Gyulai: *A törökkori mezőváros*, 181–186.

⁹² 1641-ben Lipcse alatt harcolt a svédek ellen Lipót Vilmos főherceg parancsnoksága alatt. Lásd: ÖStA FHKH HFU Konv. 1642. december 16., fol. 59, 61, 62.

⁹³ „Az kállai főkapitányság posztulátumja az őfelsége commissarisaitól”. Kálló, 1641. március 9. MNL OL P 21. Nr. 611.

kapitányi tisztség örökíthetőségét kérte az uralkodótól fiúági leszármazottai részére is, amit végül nem kapott meg.⁹⁴

Homonnainak sikerült, ami a sógorának nem: hosszú évek kitartó munkájának eredményeképpen 1642-ben engedélyt kapott Tokaj várának és a hozzá tartozó váruradalomnak a zálogba vételére.⁹⁵ Az igen tekintélyes, 200 000 forintnyi zálogösszeget 8000 forinttal csökkentették, ilyen módon folyósították elmaradt főkapitányi fizetését.⁹⁶ A hegyaljai borkereskedelem központján és a hozzá tartozó rendkívül értékes szőlőkön kívül az örökletes tokaji kapitányi címet is megkapta, bár ennek Rákóczi György hadjárata miatt nem sikerült érvényt szerezni. A tokaji kapitányságba 1640-ben fiát, a kinevezésekor mindössze nyolcéves Györgyöt iktatták be, akiből két évtizeddel később szintén főkapitány lett.⁹⁷

A váruradalmak elzálogosításának gyakorlata ugyancsak az ország keleti részén figyelhető meg, köszönhetően annak, hogy a Dunántúlon nem szerveződtek ilyenek a 16. században. Ugyanakkor a várak, sőt egész főkapitányságok örökletes adományozása országos szinten is megfigyelhető. Erre a legismertebb példa Batthyány Ádám esete, akinek sikerült a Kanizsával szembeni végvidéki és hozzá kapcsolódó kerületi főkapitányi méltóságot is megszereznie és örökítenie azt.⁹⁸ Felső-Magyarországon azonban kevésbé került domináns helyzetbe a nagybirtokos főnemesség, és ennek hatására – bár az elzálogosított várbirtokok nagyobb része valamelyik arisztokrata családhoz került – a végvárak finanszírozását a vármegyei köznemesség közreműködése nélkül nem tudták megoldani. További kutatásoknak kell tisztázni, hogy a zálogbirtokosok milyen mértékben és módon vették ki a részüket a várak fenntartásából és finanszírozásából, de az egyértelműen látszik, hogy a környező vármegyék szerepe radikális mértékben megnövekedett, ami egyben a politikai súlyuk növekedését is eredményezte. Az 1630., 1634. és 1637. évi országgyűlések kiemelt témája volt a végvárak ellátásának kérdése. Mindhárom országgyűlésen két évre megszavazták a hadiadó kivetését, amit a végvárak finanszírozására kellett fordítani, és ugyanígy két évre előre megszavazták a gabonasegélyt a végbeli katonaság számára, de a várak javítását is közvetlenül a környező megyék gondjaira bízták.⁹⁹

Sáros vármegyét például a szendrői vár körzetéhez sorolták, és a végvár fenntartásába elég komplex módon vonták be. Egyrészt a végváriak fizetését közvetlen módon a megye teljesítette: „...kegyelmeteket kérem, hogy őfelsége kegyelmes parancsolatjához alkalmaztatván magát, az lovasoknak való fizetést adassa meg, hogy el ne oszlojlanak és ne kelljen az oltalmazásban más utat fel keresni” – írta Bornemissza János a vármegyének.¹⁰⁰ Ugyanekkor, 1636 nyarán a főkapitány-helyettes arra is kérte Sáros vármegyét, hogy még a nyári munkák előtt küldjék ki a megajánlott munkaerőt Szendrőre. A vár megerősítésében közvetlenül érdekelt Borsod vármegye – aminek nemessége szinte teljes egészében a szendrői alsó várban

⁹⁴ ÖStA FHKA HFU Konv. 1642. december 16., fol. 58.

⁹⁵ III. Ferdinánd adománylevelének másolata Tokaj váráról és uradalmáról Homonnai Drugeth János számára, 1642. július 15. MNL OL A 35. 9. köt. 463.

⁹⁶ Az összeg alapján látszik, hogy egyetlen alkalommal sem kapta meg Homonnai a főkapitánynak béke idején járó évi 500 forintot, s feltehetően még a beiktatásán saját zsebből fizetett egy havi zsoldot sem tudta behajtani a kamarán.

⁹⁷ Ez egy protocollum könyv, bejegyzések vannak az elküldött iratokról, 1640. december 20. ÖStA HKR Prot. Reg. Bd. 283. (1640) fol. 478r

⁹⁸ Kinevezését 1637-ben véglegesítették, és 1655-ben kapott engedélyt az örökítésre. Pálffy: *A Batthyány család*, 49–53.

⁹⁹ CJH 1635/2., 3., 92.; CJH 1638/5, 7, 11.

¹⁰⁰ Bornemissza János Sáros vármegyének. Kassa, 1636. február 23. ŠAP ŠŽ Administrativne pisomnosti, 1636. Nr. 18.

élt – szintén írt a sárosiaknak, hogy „látván minémű nagy épületlenségben forogjon az mi szegény megnyomorodott hódolt vármegyénkben lévő Szendrő vára”, teljesítsék a rájuk szabott építési munkálatokat, ami a vár egyik romos állapotú bástyájának újjáépítését jelentette.¹⁰¹ A főkapitány szinte körlevélszerűen küldte el a vármegyék számára minden év tavaszán a várak javítását és az előző évi *dikahátralékok* befizetését sürgető leveleit, és különféle politikai alkukra kényszerült ezek miatt.

A főkapitánynak szükség esetén a vármegyék anyagi támogatása mellett a nemesség katonai erejére is támaszkodnia kellett. Homonnai Drugeth Jánosnak néhány hónappal a kinevezését követően már a nemesi felkelés összehívását kellett levezényelnie Bethlen István szervezkedése miatt. Rákóczi György fejedelmi hatalmának megszilárdítása és egyben a fejedelmi vagyon gyarapításának céljából elég nagy sikerrel fogott hozzá az erdélyi ellenzék felszámolásához. A legnagyobb problémát a Bethlenek jelentették számára, nekik ugyanis nemcsak Erdélyben, hanem a királyi országrészben is jelentős birtokaik voltak (Ecsed, Huszt), melyek kiváló hídfőállást jelenthettek egy potenciális katonai akcióhoz. Először Bethlen veje, Zólyomi Dávid, majd fia, Bethlen Péter ellen indítottak hűtlenségi pert, amelyek hatására Bethlen István 1635 végén a budai pasához menekült, és katonai segítséget kért az erdélyi fejedelmi trón megszerzéséhez.¹⁰² Az eseményeket nemcsak a magyar politikai elit köreiben, hanem a bécsi udvarban is aktív figyelemmel kísérték.

Az uralkodó és a nádor már 1636 legelejétől folyamatosan tájékoztatta a megyéket Bethlen szervezkedésének veszélyeiről, és a nemesi felkelés összehívásának lehetőségét napirenden tartották: „...kérjük intjük is kegyelmeteket hogy igen szorgalmasan mindjárt publikálja, hogy legyen ki ki honnjában oly készülettel, lovával és fegyverével hogy ha másodsor írunk őfelsége akaratjából kegyelmeteknek azonnal felülhessen és oda szállhasson az hova kívántatik.”¹⁰³

A nemesi felkelés összehívása általában több szempontból is rendkívül körülményes dolognak számított. Az uralkodó 1636. szeptember 23-án bocsájtotta ki a nemesi felkelés elrendeléséről szóló mandátumát, amit azonban csak hónappal később, október 22-én hirdettek ki Sáros vármegyében, és feltehetően máshol sem zajlottak gyorsabban az események.¹⁰⁴ A főkapitány már október közepén sürgette a megyéket, hogy „több requisitiot nem várván insurgalljon ki ki personaliter, és szálljon vármegyéjében egy fbizonyos helyre”,¹⁰⁵ de ő maga is csak november 21-én indult el Kassáról, hogy egészen Göncig vonuljon a királyi bandériummal, ahol letáborozott, hogy bevárja a késlekedő vármegyék csapatait is.¹⁰⁶ Homonnai is pontosan tisztában volt azzal, hogy komolyabb katonai fenyegetettséggel már nem kell számolnia, ugyanis Bethlen István és az őt támogató török sereg október 6-án megütközött Rákóczi csapataival Szalontánál. Sógora, Barkóczy László kállói kapitány már október 10-én

¹⁰¹ Borsod vármegye Sáros vármegyének. Szendrő, 1636. április 3. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. Nr. 17.

¹⁰² Péter: *A körülmények kényszere*, 701–702.

¹⁰³ Esterházy Miklós Sáros vármegyéhez. Kismarton, 1636, szeptember 10. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. no. 11.

¹⁰⁴ III. Ferdinánd mandátuma Sáros vármegyének. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. No. 5.

¹⁰⁵ Homonnai Drugeth János Sáros vármegyéhez. Kassa, 1:636. október 16. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. No. 14.

¹⁰⁶ „Istennek segítségével ez idén való novembernek 21. napján kiszállunk.” Homonnai Drugeth János Sáros vármegyéhez. Kassa, 1636. november 12. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. No. 30.

részletesen tájékoztatta őt a csata kimeneteléről és a csapatok mozgásáról.¹⁰⁷ Aggodalomra ezúttal is a hajdúk magatartása adott okot, és a helyzet tisztázásáig jobbnak látták Bécsben a nemesi felkelés fenntartását.¹⁰⁸

November végére a Gönc környékén bekvártélyozott vármegyei nemesség azonban kezdett hangot adni mindinkább politikai színezetű sérelmeinek, és a spontán jellegű egyeztetésekből december elején a tizenhárom felső-magyarországi vármegye érdekegyeztető gyűlése formálódott ki. November utolsó napjaiban több vármegye küldötte is megfordult a főkapitánynál, aki december 5-re magához kérte a gyülekező megyék követeit.¹⁰⁹ Sáros vármegye levéltárában „az Gönci haszontalan Quartirozásról való levelek” között fennmaradt Usz János alispán és a részgyűlésre küldött követtársainak adott utasítás, amit a vármegye jegyzője és rendszeres országgyűlési követe, Szemere Pál fogalmazott a főkapitány előzetesen kiküldött *propozíciójára*.¹¹⁰ A sárosiak panaszai gyakorlatilag vezérfonalként szolgáltak mind a tizenhárom vármegye állásfoglalásánál a december 5-én kezdődő és a következő napra is elhúzódó részgyűlési tanácskozáson. A megyék legfájóbb sérelme az volt, hogy a főkapitány előzetes tanácskozás nélkül szólította táborba a nemeseket, de „mi nem hópénzes fizetett vitézlő népek vagyunk, hanem országunk státusi, és önagsága megbocsátson, de per se proprio suo arbitrio nekünk edictumot nem adhat” – mondták/írták.¹¹¹ Homonnai a főkapitány elődje által összehívott nemesi felkelések példájára hivatkozva mentette magát, miszerint nem köteles a vármegyékkel előzetesen egyeztetni, az utóbbiak azonban ragaszkodtak hozzá, hogy „*de modalitate belli gerandi et exercituandi*” tanácskoztak volna.¹¹² A vita ezután kezdett kiszélesedni, és a megyék felszólították a főkapitányt, hogy az előző évben megszavazott és befizetett hadiadóról számoljon el, ugyanis ők azt a katonaság fenntartására adták. Szerintük, ha valóban arra fordították volna, akkor nem kellett volna a tél közepén személyesen táborba szállniuk, miközben az ellenség már rég eloszlott. A főkapitány azt a választ adta, hogy az elszámolás az országgyűlés előtt meg fog történni, a végváriak ügyéhez pedig a megyéknek nincs köze.

A részgyűlésről készült jegyzőkönyv ugyan csak tömör összefoglalását adja a lezajlott eseményeknek, de a csúcspont alighanem a második napon érkezett el, amikor Homonnai a következőképpen fakadt ki: „...őkegyelmeknek csak teljességesen maguknak akarják azt vindicálni, hogy ők legyenek hazafiai, és minket abból mint ha országnak csak tagjai sem volnánk, csak azért, hogy őfelségének tanácsosai vagyunk, mintegy idegenekkel, ily disputációba bocsájtkozunk, oly dolgokból pedig az melyekből hasonló hanem nagyobb interessánk vagyunk őkegyelmekkel [...] azért azt kivétvén szívükből, higgyék el felőlünk, hogy mi is igaz hazánk fiai vagyunk és ha mit látnánk és vennénk eszünkben, hogy hazánknek szabadsága és törvénye ellen következhetnének, ez propositiokból mi arra nem accedálnánk.”¹¹³ A felső-

¹⁰⁷ Barkóczy László Homonnai Drugeth Jánoshoz. Kálló, 1636. október 10. MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. Nr. 166.

¹⁰⁸ III. Ferdinánd Homonnai Drugeth Györgynek. Bécs, 1636. október 8. MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 165

¹⁰⁹ Homonnai Drugeth János Sáros vármegyének. Gönc, 1636. november 26. ŠAP ŠŽ Administrativne pisomnosti, 1636. No. 31.

¹¹⁰ „Az gönci táborban való instructionak pariaja”. ŠAP ŠŽ Unbrauchbare akten 102. doboz 1636. Nr. 2.

¹¹¹ Uo.

¹¹² „Copia Actorum In Oppido Göncz inter Illustrissimum Comitum Generalem Joannem Drugeth de Homonna, et tredecim Comitatum aplegatus in causa belli et insurrectionis”. MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. Nr. 172.

¹¹³ Uo.

magyarországi főkapitány ebben megfogalmazta tevékenysége legproblematisabb részét, az ellenségeskedő vármegyékkel történő egyeztetést, amire folyamatosan rákényszerült. Mivel a Szepesi Kamara jövedelmeiből és az egyre fogyatkozó váruradalmakból nem lehetett finanszírozni az országrész hatékony védelmét, a főkapitánynak mind nagyobb mértékben kellett a vármegyei nemesség támogatására hagyatkoznia. Ennek fejében viszont a vármegyék nem rejtették véka alá követeléseiket, bár azok elsődleges fóruma az országgyűlés volt.

A törökök elleni védelem hatékony megszervezése a vármegyéknek is érdekében állt, különösen a hódoltsággal határos területűeknek. Már az 1636. decemberi részgyűlésen döntést hoztak arról, hogy a nemesi felkelés helyett a vármegyék által fizetett csapatokat fognak kiállítani a nyári mezei munkák idejére, amiket nem a végvárakba rendelnek, hanem Aszaló mellett tartanak táborban.¹¹⁴ Az 1638. évi országgyűlésen pedig az egri törökök portyázásai miatt két évre négyszáz lovas katona kiállítását foglalták törvénybe: „...az mely négy száz számú, pünkösöd napjától fogva fenntartandó lovasokat tartoznak az ide alá való nemes vármegyék praestálni.”¹¹⁵ Ezt a létszámot a nádor közbenjárásával osztották szét a tizenhárom felső-magyarországi vármegye között, amiből százhetvenötöt Szendrőbe, kétszázat Ónodba, huszonötöt pedig Putnokba rendeltek.¹¹⁶ Ez azonban még mindig nem bizonyult elégnek a törökök portyázásaival szemben, így 1639 decemberében „az főgenerális urunk Cassára convocáltatott consiliumján” négyszáz lovasra növelték a megyék által fizetett mezei lovas haderő létszámát, a vezetésükre pedig Putnoky Jánost rendelték.¹¹⁷ Érdemes hozzátenni, hogy ugyanezen a gyűlésen Hamvay Pétert és Pászthoy Mátét az uralkodóhoz küldendő követnek választották, akiknek „instrukciót minden vármegye saját bántódása szerint formálja”.¹¹⁸

Ennek a tanácskozásnak a lebonyolítása volt Homonnai Drugeth György egyik utolsó főkapitányi intézkedése, ugyanis 1640 januárjában rossz egészségügyi állapotára hivatkozva lemondott a főkapitányi posztról, és kérte utódja mielőbbi kijelölését.¹¹⁹ A felső-magyarországi főkapitányi tisztségért azonban közel sem indult akkora verseny, mint valamelyik nyugati határszakasz védelmének irányításáért.

Összegzés

Homonnai Drugeth János nem egészen négy évig volt kassai generális, de ennek a rövid időszaknak a megismerése révén is tehetünk néhány megállapítást a felső-magyarországi főkapitányság 17. századi működésével kapcsolatban. Az első és talán legfontosabb megállapítás az, hogy a kassai kapitány legalább olyan jelentős funkciót töltött be a felső-magyarországi régió politika életében, mint a katonai védelmi rendszer irányításában. A korszakban használt „kassai királyképe” megnevezés kiválóan érzékelteti a tisztség funkciójának összetettségét. Ez a politikai szerep azonban nem a Nyugat-Dunántúlról ismert vezető szerep volt, ahol a vármegyei, végvári és magánföldesúri hatalom egy-egy arisztokrata család kezében összpontosul, akik szinte saját tartományként irányítottak egész országrészeket. Itt komoly köznemesi érdekvédelemmel szemben kellett érvényt szerezni a királyi akaratnak vagy országgyűlési rendelkezéseknek. Mindezt a törökök és részben az erdélyi fejedelmek elleni védelmi

¹¹⁴ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. Nr. 172.

¹¹⁵ Homonnai Drugeth János Sáros vármegyéhez. Terebes, 1638. július 6. „ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1638. Nr. 11.

¹¹⁶ CJH 1638/5.tc

¹¹⁷ 1639. december 16. ŠAP ŠŽ Unbrauchbare akten 102. doboz 1639. Nr. 3.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 282. (1640) fol. 408v.

rendszer fenntartásának érdekében, amit a 17. század közepére mindinkább a rendek által megajánlott támogatásokból sikerült csak megoldani. Ugyan Homonnai Drugeth János a Magyar Királyság egyik legnagyobb birtokállománnyal rendelkező arisztokrata családjának egyetlen férfi tagja volt, ez a felső-magyarországi régió egészét összefogó és hatalmas területre kiterjedő főkapitányságban közel sem eredményezett olyan gazdaság-társadalmi hegemón helyzetet, mint az ország nyugati részében tevékenykedő Batthyány, Nádasdy vagy Zrínyi család tagjai számára. Homonnainak a bécsi udvarral és a legfelsőbb arisztokrata körökkel fenntartott kapcsolatai bizalmatlanságot szültek a régió köznemesei körében, ami véget nem érő politikai csatákhoz és végső soron a főkapitányi tisztségről való lemondásához vezetett. Rövid kassai generálisi tevékenységének bemutatásával körvonalazni szándékoztam azokat a szempontokat, amelyek a felső-magyarországi főkapitányság teljes 17. századi története feldolgozásánál egységes keretül szolgálhatnak.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- ÖStA FHKA HFU Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn
- ÖStA FHKA HFU VUG Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn Vermischte ungarische Gegenstände
- ÖStA HHStA HA OmeA SR 184 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Familienkorrespondenz A, Obersthofmeister Amt Sonderreihe 184.
- ÖStA KA HKR Exp. / Reg. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protokollbücher des Wiener Hofkriegsrates, Expedit / Registratur
- MNL OL A 57 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Libri Regii
- MNL OL E 254 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Repraesentationes, informationes et instantiae
- MNL OL P 21 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Barkóczy család levéltára
- MNL OL P 71 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Csáky család központi levéltára
- MNL OL P 108 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium
- MNL OL P 707 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Zichy család zselői levéltára, XXXII. sorozat
- MNL OL P 2257 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi fondtöredékek, 665. sorozat, Homonnai Drugeth család
- ŠAP DH Štátny archív v Prešove, Drugeth Humenné (1292-1945) Zupné záležitosti 828.
- ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti Štátny archív v Prešove, Šarišská župa, Administratívne písomnosti

Nyomtatott források

- Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1608–1657.* Fordították és utalásokkal ellátták Kolosváry Sándor, Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1900.
- Die Matrikel der Universität Wien, Band 4: 1579–1658/59. Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VI. Reihe: Quellen zur Geschichte der Universität Wien, 1. Abteilung, Volume 4. Wien–Köln–Graz: BöhlauVerlag, 1974.

- Esterházy Miklós nádor emlékirata az 1631-es tavaszi hadjáratról. Közli: Petkó Béla. Történelmi Tár, 1884. 66–85.
- Gombos János tisztartó utasítása: A Rákóczyak levéltárából. Magyar Történelmi Tár, 1894. 659–664.
- Pázmány Péter összegyűjtött levelei II. (1629–1637.) Sajtó alá rendezte: Hanuy Ferenc. Budapest: M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, 1911.
- Reizner János: *A Császár-féle F.-magyarországi 1631–1632-ik évei pórlázadás okmánytára*. Történelmi Tár, 1888. 120–139.
- Szirmay, Antonius: *Notitia historica comitatus Zempléniensis*. Budae: Regiae Universitatis Pestanae, 1804.

Szakirodalom

- Balogh Máté: *Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányhelyettesei: Középnemesi-katonai karrieriek a Dunántúlon a XVII. században*. PhD disszertáció. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2021.
- Borbély Zoltán: *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. PhD. Disszertáció. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2015.
- Borbély Zoltán: *Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György* In: Kónya Péter (szerk.): *Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon (Rekatolizáció, protireformáció a katolicka restaurácia v Uhorsku.)* Presov: Prešovská Univerzita v Prešove, 2014. 370–388.
- Borbély Zoltán: *Aki a koronát kérte Bocskainak: Korláth István szendrői főkapitány, a felső-magyarországi rendek konstantinápolyi követe*. Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLIV. Eger, 2017. 39–60.
- Czigány István: *A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszer a XVII. század közepén*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013. 67–90.
- Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest: Balassi Kiadó, 2004. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.)
- Dominkovits Péter – Pálffy Gáza: *Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században. 1–2. rész. Századok, 144. évf. (2010) 4–5. sz. 770–792., 1086–1120*.
- Dominkovits Péter: *Főúri familiárisok: Sopron vármegye alispánjai a 17. században*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták.... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 511–529.
- Dominkovits Péter: *Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház: Adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgástereinek kutatásához*. Turul, 80. évf. (2008.) 33–42.
- Ember Győző: *A újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Budapest: Budapesti Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946.
- Gyulai Éva: *A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása*. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő, 2002. 165–226.
- Hanák Béla – Szabó Péter András: *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700.)* 1–2. köt. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet, 2021.
- Horn Ildikó: *Nemesi árvák a kora újkorban*. In: Péter Katalin (szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1996. 51–90.
- J. Újváry Zsuzsanna: *Batthyány I. Ádám, a vitéz katona*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013. 115–153.
- Kenyeres István: *Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2008.

- Kenyeres István: *A Magyar és Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században*. Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok), 24. évf. (2017) 1. sz. 3–68.
- Koltai András: *Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban: Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659)*. Korall, 3. évf. (2002) 55–78.
- Makkai László: *A kuruc nemzeti összefogás előzményei. (Népi felkelések Felső-Magyarországon 1630–1632)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956.
- Makkai László: *A ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648.)* In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története* 3/1. 1526–1686. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985. 775–927.
- Monostori Tibor: *Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződtetése 1637-ben*. Lymbus, 2019. 157–174.
- Nagy László: *„bibliás órálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben*. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.
- Oross András: *A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében*. Fons, 15. évf. (2008) 2. sz. 97–170.
- Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr: Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1995.
- Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz)* Történelmi Szemle, 38. évf. (1996) 2–3. sz. 163–217.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főlapitányi archontológiai és életrajzi lexikonból)*. Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy Géza: *Batthyány család és a dunántúli határvédelem a XVI–XVII. században*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013. 41–66.
- Pálffy Géza: *A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban*. Történelmi Szemle, 57. évf. (2015) 1. sz. 51–65.
- Péter Katalin: *Esterházy Miklós*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1985.
- Péter Katalin: *A körülmények kényszere alatt politizáló fejedelem*. In: Makkai László – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. Második kötet 1606–1830*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 687–711.
- Schreiber, Renate : *„Ein Galeria nach meniem Humor”. Erzherzog Leopold Wilhelm*. Wien: Kunsthistorisches Museum, 2004. 55–56.
- Szabó András Péter: *Eszmék a nádori politika szolgálatában: Esterházy Miklós levelei a vármegyéknek (1626–1645)*. In: Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton (szerk.): *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*. Budapest: Reciti Kiadó, 2019. 223–284.
- Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Budapest: Genius Kiadó, 1928.
- Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013.
- Várkonyi Gábor: *Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein*. Hadtörténelmi Közlemények, 105. évf. (1992) 2. sz. 149–151.
- Végh Ferenc: *Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén*. In: Bujdosné Pap Györgyi (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. (Studia Agriensia 34.) Eger: Dobó István Vármúzeum, 2017. 217–246.
- Végh Ferenc: *Kanizsától Olmützig. Magyar végvári alakulatok a harmincéves háború birodalmi hadszínterein (1642)*. Aetas, 38. évf. (2023) 4. sz. 73–85.

ZOLTÁN BORBÉLY

*„...that land should not be left without leadership for even a day.”
The Powers of the Captain-General of Upper Hungary Through the
Example of Captain-General János Drugeth de Homonna*

The military defence of the northeastern part of the country, known at the time as Upper Hungary, was operated in the 17th century through the system of captaincies under the *Hofkriegsrat* (Imperial War Council). This region was not only threatened by constant Ottoman raids, but also by the growing ambitions of the princes of Transylvania, which were often supported by the gentry class of the area. At the same time the political significance of counties had grown significantly, as well as the power of the wealthy gentry, who just started finding their political identity. Therefore the position of the captain-general of Upper Hungary was always a role where finding a balance between the goals of the monarch and the interests of the county nobles was a primary political consideration, unlike in the captaincies of the western part of the country. At the same time the military defence system also had to be maintained, and only after addressing all these issues could the captain-general try to realise his own ambitions, or improve the status of his family. This essay analyses János Drugeth de Homonna's tenure as captain-general to showcase the unique characteristics of the captaincy of Upper Hungary.

VÉGH FERENC

PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 73–85.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.73-85

www.aetas.hu

Kanizsától Olmützig

Magyar végvári alakulatok a harmincéves háború birodalmi hadszínterein (1642)

1642 tavaszán új, döntő fejezet kezdődött a harmincéves háború (1618–1648) küzdelmeiben. Lennart Torstenson tábornagy, a svéd és a szövetséges hadak főparancsnoka az addig a Habsburg-ház szilárd hátországának számító Cseh Korona országaiba vezette seregét. Két évtizednyi viszonylagos nyugalom után ismét csatazajtól volt hangos a Cseh Királyság és a Morva Órgrófság, amelyeket az elbukott rendi felkelést követően az osztrák örökös tartományok státusára fokozott le a dinasztia.¹ A kiváló stratégának bizonyuló, energikus svéd hadvezér a semleges Brandenburgon keresztül először Sziléziába vonult, ahol Schweidnitz (Świdnica, PL) mellett május 31-én megsemmisítő vereséget mért a tartományban állomásozó, Franz Albrecht Herzog von Sachsen-Lauenburg vezette császári–szász seregtestre. Maga a herceg is a győztesek fogságába esett, ahol tíz nappal később belehalt lőtt sebesüléseibe.² Torstenson serege ekkor már a morva tartományi főváros, Olmütz (Olomouc, CZ) falai alatt állt, amelyet egy alig nyolcszáz fős, újonnan toborzott vegyes német–lengyel regiment és a városi milícia védelmezett Antonio Miniati ezredes, morvaországi főhadbiztos irányítása alatt.³ A császári parancsnok már június 14-én kapitulált, és másnap átadta a várost az ostromlóknak, amelyben bőséges hadianyag- és élelemkészletet talált a benyomuló svéd sereg.⁴ A helyőrség császári szolgálatban maradni kívánó része kísérettel Brünnbe (Brno, CZ) távozhatott.⁵ Miniati utóbb a hadbíróság halálra ítélte a stratégiai jelentőségű város feladásáért; a jelen tanulmánynak nem feladata annak vizsgálata, hogy a helyőrség parancsnokát mennyiben terhelte felelősség a történelemért.⁶ Torstenson a garnizon élére Georg Paikul ezredest nevezte ki, aki saját gyalogos regimentje mellett Friedrich Christoph Freiherr von Hammerstein lovas ezrede felett is rendelkezett.⁷ Július elsejétől Jacob Wancke alezredes dragoños alakulata is erősítette a város helyőrségét.⁸ Olmütz elvesztése súlyos csapás volt a császári oldal számára, mivel az a svédek szilárd és alkalmasint egyetlen hadállása volt

¹ Guthrie: *The later Thirty Years War*, 105–122.

² Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 40–42.

³ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 38–39.

⁴ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 44–48.

⁵ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 57.

⁶ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 48.

⁷ *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 318–319., 328.; Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 38–39. A svéd szolgálatban álló tisztek nevét a korabeli német nyelvű forrásokban szereplő alakban adjuk meg.

⁸ *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 319.

Morvaországban a háború folyamán, egészen 1650-ig.⁹ A megszállás közel egy évtizede alatt elszenvedett repressziók nagyban hozzájárultak az egykor életerős, „morva Rómának” is nevezett egyházi központ hanyatlásához, amelynek szerepét idővel – a háború során két ostromot is kiállt – Brünn vette át.¹⁰

A Habsburg-hadvezetés részéről érthető módon prioritást élvezett a tartományi székhely visszavétele. Habsburg Lipót Vilmos, III. Ferdinánd német-római császár, magyar és cseh király (1637–1657) testvére, aki 1639-től *generalissimus*ként irányította a Habsburg birodalmi haderőt, már július közepén a város alá vonult 24 000–25 000 főt számláló seregével.¹¹ Az összetett személyiségű, katonai múlttal nem rendelkező fiatal főherceg – nem mellesleg 1637 óta Olmütz püspöke – és az őt tanácsadóként segítő Ottavio Piccolomini tábornagy azonban végül nem vállalkozott annak időigényes és valószínűsíthetően nagy véráldozattal járó ostromára. Ehelyett a császári haderő július 19-én tábort bontott, és Troppau (Opava, CZ) irányában sietve a Torstenson által ostromlott Brieg (Brzeg, PL) felmentésére vonult.¹² Olmütz alatt csak egy három ezredből és kisebb egységekből álló seregetestet hagytak, amelynek feladata a város blokádja volt. A mintegy 5000 főnyi különítmény azonban a jelek szerint inkább csak annak laza őrzetére és a svéd garnizon szemmel tartására lehetett elegendő.¹³ Paikul ezredes eközben folyamatosan erősítette a várost, és az annak szűkebb körzetében elérhető élelmiszert a településre szállította be, de csapatai a blokád idején is rendszeresen portyáztak Olmütz szűkebb-tágabb környéken.¹⁴ Augusztusban például Dolein (Dolany, CZ) falut égették fel, majd Tobischauból (Tovačov, CZ) tértek meg gazdag zsákmánnyal.¹⁵

Az 1642. évi hadi események részletes bemutatását az indokolja, hogy az ősz folyamán Olmütz blokádjában kétséget kizáróan magyar alakulatok is részt vettek. A hazai szakirodalomban eddig nem ismert tény elsődlegesen azért érdemel figyelmet, mivel a három századnyi fegyveres kizárólag a Kanizsa ellen vetett végvidék katonái közül került ki. Az alakulat tehát nem Batthyány I. Ádám végvidéki és egyben dunántúli kerületi főkapitány (1633–1659) regimentjének részét képezte, mint azt a kutatás korábban feltételezte.¹⁶ (Egyébiránt nincs tudomásunk arról, hogy a nevezett 1642-ben toborzási engedélyt kapott volna.) Kivételes szerencse, hogy az alakulat teljes névsora is fennmaradt, de az egység felállításának tágabb kontextusa és körülményei szintén viszonylag jól rekonstruálhatók. Az pedig egyenesen kuriózum, hogy a Kanizsával szemközti végházak őrségeiből összeállított katonaságot vezető Svasztics István zalavári kapitány tollából két magyar nyelvű helyszíni beszámoló is ránk maradt, így az alakulat katonai szerepvállalásáról is képet kaphatunk.¹⁷ Ezek – amellet,

⁹ Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, i. m.

¹⁰ Tóza-Rigó: *Brünn*, 1645, 47.

¹¹ Broucek: *Erzherzog Leopold Wilhelm*, 9–16.; a Habsburg-ház tagjainak kevésbé közismert háborús szerepvállalására újabban lásd: Carl: „*Bella gerant alii*”, 129–141.; *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 322.

¹² Dudík: *Die Schweden in Böhmen und Mähren*, 58.

¹³ Guthrie: *The later Thirty Years War*, 108.

¹⁴ *Theatrum Europeum*, 876.

¹⁵ *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 331–332.

¹⁶ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 81–82.; Wrede: *Die Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*, 776.

¹⁷ Svasztics István Esterházy Miklóshoz. Proßnitz, 1642. október 12. MNL OL P 1314 No. 45 001.; Svasztics István Batthyány I. Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. Uo. No. 45004. Ehelyütt jegyezzük meg, hogy jóllehet az utóbbi levélen 1643. évi dátum szerepel (levéltári besorolása ez alapján történt), tartalmi jegyei alapján kijelenthető, hogy az valójában egy évvel korábban íródott. Ezt az is bizonyítja, hogy Svasztics következő ismert levelét 1643. október 17-én Toronyról keltezte, s a

hogy számos értékes, más forrásból eddig nem ismert adatot szolgáltatnak az olmützi blokádharcról, különösen a magyar egységek részvételére vonatkozóan – a magyarországi toborzású alakulatok jellegét és alkalmazását illetően is új, általános érvényű ismeretekkel szolgálnak.

Lennart Torstenson 1642. évi morvaországi betörése láthatóan felkészületlenül érte a Habsburg hadvezetést, amely minden eszközzel növelni igyekezett a hadra fogható egységek számát, ideértve az irreguláris harcászati, magyar- és horvátországi toborzású alakulatokat is. Ezeket eltérő szervezetük, felszereltségük, taktikájuk és főként fegyelmetlenségük folytán csak segédhadakként alkalmazták, nem integrálták a közös császári-birodalmi haderőbe. Esterházy Miklós nádor (1625–1645) a bécsi udvar kérésére a nyárelőn több beadványában is taglalta, hogy milyen módon lehetne rövid idő alatt, minimális anyagi ráfordítás mellett számottevő hazai fegyveres erőt kiállítani és azt mihamarabb a birodalmi hadszíntérre vezetni.¹⁸ Mintegy jó példával elől járva, saját költségére vállalta háromezer magyar lovas kiállítását és háromhavi zsoldja kifizetését, amiért cserében – 60 000 (magyar?) forintos ellenértékkel számolva – a zálogként már korábban is birtokában lévő Regéc és Sempte (Šintava, SK) váruadalmakat nyerte el örökjogon.¹⁹ Barkóczy László, Kálló főkapitánya pedig Felső-Magyarországról ígérte kétezer lovas kiállítását ugyancsak önköltségen, amiért cserébe a mezőváros jövedelmeinek és az ottani kocsmáltatás haszonélvezetének átengedését kérte zálogjogon, amelyek értékét 7000 tallérra becsülték.²⁰ Tavasz óta már Zrínyi Miklós is tárgyalásokat folytatott a bécsi udvarral személyes hadba szállásának feltételeiről, ami ugyancsak megvalósult, de részleteit sajnos nem ismerjük.²¹ Bizonyosan részt vett az ez évi küzdelmekben a Földváry Miklós, Nikola Rajkovich és Mirko Markovich vezette három horvát regiment is, bár lovaikat elvesztő katonáik kényszerűen a mosonmagyaróvári uradalomban és annak környékén, kvártélyban töltötték a hadműveleti idő jó részét.²² Júliustól három hónap időtartamra Wesselényi Ferenc füleki kapitány, a későbbi nádor (1655–1667) is vállalta a hadakozást az impériumban kétezer lovasa élén.²³ Július 9-én őt nevezték ki a magyar könnyűlovasok generálisának, aki csak a Habsburg főhercegtől, illetve Piccolominitől függött.²⁴ Tudjuk, hogy az ez évi, a császári oldalról nagy reményekkel indult hadjárat végét jelentő lipcsei (Leipzig, D), másként breitenfeldi ütközetben Serényi Pál is ott küzdött, aki még az előző év tavaszán kapott engedélyt egy félezer fős alakulat felállítására.²⁵ Ő 1642 vége felé újabb háromszáz magyar katona toborzását vállalta, ám ők a kései időpont miatt ebben a hadműveleti esztendőben már bizonyosan nem kaphattak szerepet.²⁶

Szűkebb témánk szempontjából lényegesebb, hogy a nádor a háromezer lovas mellett további ezer magyar végvári lovas katona kiállítását is proponálta, és abban aktív közreműkö-

Vas megyei település és a morva hadszíntér közötti számottevő távolság nyilvánvalóan kizárja magyarországi tartózkodását.

¹⁸ Esterházy Miklós nádor iratai, 190–203.

¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 531.

²⁰ ÖStA FHKA HFU 389.d. 1642. Juni fol. 367., 369.

²¹ Végh: *Zrínyi VII. Miklós részvétele*, 217.

²² ÖStA FHKA HFU 391.d. 1642. November fol. 9., 12.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 629.

²³ „*Írom kegyelmednek*”, 125.

²⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 219.

²⁵ „*Írom kegyelmednek*”, 127., 130.; Czigány: *Reform vagy kudarc*, 80.

²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 396–398., 403.

dést is vállalt.²⁷ A minden bizonnyal az 1642. június 18-án Bécsben a monarchia döntéshozóival folytatott tanácskozashoz készült latin nyelvű tervezetben a bányavidéki, a győri és a Kanizsa ellen vetett generalátusokból háromszáz-háromszáz fős lovas egységek kiállítását javasolta. Végül a Duna és a Balaton közötti végházakból még további száz (tehát összesen négyszáz) katonát vetettek hadba.²⁸ Ha Esterházytól származott is a végváriak alkalmazásának ötlete, az nem volt új keletű. Már 1639-ben is tudunk a bányavárosi és a győri végvidék katonáinak birodalmi alkalmazásáról.²⁹ Az utóbbi főkapitányság végházaiból került ki az a három századnyi végvári katona is, akik Körtvélyessy István veszprémi kapitány vezetésével az 1632. évi felső-ausztriai parasztfelkelés elfojtásában játszottak meghatározó szerepet.³⁰ 1642-ben maga az uralkodó is szorgalmazta, hogy ha többet nem is, legalább ezer lovast állítsanak ki a magyarországi végvidékekről.³¹ A végvári hadrendből időlegesen kivont lovasokat a Nikolsburgnál (Mikolov, CZ) gyülekező császári armadához tervezték rendelni.³² Bizonyos, hogy a vitézlő rendből toborzott alakulatok, köztük a Kanizsa ellen vetett végvidék végházaiból kivonandó háromszáz fős egység felállítását legfőképpen a nádor ösztönözte. Az alakulat létezéséről az első biztos adat június 27-ről származik, amikor is az Udvari Haditanács annak mielőbbi táborba küldésére utasította Batthyány I. Ádámot, a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányát, tehát a toborzás ekkor már megkezdődhetett.³³ Pálffy István bányavidéki főkapitányt is ugyanekkor utasították az alá tartozó fegyveresekből egy alakulat kiállítására és útnak indítására.³⁴

Mindhárom generalátus vitézei számára kéthavi (tábori) zsold kifizetését vállalta az Udvari Kamara, ami természetesen nem jelentette azt, hogy szolgálatukra csak addig tartottak volna igényt.³⁵ A győri főkapitányság katonái ezt július 9. előtt kézhez is kapták, a két másik végvidék esetében a fizetés még váratott magára.³⁶ A Kanizsa elleni végházak katonáinak illetménye 10 rajnai forintot tett volna ki, amelynek fedezetéül a Homonnai Drugeth János által Tokaj váráért és annak uradalmáért lefizetett 5000 talléros részösszeg szolgált.³⁷ Emellett egy hópénzük kiutalására (4 rajnai forint értékben) is ígéretet tettek, ám annak értékét a soron következő végvidéki zsoldfizetésnél járó illetményből utólagosan levonták.³⁸ A katonák tehát nem többletjuttatást, hanem voltaképpen csak zsoldelőleget kaptak kézhez. Minden bizonnyal ez is növelte a katonák szolgálatvállalási kedvét, tekintve, hogy a Kanizsával szemközti végeken utójára 1640-ben járt a hadi fizetőmester. Abban az évben összesen tíz havi járandóságot utaltak ki számukra, ebből négy hónapot készpénzben, a többit pedig posztóban.³⁹ Vélelmezhetően azzal az ígérettel is próbálták ösztönözni a katonákat, hogy

²⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 531.

²⁸ Esterházy Miklós nádor iratai, 199.

²⁹ Jedlicska: *Eredeti részletek*, 235.

³⁰ ÖStA FHKA HFU 349.d. 1633. Juni fol. 32–34.

³¹ Esterházy Miklós Batthyány Ádámhoz. Bécs, 1642. június 19. MNL OL P 1314 No. 12 591.

³² Uo.

³³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 197., 199.

³⁴ Uo.

³⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 562., 575.; Reg. Bd. 287. (1642) fol. 216.

³⁶ ÖStA FHKA HFU 389.d. 1642. Juli fol. 208., 217.

³⁷ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. August fol. 61–62.

³⁸ Uo. fol. 96–97.

³⁹ Oross: *A végvidéki katonaság járandóságai*, 1082.

csak a magyar határok közelében vetnék be őket, a nádor *opiniójában* legalábbis ez a javaslat is szerepelt.⁴⁰

Jelenleg nem ismert, hogy a bányavidéki generalátus háromszáz katonája élére kit állítottak. Tudjuk viszont, hogy a győri végvidék négyszáz fegyveresét Sibrik Pál magyar főkapitány-helyettes vezette, aki ezt megelőzően a Kanizsa ellen vetett végvidék második embere volt.⁴¹ Meglepő módon az utóbbi várláncolatból kivont háromszáz katonát nem hivatali utóda, Keglevics Péter alá rendelték, holott a nevezett négy ízben is szolgált birodalmi hadszíntéren, utoljára 1637-ben.⁴² Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – Batthyány Ádám, a végvidék főkapitánya Bessenyei István kiskomáromi kapitányt jelölte ki a feladatra.⁴³ Az utóbbi viszont szívesebben maradt volna végházában, és igyekezett kibújni a terhes kötelezettség alól.⁴⁴ Emiatt Batthyányt már augusztus elején más alkalmas személy állítására utasította az Udvari Haditanács, de ő a hónap végéig sem tett ennek eleget.⁴⁵ Ebben talán szerepe lehetett annak is, hogy időközben az őt ért támadások miatt Bessenyei is próbált visszakozni.⁴⁶ Végül Svasztics István zalavári kapitány lett a három *compániából* álló végvári egység parancsnoka, aki az egyik századdal közvetlenül is rendelkezett. Kapitánytársai Ányos Péter, a zalabéri végház első embere, illetve az alsólendvai helyőrség hadnagya, Garay György voltak.⁴⁷

A Kanizsa elleni végvidék kontingensének mustrájára végül nem Vasvár, hanem (Rába)-Hídvég mellett került sor, az eredetileg kitűzött időpontnál két nappal később, augusztus 19-én.⁴⁸ Az Udvari Kamara által kiküldött Veit Friedrich Streübel az Udvari Hadi Fizetőhivatal által mellé delegált biztossal együtt ezen a napon érkezett meg a Rába-parti átkelőhelyre.⁴⁹ A nevezett szemlélte meg és fizette ki a bányavidéki alakulatot is július folyamán.⁵⁰ Streübel Hídvég mellett, a mezőn találkozott a zalai végházak katonaságával. Német nyelvű jelentésében nem is leplezte megütközését a rosszul felszerelt és hiányos fegyverzetű iratos katonák láttán, akiket marha- és disznópásztorokhoz vélt hasonlatosnak.⁵¹ (Csak sajnálni lehet, hogy a bányavidéki katonaság mustrájáról készült jelentése nem maradt ránk, így nem tudhatjuk, hogy a két kontingens között ezen a téren mutatkozott-e különbség.) Ráadásul az előírt háromszáz fő helyett mindössze kettőszázötvenkilencen vonultak fel a szemlére, tehát az alakulat feltöltöttsége alig haladta meg a kétharmadot. Ennek okait nem részletezte, mivel arról a mustrára ugyancsak kirendelt Batthyány Ádám írásban és szóban kívánt a haditanácsnak beszámolni.⁵² Több mint valószínű, hogy sokan az aratás és az azzal összefüggő „derekas”

⁴⁰ „*sub ea nihilominus assecuratione, quod non procul a finibus regni ducentur*”. Esterházy Miklós nádor iratai, 199.

⁴¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 534.

⁴² *Keglevich Péter naplója*, 243.

⁴³ Batthyány „zu einem Capo” állította a fegyveresek élére Bessenyeit. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 633.

⁴⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 633.; Reg. Bd. 287. (1642) fol. 269.

⁴⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 243., 266.

⁴⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 672.

⁴⁷ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.; August fol. 61–62.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 575.

⁵¹ „*sehr schlechte unnd salva venia Ochsen: Schweinehalttern gleich: auch übelberitten: unnd armirten Mann befunden*”. ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.

⁵² Uo.

mezei munkák miatt nem álltak be a zászlók alá. Ez ugyanis a nádor ez évi hadfogatását is jelentősen hátráltatta, de 1639-ben a bányavidéki végeken is emiatt nem telt ki a kívánt katonalétszám.⁵³ A Kanizsa ellen vetett végvidékről 1642 nyarán kiállított fegyveresek tényleges száma tehát jócskán elmaradt a várttól. Az Udvari Haditanács lajstromkönyveiben mégis – legalábbis a mustra időpontjáig – következetesen háromszáz főben adták meg az alakulat létszámát, azaz a keretlétszámmal számoltak, ami óvatosságra kell, hogy intsen az egyes alakulatok létszámviszonyainak jövőbeni vizsgálatakor.

Streübel a szemlét követően Hídvégre vonult katonák fizetését kénytelen volt másnapra halasztani, mivel Süttő Farkas fősergedek elmulasztotta az ehhez szükséges lajstrom elkészítését, így azt a helyszínen kellett pótolni. Batthyány a vele lévő lovas és gyalogos haddal időközben visszatért Körmentre, hogy azok nem tervezett beszállásával ne terhelje a település lakóit.⁵⁴ Ez hibás döntésnek bizonyult, mivel távozását követően a Hídvégen maradt katonák nem elégedtek meg a felkínált zsold összegével, hanem 10 tallért követeltek három hónapra, ellenkező esetben hazatéréssel fenyegetöztek. A továbbra is jelen lévő Keglevich Péter végvidéki főkapitány-helyettes sem tudta őket jobb belátásra bírni, sőt gyalázkodó szavakkal illették, és töltött pisztolyt fogtak a fejéhez.⁵⁵ Párhuzamként kínálkozik, hogy Esterházy Pál, a bányavidéki generalátus második embere hasonlóan kínos helyzetet élt át három évvel korábban Sopornánál (Šoporňa, SK) az ugyancsak a nyugati hadszíntérre vezénylendő végvári katonaság szemléje alkalmával, ami a végvidéki vicegenerálisok csekély tekintélyéről árulkodik az alárendelt katonaság körében.⁵⁶ A katonák ezt követően lóra szálltak és a mezőre vonultak, ahol kapitányaikkal próbáltak egyezkedni. A patthelyzetet végül Batthyány határozott fellépése oldotta fel, aki érélyes hangvételű levélben szólította fel a vitézeket a felkínált zsold elfogatására, amit azok Hídvégre visszatérve – kelletlenül ugyan, de – megtettek.⁵⁷

Mint fentebb láttuk, a közvetlenül a zsoldfizetés előtt, sietősen készült mustrajegyzék kétszázötvenkilenc fegyverforgató nevét tartalmazza, akik a Kanizsa elleni végvidék tizenkét végházából kerültek ki.⁵⁸ Az 1649. évi keretlétszámot alapul véve ez a várláncolat 2384 fős fegyveres erejének kevesebb mint egy tizedét (9,1%), a lovas fegyvernemnek azonban negyedét (25,9%) tette ki.⁵⁹ A legtöbben, szám szerint hatvankilencen (19,7%) a védzóna „adminisztratív” központjából, Egerszegről csatlakoztak az egységhez, ahol a végvidéki főkapitány-helyettes székelt. A várláncolat másik pillérét alkotó, a legnagyobb fizetett helyőrséggel

⁵³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 562.; Jedlicska: *Eredeti részletek*, 236–237.

⁵⁴ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.

⁵⁵ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114. Jóllehet a szöveg – név nélkül – a kerületi főkapitány-helyettest (*Kreisoberstleutenant*) jelöli meg az atrocitás elszenvetőjeként, felettébb valószínűtlennek hat, hogy az ekkor a tisztet viselő, a végvári katonaság ügyeiben nem illetékes Káldy Ferencről lenne szó. Feltevésünket erősíti az is, hogy Batthyány Ádámot is csak kerületi főkapitányi minőségében említi a dokumentum.

⁵⁶ Jedlicska: *Eredeti részletek*, 235–236.

⁵⁷ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.

⁵⁸ „*Musterregister über die zu hüetlweeg gemusterte Cannisische Gränitz hüßarn.*” (A katonaság Egerszeg, Kiskomárom, Kapornak, Szentgrót, Pölöske, Egervár, Alsólendva, Lenti, Szécsisziget, Kemend, Zalavár és Bér helyőrségeiből tevődött össze.) ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 92–93., 111–113.

⁵⁹ Végh: *Egerszeg végvár és város*, 156. Megemlítendő, hogy az 1649. évi keretlétszám-kimutatás nem tartalmazza a tüzekek és a rendkívüli alkalmazottak, illetve a Caspar Mißlbeck által vezetett, német állományú szabad század létszámát. Hiányuk azonban együttesen sem módosítja érdemben a fenti arányszámokat.

rendelkező Kiskomáromból viszont csak harminckilencen (10%) éreztek hajlandóságot magukban a vállalkozáshoz. Arányaiban legtöbben a kicsiny Berről (42%) álltak be a nyugatra induló kontingensbe. Ez talán azzal függhet össze, hogy az alakulat egyik kapitánya, Ányos Péter egyben a mindössze huszonhat főt számláló helyőrség első embere is volt, aki a jelek szerint a garnizon közel felét (tizenegy fő) hozta magával. Kapornacról is viszonylag sokan, szám szerint huszonegyen (21%) indultak a birodalmi hadszíntérre, míg a többi végházban inkább visszafogott volt az érdeklődés. Elmondható ez Alsólendváról is, amelynek kétszáz fős helyőrségéből alig tizenegyen (5,5%) jelentkeztek a kontingensbe, jöllehet az egyik kapitány, Garay György az őrsereg hadnagya volt. Jelenleg nem tudunk határozott választ adni a kérdésre, hogy a részvételi adatokat tekintve az egyes helyőrségek között kimutatható markáns különbség mit tükrözhet. Feltűnő viszont, hogy a muraközi végházak nincsenek reprezentálva az állományban. Ennek legvalószínűbb oka az, hogy a Dráva és a Mura közötti végházak – az akkor még a folyamközben fekvő Légrád (Legrad, HR) kivételével – nem tartoztak a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányának főhatalma alá.⁶⁰ A két folyó közötti végházakat ugyanis részint a terület természetes zártsága, részint a szinte kizárólagos birtokjogok folytán a Zrínyi család egymást követő tagjai örökjogon irányították mint „Légrád és a Muraköz kapitányai”. Ők pedig egyedül Légrád vonatkozásában függtek a végvidék főkapitányától, ám ott ekkor még nem szolgáltak lovasok, így a helyőrség már csak emiatt sem képviselte magát a nyugatra induló kontingensben.⁶¹

Streübel kimutatása szerint a kétszázötvenkilenc fegyveres két havi tábori zsoldja 1752 rajnai forintot tett ki, tehát a katonák a tervezettel szemben nem öt, hanem csak négy forintot vehettek kézhez, ami részben magyarázatot adhat a hídvégi mustra során tanúsított magatartásukra.⁶² A létszámkimutatásokban az első oldalon listázott alakulattörzs (*prima plana/Erstes Blatt*) járandósága 377 rajnai forint 36 krajcárt tett ki. Ezen belül a legnagyobb tétel Svasztics István 160 forintos illetménye volt, míg két kapitánytársát egyaránt 66 forint 24 krajcár illette meg. Ehhez számolták még egy hadnagy 40, illetve a két trombitás 44 forint 48 krajcáros járandóságát, továbbá a tizenkét fogoly katonára alamizsnaként kifizetett 6 forintot is. Összesítve tehát 2135 rajnai forint 36 krajcárba került a kincstárnak az alakulat két havi tábori szolgálata. Egy havi „rendes” fizetésüket 782 rajnai forint és 48 krajcár értékben számolták el. Feltűnő viszont, hogy ezen a címen mindössze százkilencvenhárom közkatona kapott zsoldot, összességében 617 forint 36 krajcárt, amiből kiderül, hogy az ígért 4 helyett csak 3 forint 12 krajcár járt nekik. A kimutatás arra nem ad magyarázatot, hogy huszonhat végvári katona miért nem vehetett fel hópénzt, csak annyi bizonyos, hogy a különbözet nem az eljárók számából adódik. Hópénz címen Svaszticsot 32 forint, Ányos Pétert 19 forint és 12 krajcár, Garay Györgyöt, illetve a hadnagyot 57 rajnai forint illette meg, tehát a tisztikar járandósága 165 forint 12 krajcárba rúgott. A közkatonák illetményével együtt tehát 782 Ft 48 krajcár értékben történt a „rendes” havi zsold kifizetése, bár – mint említettük – azt utólag levonták az addigi keresményükből. A két jogcímen eszközölt kifizetések végösszegét 2918 rénes forint és 24 krajcár értékben könyvelték el, ami jóval alacsonyabb volt az előzetesen kalkulált 3360+1200 forintnál.⁶³

A három magyarországi végvidék katonái más hazai toborzású egységekkel együtt a Magyar- és Morvaország határát képező – a korabeli forrásokban Fehér-hegynek nevezett –

⁶⁰ Végh: *Zrínyi Miklós, a határvédelem szervezője*, 58–60.

⁶¹ Végh: *Zrínyi Miklós, a határvédelem szervezője*, 58–60.

⁶² ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114.

⁶³ ÖStA FHKA HFU 390.d. 1642. September fol. 91., 114., August fol. 61–62.

Fehér-Kárpátokon átkelve léphetett a Német-római Birodalom területére.⁶⁴ A hídvégi mustra kései időpontjából következően és a tekintélyes távolságot figyelembe véve a Kanizsával szemközti végvidék katonái legkorábban szeptember elején érkezhettek Olmütz alá. Már tanúi voltak Adrian Graf von Enckevort főstrázsamester előhada október 3-i megérkezésének, akit szeptember elején kifejezetten Olmütz visszafoglalására utasítottak.⁶⁵ Feltehetően ezzel a vállalkozással összefüggésben rendelték Győrből tizenkét, Komáromból pedig két tüzért a város blokádjához augusztus második felében, akiknek két havi zsoldot ígértek.⁶⁶ Maximilian von Liechtenstein győri végvidéki főkapitányt ugyanezen ügyben október 1-jén is sürgette az Udvari Haditanács, így több mint valószínű, hogy a pattantyúsok nem érkeztek meg időben, ha egyáltalán útnak indították őket.⁶⁷ Svasztics István leveleinek tanúsága szerint a magyarok értetlenül fogadták, hogy a cseh és felső-ausztriai alakulatokból álló császári had október 6-án az ostromot meg sem kísérelve vonult el a város alól.⁶⁸ Nem tudhatták, hogy Enckevort hadát Torstenson esetleges betörésétől tartva Csehországba rendelték.⁶⁹ Csak a gyalogság egy része és némi tüzérség maradt helyben, akik a magyarokkal együtt az Olmütztől mintegy tíz kilométerre fekvő Proßnitzban (Proštevov, CZ) voltak elszállásolva, ahol a végbeliek eddig is állomásoztak.⁷⁰ A Kanizsa elleni végházak katonasága közül ekkorra azonban már csak Svasztics István százada volt helyben, amely a blokádot irányító Ernst Graf von Traun főstrázsamester irányítása alá tartozott.⁷¹ Ugyanis Ányos Pétert egy hónappal korábban hatvan fős egységével Lipót Vilmos főherceghez küldték „egy obristért”. Garay György hetven lovasa ugyan Morvaországban maradt, de más városba helyezték át őket.⁷²

Svasztics kompániája Proßnitzból kiindulva naponta csatázott Olmütz alatt, és csapott össze a svéd helyőrséggel. Ennek ellenére október 14-ig mindössze két közkatona szerepelt a veszteséglistán, viszont lovaik igencsak megfogyatkoztak, és ruházatuk is elhasználódott.⁷³ A svéd garnizon létszámát a harci veszteségek mellett a dezertálás is folyamatosan apasztotta. Október 11-én Svasztics maga vitt egy szőkevény lovas és egy dragonyost Traun generáliszhoz.⁷⁴ Bizonyára a magyar végváriak által ejtett foglyok beszámolóinak is köszönhető, hogy a császári tábornok pontos információkkal rendelkezett a körülzárt svéd garnizon létszámáról. Georg Paikul, a helyőrség parancsnoka október 23-án ezernégyszáz katonája számára követelt ruházatot Olmütz kiszolgáltató helyzetben lévő magisztrátusától.⁷⁵ Ezzel szinte egybehangzóan, közel egyidőben Svasztics úgy tudta, hogy – az általa fegyvereseknek nevezett – lovasokból harmadfél-száz sincs, a dragonyosokból csak háromszázötven képes lóra ülni, muskétásból pedig alig hatszáz tudna kijönni.⁷⁶ Ugyanakkor beszámolt arról is,

⁶⁴ ÖStA FHKA HFU 389.d. 1642. Juli fol. 218.; „Írom kegyelmednek”, 120.

⁶⁵ *Documenta Bohemica*, 436.

⁶⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 287. (1642) fol. 259., 261., 263.

⁶⁷ Uo. fol. 309.

⁶⁸ Svasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. MNL OL P 1314 No. 45 004.; *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 342–343.

⁶⁹ *Documenta Bohemica*, 438.

⁷⁰ Svasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. MNL OL P 1314 No. 45 004.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Svasztics István Esterházy Miklóshoz. Proßnitz, 1642. október 12. MNL OL P 1314 No. 45001.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 345.

⁷⁶ Svasztics István Esterházy Miklóshoz. Proßnitz, 1642. október 12. MNL OL P 1314 No. 45 001.

hogy a császári blokádkatonaság soraiból sokan önkényesen távoztak.⁷⁷ Ráadásul ezekben a napokban a vérhas is felütötte a fejét a táborban, bár a kór október 14-ig elkerülte a magyarok századát.⁷⁸ A zalavári kapitány sorai közül azonban a ragálytól függetlenül is átüt a kedvetlenség és a honvágy érzése, bár nem tudni, hogy ez a lelkiállapot a kompániája állományát általánosan jellemezte-e.

A végvári kontingens feje meglehetősen jól informált volt a többi hadszíntéren lévő alakulat hollétéről is; a híráramlásban Johann Anton Freiherr von Rottalnak lehetett kulcsszerepe. Ugyanis a stájer felmenőkkel bíró, jelentős morvaországi birtokállománnyal rendelkező arisztokrata, aki ekkor a tartomány főkamara is volt, anyja révén kiválóan beszélt magyarul is.⁷⁹ Rottal Jánosnak – ahogyan őt a magyar nyelvű források rendszerint nevezték – az Udvari Haditanács rendelkezése értelmében ezidőtájt állandóan Lipót Vilmos főherceg mellett kellett tartózkodnia.⁸⁰ Tudjuk, hogy augusztusban az ő szorgalmazására rendeltek közel ezer vlachot Olmütz blokádjához.⁸¹ Megjegyzendő, hogy már ezt megelőzően is tudunk a svéd helyőrség és a vlachok közötti összecsapásokról.⁸² Azt további kutatásoknak kell tisztáznia, hogy az utóbbiak toborzott egységek tagjai voltak-e, vagy esetleg a tartomány keleti, hegyes határvidékének védelmére kötelezett délszláv fegyveresekről van szó, akiknek az elei még az előző évszázadban telepedtek le a térségben. Svasztics Rottal révén szerezhethet tudomást a későbbi nádor, Wesselényi Ferenc állítólagos sebesüléséről, aki közel négyszáz katonáját és a lóállomány nagy részét elveszítve októberben tért vissza Magyarországra.⁸³ A zalavári kapitány beszámolt arról is, hogy Zrínyi Miklóst még október közepe előtt a csehországi haddal Lipót Vilmoshoz vitték.⁸⁴

Svasztics István tudósításai egyértelművé teszik, hogy alakulata csak Szent Márton napjáig (november 11.) akart a táborban maradni, addig a harmadik havi zsoldot is kézhez kellett kapniuk. Esterházy Miklós nádor közbenjárását is kérte, hogy a blokádot irányító Ernst Graf von Traun a harmadik hónap leteltével bocsássa el őket a szolgálatból.⁸⁵ Az Udvari Haditanács viszont november 5-én éppen arra utasította a főstrázsamestert, hogy további egy hónapra bírja maradásra őket.⁸⁶ Ugyanezen a napon Svasztics Istvántól bekérték az alakulat névjegyzékét, hogy az alapján tudják eszközölni a negyedik havi illetmény kifizetését.⁸⁷ Időközben a hadihelyzet kedvezőtlenül változott, ami minden bizonnyal tovább erősítette a magyar végváriak távozási szándékát. November 2-án Lipót Vilmos főherceg – Ottavio Piccolomini ellenkezése dacára – Lipcse mellett, Breitenfeldnél szükségtelenül csatát vállalt és veszített a lényegesen kisebb haderővel felvonult Torstensonnal szemben.⁸⁸ A vereség köz-

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Svasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. MNL OL P 1314 No. 45 004.

⁷⁹ *Rottal János levelezése*, 13–18.

⁸⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 286. Exp. (1642) fol. 531–532.

⁸¹ Uo. fol. 593.

⁸² *Tagebuch des feindlichen Einfalls*, 331.

⁸³ „Írom kegyelmednek”, 125. Talán Wesselényi Ferenc egységére vonatkozó utalás: *Theatrum Europaeum*, 879.

⁸⁴ Svasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642.(!) október 14. MNL OL P 1314 No. 45 004.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 287. Reg. (1642) fol. 345.

⁸⁷ Svasztics-hoz mint „*commandanti Hungarorum Canisiensium apud Dominum Traun existentium*” intézték a kérést, ami annak bizonyítékául is szolgál, hogy a hadvezetés latin nyelven érintkezett vele. Uo. fol. 344.

⁸⁸ Guthrie: *The later Thirty Years War*, 113–122.

vetlen következményeként november 8-án Traun főstrázsamestert a blokádban szolgáló katonaság zömével Iglauba (Jihlava, CZ) rendelték, csak Wolf Ferdinand Fitsch ezredes maradt helyben kevés, jobbára beteg katonával.⁸⁹ Rövid idő múlva Traun jelezte a haditanácsnak, hogy a magyarok sem akarnak tovább a táborban maradni.⁹⁰ Ez az utolsó adat az Olmütz alatt szolgáló végvári század sorsáról. A katonaság minden bizonnyal év végéig hazatért, és vélhetően így tett a végvidékről kiállított két másik század is. Veszteségeikről nincs ismeretünk. A kompániákat irányító három tiszt azonban bizonyosan túlélte a vállalkozást, tekintve, hogy a későbbiekben is a Kanizsa ellen vetett végvidéken teljesítettek szolgálatot.

A cseh rendek 1618. évi tartományi felkelése rövid időn belül birodalmi, utóbb összeurópaivá terebélyesedett, a Habsburg- („Ausztriai”) ház legnagyobb erőpróbájának számító konfliktusa közepette nyilvánvalóan a Magyar Királyság sem maradhatott passzív szemlélője.⁹¹ A hazai historiográfia azonban máig alapvetően – mondhatni tradicionálisan – az Erdélyi Fejedelemség nézőpontjából mutatja be Magyarország háborús szerepvállalását.⁹² A cseh konföderációval, utóbb a protestáns hatalmakkal szövetségben a Habsburg-országágrészre törő Bethlen Gáborral (1613–1629) és I. Rákóczi Györggyel (1630–1648) szemben a magyar–horvát rendek alapvetően a dinasztia mellett foglaltak állást, ami időszakosan polgárháborús állapotokat teremtett, főként az ország felső-magyarországi régiójában.⁹³ A történetírásban súlytalan maradt az a tény, hogy a Magyar- és Horvátország területén toborzott, többnyire könnyűlovas alakulatok a Német-római Birodalom területén folyó küzdelemből is aktívan kivették részüket.⁹⁴ A császári (utóbb császári–birodalmi) haderőben, az 1635. évi prágai béke értelmében feloszlított Katolikus Liga hadaiban és a spanyol korona szolgálatában éves szinten harcoló fegyveresek számára vonatkozó hét–nyolcezer (!) fős becslést ma már egyáltalán nem tekintjük túlzónak.⁹⁵ A kora újkorban az oszmán berendezkedés miatt kényszerűen militarizálódott magyar (és horvát) társadalom kiapadhatatlannak tűnő katonakínálatából merített fegyveresek jellemzően ötszáz–ezer fős regimentekbe szerveződve vettek részt hosszabb-rövidebb ideig a harcokban. Sajnálatos módon ezekről az egységekről máig nem rendelkezünk átfogó és megbízható kimutatással, ami jelentősen hátráltatja a Magyar Királyság szerepvállalásának értékelését.⁹⁶

A Német-római Birodalom területén alkalmazott, kizárólag a végváriak közül verbuvált egységek pedig végképp kívül rekedtek a historikusok látómezején, holott – mint azt fentebb láthattuk – bejáratott gyakorlatról volt szó, és a fegyveresek száma sem volt elhanyagolható.

⁸⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 287. Reg. (1642) fol. 347.

⁹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 286. Exp. (1642) fol. 767.

⁹¹ Münkler: *Der Dreißigjährige Krieg*, i. m.; Wilson: *Europe's Tragedy*, i. m.

⁹² Újabbán lásd: *The Princes of Transylvania in the Thirty Years War*, i. m.; Tózsza-Rigó, *Brünn, 1645*, 32–49.

⁹³ Pálffy: *Ein vergessenes Territorium*, 75–94.

⁹⁴ Végh: *Zrínyi VII. Miklós részvétele*, 213–227.; Monostori: *Egy magyar arisztokrata*, 157–174.; Czigány: *Reform vagy kudarc*, 79–84.; Várkonyi: *Magyar katonák*, 149–151.; Ballagi: *Wallenstein horvát karabélyosai*, i. m. A Drávától délre toborzott egységekre és harcászatokra újabbán, áttekintő jelleggel lásd: Stanić: *Tko su bili ti „strašni Hrvati”*, i. m.; Weise: *Die Kaiserlichen Kroaten*, 107–115. Pontatlanságai ellenére máig alapvető Bauer: *Hrvati u tridesetogodišnjem ratu*, i. m., illetve Kukuljević: *Borba Hrvatah*, 1–47.

⁹⁵ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 85.; Zachar: *Ungarn in den Heeren der Habsburger*, 225–232.

⁹⁶ Máig megkerülhetetlen, de körültekintően használandó alapmű: Wrede: *Die Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*, 749–780. Újabbán, nagyrészt az előbbi kataszter adataira támaszkodva Czigány: *Reform vagy kudarc*, 80–81.

Alkalmazásukat azonban korlátok közé szorította az a körülmény, hogy nagyobb létszámú fegyveres kivonása a végvári hadrendből gyengíthette az oszmánellenes határvédelmet. A felső-magyarországi generalátus kötelékéből pedig – minden bizonnyal az Erdélyi Fejedelemség ellenséges magatartása miatt – a jelek szerint nem is állítottak ki fegyvereseket. A Kanizsa elleni végek katonáinak példája vélhetőleg általánosítható abban a tekintetben, hogy csak korlátozott időre, jellemzően három hónapig vállalták az otthonuktól távoli szolgálatot, de alkalmazásuknak a hadszíntér távolsága is bizonyosan gátat szabott. Bár nyilvánvalóan számos oka lehetett annak, hogy az alakulatok keretlétszámaikat végül nem sikerült feltölteni, vélelmezhető, hogy a végbeliek számára ez a fajta szolgálat kevésbé volt vonzó. Annak ellenére sem, hogy továbbra is az adott végvár helyőrségének tagjai maradtak. Harcászati állóképességük gyengesége – ami szorosan összefüggött a végvári katonaság moráljával –, felszereltség- és fegyverzetbeli hiányosságaiak ugyancsak korlátozó tényezőt jelentettek. A mustrabiztos hosszasan idézett jelentése felhívja a figyelmet arra a körülményre is, hogy máig nem rendelkezünk átfogó képpel a végvári katonaság fegyverellátottságáról. Emiatt pedig jelenleg nem látunk rá arra a folyamatra sem, aminek során a 17. század középső harmadától kezdve a kézi lőfegyverek mindinkább háttérbe szorították a lovasságnál korábban uralkodó kopja használatát.

Elvitathatatlanok voltak viszont az udvari döntéshozók szempontjából a végvári alakulatok alkalmazásának – főként anyagi természetű – előnyei. Tábori zsoldjuk ugyanis jóval elmaradt a „hagyományos” módon toborzott ezredek katonáinak havi illetményétől, amit egy hópénzüik kiutalása sem kompenzált, tekintve, hogy azt utólag, a következő zsoldfizetés alkalmával levonták járandóságukból. A zalai végváriakból kiállított századok esetében nem történik említés a rendszerint több talléros toborzópénzről sem. (Az elviekben mindenki előtt nyitott regimentek katonáinak ebből az előlegként kapott pénzből kellett a kijelölt mustrahelyre utazniuk, illetve alakulatuk szemléjéig magukat fenntartaniuk.) Nem mellékes szempont az sem, hogy a külhoni szolgálatuk mégoly szerény ellenértéke – az esetlegesen a harctéren nyert javakkal együtt – jelentősen hozzájárulhatott a végvári katonaság nélkülözéseinek enyhítéséhez, lehetővé téve, hogy kitartsanak végvidéki szolgálati helyükön. Az előnyök közé sorolandó az is, hogy – állományban lévő fegyveresekről lévén szó – a végváriak elvben könnyebben mobilizálhatók voltak a konvencionális módon felállítandó alakulatoknál, még ha a Kanizsa elleni végvidék példája ennek némileg ellentmondani látszik is. Esettanulmányunk az utóbbi generalátus állományából kiállított századok vizsgálatával kívánt hozzájárulni a végvári katonaság eleddig szinte ismeretlen külhoni háborús szerepvállalásának megismeréséhez. Ugyanakkor továbbra is megválaszolatlan a lényegi kérdés, hogy a végbeliek milyen arányban és megfontolásból vállaltak szolgálatot a „magyar” és „horvát” regimentek kötelékében.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- MNL OL P 1314 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
- ÖStA FHKA HFU Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn
- ÖStA KA HKR Prot. Exp. / Reg. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Protokollbücher des Hofkriegsrates, Expedit Registratur

Nyomtatott források

- Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia. Tomus VI. Der große Kampf um die Vormacht in Europa. Die Rolle Schwedens und Frankreichs. Quellen zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges 1635–1643.* Hg. Janaček, Josef – Čechova, Gabriela – Koči, Josef. Praha: Academia, 1979.
- Esterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka (1640 december – 1643 március). Szerk.: Hajnal István. Budapest: Esterházy Pál herceg kiadása, 1930.
- „Írom Kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Feltárta, szerkesztette és közreadja Tusor Péter. (Collectanea studiorum et textum Vol. 1.) Budapest: MTA–PPKE 'Lendület' Egházttörténeti Kutatócsoport, 2015.
- Jedlicska Pál: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai.* Budapest: Stephaneum Nyomda R. T., 1910.
- Keglevich Péter naplója. Közli Deák Farkas. *Magyar Történelmi Tár.* Új folyam. 1. (1867) 238–249.
- Monostori Tibor: *Egy magyar arisztokrata Spanyol Németalföldön a Flandriai hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződötése 1637-ben.* Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények, 17. évf. (2019) 157–174.
- Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencel. Közreadja Barta M. János. Budapest: MTA BTK, 2017.
- Tagebuch des feindlichen Einfalls der Schweden in das Markgrathum Mähren während ihres Aufenthaltes in der Stadt Olmütz, 1640–1650, geführt von dem Olmützer Stadtschreiber und Notar Magister Friedrich Flade.* Archiv für Österreichische Geschichte, Bd. 65. (1884) 307–485.
- Theatri Europaei. Vierter Theil/Das ist glaubwürdige Beschreibung Denckwürdiger Geschichten die sich in Europa (...) seithero Anno 1638 biß Anno 1643 exclusivè begeben haben./* Beschrieben durch J. P. A. Dritter Druck. Frankfurt am Main, Johann Görlin, 1692.

Szakirodalom

- Ballagi Aladár: *Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626.* Budapest: Franklin-Társulat, 1882.
- Bauer, Ernest: *Hrvati u tridesetgodisnjem ratu.* Zagreb: Matica Hrvatska, 1941.
- Broucek, Peter: *Erzherzog Leopold Wilhelm und der Oberbefehl über das Kaiserliche Heer im Jahre 1645.* In: Aus drei Jahrhunderten. Beiträge zur österreichischen Heeres- und Kriegsgeschichte von 1645–1945. (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums 4.) Wien: 1969. 7–38.
- Carl, Horst: „Bella gerant alii”? *Die österreichischen Habsburger als Kriegsherren.* In: Katrin Keller – Martin Scheutz (Hg.): *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg.* Wien: Böhlau Verlag, 2020. 129–141.
- Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) Budapest: Balassi Kiadó, 2004.
- Dudík, Beda: *Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650.* Wien: Carl Gerold's Sohn, 1879.
- Guthrie, William P.: *The later Thirty Years War. From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia.* (Contributions in Military Studies, Number 222.) Westport, Connecticut–London: Greenwood Press, 2003.
- Kukuljević, Ivan: *Borba Hrvatah u tridesetljetnom ratu.* Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. Knjiga XII. (1875) 1–47.
- Münkler, Herfried: *Der Dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma 1618–1648.* Berlin: Rowohlt, 2018.
- Oross András: *A magyarországi végvidéki katonaság járandóságai a 17. század közepén.* Századok, 152. évf. (2018) 5. sz. 1077–1094.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században.* (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). *Történelmi Szemle*, 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy Géza: *Ein vergessenes Territorium des Dreißigjährigen Krieges? Die Länder der ungarischen Krone im großen Krieg Europas: Forschungsresultate und -desiderata.* In: Katrin Keller – Marton

- Scheutz (Hg.): *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg*. Wien: Böhlau Verlag, 2020. 75–94.
- The Princes of Transylvania in the Thirty Years War*. Ed. Gábor Kármán. Paderborn, Brill–Schöningh, 2023.
- Stanić, Damir: *Tko su bili ti „strašni Hrvati”/Who were those terrible Croats?* Katalog izložbe. Štrigova: Hrvatski državni arhiv–Državni arhiv za Mađimurje, 2018.
- Tózsá-Rigó Attila: *Brünn, 1645. Egy ostromlott város a harmincéves háború idején*. Gesta, 19. évf. (2022) 32–49. <https://doi.org/10.1353/col.2022.0054>
- Várkonyi Gábor: *Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein*. Hadtörténelmi Közlemények, 105. évf. (1992) 2. sz. 149–151.
- Végh Ferenc: *Zrínyi (VII) Miklós, a határvédelem szervezője*. In: Bódvai András (szerk.): *Zrínyi Miklós emlékkönyv*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2022. 56–84.
- Végh Ferenc: *Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644)*. Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve, 4. évf. (2021) 213–227. <https://doi.org/10.15170/PONTES.2021.04.01.10>
- Végh Ferenc: *Egerszeg végvár és város a 17. században*. (Zalaegerszegi Füzetek 10.) Zalaegerszeg: Milcentenáriumi Közalapítvány, 2010.
- Weise, Michael: *Die Kaiserlichen Kroaten im Dreißigjährigen Krieg*. In: Rebitsch, Robert – Höbelt, Lothar – Schmidl, Erwin A. (Hg.): *Vor 400 Jahren. Der Dreißigjährige Krieg*. (Innsbrucker Historische Studien 32.) Innsbruck: Iniversität Innsbruck, 2019. 107–115.
- Wilson, Peter H.: *Europe’s Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. London: Penguin Books, 2010.
- Wrede, Alphon von: *Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. Band III/2. Wien: Verlag von L. W. Seidel und Sohn, 1901.
- Zachar József: *Ungarn in den Heeren der Habsburger zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges*. In: Jan Vilim et al. (Eds.): *Bellum Tricennale. The Thirty Years War. XXIIIrd Colloquium of the International Commission of Military History Prague 24–29 August 1997*. Prague: Historical Institute of the Army of Czech Republic, 1997. 225–232.

FERENC VÉGH

From Kanizsa to Olmütz. Units From the Hungarian Military Frontier on the Imperial Theatres of the Thirty Years’ War (1642)

The incursion of the Swedish army into Moravia in 1642 caught the Habsburg leadership by surprise, and they did everything they could to bolster the numbers of their fighting forces, including the deployment of irregulars recruited from Hungary and Croatia. Until now it hasn’t been common knowledge that by the advice of palatine Miklós Esterházy a thousand soldiers were transferred from the frontier regions of Lower Hungary, Győr and Kanizsa to the imperial theatre. From the region of Kanizsa 219 soldiers accepted foreign deployment for a three month period. It is exceptionally lucky that the whole list of the group’s members remained, and the broader context and circumstances of the foundation of this unit could also be reconstructed fairly well. One company of this contingent participated in the blockade of Olmütz (Olomouc, CZ), a city seized by Swedish forces in the early summer. Interestingly István Svatics, the captain of the Zala castle, who led the group recruited from the forts near Kanizsa, wrote two field reports about the deployment in Hungarian that can still be read today, giving us information about the unit’s involvement in the war. From these reports we can learn so far unknown details about the blockade fights in Olmütz, specifically about the involvement of the Hungarian units, as well as the characteristics and tasks of these groups.

ILLÉS IMRE ÁRON
SZTE BTK Ókortörténeti Tanszék

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 86–99.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2023.4.86-99
www.aetas.hu

A városi követségek helyi szabályozása a Római Birodalomban*

Ha a római követségekre (*legatio, presbeia*) gondolunk, elsősorban a rómaiak és a velük kapcsolatban álló népek, államok, királyok között eljáró követek (*legatus, presbys*) és így az ókori nemzetközi diplomácia juthat eszünkbe, amelynek természetesen igen jelentős szakirodalma van.¹ Ugyanakkor a birodalom működése szempontjából nehezen túlbecsülhető a birodalmon belül² követségek jelentősége,³ ugyanis a különböző városok, tartományok is követségek révén⁴ tartották a kapcsolatot a császárral,⁵ a helytartóval,⁶ esetleg magánszemélyekkel,⁷ adott esetben más városokkal,⁸ és így fejezték ki hálájukat, jókívánságaikat vagy éppen részvétüket, illetve próbálták elintézni ügyes-bajos dolgaikat. A rómaiak nagy jelen-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Magyarul lásd: Takács: *A római diplomácia*, i. m., benne a vonatkozó legfontosabb irodalommal.

² Torregaray Pagola: *Legationes civicas*, 310.: „*diplomática interior*”.

³ Újabb összefoglalások a témához: Rodríguez Neila: *Las legationes de las ciudades*, i. m.; Torrent: *Legati municipales*, i. m.; Castro-Camero: *Ordo decurionum*, i. m.; Torregaray Pagola: *Legationes civicas*, i. m. A *lex Troesmensium* mérvadó kiadása kommentárral: Eck: *Die lex Troesmensium*. A témával kapcsolatos standard összefoglalások többsége még a követküldések részletes szabályozását tartalmazó *lex Irnitana* 1981-es felfedezése és 1986-os publikálása előtt jelent meg, lásd például: Abbott–Johnson: *Municipal Administration*, i. m.; Liebenam: *Städteverwaltung*, i. m.; Langhammer: *Die rechtliche und soziale Stellung*, i. m. A *lex Irnitana* egyes helyeihez – a fentiekén kívül – alapvető még: d’Ors: *La ley flavia municipal (texto y comentario)*, de különösen González Fernández: *The Lex Irnitana* kommentárja.

⁴ Természetesen levelet is küldhettek, tényleges követek nélkül is, vö. Plin. *Ep.* 10.43–44.

⁵ A követekkel hagyományosan a *senatus* tartotta a kapcsolatot (a *locus classicus* Pol. 6.13, ehhez lásd: Walbank: *A Historical Commentary*, 678skk.), a császárkorban azonban ez egyre nagyobb mértékben átkerült a császárhoz, különösen a Iulius-Claudius dinasztia uralkodását követően (Talbert: *The Senate of Imperial Rome*, 411–425.). A császárhoz küldött követségekkel kapcsolatban alapvető szakirodalom: Millar: *The Emperor*, különösen 375skk. Mind Talbert, mind Millar munkájában rengeteg példa található a konkrét követségekről és tárgyalandó ügyekről.

⁶ Forrásainkban a helytartókhöz küldött követségek alulreprezentáltak a császárhoz küldöttekhez képest, ennek ellenére valószínű, hogy a helytartókhöz jóval gyakrabban küldtek követségeket. Mivel azonban ezek szinte rutinszerűek voltak, és kevésbé jelentős ügyeket érintettek, érthetően jóval kisebb arányban említik meg őket. Ha egy követ a császárnál és a helytartónál is járt, a sírfeliratán vagy egy esetleges hálaadó feliraton inkább az előbbit emelhetnék ki, lásd: Eck: *Diplomacy*, i. m.

⁷ A magánszemélyeknek leginkább a város *patronus*aként volt komoly jelentőségük, és velük is követségek révén tartották a kapcsolatot. Erről újabban lásd: Nicols: *Civic Patronage*, i. m.; vö. *Irn.* 61.

⁸ Városok közötti ügyek egyik példáját lásd: Burton: *The Resolution of Territorial disputes*, i. m. Ezeket az ügyeket többnyire a helytartó bevonásával oldották meg, így nemcsak egymáshoz, hanem a helytartóhoz és olykor a császárhoz is küldtek követeket.

tőséget tulajdonítottak ezeknek a követségeknek, amit jól jelez, hogy még a csak töredékesen fennmaradt városi törvényekben is rendszeresen szerepel ez a téma (*Irn.* 44/F-47/I; *Urs.* 92.; *Troesm.* 11; *TH* 142-156); a Digestában (50.7: *De legationibus*), a Codexekben (Cod. 10.65: *De legationibus*; *CTh.* 12.12: *De legatis et decretis legationum*) pedig külön címmel rendelkezik, és az irodalmi forrásokban is gyakran megjelenik,⁹ nem beszélve a számos, főként a birodalom keleti feléből származó feliratról.¹⁰

Az eddigiekből is jól látszik, hogy a téma rendkívül kiterjedt. A követségekkel kapcsolatban vizsgálhatjuk, hogy pontosan milyen ügyekben fordultak az uralkodóhoz;¹¹ kiket, hogyan és milyen célból kértek fel a közösség *patronusának*;¹² milyen gyakran küldtek követséget a városok, vagy éppen mennyire lehetett terhes a számos követség fogadása az uralkodónak;¹³ hogyan változott a kapcsolattartás az egyes *provinciák* és a különböző uralkodók között;¹⁴ hány fős volt egy követség;¹⁵ milyen különbségek lehettek a birodalom keleti és nyugati része között;¹⁶ hogyan utaztak a követek, meddig tartott egy ilyen út¹⁷ stb. A jelen tanulmányban csupán e követségek helyi szintű szabályozásának bemutatására szorítkozom, elsősorban a fent már jelzett városi törvények és a későbbi római jogforrások alapján. A forrásadottságoknak megfelelően az alább vázolt összefoglalás elsősorban a *principatus* idejére és a birodalom nyugati felére érvényes, de az egyes megállapítások többsége nagy vonalakban érvényes lehet a keleti területekre is. Bevezetőként még ki kell emelni, hogy a különböző (jog)forrásokban felmerülő ellentmondások gyakran többféleképpen is magyarázhatók, és általában nem dönthető el, hogy melyik magyarázat a helyes: tudniillik ha például egy Flavius-kori hispaniai városi törvény rendelkezése ellentmondásban van egy 3. századi jogtudós (például Ulpianus) véleményével vagy egy görög felirattal, nem tudhatjuk, hogy a különbség a térbeli vagy az időbeli távolsággal, esetleg mindkettővel magyarázható-e. Bonyolítja a kérdést az is, hogy például a követek kiválasztásával kapcsolatban mind a városi törvények, mind a *Digesta* szükség esetén lehetővé tette a főszabálytól való eltérést, így ha egy feliraton

⁹ Általában Plinius levelezésére szokás utalni, amelyet helytartóként Traianus császárral folytatott a tartomány igazgatásával kapcsolatos kérdésekről, illetve Philónnak a Caligulanál járt követségről írt kis munkájára, de számos beszámolót olvashatunk a tartományi/városi követségekről Iosephus Flavius és Livius munkájában, Cicero beszédeiben (például Verres ellen) stb., továbbá Menandros Rhetor is külön fejezeteket (422 és 423) szentelt a császárhoz érkező városi követségeknek.

¹⁰ A városi, illetve tartományi követségekkel kapcsolatban forrásaink eloszlása rendkívül egyenetlen, a városi törvények rendelkezései a birodalom nyugati részére vonatkoznak, míg a konkrét követségekről tanúskodó feliratok döntő többségükben a keleti, görög területekről származnak. Ez a különbség valószínűleg nem az eltérő követküldési gyakorlatnak, hanem az eltérő íráshordozónak és így a fennmaradás torzításának, valamint a követségek némileg eltérő státuszának köszönhető. Vö. Eck: *Diplomacy*, 196–202.

¹¹ Millar: *The Emperor*, 375skk., *passim*.

¹² Nicols: *Civic Patronage*, i. m.; *Irn.* 61.

¹³ Dio 52.30.9-10 (a helytartó szűrje meg a követségeket, csak a valóban a császár beavatkozását igénylő ügyeket továbbítja); 55.33.5 és 56.25.7 (Augustus öregkorában már nem volt képes az összes követséget fogadni, így ezt a feladatot három consulviselt emberre bízta); Plin. *Pan.* 79.7 is követségek tömegéről (*legationum turba*) beszél Traianusszal kapcsolatban, míg Dio 68.24.1-2 szerint, amikor Traianus Antiochiában tartózkodott, akkor az ottani földrendés a birodalom összes népét sújtotta, mert mindenholnan érkeztek követek a városba a császárhoz.

¹⁴ Hispániáról lásd: Torregaray Pagola: *Legationes civicas*, i. m.

¹⁵ Souris: *The Size of the Provincial Embassies*, i. m.

¹⁶ Eck: *Diplomacy*, 196–202.

¹⁷ A témához általában lásd: Kolb: *Transport und Nachrichtentransfer*, i. m.

a főszabálynak ellentmondó adatot találunk, az nem feltétlenül azt bizonyítja, hogy a felirat készítésének idején vagy helyén az általános szabályok valóban eltérőek lettek volna.¹⁸

A városi főtisztviselőnek, a *duumvir iure dicundónak* kellett a városi tanács (*ordo decurionum*) elé terjeszteni egy követség ügyét, azaz, hogy hány követet, milyen ügyben és hova kell küldeni, illetve, hogy a követeknek mikor kell elindulniuk. Erről azután a *decuriók* egyszerű többséggel döntöttek (*Irn.* 45/G, *Urs.* 92, *Troes.* 11). A *lex Troesmensium* 11-ben szerepel olyan kitétel is, hogy a követeket vagy *procuratoraikat* az indulás előtt¹⁹ négy nappal értesíteni kellett otthonukban vagy egy gyűlésen. Mivel csak a *decuriók* lehettek követek, az érintett *decurio* nagy valószínűséggel részt vett a tanács ülésén.

Helyi szinten a követségekkel kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés, ami a városi törvényekben és a késő római kodifikációban is részletesen szerepel, az, hogy ki legyen a követ, illetve kinek van mentessége a követi feladat ellátása alól. A követi feladatot forrásainkban *legatio* vagy *munus legationis* kifejezésekkel illették, az utóbbi alapján pedig egyértelmű, hogy a követ nem volt tisztségviselő (*magistratus*), amit tovább erősít, hogy *ad hoc* nevezték ki, illetve nem éves időtartamra. A *munusok* (~közfeladatok, közkötelezettségek) a városok teljes jogú polgárait (*municipes*), az életvitelszerűen ott élő betelepülteket (*incola*) vagy adott esetben a városban ingatlant birtoklókat terhelték – az utóbbiak esetében még akkor is, ha sem polgárok nem voltak, sem életvitelszerűen nem éltek ott. A *munusok* vagy csak anyagi teherrel jártak, vagy személyesen kellett őket ellátni, vagy pedig vegyesek voltak, azaz egyben személyes ügyintézés és költséget is jelentettek,²⁰ és ezeket a közfeladatokat minden érintett köteles volt ellátni – kivéve, ha mentességgel rendelkezett.²¹ A törvényszövegekből úgy tűnik, hogy a követségek teljesítése kapcsán a fent említett csoportoknak is csak kisebb része jöhetett szóba: a *decuriók*, azaz a városi tanács tagjai. A *lex Irnitana* (*Irn.* 44/F) ugyanis világosan előírta, hogy a *duumvir*nek három *decuriába* kell szerveznie a hatvanévesnél fiatalabb *decuriákat*, majd a *decuriák* és a *decuriákba* beosztott *decuriók* között is sorsolással kell kialakítani egy sorrendet,²² a *decuriákat* pedig ebben a sorrendben kell követségbe

¹⁸ Vö. Rodríguez Neila: *Las legationes de las ciudades*, i. m

¹⁹ Eck: *Die lex Troesmensium* 581. és 586. szerint a döntést követő négy napon belül kell értesíteni őket, ezzel az értelmezéssel szemben lásd: Illés: *Some Notes*, 228.

²⁰ A *legatio* alapesetben személyes közfeladat, mivel a követek útiköltséget (*viaticum*) kapnak (vö. *Arc. Char. Dig.* 50.4.18.12). Ha azonban valaki a költségeket is magára vállalja, akkor vegyes közfeladatot lát el.

²¹ A *munusok* rendszeréhez lásd: *Arc. Char. Dig.* 50.4.18. A szakirodalomból lásd: Neesen: *Die Entwicklung der Leistungen und Ämter*, i. m. Magyarul: Pólay: *A római polgárokat terhelő közszolgáltatások rendje*, i. m. Újabbán: Kelemen: *Az igazgatás szolgálata, passim*. A mentességekről általában lásd: *Dig.* 50.6.

²² Nem teljesen világos ennek a sorsolásnak a menete. D’Ors és Torrent felveti annak a lehetőségét, hogy *ad hoc* jelleggel sorsoltak, azaz amikor felmerült, hogy követeket kell küldeni, akkor sorsoltak a *decuriák*, illetve a bennük lévő *decuriók* között (d’Ors: *La ley flavia municipal (texto y Commentario)*, 121–122.; Torrent: *Legati municipales*, 100–101.). Ez a lehetőség véleményem szerint kizárható, mert az *Irn.* 44/F fogalmazása egyértelmű: nem azt mondja, hogy sorsolják ki, hogy ki menjen követségbe (d’Ors és Torrent értelmezése ugyanis ezt jelentené), hanem azt, hogy sorsolják ki, hogy milyen sorrendben (*quo ordine*) lássák el a követi feladatokat a *decuriák* és a *decuriók*. Ennek megfelelően a legvalószínűbb lehetőség az, hogy először kisorsolták, hogy a *decuriák* milyen sorrendben kövessék egymást, majd pedig azt, hogy az ezekben a *decuriákban* lévő *decuriók* milyen sorrendben lássák el a feladatokat. Ugyanígy hibás az a kísérletük, hogy kapcsolatot találjanak a három *decuria* és Vespasianus rendelete között, amely három főben maximalizálta a követségek létszámát (*Marci. Dig.* 50.7.5.6), tudniillik azt feltételezik, hogy egy-egy követet sorsoltak volna ki a három *decuriából*. Vespasianus rendelete ugyanis legfeljebb három, nem pedig pontosan három követről beszél. Ráadásul tudjuk, hogy

küldeni. A sorrend alapján történő követküldés szerepel a *lex Irnitana* következő *caputjában* is (*Irn.* 45/G). Ezek szerint pedig csak a városi tanács tagjai lehettek követek.²³ A fentiekből az is kiderül, hogy alapesetben a követ személyéről nem döntöttek – mivel ez a sorrend alapján eleve adott volt –, csak a követség létszámáról.

A *decuriákba* szervezés elveit nem ismerjük pontosan, a *quam maxime aequaliter* (~ a lehető legméltányosabban/legegyenlőbben) kitételt önmagában nehéz értelmezni,²⁴ utalhat vagyona, létszámra, társadalmi státuszra, életkorra stb. A *lex Irnitana* a leendő bírók kijelölése kapcsán is a bírók három *decuriába* osztásáról beszél, a szövegben pedig itt a *quam aequalis summae* kitétel szerepel (*Irn.* 86). A kutatók egy része ezt a latin *summa* kifejezés különböző jelentéseinek²⁵ megfelelően a következőképpen próbálta értelmezni: *in gleicher Zahl*,²⁶ *et qu'en nombre égal si possible*;²⁷ *de aproximadamente la misma fortuna*;²⁸ míg a többiek – helyesen – általánosabb fordítást adtak: *de la mayor igualdad posible*,²⁹ *as equally as possible*,³⁰ *il più possibile omogenee*.³¹ Joseph Georg Wolf és a *L'Année Épigraphique*-ban szereplő fordítás tehát konkrétan a létszámra gondol, Alvaro d'Ors (és Javier d'Ors) pedig a vagyona,³² és ez utóbbi értelmezést fogadja el Rodríguez Neila is,³³ amikor a bírók vagyoni alapon történő beosztásának megfelelően értelmezi a követi *decuriákat* is (*censeo económico*) – meghagyva azt a lehetőséget is, hogy vagy a rangsorrend számított (ahogyan arra Marci. *Dig.* 50.7.5.5a utal), vagy esetleg egyszerű sorsolással (*por simple sorteo*) döntöttek a sorrendről. Ez utóbbi véleményem szerint egyértelműen kizárható, mert ha sorsolásról lenne szó, azt írná a szöveg – mint a *decuriák* és a *decuriók* esetében –, hogy *sortitionem facito*. Ezzel szemben a *decuriákba* osztásnál következetesen a *distribuere/distributio* különböző alakjai szerepelnek. A tisztán vagyoni alapú beosztás sem prob-

a bírókat is három *decuriába* osztották (*Irn.* 86., González Fernández: *The Lex Irnitana*, 211. szerint a három bírói *decuriának* volt szerepe abban, hogy éppen három követi *decuria* lett), így a vespasianusi rendelet hármasszáma és a *decuriák* száma közötti egyezés valószínűleg csak a véletlen műve. Souris listája is világosan mutatja, hogy nem lett három fő a standard követi létszám Vespasianus uralkodása után (Souris: *The Size of the Provincial Embassies*, 241–244.).

²³ Nem tudjuk, mennyire volt ez általános szabály. Az *Urs.* 92-ben nem szerepel, a *Troes.*-ben pedig ez a rész nem maradt fenn. Mindenesetre az, hogy a követi *munus* leszűkítették a *decuriókra*, teljesen logikus, a *decuriók* képezték ugyanis a helyi elitet (Alföldy: *Római társadalomtörténet*, 126–127.), ezáltal egy *decurio* már önmagában is némi rangot, presztízst adott a követségnek. Ugyanakkor az, hogy például a vízvezeték építését egy *decurio* vagy egy egyszerű polgár felügyelte, nem volt releváns.

²⁴ Wolf: *Die Lex Irnitana*, 69.: „möglichst gleichmässig”; d'Ors: *La ley flavia municipal (texto y comentario)*, 121: „a poder ser de igual número”; d'Ors: *La ley flavia municipal (traducción)* 546. és d'Ors – d'Ors: *Lex Irnitana (Texto bilingüe)*, 32.: „lo más igualadas que sea posible”; González Fernández: *Epigrafía Jurídica*, 67.: „lo más equitativamente posible”; Crawford in González Fernández: *The Lex Irnitana*, 186.: „as equally as possible”; Lamberti: *"Tabulae Irnitanae"*, 295.: „il più equamente possibile”; AE 1986, nr. 333: 119–120: „le plus équitablement possible”.

²⁵ Heumann – Seckel: *Handlexikon*, 568. (s.v. *summa*): „Summe, Menge Geldes oder anderer Sachen”; OLD 1867 (s.v. *summa*): „total number or amount, amount of money”.

²⁶ Wolf: *Die Lex Irnitana*, 125.

²⁷ AE 1986, nr. 333: 135.

²⁸ D'Ors: *La ley flavia municipal (traducción)*, 565.; d'Ors – d'Ors: *Lex Irnitana*, 72.

²⁹ González Fernández: *Epigrafía Jurídica*, 79.

³⁰ Crawford in González Fernández: *The Lex Irnitana*, 196.

³¹ Lamberti: *"Tabulae Irnitanae"*, 355.

³² D'Ors: *La ley flavia municipal (texto y comentario)*, 121. pedig szintén a létszámra az *Irn.* 44/F-ben.

³³ Rodríguez Neila: *Las legationes de las ciudades*, 244.

lémamentes, mivel a *summa* ugyan alapvetően pénzüsszeget jelent, de vagyont nem. Ennél is fontosabb, hogy a *lex Irnitana* szövege (*Irn.* 86), amelyre a *summa* miatt ez az értelmezés alapul, egyértelműen romlott, az *aequalis summae* helyett *aequalissimet* kell olvasnunk,³⁴ ami a *maxime aequaliter* szinonimája, így valójában nem utal konkrétan sem létszámra, sem vagyontra.³⁵ Azaz a vagy csak a vagyon, vagy csak a létszám alapján történő homogén beosztás nem igazolható, mindemellett az *aequalis*ban mindkettő benne lehet, és a vizsgált helyen feltehetően bővebb is a jelentése: a *duumvir* a lehető legegyszerűsebben ossza be a *decuri*ókat a *decuri*ákba minden tekintetben (életkor, vagyon, státusz stb.). Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy a *decuri*ákba osztást követő sorsolás miatt ennek túl nagy jelentősége nem volt, a sorrend úgyszólván véletlenszerűen alakult ki, így a *decuri*ák tagságának szándékos manipulálása is értelmetlen lett volna a *duumvir* részéről, hiszen a sorsolás miatt úgysem tudta befolyásolni, hogy melyik *decuria* kerüljön előre vagy hátra a sorrendben. A homogén beosztásnak mindenesetre alkalmanként lehetett jelentősége: ha például életkor szerinti beosztás lett volna, akkor az idősebbek *decuri*ájában gondot okozott volna, hogy aki a két beosztás között³⁶ betöltötte a hatvanadik életévét, az kiesett a rendszérből, így idővel aránytalanul kevesebben maradtak volna az idősek *decuri*ájában. Ha a létszámot tekintve lett volna aránytalan a beosztás, akkor pedig azok jártak volna rosszul vagy éppen jól, akik a kisebb létszámú *decuri*ában voltak, ha az ő *decuri*ájukat sorsolták volna ki először, akkor szinte biztos, hogy rájuk került volna a sor, ha viszont utolsóként, akkor a másik két nagyobb létszámú *decuria* miatt kisebb eséllyel lettek volna követekek.³⁷

A városi törvények alapján tehát végső soron egy sorsoláson alapuló sorrend határozta meg a követségbe küldendő *decuri*ók pontos személyét, azaz főszabály szerint a *decuri*óknak csak arról kellett döntenünk, hogy hány követet akarnak küldeni, a követekek személyét az előzetesen kisorsolt lista már meghatározta. Van azonban adatunk másfajta rendszerre is: egy Marcianus hely (*Marci. Dig.* 50.7.5-5) szerint a *decuri*ók rangsorrendje – esetleg a tanácsba kerülésük időrendje, de semmiképpen sem sorsolás³⁸ – határozta meg a sorrendet. A két rendszer (sorsolás és rangsorrend) kölcsönösen kizárja egymást. Mivel Marcianus a 3. században alkotott, elképzelhető, hogy ez időbeli változás: a *principatus* idején még sorsolással határozták meg a sorrendet, a 3. században pedig már a tanács eleve meghatározott sorrendjét használták. De az is lehet, hogy a különbség területi, azaz abban a városban, amelyről

³⁴ A helyesírási variánsokhoz a törvények szövegében lásd: d'Ors: *Algunas consideraciones sobre „variantes” y errores*, különösen 787. (-imus/-umus felsőfok végződés).

³⁵ A *summa* egyébként is inkább pénzüsszeget jelentene, nem pedig teljes vagyont. Vö. fent, illetve *summa honoraria*, az utóbbihoz lásd: Duncan-Jones: *The Economy of the Roman Empire*, 82skk, 147skk. Ráadásul a 86. *caput*ban az „eosque quam aequalis summae in decurias tres distribuito” nyelvtanilag is problémát rejt (mit keres benne a *quam*?), az *aequalissime/aequalissime* javításhoz pedig tökéletes párhuzamot ad a 44/F *caput* szövege: „decuriones conscriptosue [...] quam maxime aequaliter in tres decurias distribuito”. Érdekes módon ezt a javítást a kiadók nem jelzik, még ha a kommentár vagy a fordítás alapján egyértelműen így is értelmezik.

³⁶ Az *Irn.* 44/F szövegéből egyértelmű, hogy nem volt minden évben új beosztás. Vö. az *Irn.* 49/K, 76, 78, 86 *caput*ok elejével, ahol valóban évente ismétlődő eseményekről van szó.

³⁷ Természetesen ez függ attól is, hogy milyen időközönként kellett elvégezni a *decuri*ába osztásokat, ha addig nem volt új beosztás, amíg végig nem mentek a teljes névsoron, akkor szintén nem volt értelme a manipulációnak, mert mindenki sorra került.

³⁸ A *decuri*ók rangsorrendjének megállapításához lásd: Ulp. *Dig.* 50.3.1. Konkrét *decuri*ólistához lásd: Canisium és Thamugadi *album*át (ILS 6121 és 6122).

Marcianus írt, nem a városi törvényekből ismert rendszert alkalmazták.³⁹

A követi *decuriába* történő beosztás – és a mentesség – felső életkori határa hatvan év volt. Ennek megtalálhatók a maga párhuzamai,⁴⁰ de magasabb életkori határral is találkozunk.⁴¹ A többihez képest alacsonyabb felső korhatárt valószínűleg az ókori utazás megterhelő volta indokolja, azaz nem volt mindegy, hogy egy idősebb emberre egy olyan feladatot bízunk, amelyet a saját városában kellett elvégeznie, vagy olyat, amely adott esetben több hetes–hónapos utazással járt. Alsó korhatárról nem értesülünk, mivel azonban *decuriókról* volt szó, feltehetően az ő általános alsó korhatáruk volt a követek alsó korhatára is.⁴²

Alapesetben tehát az(oka)t a *decurió(ka)*t kellett követségbe küldeni, ak(ik) éppen az előre megállapított sorrendben következett/következtek, azaz nem a követ személyéről döntöttek, csak a követség létszámáról. Speciális esetekben ettől a sorrendtől el lehetett térni: Hadrianus egy rendelete szerint (Marci. *Dig.* 50.7.5.5), ha alacsonyabb rangúak jöttek volna a sorban, de magasabb rangúakra volt szükség, akkor nem kellett betartani a sorrendet, azaz például egy a császárhoz intézett reprezentatív követség esetén értelemszerűen a város legelőkelőbb, legtekintélyesebb polgárait vagy a legjobb szónokokat küldhették. Ezen felül a *lex Troesmensium* 11 rendelkezett arról, hogy a sürgős ügyben önként jelentkező követ esetében nem kellett betartani az értesítésre vonatkozó határidőket. Ez pedig implicit módon igazolja, hogy ebben az esetben sem kellett a sorrendet betartani, különben nem lett volna értelme az önként jelentkezésnek. Az általános szabályok egységes volta mellett ezek a rendhagyó esetek is indokolhatják a feliratokon megjelenő esetleges anomáliákat.⁴³

A törvények felsorolnak olyan személyeket is, akiket nem lehetett követségbe küldeni: 1. akik a folyó vagy a megelőző évben⁴⁴ tisztségviselők voltak, és még nem számoltak el a hivatalukkal; 2. akik nem tisztségviselőként ugyan, de közpénzeket kezeltek, közügyeket intéztek, és még nem számoltak el a tevékenységükkel, vagy nem fizették vissza a náluk maradt összeget⁴⁵ (*Irn.* 45/G; *Troes.* 11). Ennek a rendelkezésnek az volt a célja, hogy az akár több

³⁹ A *Digesta* és a *Codexek* rendelkezéseit gyakran – jobb híján – általános elveknek tekintjük, de fontos megjegyezni, hogy egy jogtudósnak jogi szakvéleménye/válasza kiadásakor figyelembe kellett vennie a helyi adottságokat. Jó példa erre Pap. *Dig.* 50.5.8, amely egy eredetileg csak Asia provinciára vonatkozó rendelkezést említ, amelyet csak később terjesztettek ki az egész birodalomra. Vagy Ulp. *Dig.* 50.15.3pr., amely az adózással kapcsolatban kifejezetten a Syria provinciában alkalmazott életkori határokról ír. A helyi különbségek alapja lehetett az egyes tartományok – az idő előre haladtával mindinkább egységesülő – saját *lex provinciae*-ja és helytartói *edictuma*.

⁴⁰ A városi építkezéseknél (*munitio*) is hatvan év volt a határ (*Irn.* 83.; *Urs.* 98), illetve még a köztársaság végén Varro a hatvan évet általában mint minden közösségi feladat (*publica negotia*) alóli mentesülés alsó korhatárát jelölte meg, *apud Nonius* 842 (Lindsay).

⁴¹ Hatvanöt év szerepel a bíraskodás esetében (*Irn.* 86/87), hetven év pedig általában mint a közfeladatok alóli mentesség (Ulp. *Dig.* 50.4.3.6, 12; 50.5.2.1; Call. *Dig.* 50.6.6.7), illetve konkrétan a gyámság és személyes közfeladatok alóli mentesség korhatára (Ulp. *Dig.* 50.6.4).

⁴² Értelemszerűen túl fiatalokat/tapasztalatlanokat nem volt érdemes követségbe küldeni. Az 54. *caputban* huszonöt év a tisztségviselésre pályázás alsó korhatára; de általában a *munusok* vállalásának és a közügyek intézésének is (Ulp. *Dig.* 50.4.8; 50.5.2, lásd: Langhammer: *Die rechtliche und soziale Stellung*, 272.), a *legatio* pedig *munus* volt.

⁴³ Vö. Rodríguez Neila: *Las legationes de las ciudades*, i. m.

⁴⁴ A szakirodalom jelentős része szerint itt nem az aktuális és a volt tisztségviselőkről, hanem az aktuális és a leendő, a következő évre megválasztott tisztségviselőkről van szó. Ez az értelmezés azonban tartalmi, de elsősorban nyelvi okokból tarthatatlan, a részletes érveket és a vonatkozó irodalom összefoglalását lásd Illés: *Some Notes*, 222–226.

⁴⁵ Más értelmezés szerint „azokat se küldje követként, akire vagy akikre [az elszámolások] átvételének és ellenőrzésének feladatát bízta...”, lásd például Lamberti: *“Tabulae Irmittanae”*, 297. A 67. *caput*

hónapig is tartó követjárások ne akadályozzák az elszámolások rendes menetét.⁴⁶ Ugyanakkor a fenti személyeket is követségbe lehet küldeni, amennyiben az összes⁴⁷ *decurio* kétharmad része úgy döntött (*Irn.* 45/G) – az előírt kivételesen magas részvételi arány az ügy súlyát is jól jelzi.⁴⁸ Szintén nem lehetett követ az, aki tartozott a városnak (Marci. *Dig.* 50.7.5pr.). Ezt a város azon érdeke indokolhatta, hogy minél hamarabb behajtsa a követeléseit, és nem valószínű, hogy a kérdéses személy megbízhatóságával lett volna gond, mivel a császári kincstár (*fiscus*) adósa lehetett követ (Marci. *Dig.* 50.7.5.2). Feltehetően a követség tekintélye miatt nem lehetett követ az, akinek nem volt perlési joga (*ius postulandi*),⁴⁹ vagy akit gladiátorviadalra ítélték (Marci. *Dig.* 50.7.5.1). Adott esetben az egyes személyek közötti viszonyt is figyelembe vették, így például nem lehetett a vádlott rokonaihoz követségbe küldeni a vádlót (Marci. *Dig.* 50.7.5.3): mivel a követségek el szerettek volna érni valamit, értelemszerűen inkább a család barátját kellett követségbe küldeni, nem az ellenségét.

A fentiekén kívül voltak, akiknek mentességük volt, vagy egyéb hasonló ok miatt nem kellett követségbe menniük. Ha valakit követségbe akartak küldeni (azaz ő a következő a listán), nem kellett a feladatot vállalnia, ha megesküdött rá, hogy 1. elmúlt hatvanéves,⁵⁰ vagy 2. betegség akadályozza (*Irn.* 45/G);⁵¹ vagy 3. ha maga helyett egy helyettest (*vicarius*)⁵² állított ki az *ordóból*⁵³ – ugyanakkor nem lehetett *vicarius* az, akinek saját jogán is

megfogalmazása miatt Crawford értelmezésével értek egyet (González Fernández: *The Lex Irnitana*, 186.), bár mindkét értelmezés elfogadható mind értelmileg, mind nyelvtanilag.

⁴⁶ Vö. *Irn.* 67–71. *caputok*: az elszámolások határideje általában harminc nap lehetett. Feltűnően hangsúlyosak a különböző elszámolások, ugyanakkor az ilyen irányú rendelkezések hiányoznak a korábbi *lex Urs.* 92-ből. Lásd: González Fernández: *The Lex Irnitana*, 212.

⁴⁷ Az összes *decurio* nem ténylegesen az összes *decurio*, adott esetben például a betegeket le lehet vonni. Vö. *Hon. Cod.* 10.32.45 = *CTh.* 12.1.142 (395); *Theod. CTh.* 12.1.84 (381).

⁴⁸ Bár a későbbiekben a kétharmad tűnik standardnak (lásd az előző jegyzetben megadott helyeket és *Ulp. Dig.* 50.9.3.), a városi törvényekben az összes *decurio* kétharmad része kivételesen magasnak számít. A *decuriók* határozatának hatálytalanításához is elég volt kétharmados jelenlét és háromnegyedes többség (*Irn.* 42/D), de egy épület lebontásának engedélyezéséhez elég volt ötven százalékos jelenlét egyszerű többsége (*Irn.* 62). A leggyakoribb arányok a fél, kétharmad és a háromnegyed, de esetenként konkrét számot adtak meg (például az *Urs.* 75: ötven főt). A kérdéshez összefoglalóan lásd: González Fernández: *The Lex Irnitana*, 209.

⁴⁹ A *Ulp. Dig.* 3.1.1.3 szerint nem volt perlési joga a gyerekeknek és a siketeknek, azaz itt praktikus szempontok is megjelennek, hiszen hogyan tudott volna meggyőzően tárgyalni a császárral egy siket (a korban egyébként is rendkívül fontos volt a megfelelő szónoki fellépés).

⁵⁰ Az *Irn.* 44/F *caput* már előírta, hogy a *decuriákba* csak a hatvanévesnél fiatalabbakat osszák be. González Fernández szerint itt azokra céloz a törvény, akik a legutóbbi beosztás óta múltak el hatvanévesek. González Fernández: *The Lex Irnitana*, 212.

⁵¹ A jóval későbbi *Valer. Cod.* 10.65.1 szerint három élő gyermek is mentességet biztosított a *legatio* alól. *Ulp. Dig.* 50.2.2.8; 50.5.2.1; 50.6.4 és 50.4.3.6 alapján a hetvenedik életév vagy az öt gyermek biztosított mentességet általában a *munera civilia* alól.

⁵² Torrent: *Legati municipales*, 96. 71. jegyzet szerint – *Pap. Dig.* 50.7.14-re hivatkozva – az így kijelölt helyettesnek kötelessége volt vállalni a követséget. Valójában éppen a Torrent által idézett hely igazolja, hogy nem volt köteles elvállalni, mivel szerepel benne a *voluntate sua* – saját akaratából – kitétel. A részletek ugyanakkor nem tudjuk, az *Urs.* 92 alapján maga a törvény (ez a része nem maradt fent) és a *decuriók* határozata szabályozta ezt részletesen. Az a későbbi fejlemény, hogy a *decuriók* csak a fiaikat nevezhették ki *vicarius*nak, elejét vehette annak a problémának, ha nehezen találtak olyat, aki vállalta volna a helyettesítéssel járó terheket, amiből semmi előnye nem származott.

⁵³ Nem világos, hogy mit jelent itt az *ordo*. Elképzelhető, hogy általában az *ordo decurionumra* utal vissza, és így egyszerűen egy másik *decuriót* kellett helyettesnek kinevezni (González Fernández:

követségbe kellett mennie⁵⁴ (*Irn.* 45/G; *Urs.* 92).⁵⁵ A már fent is említett Marcianus szerint (Marci. *Dig.* 50.7.5.4) a követek helyettesként csak a saját fiaikat küldhették. Nem általános szabályként, de konkrét példákban szintén a fiúk szerepelnek helyettesként *Ulp. Dig.* 50.7.7-ben és *Pap. Dig.* 50.7.8-ban is, így elképzelhető, hogy ez időbeli változás, azaz a 3. századra már valóban csak vagy többnyire a saját fiaikat nevezhették ki követnek.⁵⁶ *Paul. Dig.* 50.7.12*pr.* szerint, ha valaki távollétében és saját költségére vállalt követséget, az más révén is elláthatta azt (*per alium legationem mittere*). Mivel itt nem szerepel a *vicarius* szó, és mert eleve úgy tűnik, hogy *vicariust* bárki állíthatott,⁵⁷ elképzelhető, hogy ebben az esetben (távollétében és saját költségére) nem kellett a *vicarius*ra vonatkozó feltételeket (például, hogy a saját fia legyen) betartani. Ha valaki a fentiek közül egyiket sem tette meg, és rosszhiszeműen (*dolo malo*) nem látta el követi feladatát, 20 000 HS⁵⁸ büntetéssel sújtották (*Irn.* 45/G).

A fenti életkori és egyéb szempontok mellett pusztán a követi feladat ellátása is kétéves mentességet biztosított, de az erre vonatkozó forrásaink – úgy tűnik – ellentmondanak

The Lex Irnitana, 212.), ugyanakkor az *Irn.* 40/B-ben az *ordo* szó a *decurió*kon belüli csoportokra utal (González Fernández: *The Lex Irnitana*, 209–210.), és ezért elképzelhető, hogy itt is a *decurió* csoportjaira, azaz a *decuriára* utal vissza, így a helyettesnek ugyanabba a *decuriába* kellett tartoznia. Ez utóbbi értelmezést támogatja, hogy bár a szakirodalomban és egyéb forrásokban (például *Digesta*) az *ordo decurionum* vagy egyszerűen az *ordo* a városi tanácsot szokta jelölni, a *lex Irnitana* fennmaradt szövege soha nem utal *ordó*ként a városi tanácsra, hanem mindig „*decuriók*”-ként (*decuriones [conscripti]*) (vö. a konkordanciát Lamberti: *Tabulae Irnitanae*, 503. (*ordo*), 426–427. (*decuriones*), és hasonló értelemben („a városi tanács tagjai közül”) mindig az *ex decurionibus conscriptis*ve kifejezést használja. *Irn.* 21, 25, 86.

⁵⁴ Azaz, ha például két embert akartak követségbe küldeni, az egyik nem nevezhette ki helyettesének a másikat.

⁵⁵ *Urs.* 92 szabályozása sokkal kevésbé részletes.

⁵⁶ Általános tendencia a család, a családi vagyon terhelése az egyes személyek helyett/mellett. Vö. *Ulp. Dig.* 50.1.2 a *filii familias* hivatalos kiadásait illetően vagy az örökösödéssel kapcsolatban: Illés: *Női szerepek*, 44–46.

⁵⁷ A törvényszövegekben az egyetlen megszorítás az *arbitratu decurionum*, azaz a *decuriók* felügyeletével, jóváhagyásával.

⁵⁸ D’Ors – d’Ors: *Lex Irnitana*, 34. szerint 2000 *sestertius*, a többi kiadó és fordító azonban – helyesen – a 20 000 *sestertius* fogadja el; 2 000 *sestertius* ugyanis túl alacsony a többi büntetési tételhez képest, mint: 10 000 HS: választások akadályozása (*Mal.* 58), nem megfelelő *patronus*-kinevezés (*Irn.* 61), illegális összejövetelek szervezése (*Irn.* 74), kereskedelmi spekulációk (*Irn.* 75); 20 000 HS: ha a tisztviselők nem tették le megfelelően a hivatali esküt (*Irn.* 26); 100 000 HS: az általános törvényszegés (*Irn.* 96). Egyéb városi törvényekben: 100 HS / *iugum*: visszaélés közföldekkel (*Urs.* 82); 1 000 HS: illegális építkezés (*Urs.* 104); 5 000 HS: városon belüli temetés (*Urs.* 73, 74), *scribák* meg nem esketése (*Urs.* 81), nem megfelelő *patronus*-kinevezés (*Urs.* 97), színházi ülésrenddel kapcsolatos visszaélések (*Urs.* 125, 126), választási vesztegetések (*Urs.* 132); 10 000 HS: követségek (*Urs.* 92), vallási ügyekkel kapcsolatos visszaélések (*Urs.* 128), *decuriók* határozatainak végre nem hajtása (*Urs.* 129), *patronus*- és vendégbarát-kinevezéssel kapcsolatos szabálytalanságok (*Urs.* 130, 131), választási csalás (*Troes.* 27); 20 000 HS: az adós ellenállása esetén (*Urs.* 61), megvesztegetés (*Urs.* 93), 50 000 HS: nem megfelelő gabonaosztás (*TH* 17-19); illegális tisztségviselés és tanácstag-ság (*TH* 89skk). A fenti adatokból látszik, hogy a 2000 *sestertius* a *lex Irnitana*ban példátlanul alacsony összeg, de a többi törvényben is döntő többségben magasabbak a büntetések. Ráadásul *Urs.* 92-ben, azaz a párhuzamos helyen is 10 000 *sestertius*, azaz feleannyi a büntetés, mint a *lex Irnitana*-ban, és ugyanígy feleakkora büntetést találunk a *partonusszal* kapcsolatban (*Irn.* 61: 10 000; *Urs.* 97: 5 000). A *legatus*okkal kapcsolatos döntésekhez előírt viszonylag magas részvételi arány miatt pedig azt sem mondhatjuk, hogy a *legatiók* a kisebb jelentőségű ügyek közé tartoztak, és ezért lett volna alacsonyabb a büntetés.

egymásnak. Paul. *Dig.* 50.7.9.1 szerint – Antoninus és Severus⁵⁹ döntését idézve – a követeknek kétéves mentesség járt, függetlenül attól, hogy Rómában vagy a tartományban keresték-e fel a császárt.⁶⁰ Ezzel szemben Diocl. *Cod.* 10.65.3 szerint kétéves mentesség járt a polgári közfeladatok (*munera civilia*) és a tisztségek (*honores*) alól, de csak akkor, ha a tengeren túlról érkezett a követség; azoknak nem járt ez a mentesség, akik közelről érkeztek.⁶¹ Nem világos tehát, hogy a mentesség esetében számított-e a követek által megtett út hossza vagy sem. Az ellentmondás azonban, úgy tűnik, feloldható, mivel Paul. *Dig.* 50.7.9.1 nem pontosítja, hogy mi alól járt mentesség. Diocl. *Cod.* 10.65.3 szerint a követi feladat ellátása két évre mentesített a tisztségek és a közfeladatok alól is, Gord. *Cod.* 10.41.2 alapján azonban úgy tűnik, hogy nem egységes a kétéves mentesség tartalma, mivel itt a követi pozíció a tisztségek (*honores*) mellett szerepel: azonos tisztségek között öt, különböző tisztségek között három év mentesség járt, azaz ez a hely valószínűleg a két követi feladat közötti minimális időt adja meg, nem pedig a követi tisztség miatt kiérdemelt általános mentességet. Így elképzelhető egy olyan értelmezés, hogy a követi tisztség minden körülmények között kétéves mentességet biztosít egy újabb követi feladat alól (Paul. *Dig.* 50.7.9.1), viszont az általános – azaz nemcsak a *legatio*, hanem az összes közfeladat és tisztség alóli – mentesség esetében (Diocl. *Cod.* 10.65.3)⁶² figyelembe kell venni a távolságot. Ennek megfelelően általános mentesség csak akkor járt, ha a követek elég messzire⁶³ mentek; ha a közelbe – például az éppen a tartományukban tartózkodó császárt keresték fel,⁶⁴ vagy itáliai települések a Rómában tartózkodó császárt –, akkor csak a követi feladatok alól kaptak mentességet, a többi *munus* és tisztség alól nem. Bárhogy is legyen, a kisebb településeken a kétéves mentesség – akár csak a *legatio* alól, akár a többi *munus* és tisztség alól – is problémát okozhatott. Bár többen azt a véleményt képviselik, hogy a városi tanács létszáma standard száz fő volt, valójában tudunk ennél jóval kisebb létszámú tanácsokról is, Irniben hatvanhárom fős volt a tanács, de máshol harminc főre is van adat; és az is kérdéses, hogy valóban volt-e valami standard szám.⁶⁵ Egy követségben pedig akár tíz fő is részt vehetett,⁶⁶ így egy kis létszámú tanács esetében a mentességek miatt akár ki is „fogyhattak” a követként szóba vehető *decuriók*ból.

Fontos szempont még a forrásainkban, hogy pontosan kinek járt a mentesség. A vagyoni kiadással járó közfeladatok miatti mentesség ugyanis megillette az egész családot is, de a követi feladat nem tartozott ebbe a kategóriába, így, ha az apa volt már követ, a fiúnak ez alapján nem járt mentesség (Ulp. *Dig.* 50.7.7). Ha valaki helyettest állított maga helyett, akkor az ez alapján járó mentesség nem a helyettest illette, hanem a helyettest állítót, azaz a helyettesnek, ha saját jogán rákerült a sor, nem járt a mentesség (Pap. *Dig.* 50.7.8; Pap. *Dig.*

⁵⁹ Valójában Antoninus és Verus, vagy Severus és Antoninus.

⁶⁰ Az egyes császárok esetében komoly különbség volt abban, hogy mennyi időt töltöttek a fővárosban, Hadrianus például köztudottan sokat utazott szerte a birodalomban, részletesen lásd: Halfmann: *Itinera principum*, i. m.; Kienast–Eck–Heil: *Römische Kaisertabelle*, i. m.

⁶¹ Kétéves mentességről beszél Pap. *Dig.* 50.7.14 és 50.7.8.

⁶² Const. *Cod.* 10.65.4 = *CTh.* 12.1.36 (343) is általános, közfeladatok alóli (*munera, onera*) mentességről beszél a *legatió*kkal kapcsolatban, de nem határozza meg a mentesség időtartamát.

⁶³ Ezt az „elég messzire” távolságot nem tudjuk meghatározni.

⁶⁴ Vö. Dio 68.24.1–2.

⁶⁵ Alföldy: *Római társadalomtörténet*, 126.: „Az egyes városok ordója általában 100 tagot számlált. Csak ritkán tértek el ettől, leginkább Keleten...” Ezzel szemben lásd: Nicols.: *On the Standard Size of the Ordo Decurionum*, 712–719. Leginkább „a csak ritkán tértek el ettől” kitétel a kérdéses, vannak ugyan adataink száz fős tanácsra, de hogy ez mennyire volt általános, azt valójában nem tudjuk. A témához lásd még Duncan-Jones: *The Economy of the Roman Empire*, 293skk.

⁶⁶ A követség létszáma nem feltétlenül állt arányban a város lélekszámával vagy az ügy súlyával.

50.7.14). A *legatio* által biztosított mentesség akkor is megmaradt, ha ugyanabban az ügyben merült fel probléma, és újra követet kellett küldeni (Paul. *Dig.* 50.7.9).⁶⁷

Maga a követség időtartama is biztosított bizonyos „védelmet”, Afr. *Dig.* 50.7.4 szerint – bár részleteket nem tudunk – a követ ellen a követség időtartama alatt bizonyos típusú pereket nem lehetett indítani. Ha pedig már rábíztak egy követi feladatot, akkor a követség időtartama alatt egyéb közfeladatot sem lehetett rábízni. Ugyanakkor, ha már rábíztak valami közfeladatot, akkor azon felül még a *legatiót* is rábízhatták (Mod. *Dig.* 50.7.17.1). Ezek miatt természetesen fontos meghatározni, hogy a *legatio* időtartama mettől meddig tartott.⁶⁸ Scaev. *Dig.* 50.7.6 szerint a követ már attól fogva követnek számított, hogy kinevezték, nem csak attól számítva, hogy a rendeltetési helyére ért. A *legatio* végének a városba való visszaérkezést tekintették, nem pedig a követi feladat ellátását (azaz az üzenet átadását stb.), de ha valaki szándékosan húzta az időt, akkor azt kellett figyelembe venni, hogy mennyi idő alatt lehetett volna visszaérnie (Ner. *Dig.* 50.5.4). Azaz a megbízott személy a kinevezéstől egészen a visszatérésig követnek számít.

A követek követi idejük alatt költségtérítést/napidíjat (*legativum, diarium, viaticum*) is kaptak (Ulp. *Dig.* 50.7.3), amelynek pontos összegéről a *decuriók* döntöttek (*Irn.* 46/H) háromnegyedes többséggel (*Irn.* 79). Ha a követ időközben meghalt, akkor a családnak nem kellett visszafizetnie a pénzt a város számára (Paul. *Dig.* 50.7.11.1).⁶⁹ Ugyanakkor a követek vissza is utasíthatták a költségtérítést, és ún. *legatio gratuita* keretében saját maguk fedezhették a költségeket (Ulp. *Dig.* 50.7.3).⁷⁰ Ez azért volt különösen fontos – aminek tényét a feliratokon gyakran meg is örökítették –, mert forrásaink szerint a korszak végéig szempont volt a követi költségeken való spórolás. Ez volt a célja Vespasianus rendeletének is, amely három főben maximalizálta az egyes követségek létszámát (Marci. *Dig.* 50.7.5.6), de ugyanez lehetett az egyik célja annak a rendelkezésnek is, hogy a tartományok városainak közös követséget kellett küldeniük,⁷¹ illetve a helytartónak előzetesen meg kellett vizsgálnia, hogy mely ügyeket továbbítsák mindenképpen a császárhoz, a többi ügyben viszont neki kellett döntenie.⁷² Sőt, Mod. *Dig.* 50.7.17 szerint egy személyre több követi feladatot is bízhattak, különösen akkor, ha ezzel spórolni tudtak. Azaz, ha például követet küldtek a császárhoz, akkor útközben akár a helytartónak is átadhatott egy kérvényt, és ha éppen útba esett, egy leendő *patronust* is felkérhetett. Plinius leveleinek (10.43–44) köszönhetően konkrét esetet is ismerünk a követi költségekre és az ezeken való központi spórolásra: Byzantion városa évente üdvözlő követséget küldött a császárnak (12 000 *sestertius*) és Moesia helytartójának (3000 *sestertius*), Plinius ezt a gyakorlatot meg akarta szüntetni, Traianus egyetértett azzal,

⁶⁷ Bár van adatunk arra, hogy valaki ugyanabban az ügyben többször is követként szerepel: ILS 6780.

⁶⁸ Nem mindig volt egyértelmű, hogy ki számított követnek. Scaev. *Dig.* 50.7.6.1: ha kérdéses, hogy valaki követ-e, azt a *praetor* vizsgálja ki. Egy ilyen esetet találunk Mod. *Dig.* 50.1.36-ban is (lásd lent). Ulp. *Dig.* 50.7.15 szerint pedig, aki *legatio liberával* (~ magánügyben, de hivatalos támogatással) volt távol, azaz élvezte a követeknek járó előnyöket (vö. Plin. *Ep.* 10.45, 120–121., ehhez lásd: Sherwin-White: *The Letters of Pliny, ad locc.*), azt nem tekintették közügyben távollévónak (azaz követnek).

⁶⁹ Hasonló problémát tárgyal Valer. *Cod.* 10.65.2, ami szintén azt sugallja, hogy nem mindig volt egyértelmű, kinek milyen összegeket kellett visszafizetni az érintett személy halála esetén.

⁷⁰ Ez esetben a *munus legationis* személyes (*munus personale*) helyett vegyes közfeladattá (*munus mixtum*) vált.

⁷¹ Theod. *CTh.* 12.12.7 (380).

⁷² Theod. *Cod.* 10.65.5 = *CTh.* 12.12.12 (392); Theod. II *Cod.* 10.65.6 (*praeses*) = *CTh.* 12.12.15 (*praefectus praetorio*) (416); Theod. *CTh.* 12.1.186 (381): africai követség a *comes* közvetítésével; Dio 52.30.9. A kérdéshez lásd még: Williams: *Antoninus Pius*, i. m.

hogy nem kell követeket küldeni, elég az üdvözlő határozatot (*pséphisma*) a helytartón keresztül eljuttatni a császárhoz.⁷³

Végezetül szólnunk kell a *legatiók* megfelelő ellátásáról, illetve ennek ellenőrzéséről is. Egyes kutatók szerint azért küldtek egynél több követet, hogy ha az egyiknek baja esett, akkor a másik még el tudta látni a feladatot, illetve tudták egymást ellenőrizni.⁷⁴ A követeknek a *legatiót* a *decuriók* utasításának (*mandata decurionum*) megfelelően kellett ellátniuk,⁷⁵ és a lehető leggyorsabban. Ha nem így tettek, akkor az ügy értékének megfelelő büntetésben részesültek (*Irn.* 47/1),⁷⁶ és akár a városi tanácsból is kizárhatók voltak (Ulp. *Dig.* 50.7.1). Hogy valaki megfelelően látta-e el a követséget, vagy esetleg *vis maior* miatt szenvedett késlekedést, azt a tanács ítélte⁷⁷ meg (Ulp. *Dig.* 50.7.2.1).⁷⁸ Annak érdekében, hogy a *legatiót* minél gyorsabban végrehajtsák, a követ követi ideje alatt sem saját,⁷⁹ sem mások egyéb ügyeit (*negotium*)⁸⁰ nem intézhette (Paul. *Dig.* 50.7.9.2). Ezen szabály alól azonban voltak kivételek: a követ követi ideje alatt is eljárhatott azokban az ügyekben, amelyek kárt (*damnum*) vagy jogsérelmet (*iniuria*)⁸¹ okoztak volna neki (Paul. *Dig.* 50.7.10; 50.7.11), továbbá intézhette gyámoltjai ügyeit is (Paul. *Dig.* 50.7.12.1).

A fenti összefoglalás jól mutatja, hogy a rómaiak milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a birodalmon belüli követségeknek, és adott esetben ez milyen komoly terhet jelenthetett a követi feladatot ellátó magánszemélyeknek. A vitathatatlanul fennálló különbségek ellenére

⁷³ Vö. Sherwin-White: *The Letters of Pliny*, 625–627. Fontos és kevésbé vizsgált kérdés, hogy a városok szempontjából milyen gyakoriak voltak a *legatiók*. Az, hogy a császárhoz rengeteg követség érkezett (lásd fent), önmagában nem bizonyít semmit. Ha Alföldy Géza becsülését fogadjuk el (Alföldy: *Római társadalomtörténet*, 99.), azaz összesen kétezer várossal számolunk, és évente mindegyik csak egy követséget küldött, az is átlagosan napi öt és fél követség a császárnál csak a városokból. Kérdéses, hogy Byzantion példájának általánosítása (vö. Rodríguez Neila: *Las legationes de las ciudades*, 227–228.) az évi egy-egy rendszeres követséggel a császárhoz és Moesia helytartójához (Plin. *Ep.* 10.43–44) mennyire helytálló. Maga a kontextus azt sugallja, hogy semennyire, mert Plinius nem általános, hanem konkrét esetben kért jóváhagyást Traianustól, ráadásul, ha ez az adott korban és tartományban teljesen általános lett volna, akkor miért csak Byzantion szerepel nála, és miért nincs erre általános eljárás.

⁷⁴ Vö. Mod. *Dig.* 50.1.36: levéllel kísért határozatot küldtek a császárnak, és a levélben szerepelt, hogy ki adja át a határozatot a császárnak, de a követi költségek megszerzése miatt ezt meghamisították.

⁷⁵ Az utasításokat minden valószínűség szerint írásban kapták meg, vö. az előző jegyzetben is hivatkozott Mod. *Dig.* 50.1.36; illetve Theod. II *Cod.* 10.65.6 = *CTh.* 12.12.15 (416): az összes a városban tartózkodó *curialis* aláírásával megerősítve.

⁷⁶ Más kérdés, hogy ha eleve el sem vállalták a *legatiót*, akkor ebben az esetben előre meghatározott büntetés (20 000, illetve 10 000 *sestertius*) járt.

⁷⁷ A Theod. *Cod.* 10.65.2.2 (392) szerint ezzel szemben a helytartónál (*praeses*) lehetett vádat emelni – a konkrét esetben a város jogi képviselőjének elhanyagolása miatt, de a követség el nem látása (*adlegatio deserta*) címén.

⁷⁸ Viszont a követtárs késlekedése nem róható fel annak, aki megfelelően járt el: Ulp. *Dig.* 50.7.2.2.

⁷⁹ A követ még azokban a saját ügyeiben sem járhatott el, amelyek akár a *legatióval* is összefüggésben voltak, lásd: Ulp. *Dig.* 50.7.2: követ nem léphetett fel városával szemben, legfeljebb másvalaki közvetítésével; Mod. *Dig.* 50.7.16: csak külön uralkodói engedéllyel adhatott át saját ügyeire vonatkozó kérvényt.

⁸⁰ Nem tudjuk, ez pontosan milyen típusú ügyeket jelentett. Egy konkrét esetben értesülünk arról, hogy ugyan egy *senatus consultum* tiltotta, hogy a követ a saját ügyeivel foglalkozzon (*negotia, res privatae*), a követség befejezése előtti házvásárláson Scaevola mégsem talált semmi kivétlivalót (Scaev. *Dig.* 50.7.13).

⁸¹ Ezeket lásd: Földi–Hamza: *A római jog története*, 565–568.

ügy tűnik, hogy a követküldések alapelvei viszonylag keveset változtak a császárság első három évszázada alatt, sőt akár azon is túl.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

- Codex Iustinianus (Cod.)*. In: Krüger, Paul (ed.): *Corpus Iuris Civilis*. Vol. II. *Codex Iustinianus*. Berolini, 1963.
- Codex Theodosianus (CTh.)*. In: Mommsen, Theodor – Krüger, Paul (eds.): *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges Novellae ad Theodosianum Pertinentes*. Berolini, 1905.
- Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*.
- Digesta Iustiniani (Dig.)*. In: Krüger, Paul – Mommsen, Theodor (ed.): *Corpus Iuris Civilis*. Vol. I. *Institutiones*. *Digesta*. Berolini, 1889.
- Dio Cassius*. In: Boissevain, Ursulus Philippus (ed.): *Cassii Dionis Cocceiani historiarum Romanarum quae supersunt*. Vol. I-V. Berolini, 1895–1931.
- L'Année Épigraphique (AE)*.
- Lex Irnitana (Irn.)*. In: *The Lex Irnitana: a New Copy of the Flavian Municipal Law*. *The Journal of Roman Studies*, vol. 76. (1986) 153–181, magyarul: Illés Imre Áron: *A lex Irnitana (egy Flavius-kori municipium törvénye)*. Szeged, 2007.
- Lex Troesmensium (Troes.)*. In: Eck, Werner: *Die lex Troesmensium: ein Stadtgesetz für ein municipium civium Romanorum*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, vol. 200. (2016), 579–580, magyarul: Illés Imre Áron: *Troesmis város törvénye a Kr. u. 2. század végétől*. *Belvedere Meridionale*, vol. 31. (2019) No. 1. 89–99.
- Lex Ursonensis (Urs.)*. In: Crawford, Michael H. (ed.): *Roman Statutes I*. London 1996. 400–417, magyarul: Janszó Miklós – Szabó Ádám Ágoston: *Városi törvények a római köztársaság utolsó századából*. Szeged, 2009. 27–50.
- Nonius*. In: Lindsay, Wallace M.: *Nonii Marcelli de compendiosa doctrina libri XX*, vol. I-III. Lipsiae, 1903.
- Plinius: Epistulae (Plin. Ep.)*. In: Kukula, Richard Cornelius: *Plinius minor. Opera*. Lipsiae, 1923., magyarul: Borzsák István et al. (ford.): *Iffabb Plinius: Levelek*. Budapest, 1966.
- Plinius: Panegyricus (Plin. Pan.)*. In: Kukula, Richard Cornelius: *Plinius minor. Opera*. Lipsiae, 1923., magyarul: Hoffmann Zsuzsanna (ford.): *Panegyricus Traianus császár dicsőítésére*. Szeged, 2006.
- Polybius*. In: Dindorf, Ludovicus – Büttner-Wobst, Theodorus (ed.): *Polybii Historiae Vol. II, libri IV-VIII*. Stutgardiae, 1995., magyarul: Muraközy Gyula et al. (ford.): *Polübiosz történeti könyvei*. I-II. Máriabesnyő–Gödöllő, 2002.
- Tabula Heracleensis (TH)*. In: Crawford, Michael H. (ed.): *Roman Statutes I*. London 1996. 363–69., magyarul: Janszó Miklós – Szabó Ádám Ágoston: *Városi törvények a római köztársaság utolsó századából*. Szeged, 2009. 10–20.

Szakirodalom

- Abbott, Frank Frost – Johnson, Allan Chester: *Municipal Administration in the Roman Empire*. Princeton, 1926.
- Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, 2000.
- Burton, Graham P.: *The Resolution of Territorial disputes in the Provinces of the Roman Empire*. *Chiron*, vol. 30. (2000) 195–216.
- Castro-Camero, Rosario de: *Ordo decurionum y legaciones municipales estudio palinogenésico de D. 50, 7 De legationibus*. In: Melchor Gil, Enrique – Pérez Zurita, Antonio D. – Rodríguez Neila, Juan Francisco (eds.): *Senados municipales y decuriones en el Occidente romano*. Sevilla, 2013. 69–96.
- d'Ors, Alvaro: *La ley flavia municipal (traducción)*. AHDE, vol. 54. (1984) 535–573.
- d'Ors, Alvaro: *La ley flavia municipal (texto y comentario)*. Romae, 1986.
- d'Ors, Alvaro – d'Ors, Javier: *Lex Irnitana (Texto bilingüe)*. Santiago de Compostela, 1988.

- d'Ors, Xavier: *Algunas consideraciones sobre „variantes” y errores en las distintas copias de la lex Flavia municipalis*. In: José, L. Linares (ed.): *Liber amicorum, Juan Miquel: estudios romanísticos con motivo de su emeritazgo*. Universitat Pompeu Fabra, 2006. 749–804.
- Duncan-Jones, Richard: *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*. Cambridge, 1974.
- Eck, Werner: *Diplomacy as Part of the Administrative Process in the Roman Empire*. In: Eilers, Claude (ed.): *Diplomats and Diplomacy in the Roman World*. Leiden–Boston, 2009. 203–207.
- Eck, Werner: *Die lex Troesmensium: ein Stadtgesetz für ein municipium civium Romanorum*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, vol. 200 (2016) 565–606.
- Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, 1999.
- González Fernández, Julián: *The Lex Irnitana: a New Copy of the Flavian Municipal Law*. *The Journal of Roman Studies*, vol. 76. (1986) 147–243.
- González Fernández, Julián: *Epigrafía Jurídica de la Bética*. Roma, 2008.
- Halfmann, Helmut: *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im Römischen Reich*. Stuttgart, 1986.
- Heumann, Hermann Gottlieb – Seckel, Emil: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, 1929.
- Illés Imre Áron: *Some Notes on the Interpretation of Chapter 11 of the Lex Troesmensium and Chapter G (45) of the Lex Irnitana*. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 61. (2021) 219–229.
- Illés Imre Áron: *Női szerepek a római városok közéletében különös tekintettel a késő római kodifikációra*. *Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum*, vol. 16. (2022) 44–46.
- Kelemen Miklós: *Az igazgatás szolgálata*. Budapest, 2022.
- Kienast, Dietmar – Eck, Werner – Heil, Matthäus: *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt, 2017⁶.
- Kolb, Anne: *Transport und Nachrichtentransfer in Römischen Reich*. Berlin, 2000.
- Lamberti, Francesca: *"Tabulae Irnitanae" municipalità e "ius Romanorum"*. Napoli, 1993.
- Langhammer, Walter: *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates (2.–4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)*. Wiesbaden, 1973.
- Liebenam, Wilhelm: *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*. Amsterdam, 1967. (eredetileg 1900)
- Millar, Fergus: *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*. London, 1977.
- Neesen, Lutz: *Die Entwicklung der Leistungen und Ämter (munera und honores) im römischen Kaiserreich des zweiten bis vierten Jahrhunderts*. *Historia*, vol. 30. (1981) 203–235.
- Nicols, John: *On the Standard Size of the Ordo Decurionum*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, vol. 105 (1988) 712–719.
- Nicols, John: *Civic Patronage in the Roman Empire*. Leiden–Boston, 2014.
- Oxford Latin Dictionary*. Oxford, 1968.
- Pólay Elemér: *A római polgárokat terhelő közszolgáltatások rendje Arcadius Charisiusnak, a dígeszták posztklasszikus jogászának művében*. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, vol. 27. (1980) 295–306.
- Rodríguez Neila, Juan Francisco: *Las legationes de las ciudades y su regulación en los estatutos municipales de Hispania*. *Gerión*, vol. 28. (2010) 223–273.
- Sherwin-White, Adrian Nicolas: *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*. Oxford, 1966.
- Souris, George Aristophanis: *The Size of the Provincial Embassies to the Emperor under the Principate*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, vol. 48. (1982) 235–244.
- Talbert, Richard J. A.: *The Senate of Imperial Rome*. Princeton, 1984.
- Takács László: *A római diplomácia*. Budapest, 2013.

- Torregay Pagola, Elena: *Legationes cívicas y provinciales: la comunicación política entre Hispania y Roma en época imperial*. In: Ortiz de Urbina, E. (ed.): *Magistrados locales de Hispania. Aspectos históricos, jurídicos, lingüísticos*. Vitoria-Gasteiz, 2013.
- Torrent, Armando: *Legati municipales: lex Irnitana Caps. 44–47*. *Hispania Antigua*, vol. 35. (2011) 83–111.
- Walbank, Frank William: *A Historical Commentary on Polybius*. I. Oxford, 1957.
- Williams, Wynne: *Antoninus Pius and the Control of Provincial Embassies*. *Historia*, vol. 16. (1967) 470–483.
- Wolf, Joseph Georg: *Die Lex Irnitana. Ein römisches Stadtrecht aus Spanien*. Darmstadt, 2011.

IMRE ÁRON ILLÉS

Local regulations of municipal embassies in the Roman Empire.

The aim of this study is to briefly present the most important features of Roman municipal embassies, mainly on the basis of Roman legal sources (municipal laws and late Roman codification), with brief but far from exhaustive references to some literary and inscriptional sources. Accordingly, I will describe the process of appointing ambassadors, the most important exemptions, and other reasons that, in the interests of the city, prevented someone from becoming an ambassador; the conditions under which a deputy could be appointed; how the funding of embassies was managed; and the consequences of not or not properly performing the duties of an ambassador.

ERDEI IVÁN MÁRK

SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 100–117.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.100-117

www.aetas.hu

Egy fiatal főúr helykeresése a magyar arisztokrácia köreiben

*Zrínyi Ádám küzdelme a muraközi és légrádi kapitányi cím elnyeréséért
két 1687 nyarán Batthyány II. Kristófhoz írt levele tükrében**

1679 tavaszán egy frissen egyetemet végzett ifjú főúr tért vissza hosszú távollét után muraközi családi birtokaira. Még nem volt nagykorú, teljesen árva volt – édesapja, édesanyja és gyámja már nem voltak az élők sorában –, így egyedül kellett szembenéznie a birtokain uralkodó áldatlan állapotokkal. Ez az időszak kiemelten fontos a jogász, hadmérnök Zrínyi Ádám (Bécs, 1662. november 24. – Zalánkemén, 1691. augusztus 19.) életében, aki a császári és királyi hadak alezredese volt. A költő, hadvezér és politikus Zrínyi VII. Miklós (1620–1664) fia ekkor tette meg első jelentősebb lépéseit a katonai és a közéleti pályán. Az alábbiakban Zrínyi Ádám Batthyány II. Kristóf dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányhoz (1659–1685)¹ 1679 nyarán magyarul írt két sajátkezű levele alapján mutatom be Ádám küzdelmét a birtokain uralkodó állapotok rendezésére illetve a muraközi és légrádi kapitányi cím megszerzésére.

A két levél jellegét tekintve megemlítendő, hogy magukon viselik a Batthyányakhoz a beosztottjaiktól rendszeresen beérkező levelek általános vonásait, számos olyan információ található bennük, amelyek sokrétű történeti kutatásokhoz szolgálhatnak adalékkal, mint például a törökellenes határvédelem fenntartásának mindennapos problémái, logisztika, a katonák életkörülményei, mindennapi élete.² Ugyanakkor ezek a levelek egyediek, mert eloszlatnak néhány, Zrínyi Ádám történelmi megítélésével kapcsolatos tévhitet. A régebbi korok szakirodalmában felvetődött, hogy a Bécsben született és iskoláztatott Ádám elszakadt családi gyökereitől, és német identitása volt. Ezt az álláspontot Csuday Jenő történész és Széchy Károly irodalomtörténész képviselték.³ Emellett Takáts Sándor a Zrínyi Ádámról 1928-ban megjelentetett tanulmányában hangsúlyozta, hogy egyesek (nevet nem említett) ráfogták Ádámra, hogy nem tudott magyarul.⁴ A levelek magyar nyelvűsége, illetve a muraközi és légrádi kapitányi cím kitartó követelése Ádám Zrínyiekkel való azonosulásáról vallanak.

A muraközi és légrádi kapitányi cím követelése aligha csak a fiatal főúr becsvágáról szólt, hiszen 1679 nyarán nem ez lett volna az első viselt tisztsége, lévén, hogy édesapja tragikus

* A tanulmányírás során nyújtott önzetlen szakmai segítségért hálás köszönet illeti Tóth Hajnalkát, Szabados Jánost és Csifó Tamás doktorandusz hallgatót.

¹ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon*, 270.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidékek*, 49–50.

² A Batthyány-missilisek ebbéli jellegéről lásd: Balogh: *A dunántúli kerületi főkapitány-helyettesek*, 148–149.

³ Csuday: *Zrínyiek a magyar történelemben*, 349.; Széchy: *Gróf Zrínyi Miklós*, V. 213.

⁴ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 492.

halála után alig kétévesen megkapta az uralkodótól a magyar királyi főlovászmesteri címet.⁵ Muraköz és Légrád vára a Zrínyi család birtoka volt, itt ők töltötték be örökjogon a kapitányi tisztséget.⁶ Kiemelendő, hogy maga Légrád a muraközi védelmi rendszer török támadásoknak leginkább kitett helye volt.⁷ Ebből következtethetünk arra, hogy Ádám nemcsak viselni akarta az ősei által is birtokolt címeket, hanem már akkor, 1679 nyarán eldöntötte, hogy a törökök elleni harcnak fogja szentelni az életét. Erről tanúskodik hazatérése a határmenti villongásoktól mentes Bécsből és bekapcsolódása a végvidéki emberpróbáló hétköznapiakba.

Ádám nem tartozik a Zrínyi család legismertebb tagjai közé, ugyanakkor a neves főnemesi család utolsó férfi tagja, aki hősiiesen harcolt a törökök elleni visszafoglaló háborúban (1683–1699), és életútja számos ponton párhuzamba állítható neves őseivel. Így például ott volt Bécs 1683. évi török ostrománál,⁸ ahogy ükapja, Zrínyi IV. Miklós (1508–1566), a későbbi szigetvári hős is részt vett Bécs 1529. évi védelmében.⁹ Ádám jelen volt a stratégiailag és egyben szimbolikusan is fontos Buda 1686. szeptember 2-án történt visszafoglalásánál.¹⁰ IV. Miklós ugyancsak jeleskedett Buda és Pest 1542. évi sikertelen ostrománál.¹¹ Ádám részt vett a szintén jelképes értékkel bíró, második mohácsi csatának is nevezett nagyharsányi csatában (1687. augusztus 12.),¹² míg IV. Miklós testvérbátyja, Zrínyi Mihály (†1526) az 1526. augusztus 29-i mohácsi csatában halt hősi halált.¹³ Továbbá Zrínyi Ádám részt vehetett családja névadó várának, a Zágrábtól közel 120 kilométerre délkeletre fekvő Zriny (Zrin) és környékének felszabadításában is 1688 augusztus–szeptemberében.¹⁴

Azonban az ígéretes és családi szimbolikával átszőtt életpályája az 1691. augusztus 19-én lezajlott zalánkeméni¹⁵ (szalánkeméni) csatában véget ért. Ádám tekinthető a csata leg-

⁵ MNL OL A 57. 13. köt. fol. 190.

⁶ Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 43.

⁷ Perjés: *Zrínyi Miklós és kora*, 101.

⁸ Kukuljević Sakcinski: *Izvišće Šimuna Jude Sidića*, 2.; Hausner: *Zrínyi Ádám*, 2007. 174.

⁹ Pálffy: *Egy horvát-magyar főúri család*, 47.; Varga: *Leónidasz a végvidéken*, 100.

¹⁰ Hausner: *Zrínyi Ádám*, 176.; Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 509.

¹¹ Varga: *Leónidasz a déli végvidéken*, 134.; Pálffy: *Egy horvát-magyar főúri család*, 47.; Kukuljević Sakcinski: *Zrin grad i njegovi gospodari*, 67.

¹² Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 93.

¹³ Zrínyi Mihályról kevés megbízható adattal rendelkezünk, a történetírás szinte egyáltalán nem foglalkozott vele. Személyének azonosítása sem problémamentes: Giovanni Antonio Buglio magyarországi pápai nuncius (1524–1526) mohácsi csatára vonatkozó vesztességlistáján tévesen Zrínyi Mátyásként (Mathias Zlinii) említi (Kalous: *Elfelelt források a Mohácsi csatáról*, 611.; B. Szabó-Farkas: *Örök Mohács*, 219.). Luccari Jakab raguzai történetíró úgy említi, mint János fiát („*Michaelus Conte di Srino figliuolo di Giovanni*”), azaz tévesen apjának jelöli a testvérbátyját (Luccari: *Copioso ristretto de gli annali di Rausa*, 148.). Forstall Márk, Zrínyi VII. Miklós, majd Zrínyi IV. Péter szolgálatában levő ír származású Ágoston-rendi szerzetes és történetíró az 1667-ben levéltári források alapján megírta, a Zrínyi család leszármazásáról szóló munkájában III. Miklós fiaként említi, akinek a testvérbátyja volt a Luccari munkájában feltűnő I. János, a későbbi szigetvári hős, IV. Miklós pedig a testvéröccse (Forstall: *A Zrínyi grófok leszármazása*, 382.). Forstall egyáltalán nem említi, hogy a családnak lett volna Mátyás nevű tagja. Zrínyi Mihály életútjának feltárása további kutatások tárgyát képezi.

¹⁴ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 512. Takáts idézi Zrínyi Batthyány II. Ádámhoz dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányhoz (1685–1703) 1688. szeptember 6-án írt levelét. A levél sajnos nem maradt fenn eredetiben.

¹⁵ Zalánkemén elnevezésről lásd: *A Magyar Szent Korona Országainak helységnevtára 1913*, 1556. Napjainkban két településre oszlik, Ózalánkeménre (Stari Slankamen) és Újzalánkeménre (Novi Slankamen), mindkettő a mai Vajdaságban található.

ismertebb magyar áldozatának, halála komoly visszhangra talált a korabeli német sajtóban is.¹⁶ Zrínyi Ádám csatatéren történt halála lezárta a Zrínyiek közel három évszázados oszmán ellenes küzdelmét, amely 1417 szeptemberében kezdődött, amikor egyik egyenesági őse (IV. Miklós nagyapja), I. Péter (†1493) elküldött egy török rabot a Konstanzban zajló zsinaton tartózkodó Luxemburgi Zsigmond királynak (1387–1437), akít aztán látványossággként végighajtottak a város utcáin.¹⁷ Ádám nem hagyott fiúutódot maga után, így halálával férfiágon kihalt a Zrínyi család. 1691-es tragikus halálának pillanatában ugyan még élt Zrínyi János Antal (1654. július 26. – 1703. november. 11.), Zrínyi IV. Péter fia, helyzete viszont reménytelen volt, hiszen életfogytiglani börtönéveit töltötte. Rabsorsra azzal a váddal került, hogy Bécs 1683. évi ostroma során meg akarta mérgezni I. Lipót német-római császárt (1658–1705) és magyar királyt (1657–1705), valamint annak két fiát, József és Lipót József főhercegeket.¹⁸

Zrínyi Ádám életútja 1679-ig

Mielőtt rátérnék Ádám hazatérése körülményeinek bemutatására és Batthyány II. Kristóffal kibontakozó viszonya vizsgálatára, szükséges nagy vonalakban ismertetni a Zrínyi-fiú addigi életútját. Zrínyi VII. Miklósnak két fiúgyermekke született, Izsák és Ádám, de közülük csak az utóbbi érte meg a felnőttkort.¹⁹ A gyermekek Zrínyinek a Magyarországon is honos báró Löbl családból származó Mária Zsófia (Maria Sophia Löbl, 1630 k. – 1676) udvarhölgygel kötött második házasságában születtek.²⁰ Ádám korán elvesztette édesapját: a bátorságáról híres, magát számos csatában kitüntető bán nem a csatamezőn lelte halálát, hanem 1664. november 18-án egy vadászbalesetben a muraközi Kursanec (Zrínyifalva) környéki erdőben.²¹ Érdekes párhuzam, hogy Zrínyi Miklós maga is korán édesapa nélkül maradt, hiszen mindössze hatéves volt, amikor Zrínyi V. György (1599–1626) elhunyt.²²

Az apa halálát követően Ádám természetes gyámja édesanyja lett.²³ Löbl Mária Zsófia tiszteletben tartotta tragikusan elhunyt férje végakarátát, és a gyászév letelte után nem kötött

¹⁶ Bagi: *Az évszázad legvéresebb*, 16–21.

¹⁷ Varga: *Leónidasz a déli végvidéken*, 41. A leszármazást a könyv 83–84. oldalán található családfa alapján rekonstruáltam.

¹⁸ Varga: *Zrínyi János Antal*, 210.

¹⁹ Merényi-Metzger Gábornak a bécsi római katolikus egyházközségekben végzett kutatásai szerint Zrínyi Miklósnak összesen hat gyermeke született, a már említett Izsák és Ádám fiúgyermek mellett négy leánygyermek: Mária Katalin, Mária Borbála, Borbála Rozália és Katalin (Merényi Metzger: *Zrínyi Miklós elsőszülött fiának születése és halála*, 397–398.). Leánygyermekei közül csak a legidősebb, Mária Katalin érte meg a felnőttkort, a magyar szakirodalom apácaként tarja számon. Nemeskürty: *Egy Zrínyi-gyászbeszéd két különböző kiadásáról*, 57.; Borián: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*, 149.

²⁰ Löbl Mária Zsófia édesapja, János Kristóf (Johann/Hans Christopher Löbl, 1578–1638) udvari haditanácsos az 1625. évi országgyűlésen a 66. törvénycikk alapján kérelmezte a honfíúsitását (Nagy: *Magyarország családai*, 7. köt. 183.; Pálffy: *Egy horvát-magyar főúri család*, 56.). Magyarországon meghonosodott vagy magyar környezetben tartós időn keresztül tevékenykedő idegen származású személyek nevét mindenhol magyaros formában írom, az első említésnél zárójelben saját anyanyelvük szerinti írásmóddal.

²¹ A község 1887-ben Zrínyi iránti kegyeletből kapta a Zrínyifalva nevet. Mező: *A magyar hivatalos helységnévadás*, 104.

²² Perjés: *Zrínyi Miklós és kora*, 17.; Bene: *Zrínyi Miklós élete*, 30.

²³ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 80.; Hausner: *Zrínyi Ádám*, 168.

új házasságot.²⁴ Életét Ádám felnevelésének és iskoláztatásának szentelte, anyai gonddal és szorgalommal igazgatta fia sorsát és birtokait. Sikerült elérnie, hogy I. Lipót császár és magyar király (1657–1705) 1666. január 16-án magyar királyi főlovászmesteri címmel ruházta fel az akkor még mindössze négyéves Ádámot apja érdemeire való tekintettel,²⁵ aki hasonló módon még gyermekkorában, 1628-ban kapta meg ezt a címet.²⁶

Ádám főgyámja a nagybátyja, Zrínyi IV. Péter (1622²⁷–1671) lett, akit Zrínyi Miklós végrendelete végrehajtójának jelölt ki.²⁸ Amikor Zrínyi Miklós öccsére bízta családjá védelmét és végakarátának betartását, minden bizonnal nem sejtette, hogy Péter vissza fog élni hatáskörével. Azzal, hogy Löbl Mária Zsófia a gyászév leteltét követően nem kötött új házasságot, teljesen védtelen és kiszolgáltatott lett a sógorával szemben, aki bátyja halálát követően megkapta a dalmát–horvát–szlavón báni tisztséget,²⁹ és ezzel a Magyar Királyság egyik legbefolyásosabb emberévé vált. Az újdonsült bán és bátyja özvegye között többször is súrlódásra került sor, Péter ráadásul igyekezett vagyonában is megkurtítani az özvegyet és gyermekeit.³⁰

Ez a feszült viszony Zrínyi Péter 1670-ben történt letartóztatásáig tartott, amit Löbl Mária Zsófia nem várt meg Csáktornyan. Ferdo Šišić 20. századi horvát történész állítása szerint még maga Péter szólította fel távozásra bátyja özvegyét, azzal az indoklással, hogy nem lesz jó dolga Csáktornyan, mert ő lepaktált a törökökkel.³¹ Az 1664. augusztus 10-én megkötött, a Magyar Királyságra nézve hátrányos vasvári békét követő, a Habsburg-dinasztia ellen irányuló főrendi szervezkedésben, különösen Wesselényi Ferenc nádor halálát (1667. március 23.) követően Zrínyi Péter lett az egyik főszerep. A dinasztia elleni konspiráció, az oszmánokkal való lepaktálás és az egyébként összesen három hétig tartó és a felkelők számára semmilyen katonai sikert nem eredményező felkelés miatt a bécsi udvar halálra ítéltette és kivégeztette Zrínyit, sógorával, Frangepán Ferenc Kristóffal és Nádasdy Ferenc országbíróval együtt.³² Péter letartóztatását és kivégzését követően Löbl Mária Zsófia és gyermekei a

²⁴ Bár Zrínyi Miklós ezt nem fogalmazta meg nyíltan, a végrendeletében utalást tett arra, hogy nem szeretné, ha erre sor kerülne: „Ha pedig ő más házasságot köt (*bár nem gondoljuk, hogy így fog történni*)...” Kovács: *Zrínyi Miklós összes művei*, 818. (kiemelés – E. I. M.)

²⁵ MNL OL A 57. 13. köt. fol. 190.

²⁶ Bene: *Zrínyi Miklós élete*, 36.

²⁷ Végh Ferenc egyik újabb tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar történetírás kritikátlanul átvette Ivan Kukuljević Sakcinski állítását, mely szerint Zrínyi IV. Péter 1621. június 6-án született, amely állítását a szerző nem támasztotta alá primer forrásokkal. Ezzel szemben Végh idézi Petretics Péter zágrábi püspök és kalocsa–bácsi érsek 1667-ben kiállított igazolását, amely szerint Zrínyi Pétert 1622. június 21-én keresztelték meg, és megjegyzi, hogy a korabeli szokás szerint az újszülötteket mielőbb, de legkésőbb 8–10 napon belül keresztelték meg. Végh: *„Domina Helena Zriniana*, 648.

²⁸ MNL OL A 57. 13. köt. fol. 189/a; Kovács: *Zrínyi Miklós összes művei*, 825–826.

²⁹ Zrínyi IV. Péter 1665 februárjában kapta meg a báni tisztséget, majd az uralkodó 1670. március 29-én megvonta tőle (Ivić: *Vrhovni glavari u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 228.). A báni tisztség teljes neve a Királyi Könyvekben (*Libri Regii*) rendre, így Zrínyi Miklós az előző lábjegyzetben idézett végrendeletében is dalmát–horvát–szlavón bán (*Dalmatia, Sclauoniae et Croatiae Bani*) alakban szerepel, ezért ebben a formában fogom használni a tanulmányban.

³⁰ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 492.; Hausner: *Zrínyi Ádám*, 168; Pauler: *Wesselényi Ferenc nádor*, 145.; Šišić: *Posljednji Zrinski i Frankopani*, 44.

³¹ Šišić: *Posljednji Zrinski i Frankopani*, 80.

³² Czigány: *A vasvári békét követő válság*, 372–374.

Zágrábtól közel 40 kilométerre keletre fekvő Orbócon (Vrbovec)³³ éltek, ami a Zrínyiek ősi birtoka volt, majd 1673 körül – valószínűleg június eleje után – végleg letelepedtek Bécsben.³⁴

A tizenegy éves gróf 1673. december 5-én a Bécsi Egyetemhez tartozó jezsuita kollégium – amelynek életét meghatározta a császári és királyi udvar közelsége és figyelme – poétikai osztályába iratkozott be, ahol képességei révén hamarosan annyira kitűnt, hogy I. Lipót nyilvános dicséretben részesítette.³⁵ Ádám bejáratos lett az udvarba, olyannyira, hogy rendszeresen részt vett az udvari fogadásokon és ünnepségeken, így I. Lipót és Klaudia Felicitász tiroli főhercegnő 1673-ban, valamint Lotaringiai Károly herceg és Habsburg Eleonóra Mária Jozefa 1678-ban tartott esküvőjén is.³⁶ (Ugyanígy részt vett felnőttkorában I. József [1705–1711] magyar királlyá koronázásán Pozsonyban 1687. december 9-én, ahol mint magyar királyi főlovászmester vihette a menetben a koronázási kardot.)³⁷

Ádám gimnáziumi oktatása 1676 tavaszán ért véget,³⁸ és még ugyanebben az évben, augusztus 25-én elveszítette édesanyját.³⁹ Az uralkodó ezt követően Franz Eusebius von Pötting (1627–1678) gróf személyében gyámot nevezett ki mellé.⁴⁰ Több tényező játszott szerepet Pötting kiválasztásában: mindenekelőtt az, hogy Pötting I. Lipót egyik legbizalmasabb embere⁴¹ és tapasztalt diplomata volt (a Habsburg Monarchia madridi nagyköveteként tevékenykedett 1663–1674 között).⁴² Ugyanakkor a kinevezett gyámot rokoni szálak fűzték Ádám szüleihez: első felesége Löbl Mária Zsófia lánytestvére, Löbl Mária Margit volt (Maria Margaretha Löbl, †1658).⁴³ Mária Margit keresztanyja volt a még gyermekként elhunyt Zrínyi Izsáknak,⁴⁴ ami arra utal, hogy a két család kapcsolata szoros volt, vagyis Franz Eusebius von Pötting jól ismerhette Zrínyi Miklóst. Az eseményektől sűrű 1676. évben Ádám beiratkozott a Bécsi Egyetem három évfolyamos filozófiai fakultására,⁴⁵ ahol tanulmányait 1679. március 24-én zárta le.⁴⁶

³³ A napjainkban Horvátországhoz tartozó városok és falvak nevét a tanulmányban hagyományos magyar elnevezésük szerint írom. A jelentősebb városok, Csáktornya és Zágráb nevét csak magyarul, míg a kevésbé ismert település első előfordulásánál zárójelben feltüntettem nevüket horvátul is. Első előfordulásuknál egyúttal lábjegyzetben megnevezem a helység magyar nevének forrását. Orbóc elnevezéséről lásd: Heller: *Comitatus Crisiensis*, 251.

³⁴ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 83.; Hausner: *Zrínyi Ádám*, 169.

³⁵ Hausner–Monok–Orlovsky: *A Bibliotheca Zriniana története*, 57

³⁶ Hausner: *Zrínyi Ádám*, 170.; Hausner–Monok–Orlovsky: *A Bibliotheca Zriniana története*, 60–62.

³⁷ G. Etényi: *A császári udvar nyilvánosságpolitikája*, 569.; Smíšek: *Uherská korunovace Josefa I.*, 633.; Hausner: *Zrínyi Ádám*, 176.

³⁸ Hausner–Monok–Orlovsky: *A Bibliotheca Zriniana története*, 57.

³⁹ Witting: *Niederösterreichischer Adel*. 2. Abt., 646.

⁴⁰ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 496. Takáts Pötting Özséb alakban írja a nevét. A Pötting család valóban indigenátussal rendelkezett Magyarországon, de azt csak Franz Eusebius unokaöccse, Johann Sebastian von Pötting szerezte meg 1681-ben, három évvel Franz Eusebius halála után. Nagy: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX. 472.

⁴¹ Schwarz: *The Imperial Privy Council in seventeenth century*, 320.

⁴² Schwarz: *The Imperial Privy Council in seventeenth century*, 320.; Kašparová: *Po stopách knižní sbírky Františka Eusebia, hraběte z Pöttingu a Persingu*, 113.

⁴³ Schwarz: *The Imperial Privy Council in seventeenth century*, 320.; Kašparová: *Po stopách knižní sbírky Františka Eusebia, hraběte z Pöttingu a Persingu*, 113.

⁴⁴ Merényi Metzger: *Zrínyi Miklós elsőszülött fiának születése és halála*, 397.

⁴⁵ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 83.

⁴⁶ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 83.; Hausner: *Zrínyi Ádám*, 171.

Hazatérés Csáktornyára

A Bécsi Egyetem elvégzését követően Zrínyi Ádám hazatért Csáktornyára, ahol feltehetően 1670 óta – amikor is Zrínyi Pétert letartóztatták, és megtorlásul császári katonákat telepítettek a várba – nem járt. Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter 1649. június 19-én osztották fel egymás között a családi birtokokat úgy, hogy a Zala (beleértve a Muraközt is Csáktornya központtal) és Somogy vármegyei, az oszmán megszállás alatt levő Baranya vármegyei birtokok, illetve a Kőrös vármegyében fekvő Orbóc és Rakolnok (Rakovec),⁴⁷ valamint a Zrínyiek bécsi háza Miklósé lett, míg a Zágráb és Károlyváros térségében fekvő Bozsjákó (Božjakovina),⁴⁸ Ribnik, Ozaly (Ozalj),⁴⁹ amely Péter birtokainak központja lett) és a tengermelléki birtokok Pétert illették meg.⁵⁰ Miklós halála után Péter, aki követte őt a báni tisztségben, családjával és udvartartásával beköltözött Csáktornyára, amely birtokot 1665. december 15-én megfelelték, de ezzel együtt Löbl Mária Zsófia megkapta Péter Ozaly központú birtokának felét.⁵¹ Zrínyi Péter letartóztatását követően az Udvari Kamara összeírói elkobozták birtokait, ugyanakkor az Ádámot megillető örökséget nem bántották.⁵²

Azzal azonban, hogy I. Lipót Péter birtokaiba német katonaságot telepített, a későbbiekben Ádámnak gyűlt meg a baja. Bécsből hazatérve elsőként birtokai állapotát kívánta felmérni, és már érkezéskor szembesült az ott tartózkodó császári helyőrség visszaéléseivel. Áldatlan, Takáts megfogalmazása szerint ázsiai állapotokkal kellett szembesülnie birtokain.⁵³ A csáktornyai várban akkor a Massini-ezred állomásozott, amelynek parancsnoka gróf Julius de Porto⁵⁴ volt, fegyvermestere pedig Jakob Hilz.⁵⁵

Ismét párhuzamba lehet állítani Ádám ekkori helyzetét édesapjával, aki 1637 elején, hazatérve itáliai peregrinációjáról szintén birtokai, gazdasága rendezésébe kezdett.⁵⁶ Ádám feltehetően azonnal az egyetem elvégzése után hazautazott a Muraközbe, hiszen viszonylag hamar, már 1679 áprilisában (valamikor április 26. előtt) panaszt tett az Udvari Haditanácsnál a császári katonaság miatt, és kérte, hogy Porto és Hilz ne avatkozhasanak bele uradalma gazdasági kérdéseibe.⁵⁷ Takáts azzal a feltételezéssel magyarázta az áldatlan állapotokat, hogy Franz Eusebius von Pötting nem törődött Zrínyi birtokaival.⁵⁸ Ezzel összhangba lehet hozni Jaroslava Kašparová kortárs cseh művelődéstörténész állítását, miszerint Pötting költekező életmódot folytatott, és adósságokat hagyott hátra örökösének, Johann Sebastian nevű unoka-

⁴⁷ Csánki: *Körösmegye*, 4.

⁴⁸ Engel: *Magyarország a középkor végén*, i. m.

⁴⁹ Heller: *Comitatus Zagrabensis*, 49.

⁵⁰ Šišić: *Posljednji Zrinski i Frankopani*, 14.; Perjés: *Zrínyi Miklós és kora*, 39.

⁵¹ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 81.; Hausner–Monok–Orlovsky: *A Bibliotheca Zriniana története*, 52.

⁵² Hausner–Monok–Orlovsky: *A Bibliotheca Zriniana története*, 53.; Korunek: *Pavlinski samostan u Senkovcu i grofovi Zrinski*, 63.

⁵³ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 498.

⁵⁴ Gróf Július de Portóról lásd: Laszowski: *Pabirci iz obiteljskih arhiva Sermage i Josipović*, 151.; Bojničić: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, 150.

⁵⁵ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 84.

⁵⁶ R. Várkonyi: *Zrínyi, az államférfi*, 62.

⁵⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 355. (1679) fol. 220. Az Udvari Haidtanács iktatókönyvei Zrínyi Ádámmra vonatkozó anyagainak nagy része megjelent 1937-ben Horvátországban. Lásd: Schmitt: *Podaci o Adamu grofu Zrinskom*, 102–127. A forrásközlés azonban nem teljes, és a közölt bejegyzések közül szinte mindegyik elírásos és betűhibás, ezért ez a publikáció kritikai vizsgálatot és külön publikációban történő tárgyalást igényel.

⁵⁸ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 498.

öccsének.⁵⁹ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Zrínyi Ádám által panaszolt helyzet azáltal is előállhatott, hogy Pötting 1678. december 29-én elhunyt,⁶⁰ Zrínyi pedig egy iskolai félévre még tanköteles volt a Bécsi Egyetemen, így a december vége és március vége közötti időszakban a birtokok gyakorlatilag gazdátlaná váltak.

A császári katonaság tisztjei számos kellemetlenséget okoztak Zrínyinek, Laszowski nyomtatékosítja, hogy komoly károkat is.⁶¹ A Haditanács részéről megparancsolták Portonak és Hilznek, hogy ne avatkozzanak bele a Zrínyi-birtokok gazdasági ügyeibe.⁶² Erre válaszolva 1679. május 8-án Porto jelentést küldött az Udvari Haditanácsnak,⁶³ amelynek tartalmáról a haditanács iktatókönyvének háromsoros bejegyzése sajnos semmit nem árul el. Májusban Zrínyi a csáktornyai legénység magatartása ellen is panaszt emelt, különösen annak parancsnoka, Johann Jakob Maschwander báró ellen.⁶⁴ Az Udvari Haditanács itt is igazat adott Zrínyinek, és megtiltotta Maschwandernek, hogy Zrínyit a rezidenciájában (vagyis a csáktornyai várban) zaklassa.⁶⁵ Az ilyenfajta incidensek gyakoriak voltak, és Zrínyi Ádám élete végéig eltartottak,⁶⁶ ezért a téma külön tanulmányt igényel. Különösen Maschwanderrel gyűlt meg a baja, aki 1692-ig (tehát Zrínyi Ádám elhalálózása utáni időben is) Csáktornyan szolgált.⁶⁷ Nem volt ez egyedi eset a magyar hadszíntéren, illetve az országban állomásozó német katonák kihágásait tekintve, a megelőző és az azt követő időszakban is történtek hasonlóak.⁶⁸

I. Lipót 1679 júniusában Batthyány II. Kristóf dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány személyében új gyámot nevezett ki Ádám mellé. Erről tanúskodik az uralkodó 1679. június 10-én az alsó-ausztriai Laxenburgban kelt, Batthyáynak címzett latin nyelvű levele is, amelyben értesítette a főkapitányt, hogy gondoskodására bízta az ifjú Zrínyit. A király a muraközi állapotokra hivatkozva – nyilvánvalóan a Zrínyi beadványai alapján leírtakra utalva – nevezte ki Batthyányt Ádám törvényes gyámjává, valamint elrendelte, hogy intézkedjék a Muraközben állomásozó katonatisztek állítólagos hibáiból eredő gondok és károk orvoslásáról.⁶⁹ Az uralkodó ugyanazon a napon, úgyszintén Laxenburgból levelet intézett Erdődy Miklós dalmát–horvát–szlavón bánnak (1670/1680⁷⁰–1693), Gathalóczi Gathal Miklós bánhelyettesnek, Kőrös és Zágráb vármegyék főispánjának (1672–1681) és Esterházy Ferenc Somogy és Zala vármegyék főispánjának (1670–1683). Ezekben a leve-

⁵⁹ Kašparová: *Po stopách knížní sbírky Františka Eusebia*, 114.

⁶⁰ Fellner–Kretschmayr: *Die österreichische Zentralverwaltung*, I. 278.

⁶¹ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 84.

⁶² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 356. (1679) fol. 244. Vö. Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 84.

⁶³ ÖStA KA HKR Prot Exp. Bd. 355. (1679) fol. 389.

⁶⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 355. (1679) fol. 387. Vö. Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 85.

⁶⁵ ÖStA KA HKR Prot Reg. Bd. 356. (1679) fol. 289.

⁶⁶ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 88.

⁶⁷ Oross: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*, 122.

⁶⁸ Iványi: *Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális*, 123.; Balogh: *A dunántúli kerületi főkapitány-helyettesek*, 159.

⁶⁹ MNL OL P 1314 No. 53 472. I. Lipót mellett az aláírók közül szerepel még Szelepcsényi György esztergomi érsek (1666–1685) és Orbán István, a Magyar Udvari Kancellária titkára (1662–1679) aláírása. Sem a király, sem az érsek, sem a kancelláriai titkár neve mellett nem szerepel a *manu propria* jelzés, a dokumentum kézírása azonosítható Zrínyi Ádám sajátkezűleg írt leveleivel. A levél hibátlan átírását közli Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 498. Lásd Takátsnál a 789. számú lábjegyzetet.

⁷⁰ Zrínyi Péter letartóztatását és báni címétől való megfosztását követően Erdődy Miklós lett 1670 áprilisában a bánság helytartója, 1680-ban helytartóból lett bán, és ezt a címet egészen 1693-ban bekövetkezett haláláig viselte. Ivíć: *Vrhovni glavari u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 228.

lekben megparancsolta a címzeteknek, hogy Zrínyit az általuk igazgatott területeken levő birtokain kötelesek minden törvénytelen támadóval, zaklatóval és károkozóval szemben megóvni, oltalmazni és megvédeni.⁷¹

Batthyányra mint gyámra két oknál fogva eshetett az uralkodó választása. Amellett, hogy ő volt a területileg illetékes főkapitány (tudniillik a muraközi várak, köztük Csáktornya a Kanizsával szembeni végvidékhez tartoztak),⁷² Pöttinghez hasonlóan itt is közrejátszhatott a rokoni kapcsolat. Batthyány II. Kristóf dédapja, Batthyány III. Boldizsár felesége ugyanis Zrínyi Dorottya, a szigetvári hős Zrínyi IV. Miklós lánya volt.⁷³ Fiuk, Ferenc (II. Kristóf nagypapja) felesége (egyúttal II. Kristóf nagyanyja) az a Lobkowitz-Poppel Éva volt, akinek udvarában nevelkedett gyermekkorában Zrínyi Miklós. „A gyermek Zrínyit, érzelmi és tudatvilágának kialakítása szempontjából döntő hatások érték itt. Hogy az édesanyjai szeretet hiányában⁷⁴ érzelmi élete nem vált sivárrá, hogy emberi magatartásába nem keveredett idegenség, esetleg gyűlölet az emberekkel szemben, minden bizonnyal ennek a melegszívű asszonynak köszönhető” – írta Zrínyi és nevelőanyja viszonyáról Perjés Géza.⁷⁵

Ez a családtörténeti vonatkozás ugyanakkor önmagában nem jelentette azt, hogy Lobkowitz Poppel Éva unokája és Zrínyi Miklós fia között felhőtlen viszony alakult ki. Sőt! A Zrínyi Ádám által Batthyány Kristófhhoz címzett, fennmaradt levelek közül a két 1679 nyarán íródott levél hangneme épp az ellenkezőről tanúskodik. Perjés azt írta Batthyány I. Ádám (Lobkowitz Poppel Éva fia, egyúttal Batthyány II. Kristóf édesapja) és Zrínyi VII. Miklós kapcsolatát illetően, hogy nem egyszer összetűzésre került sor kettejük között.⁷⁶ A Zrínyi Ádám és Batthyány Kristóf közötti 1679. évi levélváltás apropója az volt, hogy, hogy a még csak tizenhét éves Zrínyi-fiú a nyár folyamán átesett a tüzkeresztségen, azaz élete első törökök elleni portyáján, aminek következtében komoly nézeteltérése támadt Batthyányval.⁷⁷ A portya pontos időpontjáról csak annyit tudunk, hogy 1679. augusztus 9., a levél keletkezése előtt történt, az útvonaláról és az összecsapás helyszínéről mindkét alább tárgyalt Zrínyi-levél hallgat.

Az ősök nyomdokában

Zrínyi a Varasd vármegyei Zamlacsáról (Zamlača)⁷⁸ 1679. augusztus 9-én írt levelében Batthyány egy korábban Balogh Gáspárnak⁷⁹ címzett levelére reagált.⁸⁰ A ifjú gróf nyilván-

⁷¹ MNL OL A 57. 16. köt. fol. 204.

⁷² Végh: *Zrínyi (VII.) Miklós, a határvédelem szervezője*, 4.

⁷³ Takáts: *Batthyányné Zrínyi Dorica*, 128.

⁷⁴ Zrínyi Miklós korán elveszítette édesanyját. Bene: *Zrínyi Miklós élete*, 30.

⁷⁵ Perjés: *Zrínyi Miklós és kora*, 18.

⁷⁶ Perjés: *Zrínyi Miklós és kora*, 80.

⁷⁷ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 498.; Hausner: *Zrínyi Ádám*, 172–173.

⁷⁸ Zamlaca Varasdtól nagyjából 6 kilométerrel nyugatra fekszik. A birtokot Ádám anyai örökségként kapta meg (Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 92.). Általános jelenség volt, hogy a főurak a birtokaikról írtak a regnáló főkapitánynak. Balogh: *A dunántúli kerületi főkapitány-helyettesek*, 148.

⁷⁹ Balogh Gáspárról viszonylag kevés szakirodalmat találtam. Takáts híres vitézként, Zrínyi Ádám legkedvesebb kapitányaként említette (Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 499.) Ezenkívül Kalapis Zoltán délvidéki művelődéstörténész megemlítette Zrínyi halála körülményeinek leírása során: „A szörnyű kavarodás kellős közepén, ahol már a pokol kapuja is megnyílt, keményen állta a sarat Zrínyi Ádám bandériuma, ő maga azonban reménytelen helyzetbe került: a török kilötte alóla a lovat, s minden oldalról rátámadt. Legkedvesebb kapitánya, Balogh Gáspár és két vitéz hadnagya, Tánczos János és Varga Pál sietett volna segítségére, de már késő volt. Egyik ádáz janicsár a jobbójában forgatott szabljával mély nyaksebet ejtett rajta, baljával pedig, valahol a szíve táján, mellébe döfte jatagánját.” Kalapis: *A Zrínyi-család emlékei*, 113.

való módon nem vette jó néven, hogy Batthyány nem neki, hanem Balognak írt a portya ügyében. Ráadásul leveléből azt is megtudjuk, hogy Batthyány neheztelő hangnemben írt róla Balognak („...neheztelését *Kegyelmednek* megértettem”), ami elsődlegesen annak szólt, hogy Balogh nem tájékoztatta a főkapitányt a portyáról, holott köteles lett volna arra, hiszen ő volt Zrínyi törvényes gyámja, amit az utóbbi sem kérdőjelezett meg. Ugyanakkor Zrínyi leszögezte, hogy nem öncélúan, holmi magamutogatásból támadta meg a törököket, hanem – ahogyan a levélben nevezi – az *excursio* (értsd: portya) védekezés, válaszlépés volt az ő és emberei részéről: „...de azon *Excursio*, nem ex proposito és offensiúé, ha defensiúé lett legyen.”⁸¹ A magyar portyák a török rablóportyák és fosztogatások ellentételezései voltak, illetve a keresztény foglyok kiszabadítása is szerepelt mint fontos cél.⁸²

Az értesítést illetően Zrínyi magyarázkodása szerint „Balogh Gáspár uram *kegyelmedet* tudósítani el sem mülatta volna, reménlem, az mint ő*kegyelme* előttem is referálta; de tudta azt jól, hogy Darabos Miklós légrádi kapitány⁸³ uram voltaképpen fogja *kegyelmedet* az dolgról tudósítani; az mint fölöttébb is tudósította”.⁸⁴ Ebből a megjegyzésből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy Batthyány előzőleg nem tudott Zrínyi portyájáról.⁸⁵

A levél a továbbiakban a tized és a portya bevételét tárgyalja. A levélrészlet azért is különösen fontos, mert első kézből nyújt betekintést a végvidéki hétköznapi uralkodó hatalmi viszonyokba és az ebből fakadó vitás kérdésekbe: „Másodszor neheztelni láttatik *kegyelmed* abból is, hogy az őfölsége fűzetésén való vitézek közül is némelyek (noha igen kevéssen is) azon *excursióban* jelen voltak, mindazáltal Balogh Gáspár uram Darabos uramnak a tizedet ki nem engedte adni az én hírem nélkül. Én úgy gondolnám, és talán *kegyelmed* is megértvén az dolgot, gonosz ítéletben felőlem nem esik, hogy azon kevés nyereség jobban engem, úgy mint földesurat megilletne, mivel azon őfölsége fűzetésén való vitézljő rend az én portiomon lakik, és az én földemet éli, és nem is úgy, mint az őfölsége fűzetésén való, ha[nem] úgy, mint az én földemen lakozók, magok oltalmára *excuráltak*...”⁸⁶ Zrínyi ebbéli óhaja teljes mértékben tükrözi a kor szellemét, ugyanis megszokott dolog volt, hogy a főurak familiárisaikkal indultak portyázni.⁸⁷ A portya nyereségének esetleges igazságtalan elosztása nem tekinthető szokatlannak. Ilyen eset fordult elő például 1682 első felében, amikor a szentgrótiak (zalaszentgrótiak) panasszal éltek Gyöngyösi Nagy Ferenc végvidéki főkapitány-helyettesnél (1681–1695), mert a kapornakiak (nagykapornakiak) közös portyájuk után a bevételt igazságtalanul osztották el.⁸⁸

A mindkét irányba zajló portyázás a végvidéki hétköznapi egyik kulcsmozzanata volt. Jellemző, hogy a végvidék váraiban a békeidőszakban is (amilyen az 1664. évi vasvári béke és a visszafoglaló háborút elindító 1683. magyarországi oszmán hadjárat közötti időszak is volt) készenlétben álltak a katonák, mivel a török várak őrsképeinek portyázására a hódoltság

⁸⁰ MNL OL P 1314 No. 53 471.

⁸¹ MNL OL P 1314 No. 53 471.

⁸² Martí: *Esterházyak vitézi ethosza a 17. században*, 399.

⁸³ Darabos Miklós 1674 és 1679 között szolgált Légrád kapitányként. Benczik–Zágorhidi Czigány: *A Vas megyei Nádasi Darabos család*, 19.

⁸⁴ MNL OL P 1314 No. 53 471. Takáts a levél idézése közben leegyszerűsítette Zrínyi sorait: „Az *excursio* – írja – defensive lett s Darabos légrádi kapitány jelenté is ezt *kegyelmednek*” Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 500.

⁸⁵ A problémakörrel lásd: Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 65.

⁸⁶ MNL OL P 1314 No. 53 471.

⁸⁷ Martí: *Esterházyak vitézi ethosza a 17. században*, 399.

⁸⁸ Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 56.

egész ideje alatt számítani kellett, vagyis minden békeidőszak gyakorlatilag állóháború volt.⁸⁹ Takáts szerint a hódoltság korában a portyázás is mezei munkának számított, amely nagyobb erővel és kedvvel indult, mint a szó szoros értelemben vett mezei munka.⁹⁰ (Ez a felvetés, bár némileg túloz, nem nélkülözi a logikát, hiszen sokkal vonzóbb volt rajtaütésszerűen hozzájutni a mások által megtermelt javakhoz, egyúttal hírnévre szert tenni, mint nehéz fizikai munkával előteremteni azokat a javakat, rettegetve attól, hogy valamelyik portya során az ellenség prédájává válik.) A rosszul fizetett magyar végváriaknak szükségük volt a portyákra,⁹¹ olyannyira, hogy az ellenséges végváraktól távol legettetett marhák is gyakran célpontokká váltak.⁹²

A levél további részében Zrínyi abbéli reményét fejezte ki, hogy Batthyány mint végvidéki főkapitány nem fogja semmilyen büntetésben részesíteni embereit, illetve magát Balogh Gáspárt sem: „...nem látom, hogy kegyelmednek Balogh Gáspár uram méltó neheztelésre való materiát adott volna. Kérem annak okáért kegyelmedet, hogy afféle exactióktól magát megóvja, és az én emberimet valami szorításokkal ne terhelje.”⁹³ Végezetül Zrínyi Ádám kitért a muraközi és a légrádi kapitányi cím kérdésére, amelyre igényt tartott, lévén, hogy édesapja is viselte ezt a tisztséget: „...engem pedig Muraközben és Légrádon is ne másnak, ha[nem] haereditanius [értsd: örökös] kapitánnak agnoscáljon [értsd: elismerjen].”⁹⁴ Mint azt fentebb láttuk, Zrínyi a muraközi és légrádi kapitányi címet elődjeire hivatkozva 1679. június 6-án (tehát már a jelen levél megírása előtt) kérelmezte az Udvari Haditanácsnál,⁹⁵ de azt csak jóval később, 1684. április 20-án kapta meg.⁹⁶

Zrínyi Ádám megszerzett tisztségei közül fontos még megemlíteni Zala és Somogy vármegevei főispáni címét. Erre a posztra I. Lipót alig egy hónappal Bécs felmentését követően, 1683. október 14-én nevezte ki.⁹⁷ Ezzel ismét apja egyik fontosabb tisztségét szerezte meg, ugyanis Zrínyi Miklós a két főispáni tisztséget 1645. november 20-tól haláláig viselte.⁹⁸ Hausner Gábor megfogalmazása szerint, Zrínyi Miklós fia a 17. század végi magyar közélet jelentősebb alakjának számított, amit azzal indokolt, hogy a dalmát–horvát–szlavón báni cím kivételével apjának a Magyar Királyságban viselt szinte valamennyi címét megszerezte.⁹⁹

Zrínyi Ádám fent tárgyalt levelére Batthyány Kristóf 1679. augusztus 16-án válaszolt Ronhonról (Rechnitz, ma Ausztriában): „Balogh Gáspár uramnak tett írásom végett mit írjon kegyelmed, megértettem, mely iránt nem vala semmire is szükséges, hogy kegyelmed énnekem írjon, mert semmi directiója nem lévén kegyelmednek kezem alatt lévő vitézlő renden! Azonban jó néven bizony nem vehetem kegyelmedtől, s föl sem veszem, hogy mindjárt is ily hurrogatva ír reám, öreg bátyjára kegyelmed. Meg is ismerszik az udvariatlanság, hogy nem rég jött ki az oskolából kegyelmed. Az mi az kapitányságot illeti, kit igen idétlenül emleget

⁸⁹ Pálffy: *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata*, 11.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 41.

⁹⁰ Takáts: *A török portya és a magyar portya*, 336.

⁹¹ J. Újvári: *Békétlen békeviszony*, 817.

⁹² Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 117.

⁹³ MNL OL P 1314 No. 53 471.

⁹⁴ MNL OL P 1314 No. 53 471.

⁹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 356. (1679) fol. 311.

⁹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. (1684) fol. 255.

⁹⁷ MNL OL A 57. 18. köt. fol. 42.

⁹⁸ Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, 371.

⁹⁹ Hausner: *Zrínyi Ádám leuveni peregrinációja*, 529.

kegyelmed, nem ismerhetem én kapitánynak kegyelmedet. Nem láttam felőle sem őfelsége, sem méltóságos haditanács dekrétumát. Más bírósága alatt vagyon az még.”¹⁰⁰

Takáts Zrínyi levelét udvariasnak, Batthyány válaszát gorombának minősítette.¹⁰¹ Azt gondolom, a helyzet ennél valamelyest árnyaltabb lehetett. Zrínyi hangneme valóban tiszteltető, ugyanakkor tisztelete talán inkább protokollárisnak mondható. Leveléből kirajzolódik néhány igen fontos jellemvonás: bátorság, szembeszállás a tekintéllyel, akár a gyámként fölé rendelt személlyel szemben is. Ami nem jelenti azt, hogy ne lett volna meg benne az engedelmességre való szándék, de kizárólag a feltétlenül szükséges mértékben. Mégis talán a legfontosabb a levélből tükröződő Zrínyi-öntudat és a kinyilatkoztatott célkitűzés, hogy híres ősei nyomdokaiba lépjen, amiről a kapitányi címre tartott igénye tanúskodik. Batthyány levele pedig a szövegben is aposztrofált idős nagybácsié, aki a forró fejű kamaszhoz intézte rendre nevelő intelmeit. Batthyány valójában tudatta Zrínyivel, hogy azáltal, hogy egy másik személynek írt levélre reagált, megsértette a társadalmi viselkedési szabályokat, továbbá, hogy a kapitányi cím ügyében a döntés a nála nagyobb hatáskörű személyek és intézmények kezében van.

Különös figyelmet érdemel az iskola említése, ugyanis rátapint arra a kérdésre, hogy a kamasz Zrínyi mennyire más körülmények között szocializálódott a határvillongásoktól mentes Bécsben, és 1679 nyarán mennyire felkészületlen lehetett a végvidéki életre. Ádám közvetlen rokonsági körét vizsgálva megállapítható: sógora, Thököly Imre és unokaöccse, II. Rákóczi Ferenc más neveltetésben és iskoláztatásban részesült, mint Ádám. Thököly Imre 1668. január 24-én kezdte el a tanulmányait az eperjesi kollégiumban, a felső-magyarországi lutheránusok főiskolaszerű intézetében. A kollégium 1667-ben történt felállítását Imre édesapja, Thököly István is elősegítette jelentékeny adománnyal, így Imrét itt inkább patrónusként, mint diákként kezelték.¹⁰² Ugyanabban az időben, amikor Zrínyi Ádám édesanyjával és nővérével kénytelen volt Orbócon meghúzódni, Thököly Imre élete is gyökeresen megváltozott. Thököly István Árva vár parancsnokaként részt vett Zrínyi Péter és I. Rákóczi Ferenc sikertelen felkelésében, így amikor a bécsi udvar megtorlásként tekintélyes katonai erőt irányított Magyarországra és megszállt számos felső-magyarországi erősséget, Thököly várait, Árvát és Likavát is ostrom alá vette. Idősebb Thököly még Árva feladása előtt elhunyt, de fiát Likaván keresztül az Erdélyi Fejedelemség területére menekítette.¹⁰³ Ezzel véget ért Thököly Imre számára a gazdag főúri ifjak gondtalan élete, egyúttal iskoláztatása is megszakadt. II. Rákóczi Ferencről Várkonyi Gábor és Várkonyi-Nickel Réka közös tanulmányukban leszögezték, hogy gyermekkorát nem a fejedelmi rangjának megfelelő paloták, hanem sokkal inkább a várak határozták meg, vagyis a nevelőapja, Thököly Imre vívta harcok légköre.¹⁰⁴ Bár Zrínyi Ádám iskolaévei további kutatást igényelnek, annyi kijelenthető, hogy rá éppen ennek az ellenkezője volt igaz: gyermekkorát a paloták határozták meg, különösen miután édesanyjával Orbócról átköltözött Bécsbe.

¹⁰⁰ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 500–501. Az idézet hosszúságából és tartalmából azt a következtetést lehet levonni, hogy Takáts – a megszólítást, üdvözlést, dátumot és aláírást leszámítva – a levél teljes tartalmát közölte, de legalábbis minden lényegbevágó részét.

¹⁰¹ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 501.

¹⁰² Angyal: *Késmárki Thököly Imre*, 28–29. Angyal hangsúlyozza, hogy Thököly István maga mellett akarta tartani a fiát, és otthoni körülmények között szerette volna megszervezni számára az oktatást, de a környezete rábeszélte arra, hogy Imrét Eperjesre írassa.

¹⁰³ Czigány: *A vasvári békét követő válság*, 374.

¹⁰⁴ Várkonyi–Várkonyi-Nickel: *Gyermek a várfalak között*, 417.

Takáts véleménye szerint Batthyány vissza akarta tartani az ifjú Zrínyit a törökökkel való csatározástól.¹⁰⁵ A számos harcot megjáró generális rosszállása érthető, hiszen a 17. század során a portyákba bocsátkozó vagy harcokban részt vevő főnemesi ifjak életútja gyakran tragédiával végződhetett.¹⁰⁶ Az egyetemi tanulmányaival lekötött Zrínyi Ádám a császárváros urbánus közegében 1679 nyaráig nagy valószínűséggel semmilyen katonai kiképzésben nem részesült. Élete a megszokottnál nagyobb mértékben forgott veszélyben a portya során, amivel a gyámja is tisztában volt. Emellett pedig akár többéves fogságba is kerülhetett volna.¹⁰⁷ Mivel szülei már nem éltek, és még nőtlen volt, a váltságdíj összegyűjtése és az esetleges fogolycsere megszervezése is valószínűleg Batthyányra hárult volna.

Takáts szerint Batthyány levelének sértő hangja mód nélkül bántotta az önérzetes ifjút.¹⁰⁸ Ez Zrínyinek a Zala vármegyei Újudvarról augusztus 31-én megírt válaszából is világosan kitűnik, ugyanakkor leszögezte, hogy nem állt szándékában megsérteni az idősebb gróf tekintélyét sem gyámi, sem pedig főkapitányi minőségében.¹⁰⁹ Ezt követően tételesen reagált a hozzá címzett levél tartalmára: „Eleimnek régi igazságokról és jó rendtartásokról, és nem másról írtam vala kegyelmednek, az mely írásomat kedves bátyámuram gonoszra kegyelmednek nem is magyarázhatja; mivel még ez ideig nem tanultam vala azt, hogy valamely jóakarómnak, annyival inkább atyámfiának böcsületes jó hírét, nevét megsérteni igyekezném. Az mi peng az engem illető örökös itt való kapitányságomat (kiről is írtam vala kegyelmednek) [illeti], az nem idéltlen, mivel az az én eleimnek jó magok viseléséért és *szegény hazánk* [kiem. – E. I. M.] és az egész kereszténység mellett nem szűnt kiontott vérekért, érdemes hív szolgálatjokra nézve régen és következendőképpen énnékem is még az anyám méhében őfölségétől örök és fenn adatott, az melyet kegyelmed tőlem el sem idegeníthet; se pedig abból többet, mint az kegyelmed elei ezaránt magának nem vindicálhat. Az én emberim is, kik az én javaimból élnek, jobban hozzám, hogy sem máshoz kötelesek. Darabos uram kapitányságát is kegyelmed szememre veti, melyről én még ez ideig kérdést nem tettem, de ha tettem volna is, netalántán méltán cselekedtem volna azt is, kedves bátyámuram. Vagyon Istenembe[n] reménységem, és el is hittem, hogy én őfölségének, az én kegyelmes uramnak leszek olyan szolgálója, mint Darabos uram, és talán különb is. Az mely kapitányság alatt muraközi véghelyekben minemű defectusok (kiket országnak végezése szerént gratuitus laborral köllött volna helyére hozni)¹¹⁰ lettenek, kegyelmes uram őfölsége ezen copialiter includált [értsd: másolatban mellékel] levelében intimálja [értsd: felszólítja].”¹¹¹ Ha megsértett önérzetről beszélünk, akkor mindenekelőtt az állapítható meg, hogy Ádám érezte magát zrínyiségében sértettnek.

Ez a levélrészlet megcáfolja Széchy Károly irodalomtörténész Zrínyi Miklósnak szentelt ötkötetes monográfiájának ötödik kötetében megfogalmazott vádját, mely szerint Ádám

¹⁰⁵ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 502.

¹⁰⁶ Marti: *Esterházyak vitézi ethosza a 17. században*, 401.

¹⁰⁷ Tarkó Ilona kutatásai szerint a rabságban eltöltött idő leggyakrabban egy-két év volt, ezt követően hat év. (Tarkó: *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században*, 135.) Szélsőséges esetekben akár tíz vagy annál több évig is elhúzódhatott. Tóth: *Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy*, 249.

¹⁰⁸ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 502.

¹⁰⁹ MNL OL P 1314 No. 53 472. Zrínyi Ádám levelének levéltári jelzete azonos I. Lipót már idézett levelével, ugyanis Ádám átírásában a sajátjával együtt elküldte azt Batthyánynak emlékeztetőül.

¹¹⁰ Ehhez a sorhoz kapcsolódik I. Lipót levele, illetve annak Zrínyi már említett átírása.

¹¹¹ MNL OL P 1314 No. 53 472. Ezt a levélrészletet némi leegyszerűsítésekkel közli Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 501–502.

„elnemzetitlenedett,” „osztrákká lett”, és fontosabb volt neki az anyja családjához való kötődése, mint a Zrínyiek öröksége.¹¹² Úgyszintén megcáfolja a hasonló állításokat megfogalmazó Csuday Jenőt is.¹¹³ A muraközi és légrádi kapitányi cím kitartó követelése is – ahogyan arra már utaltam – Ádámnak a Zrínyiekkal való azonosulásáról vall. A környék a Zrínyi család birtoka volt, itt ők töltötték be örökjogon a kapitányi tisztséget.¹¹⁴ Védelmi rendszerét királyi segítséggel Ádám dédapja, Zrínyi IV. György teremtette meg, míg apja, az 1640 tavaszán a Muraköz és Légrad örökös kapitányává kinevezett Zrínyi VII. Miklós továbbfejlesztette azt.¹¹⁵ Miklós volt az első, aki összefonódva viselte a két (muraközi és légrádi) kapitányi tisztséget, majd így viselte halála után IV. Péter (1665–1670) is, végül pedig utolsóként a családból Ádám.¹¹⁶

A Zrínyi családnak volt azonban egy olyan tagja, akinek életútja beilleszthető a Széchy által felvázolt sablonba. Zrínyi III. Jánosról (1565–1612), a szigetvári Zrínyi Miklós és Rosenberg Éva (Eva z Rožmberka, 1537–1591) fiáról van szó. Nagyjából egyéves volt, amikor édesapja elesett a szigetvári ostrom során, ezt követően édesanyjával elhagyta Csáktornyt, és 1658-ig Monyorókeréken (Eberau, ma Ausztria), Zrínyi IV. György rezidenciájában élt, majd onnan édesanyjával együtt Csehországba távozott. Életét cseh főnemesként, Csehországban élte le, anyja rokonságának körében.¹¹⁷ További kutatásnak kell tisztáznia, hogy a két Zrínyi-sarj bizonyos pontokon hasonló, ugyanakkor nem azonos életpályája valamilyen módon összekeveredett-e Széchy Károly Ádámmra vonatkozó soraiban.

Zrínyi Ádám fent tárgyalt, augusztus 31-i levele kapcsán az a benyomásunk lehet, hogy Zrínyi túlreagálhatta unokabátyja és gyámja levelét, ám úgy gondolom, sértődöttsége jogosnak mondható. Gondterhelt viszonyukat az is híven tükrözi, hogy Zrínyi jobbágycsoportokat károkat szenvedtek Batthyány légrádi helyőrségétől, gyakoriak voltak az összetűzések, ami ellen Zrínyi kénytelen volt panaszt emelni az Udvari Haditanácsnál, amely 1679. október 11-én megparancsolta Batthánynak, hogy a Zrínyi-birtokok dolgaiba ne avatkozzon be.¹¹⁸

A többszörösen vitás helyzetet Batthyány végül úgy oldotta meg, hogy Zrínyit I. Lipót engedélyével és támogatásával külföldi tanulmányútra küldte, amit maga Ádám is kérelmezett az uralkodónál már 1679 júliusában.¹¹⁹ A király az Udvari Kamarával és a Magyar Kancelláriával egyeztetve 1679. december 30-án engedélyezte Zrínyi peres ügyeinek felfüggesztését,¹²⁰ így elhárultak az akadályok a fiatal gróf külföldi útja elől. Ismert, hogy Ádám 1680 elején Brüsszelben tartózkodott,¹²¹ majd 1680. április 13-án beiratkozott a leuveni egyetemre,¹²² ahol 1681. január közepéig folytatott tanulmányokat.¹²³ Külföldi tanulmányútja és egyetemi tevékenysége további kutatásaim tárgyát képezi.

¹¹² Széchy: *Gróf Zrínyi Miklós*, V. 213.

¹¹³ Csuday: *Zrínyiek a magyar történelemben*, 349.

¹¹⁴ Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 43.

¹¹⁵ Zsigány: *A Magyar Királyság hadügyei a 17. század első felében*, 216.

¹¹⁶ Végh: *Zrínyi (VII.) Miklós, a határvédelem szervezője*, 63.

¹¹⁷ Pánek: *Hrabě z Rožmberka*, 68.; Laszowski: *Četiri isprave, koje se tiču Nikole Zrinskog*, 200.; Stehlík: *Czech-Croatian Relations*, 53.

¹¹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 356. (1679) Reg. fol. 519.

¹¹⁹ Hausner: *Zrínyi Ádám*, 173.

¹²⁰ MNL OL A 57. 16 köt. fol. 238.

¹²¹ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 86.

¹²² Reusens–Wils–Schillings: *Matricule de l'université de Louvain*, 452.

¹²³ Laszowski: *Adam grof Zrinski*, 87.

Befejezés

Az 1679-ből fennmaradt levelekből látható és érzékelhető, hogy miként kereste a fiatal főúr a helyét a magyar arisztokrácia köreiben, valamint betekintést nyerhetünk a portyák sújtotta határvidék hétköznapijaiba és hatalmi viszonyaiba. A két sajátkezűleg és magyarul írt levele arról tanúskodik, hogy Bécsben töltött éveit alatta sem szakadt el attól a nyelvtől, amelyen édesapja alkotta a rendkívül értékes szépirodalmi és hadtudományi munkáit. Bár Ádám megjelenése a Muraközben visszatérés volt az ősi birtokaira, azokra a helyekre, ahol kora gyermekkorát töltötte, valójában egy új, kevéssé ismert közegben találta magát, amely ráadásul ellenségesen fogadta. Az Udvari Haditanácsnál tett panaszai és Batthyány II. Kristóffal történt levélváltása egy öntudatos ifjú főúr elszántságáról és kitartásáról vall.

Az utolsó jelenleg ismert, eredetiben fennmaradt levél, amit Zrínyi Ádám Batthyány II. Kristóffhoz címzett, 1685. február 14-én kelt Csáktornyan. Akkor Ádám már viselte a 1679-ben még hón áhított muraközi és légrádi kapitányi címet, a végvidéket pedig már nemcsak portyák sújtották, hanem háborús övezetté vált. A levél első bekezdéséből kitűnik, hogy itt is válaszlevelel van szó, és azt már kapitányi minőségében írta. Batthyány érdeklődésére, miszerint van-e üresedés az altisztjei soraiban, Zrínyi azt válaszolta, hogy erről értesítette volna. Majd beszámolt az új kanizsai pasa érkezéséről és az annak visszhangjaként történt határmenti incidensekről.¹²⁴ Azaz a végvidéken a mindennapi kötelezettségekhez tartozó híradással szolgált, amely minden várkapitány feladatköréhez tartozott. A várkapitányok hírei azonban sok esetben a végvidéki főkapitány-helyetteshez futottak be, aki azokat továbbította Batthyánynak. Így például a tárgyalt időszakban Gyöngyösi Nagy Ferenc főkapitány-helyettese is rendszeres tudósításokat küldött a harcok alakulásáról és a török csapatok mozgásáról.¹²⁵

Megemlítendő még két Zrínyi-levél 1684-ből, amelyek nem maradtak fenn eredetiben, csak Takáts Sándor alapján tudhatunk valamit róluk. Az egyik 1684 nyarán íródott (1684. július 8-a előtt, amikor Batthyány válaszolt), keltezésének helye és pontos ideje ismeretlen. Ebben a levélben Zrínyi sérelmezte, hogy amikor Batthyány 1684 tavaszán a dunántúli vitézlő rendnek megparancsolta a táborba szállást,¹²⁶ Légrádra küldött parancsát nem neki, hanem elődjének, Ákosházi Sárkány III. István¹²⁷ kapitánynak címezte.¹²⁸ A másik levél 1684 késő őszi keletkezett, amelyben Zrínyi arról tájékoztatta Batthyányt, hogy a zalai és somogyi főispáni tisztségbe való beiktatását Újudvaron szeretné megtartani, amit a főkapitány december 2-án Németújvárról kelt levelében élénken ellenezett.¹²⁹

Összességében megállapítható, hogy Zrínyi Ádám és Batthyány II. Kristóf levelezésének fennmaradt darabjai egy jóval nagyobb levélváltás csekély töredékét képezik. Köztudott, hogy az eredetileg Körmenten őrzött levéltári anyag a szovjetek bevonulását követően, 1945-ben nagy károkat szenvedett, sok irat megsemmisült. Az 1949 utáni államosítási és központosítási hullámot követően, 1953–1954-ben az Országos Levéltár (ma Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) átvette és Budapestre szállította az anyagot, ott viszont az 1956-

¹²⁴ MNL OL P 1314 No. 53 473.

¹²⁵ Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 70.

¹²⁶ Az 1684 tavaszán a bécsi udvarban körvonalazódó hadjárat terv szerint a császári és királyi haderő legfontosabb célja a török kormányzati központ, egyúttal a középkori Magyar Királyság központjának számító Buda várának elfoglalása volt. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 92.

¹²⁷ Lásd: Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 52.

¹²⁸ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 504.

¹²⁹ Takáts: *Gróf Zrínyi Ádám*, 505–506.

ban keletkezett tűzvész során ismét jelentős károkat szenvedett az irategyüttes.¹³⁰ A Takács számára 1928-ban még hozzáférhető, de mára elérhetetlen Zrínyi Ádám-féle levelek feltehetően 1945-ben és 1956-ban pusztultak el. Régebbi korok történészeinek a Batthyány-missilisek alapján íródott munkái tüzetes tanulmányozása talán segíthet a hiány pótlásában.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- MNL OL A 57 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kancelláriai Levéltár, Libri Regii (Királyi könyvek) (online elérés: <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/>; letöltés: 2023. aug. 4.)
- MNL OL P 1314 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi levéltárak, A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
- ÖSTA KA HKR Prot. Exp. / Reg. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protocollbücher des Wiener Hofkriegsrat (online elérés: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/austrian_state_archives_Hofkriegsrat/; letöltés: 2023. aug. 4.)

Nyomtatott források

- A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1913.* Budapest: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1913.
- B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas (szerk.): *Örök Mohács: szövegek és értelmezések.* Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Forstall, Marcus: *A Zrínyi grófok leszármazása.* In: Bene Sándor – Hausner Gábor (ured.). *Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében.* Budapest: Zrínyi, 2007. 379–384.
- Iványi Béla (szerk.): *A két Zrínyi Miklós körmeneti levelei.* Budapest: A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarisztudományi Intézete, 1943.
- Kalous, Antonín: *Elfeledett források a Mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténelmi jelentősége.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 120 évf. (2007) 2. sz. 603–621.
- Kovács Sándor Iván: *Zrínyi Miklós összes művei.* Budapest: Kortárs, 2003.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: *Izvišće Šimuna Jude Sidića o turskoj opsadi Beča g. 1683.* *Starine*, knj. 16. (1884). 1–8.
- Laszowski, E[milij]: *Četiri isprave, koje se tiču Nikole Zrinskog, njegove žene Eve Rožemberške i njihovog sina Ivana.* *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga arkiva* god. 8. (1906) 200–209.
- Laszowski, E[milij]: *Pabirci iz obiteljskih arhiva Sermage i Josipović.* *Viestnik Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu*, knj. 9–10. (1941) 115–160.
- Luccari, Giacomo di Petro. *Copioso ristretto de gli annali di Rausa, libri quattro.* Venetta: Antonio Leonardì, 1605.
- Reusens, Edmond Henri Joseph – Wils, Joseph – Schillings, Arnold Hubert (dir.): *Matricule de l'université de Louvain.* Vol. 6. 1651–1653. Bruxelles: Acad. Royale des Sciences, 1963.
- Schmitt, Rudolf: *Podaci o Adamu grofu Zrinskom iz austrijskoga ratnog arhiva.* *Vjesnik Kr. Državnog Arkiva u Zagrebu*, god. 7. (1937) 102–127.

Szakirodalom

- Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre.* Budapest: Méhner, 1888. (Magyar történelmi életrajzok, 12.)
- Bagi Zoltán Péter: *Az évszázad legvéresebb csatája az egykorú német sajtóban.* In: Fehér Bence – Tóth Anna Judit (szerk.): *Barokk történetírók Magyarországról, Magyarországon.* Budapest: Magyarságtudató, 2002. 7–29.

¹³⁰ Zimányi: *A herceg Batthyány család levéltára*, 9.

- Balogh Máté: *A dunántúli kerületi főkapitány-helyettesek Batthyány I. Ádámhoz írt leveleinek had-, társadalom- és életmódtörténeti forrásértéke*. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *A levél mint történeti forrás*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2022. 139–165.
- Benczik Gyula – Zágórhidi Czigány Balázs: *A Vas megyei Nádasdi Darabos család birtokainak és levéltárának Esterházy kézre kerülése*. In: Márkusné Vörös Hajnalka: *Az Esterházy család cseszneki ága*. Források és tanulmányok az Esterházy család cseszneki ágának történetéről I. Veszprém: A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprémi Levéltára, 2013. 15–30.
- Bene Sándor: *Zrínyi Miklós élete*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album*. Budapest: Zrínyi – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016. 28–57.
- Bojnic, Ivan: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg: Bauer & Raspe, 1899. (Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. 4. Bd. 4, 12. Abth.)
- Borián Gellért Előd: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*. Pannonhalma: Pannonhalmi Füzetek, 2004.
- Czigány István: *A Magyar Királyság hadügyei a 17. század első felében*. In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország története*. 2. köt. (Az oszmán hódítás kora, 1526–1718.) Budapest: Zrínyi, 2020. 216. 190–264.
- Czigány István: *A vasvári békét követő politikai válság: bel- és vallásháború Magyarországon*. In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország története*. 2. köt. (Az oszmán hódítás kora, 1526–1718.) Budapest: Zrínyi, 2020. 367–388.
- Csánki Dezső: *Körösmegye a XV-ik században*. Budapest: MTA, 1893.
- Csuday Jenő: *Zrínyiek a magyar történelemben. 1566–1704*. Szombathely: Özv. Seiler Henrikné, 1884.
- Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*. CD-ROM. Budapest: MTA, 2001.
- Fallenbüchl Zoltán (összeáll.): *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*. Budapest: Osiris, 2002.
- Fellner, Thomas – Kretschmayr, Heinrich: *Die österreichische Zentralverwaltung. Geschichtliche Übersicht*. 1. Bd. Wien: Böhlau, 1907.
- G. Etényi Nóra: *A császári udvar nyilvánosságpolitikája I. József magyar királlyá koronázásakor*. *Történelmi Szemle*, 54. évf. (2012) 4. sz. 543–576.
- Hausner Gábor – Monok István – Orlovsky Géza: *A Bibliotheca Zriniana története*. In: Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Budapest: Argumentum – Zrínyi, 1991. 21–82.
- Hausner Gábor: *Zrínyi Ádám leuveni peregrinációja*. In: Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. 2. köt. Budapest–Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993. 529–532.
- Hausner Gábor: *Zrínyi Ádám*. In: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Budapest: Zrínyi, 2007. 165–180.
- Heller, Georg: *Comitatus Crisiensis*. München: Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, 1978.
- Heller, Georg: *Comitatus Zagradiensis*. 2. Bd., München: Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, 1980.
- Iványi Emma: *Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális*. *Zalai Gyűjtemény* 18. évf. (1983). 115–130.
- Ivić, Aleksa: *Vrhovni glavari u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od muhačke bitke do kraja 17. vijeka*. *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* god, 12. (1910). 227–229.
- J. Újvári Zsuzsanna: *Békétlen békeviszony: az oszmán uralom előrenyomulása a XVII. század első felében a Magyar Királyságban*. *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 31. évf. (2016) 5. sz. 811–846.
- Kalapis Zoltán: *A Zrínyi-család emlékei Ozalytól Szalánkeménig*. In: uő: *Alvidék évszázadai. A két kegyes királytól a nagyságos fejedelemtől és a dicső kormányzóig*. Újvidék: Forum, 2006. 97–114.
- Kašparová, Jaroslava: *Po stopách knižni sbírky Františka Eusebia, hraběte z Pöttingu a Persingu. „Provenio“ a možnosti rekonstrukce rozptýlených knihoven*. In: Krušínský, Rostislav – Vintrová, Tereza: *Bibliotheca Antiqua 2013. Sborník z 22. konference 30.–31. října*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2013. 112–121.

- Korunek, Marijana: *Paulinski samostan u Šenkovcu i grofovi Zrinski*. Croatia Christiana periodica, god, 73. (2014) 51–70.
- Kukuljević-Sakcinski, Ivan: *Zrin grad i njegoví gospodari*. Zagreb: Narodne Novine, 1883.
- Laszowski, E[milij]: *Adam grof Zrinski*. Vjesnik Kr. Državnog Arkiva u Zagrebu god, 7. (1937) 79–101.
- Martí Tibor: *Esterházyak vitézi ethosza a 17. században*. In: Ács Pál – Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Budapest: Balassi, 2012. 398–409.
- Merényi Metzger Gábor: *Zrínyi Miklós elsőszülött fiának születése és halála*. Irodalomtörténeti Közlemények, 119. évf. (2015) 3. sz. 395–398.
- Mező András: *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest: Akadémiai, 1982.
- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7. köt. Pest: Ráth Mór, 1860.
- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 9. köt. Pest: Ráth Mór, 1862.
- Nemeskürty Harriet: *Egy Zrínyi-gyászbeszéd két különböző kiadásáról*. Magyar Könyvszemle, 99 évf. (1983) 1. sz. 49–57.
- Oross András: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2013.
- Pálffy Géza: *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török-magyar határ mentén*. Fons, 4. évf. (1997) 1. sz. 5–78.
- Pálffy Géza: *Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában*. In: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Budapest: Zrínyi, 2007. 39–65.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. Történelmi Szemle, 40. évf. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pánek, Jaroslav: *Hrabě z Rožemberka. Jan Zrinský ze Serynu, řečený „hrabě z Rožemberka”, a legendární Petr Vok v zápase rožemberské dědictví*. Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek, čís, 30. (2012) 67–97.
- Pauler Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*. 1. köt. Budapest: MTA, 1876.
- Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest: Osiris, 2002.
- R. Várkonyi Ágnes: *Zrínyi, az államférfi*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album*. Budapest: Zrínyi – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016. 58–107.
- Schwarz, Henry Frederick: *The Imperial Privy Council in seventeenth century*. Massachusetts: Harvard University, 1943.
- Šišić, Ferdo: *Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine*. In: Klaić, Vjekoslav (ured.): *Posljednji Zrinski i Frankopani*. Zagreb: Matica Hrvatska, [1908]. 9–124.
- Smišek, Rostislav: *Uherská korunovace Josefa I. jako prostředek symbolické komunikace*. Český časopis historický, Roč, 112. (2014) čís. 4. 624–654.
- Stehlík, Petr: *Czech-Croatian Relations*. In: Hladký, Ladislav et al. (eds.): *Czech Relations with the Nations and Countries of Southeastern Europe*. Zagreb: Srednja Europa, 2019. 49–82.
- Széchy Károly: *Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664)*. 5. köt. Budapest, 1902.
- Takáts Sándor: *A török portya és a magyar portya*. In: uő: *Rajzok a török világból*. 1. köt. Budapest: MTA, 1915. 336–358.
- Takáts Sándor: *Batthyányné Zrínyi Dorica*. In: uő: *Régi magyar asszonyok*. Budapest: Élet, 1914. 124–143.
- Takáts Sándor: *Gróf Zrínyi Ádám*. In: uő: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Budapest: Genius, 1928. 491–526.
- Tarkó Ilona: *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány család levéltára alapján*. 1. köt. Doktori (PhD) értekezés. Budapest: PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskola, 2012.
- Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged: SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013.

- Tóth Hajnalka: *Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről*. Századok, 152. évf. (2018) 2. sz. 247–284.
- Varga J. János: *Zrínyi János Antal, a király foglya*. In: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Budapest: Zrínyi, 2007. 207–218.
- Várkonyi Gábor – Várkonyi-Nickel Réka: *Gyermek a várfalak között*. In: Horn Ildikó – Várkonyi Gábor (szerk.): *Művészet és mesterség – Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. 1. köt. Budapest: L'Harmattan, 2016. 417–440.
- Végh Ferenc: *„Domina Helena Zriniana [...] mortem eluctata [...] anno Salutis MDCCIII. aetatis LX. die XVII. Februarii”. Mikor és hol született Zrínyi Ilona?* In: Bagi Dániel – Barabás Gábor – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.): *Ruscia, Hungaria, Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*. Pécs: Kronosz, 2022. 641–652.
- Végh Ferenc: *Zrínyi (VII.) Miklós, a határvédelem szervezője*. In: Bódvai András (szerk.): *Zrínyi Miklós emlékkönyv*. Budapest: Bethlen Gábor, 2022. 57–83.
- Witting, Johann Baptist: *Niederösterreichischer Adel*. 2. Abt. [Wien: Bauer & Raspe, 1919]. (Johann Siebmacher's grosses Wappenbuch, 26. Bd. 2. Abth.)
- Zimányi Vera: *A herceg Batthyány család levéltára*. Budapest: Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Levéltárak Országos Központja, 1962.

SZEBENYI GÁBOR
Trianon Múzeum Alapítvány

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 118–134.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2023.4.118-134
www.aetas.hu

Radonay Mátyás zalavári apát és kapitány, Pécs öntörvényű püspöke

Az 1683 és 1699 között zajló visszafoglaló háború több szempontból okozott nehézséget a Habsburg Monarchiának. Egyrészt az évről évre ismétlődő hadjáratok sorozata igencsak megterhelte az államot, másrészt a korábban oszmán fennhatóság alatt álló magyarországi területek integrálása is komoly kihívást jelentett Bécs számára. Ebben az igencsak kaotikusnak mondható történelmi időszakban kapta meg püspöki kinevezését Radonay Mátyás Ignác¹ (1630–1703) zalavári apát és kapitány, aki véleményem szerint korának kiemelkedő, ám mára méltatlanul elfeledett alakja volt. Életútjának alábbi rekonstrukciója azonban nem csupán személye miatt lehet érdekes. Radonay várkapitányként kivette részét a visszafoglaló háború első néhány évének hadieseményeiből, élete ezen szakaszának vizsgálata betekintést nyújt a háború körülményeibe a Kanizsával szembeni végvidék utolsó éveiben. Későbbi püspöki tevékenységét vizsgálva pedig ráláthatunk a Pécs visszafoglalása utáni bonyolult helyzetére.

Az 1687 és 1703 közötti bő másfél évtized jelentette Radonay életének legjelentősebb periódusát, és a tevékenységét tárgyaló szakirodalom is ezzel az időszakkal foglalkozik leginkább. Mindössze három olyan jelentősebb történelmi tanulmány született magyar nyelven, amelyekre támaszkodhattam munkám során: Babics András *Radanay Mátyás pécsi püspök kinevezése* című tanulmánya 1937-ben,² Fricsy Ádám *A török utáni első pécsi püspök, Radanay Mátyás Ignác* című munkája 1993-ban,³ illetve Ódor Imre *A hódoltság utáni Pécs „harcias-hitvédő” püspökének megpróbáltatásai, Radanay Mátyás Ignác (1687–1703)* című műve 2005-ben.⁴ Történelmi források tekintetében ez idáig a Királyi Könyveket (*Libri Regii*), Oross András 2021-ben megjelent, az udvari kamarai tanácsosok jelenéseit tartalmazó forráskiadását,⁵ a bécsi Udvari Haditanács protokollumköteteit⁶ és a Batthyány levéltár missilis-anyagát használtam fel. Az utóbbi iratanyagban harminchét Radonay által küldött levél maradt fenn, melyek az 1685 januárja és 1688 novembere közötti időszakban keletkeztek: 1685-ből tizenkettő, 1686-ból tizenegy, 1687-ből tíz, 1688-ból pedig négy irat áll ma a rendelkezésünkre.⁷

¹ Radonay Mátyás neve a forrásokban és a szakirodalomban számos módon szerepel. A Radonay mellett például Radanay, Radannay, Radanai, Rodonay alakban. Én a leggyakrabban előforduló Radonay alakot használtam.

² Babics: *Radanay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, i. m.

³ Fricsy: *A török utáni első pécsi püspök*, i. m.

⁴ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, i. m.

⁵ Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, i. m.

⁶ ÖStA KA HKR Prot.

⁷ MNL OL P1314.

Radonay Máttyás korai évei, zalavári apáti és kapitányi tevékenysége

A későbbi apát és várkapitány, Radonay Máttyás Ignác horvát családból származott, eredeti családnéve Radonjić volt.⁸ A Varasd megyei Dubravicán⁹ született 1630-ban, és a róla szóló szakirodalom szerint mindössze tizenkét évesen¹⁰ csatlakozott a Habsburg Monarchia hadseregéhez. Majd évekkel később Grazban filozófiát és teológiát tanult, 1663-ban pedig pappá szentelték. Ezt követően Szelepcsényi György esztergomi érsek (1666–1685) mellett tevékenykedett káplánként, közben magyar joggal foglalkozott, majd a Zala vármegyei Egerváron kapott plébániát.¹¹ A fent említett életrajzi adatok az összes általam ismert szakirodalomban szinte pontosan ugyanígy szerepelnek. Ennek oka pedig az lehet, hogy feltehetően minden szerző közvetlen vagy közvetett módon ugyanazt a forrást használta fel: egy Radonay által 1694. március 4-én Jaklin Balázs nyitrai püspökhöz (1691–1695) intézett levelet, amit a 19. század elején Koller József említett a pécsi egyházmegye történetével foglalkozó művében,¹² és ami kétségkívül hitelesnek tekinthető. Ugyanakkor a Radonay által megadott életrajzi adatok között sehol sem szerepel, hogy 1657-től 1660-ig Győrben tanult volna, ami viszont a jezsuita gimnáziumok adattári adatai alapján megállapítható.¹³

Radonay papi pályafutásának jelentős állomása volt, amikor 1674. augusztus 31-én megkapta zalavári apáti kinevezését.¹⁴ Bár az apátság története ekkor már több évszázadra tekintett vissza, az oszmánok megjelenése miatt a bencés szerzetesek kolostorát a 16–17. század folyamán végvárrá alakították át.¹⁵ Ez azt jelentette, hogy az apát egyben katonai vezetőként is tevékenykedett a magyar végvidéken, ebben pedig a fiatalkori katonai tapasztalatok is segíthettek.

Radonay, még mielőtt beiktatták volna tisztségébe, már igényt tartott az apátság jövedelmeire. 1673 szeptemberében egy Sümegen tartott vármegyei gyűlésen – akkor mint a zalavári apátság adminisztrátora – felszólalt Chernel Mihály akkori zalavári kapitány ellen, akit az apátság ellen elkövetett számtalan túlkapással és igazságtalansággal vádolt.¹⁶ De Radonaynak nemcsak Chernel Mihállyal akadtak komoly nehézségei ez időtájt, Széchenyi György győri püspök (1658–1685) és kalocsai érsek (1667–1685)¹⁷ is követhetett el hatalmaskodást vele szemben. Legalábbis erre enged következtetni az a levél, amelyet az apát intézett az érsekhez 1676. augusztus 12-én. Ebben Radonay a javai elvétele miatt panaszkodott, és megemlítette, hogy százötven marháját vitték el a törökök Kanizsára, továbbá nővére férjét is elhurcolták, és – ahogy ő fogalmazott – „magam csak Isten különös kegyelméből szabadultam, s maradtam meg néhány emberemmel”.¹⁸ Ugyanott Radonay 2000 forintra

⁸ Sršan: *A horvát bevándorlás*, 158.

⁹ Ma Horvátországban található település.

¹⁰ Ez az adat nem ellenőrizhető, de elfogadható az is, hogy elírással vagy rossz olvasattal van dolgunk, és nem tizenkét, hanem tizenhét évesen lett katona, ami életszerűbbnek tűnik.

¹¹ Holub: *Az újjáépítés megindulása*, 41.; Fricsy: *A török utáni első pécsi püspök*, 115.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 96.

¹² Koller: *Historia Episcopatus*, 168–170.

¹³ Fazekas–Kádár–Kökényesi: *A győri jezsuita gimnázium diáksága*, 299.

¹⁴ MNL OL A 57. 15. köt. fol. 321.

¹⁵ Füssy: *A zalavári apátság története*, 191–192.; Simon: *Magyar nagybirtokosok tervezetei*, 79.

¹⁶ Füssy: *A zalavári apátság története*, 208.

¹⁷ Széchenyi György 1685 és 1695 között esztergomi érsek is volt.

¹⁸ Radonay Máttyás levele Széchenyi Györgyhez. Zalavár, 1676. augusztus 12. Idézi: Füssy: *A zalavári apátság története*, 209.

becsülte a kárt, amit az érsek okozott neki, és arról írt, nem fogja hagyni, hogy ne legyen következménye az esetnek.

Mindössze két évvel apáti kinevezése és néhány hónappal a fent említett levél megírása után, 1676. december 26-án Radonay lett a Kanizsával szembeni végvidékhez tartozó Zalavár várának kapitánya.¹⁹ A Balaton déli partjához közel fekvő Zalavár Kanizsa 1600 októberében történt török kézre kerülése után tett szert igazi jelentőségre. Ekkortól kezdve ugyanis Zalavár védői látták el a balatonhídvégi átkelőhely védelmének feladatát. Ez az átkelőhely jelentette az egyetlen összeköttetést a végvidék egyik erősségével, a Kanizsától mindössze 20 kilométerre fekvő Kiskomárom várával.²⁰ 1665-ből maradt fenn egy leírás Zalavárról, mely szerint ott egy régi erőd volt, amely mocsár közepén feküdt, és kétezer lépésnél közelebb csak dorong úton és hidakon keresztül lehetett megközelíteni. A leírás szerint az erősség ekkor igen rossz állapotban volt, és ha elfoglalta volna az ellenség, akkor azt rohammal szinte lehetetlen lett volna visszavenni.²¹ Zalavár jelentőségének növekedését a 17. század folyamán az is mutatja, hogy az itt szolgáló katonaság létszáma 1601-ben még csupán 40 fő volt, 1686-ban viszont már 115.²² Az Udvari Haditanács iktatókönyveinek bejegyzéseiből tudhatjuk, hogy 1682 márciusában Radonay mint várkapitány negyvenhárom hónapnyi, azaz több mint három és fél évnyi elmaradt zsoldja miatt tett panaszt, és ez az ügy még az év decemberében sem rendeződött.²³ Igaz, a végvidéken nem volt példa nélküli a járandóságok ilyen mértékű elmaradása.²⁴

Radonay Zalavár kapitányaként harcolt a felkelő magyar csapatok és az oszmánok ellen is.²⁵ A visszafoglaló háború első néhány évében, pontosabban püspöki kinevezéséig aktívan kivette a részét a harcokból. Mindjárt a háború elején, 1683 nyarán hadifogságba esett, és két hónapra bebörtönözték Németújváron.²⁶ Erről az esetről Füßy Tamás tett említést művében, de arról, hogy ez pontosan mikor történhetett, vagy hogy kik vetették börtönbe, nem számolt be.²⁷ Arra azonban csak 1683 júliusa és szeptembere között kerülhetett sor, amikor Kara Musztafa pasa nagyvezír (1676–1683) seregével Bécs ellen indulva Magyarországon vonult keresztül, és több magyar főnemes, köztük a németújvári Batthyányak is átálltak az oldalára.²⁸ Feltehető, hogy míg Batthyány II. Kristóf, a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitánya (1659–1685) segítette a törököket, addig Radonay erre nem volt hajlandó, és az ebből adódó konfliktus miatt vethették börtönbe. Erről a németújvári fogságról a zalavári kapitány

¹⁹ Babics: *Radonay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, 189. A végvidékről lásd: Kelenik: *A kanizsai védelmi övezet*, i. m.; Kelenik: *Egy végvidék születése*, i. m.; Pálffy: *A török elleni védelmi rendszer*, 173–207.; Simon: *Magyar nagybirtokosok tervezetei*, i. m.; Végh: *Egerszeg*, 13–28; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 38–46.

²⁰ Iványi: *Zalavár*, 165.; Szántó: *A balatoni várak övezete*, 273.; Végh: *Egerszeg*, 15.; Kiskomárom ma Zalakomár, Zala megyei település. Kiskomárom szerepéről a törökök elleni védelmi rendszerben lásd: Szvitek: *Kiskomárom*, i. m.

²¹ Iványi: *Zalavár*, 177. A leírás eredeti szövegét lásd: Füßy: *A zalavári apátság története*, 651.

²² Simon: *Magyar nagybirtokosok tervezetei*, 81.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 208.

²³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 364. (1682) fol. 63v, 616v.

²⁴ Végh: *Katonából zsellér*, 87.

²⁵ Holub: *Az újjáépítés megindulása*, 42.

²⁶ Ma Güssing, város Ausztriában.

²⁷ Füßy: *A zalavári apátság története*, 210.

²⁸ A kérdésről lásd: Varga J.: *A túlélés és az árulás mezsgyéjén*, 492–498.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 70–84.

fennmaradt leveleiben többször is említést tett.²⁹ Az oszmán had vereségét eredményező 1683. szeptember 12-i kahlenbergi csata után azonban az átállt magyar főurak ismét a Habsburg-uralkodó mellé álltak, amnesztiát kaptak,³⁰ így Radonay börtönben tartása sem volt indokolt.

Még ugyanebben az évben, 1683 szeptemberében Radonay húsz német lovas élén bevonult Kőszegre, és több embert letartóztatott. Amikor a helyi lakosságból néhányan megkérdezték tőle, hogy milyen alapon fogat el embereket egy szabad királyi város területén, a kapitány elővette a nála lévő pisztolyt, és agyonlövással fenyegette meg az őt kérdőre vonókat. A szakirodalomban több helyen is előkerül ez a történet,³¹ amit a kőszegi plébánia jegyzékeit felhasználva először Pacher Donát tett közzé 1895-ben.³²

Az oszmánok elleni visszafoglaló háború során a magyar végvidéki katonaság is részt vett a harcokban, szerepük némileg módosult, hiszen a továbbiakban nemcsak – sőt, lassan egyre kevésbé – a várvédelemben volt szerepük, hanem egy részüket a magyar területen felvonuló császári haderő egyes hadtestjeihez rendelték. Így 1684-ben Radonay a Dráva melletti hadszíntéren tevékenykedett az eszéki híd elfoglalásával megbízott Walter Leslie generális³³ parancsnoksága alatt, és komoly sérülést szenvedett Verőcénél.³⁴ Ugyanezen év szeptemberében a kanizsai törökök részéről még támadás érte Zalavárat.³⁵ Annak körülményeit kivizsgálva pedig megállapították, hogy az eredményes oszmán támadás azért következett be, mert Radonay utat csináltatott a saját marhái számára,³⁶ amivel a törökök mozgását is megkönnyítette. A magyar végvidék védelmének megszervezése során mindenkor fontos szempont volt, hogy ne adjanak lehetőséget az ellenségnek a szabad átjárásra.³⁷

A korszak és a Kanizsával szembeni végvidék története szempontjából a leggazdagabb forrásbázis a herceg Batthyány család levéltári anyaga szolgáltatja. Ennek missilisei között 1685 januárjából maradt fenn a legkorábbi levél, amit Radonay akkori feletteséhez, Batthyány II. Ádám végvidéki főkapitányhoz (1685–1703)³⁸ intézett. Ebben a kapitány arról tudósította felettesét, hogy az oszmánok Bosznia irányából ellátmányt próbáltak vinni a Szigetvárat és Kanizsát védő katonák számára, azonban a verőcei császári csapatok rajtuk

²⁹ Radonay Mátyás levele Gyöngyösi Nagy Ferenchez. Zalavár, 1685. október 19. MNL OL P1314 No. 39 020; Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámhoz. Zalavár, 1687. július 15. MNL OL P1314 No. 39 028.

³⁰ Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 88.

³¹ Pray: *Telekesi Török István*, 10; Füßy: *A zalavári apátság története*, 210.; Pray: *Szenczi Fekete István*, 114–115.

³² Pacher: *A pannonhalmi Sz.-Benedek-rend*, 25–26.

³³ Walter Leslie a Dráva melletti hadműveletekkel megbízott parancsnok. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 92.

³⁴ Verőce ma Vitrocvica, város Horvátországban. A történetekre lásd: Füßy: *A zalavári apátság története*, 210.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 97. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 97.

³⁵ Iványi: *Zalavár*, 178.

³⁶ Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány Kristófhhoz. Egerszeg, 1684. november 7. MNL OL P1314 No. 33 005. Felhasználta: Iványi: *Zalavár*, 178.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 97., 100.

³⁷ Jó példa erre az 1577-es bécsi haditanácson elfogadott védelmi koncepció. Pálffy: *A török elleni védelmi rendszer*, 201.

³⁸ Batthyány II. Ádám 1685 és 1703 között dunántúli kerületi főkapitány és a Kanizsával szembeni végvidék főkapitánya, 1693 és 1700 között horvát–szlávón bán, 1700 és 1703 között pedig országbíró volt. Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 270, 280.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 50. Katonai karrierjéről lásd még: Tóth: *Batthyány II. Ádám*, i. m.

ütöttek, és megszerezték a készleteket.³⁹ Radonay legközelebb július első felében küldött leveleket a főkapitánynak, melyekben Kanizsa helyzetéről tett jelentést. A „canisaiak [*kanizsaiak*] mind éjjel, mind nappal azon vannak, mi módon nagy hamarsággal gabonát, élést, szénát maguknak szerezhessenek”⁴⁰ – kezdte beszámolóját. Megemlítette, hogy kémei jelentése szerint abban az évben nem érkezett jelentős török sereg a nyugat-dunántúli térségbe, mert az oszmánok Tengeremlékre⁴¹ és Egerre összpontosították a csapataikat.⁴² Időközben a Kanizsával szembeni végvidék katonái több fronton is kivették a részüket a harcokból: egy részüket az Érsekújvárat ostromló főszereg mellé vezényelték, míg másokat ismét Walter Leslie generális parancsnoksága alá helyeztek.⁴³

Radonay ez év augusztus folyamán írt levelei három témát érintettek. Először is, hogy a zalavári hajdúk készen álltak, hogy csatlakozzanak a Batthyány vezette végvidéki csapatokhoz, akiket a Lotharingiai Károly⁴⁴ vezette főszereghez küldtek.⁴⁵ Ezzel kapcsolatban az apát csak annyit kért, hogy a főkapitány ügyeljen csapatai megfelelő élelmezésére, „mert nehéz üres hassal vagdalkozni”.⁴⁶ Másodsorban a zalavári kapitány a kanizsai törökök kegyetlenkedéséről tett panaszt: „Rettenetes dolog kegyelmes uram, minemű kegyetlenséggel és dühösséggel és acsarkodással kezdenek lenni az pogány ebek...”⁴⁷ Végezetül pedig megemlítette, hogy Zalaváron építkezésekbe kezdett, hidakat és kemencéket csináltatott.⁴⁸

Október közepén a zalavári kapitány nemcsak Batthyány Ádámnak, hanem Gyöngyösi Nagy Ferencnek, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettesének (1681–1695)⁴⁹ is levelet küldött. Mindkét levélben olvashatunk egy közelmúltban történt eseményről, amikor is egy csapat hajdú a Galambok nevű településen⁵⁰ rajtaütött egy Turczich György nevű szökevényen. Összetűzésre került sor, és a szökevény végül halálos sebet kapott. Emellett pedig Radonay egy Paty András nevű szentgróti⁵¹ kereskedő ellen tett panaszt, aki társaival együtt fogságba vetett több zalavári embert. Ezzel kapcsolatban Radonay azt írta Gyöngyösi Nagy Ferencnek, hogy már kétszer is írt Batthyánynak az elfogott embereivel kapcsolatban,⁵² de még nem érkezett tőle válasz. „Isten ne adja, hogy én elkövessem azokat, akiket mások napoként cselekesznek. Tudom, mindjárt vas és kemény fogság volna helyem, jószágomat is prédára hányják, az mint történt is már rajtam” – írta Radonay, utalva 1683-as bebörtön-

³⁹ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmal. Zalavár, 1685. január 16. MNL OL P1314 No. 39 013.

⁴⁰ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmal. Zalavár, 1685. július 4. MNL OL P1314 No. 39 014.

⁴¹ Értsd: az Adriai-tenger partvidéke.

⁴² Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmal. Zalavár, 1685. július 4. MNL OL P1314 No. 39 014; Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmal. Zalavár, 1685. július 11. Uo. No. 39 015.

⁴³ Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 106.

⁴⁴ V. Károly lotharingiai herceg (1675–1690). Róla lásd: Tóth: *A hercegség nélküli herceg*, i. m.

⁴⁵ Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 106.

⁴⁶ Radonay Mátyás Batthyány II. Ádámmal. Zalavár 1685. augusztus 29. MNL OL P1314 No. 39 016

⁴⁷ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmal. Zalavár, 1685. augusztus 31. MNL OL P1314 No. 39 018.

⁴⁸ Radonay Mátyás Batthyány II. Ádámmal. Zalavár 1685. augusztus 29. MNL OL P1314 No. 39 016; Radonay Mátyás Batthyány II. Ádámmal. Zalavár 1685. augusztus 31. Uo. No. 39 018.

⁴⁹ Róla lásd: Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, passim; Iványi: *Gyöngyösi Nagy Ferenc*, i. m.

⁵⁰ Község Zala vármegyében.

⁵¹ Ma Zalaszentgrót, város Zala vármegyében. A Kanizsával szembeni végvidékhez tartozó Zalaszentgrót vár és végvárváros 17. századi történetéről lásd: Baráth: *Szentgrót*, i. m.

⁵² Az általam olvasott levelek közül csak az október 15-iben tett először említést egy elfogott emberéről. Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmal. Zalavár, 1685. október 15. MNL OL P1314 No. 39 019.

zésére.⁵³ Néhány nappal később a zalavári kapitány újra írt Batthyáynak, és arról számolt be neki, hogy örömmel fogadta a főkapitány által elindított vizsgálatot. „Bár az a csepp vér bennem vesszen, mely nem kíván nagyságotnak tiszta szívből szolgálni, de némely, legkiváltképpen idegen vallásban lévők, ha lehetne, pénzen vennének panaszt reám” – írta Radonay, majd újra megkérte Batthyánt, hogy parancsolja meg Patyi Andrásnak az elfogott zalaváriak elengedését.⁵⁴

Újabb pár nappal később Radonay keserves hangvételű panaszlevélben fordult a főkapitányhoz. „Lehetetlen, kegyelmes uram, ennyi sok rút, utálatos gyalázatokot, rabságokat és üldözéseket tovább szenvednem” – kezdte a zalavári kapitány, majd panaszt tett egy Kincses János nevű emberre, aki megfenyegette és meglopta őt.⁵⁵ A bebörtönzött emberek ügye sem alakult Radonay kedve szerint: embereit továbbra is fogságban tartották, sőt kínozták is őket. „Kérem alázatosan nagyságotat, [...] ártatlanul szenvedett embereimnek s magamnak is tetessen satisfactiot [igazságot]! [...] igaz ügyeimben pártomat fogja, és reám acsarkodó eretnekeket és más tolvajokat megzaboláz. Ha pedig nem, oda folyamodom, holott mind kárait, mind pedig életem megmarad” – kért segítséget felettesétől.⁵⁶ Fenti problémái ellenére a zalavári kapitány folytatta addigi tevékenységét, és decemberben már ismét a kanizsai törökökről, kémek jelentéseiről és egy sikeres portyáról számolt be Gyöngyösi Nagy Ferencnek.⁵⁷

Radonay 1686 márciusában és júniusában sikeres portyákat hajtott végre török területen.⁵⁸ A júniusi akció során a zalavári kapitány hatszáz emberrel elfoglalta, felgyújtotta és kifosztotta az akkor még török kézen lévő Mohácsot.⁵⁹ Ebben az évben a Kanizsával szembeni végvidék katonáit újból a Buda visszafoglalására induló főssereg mellé rendelték,⁶⁰ azonban – úgy tűnik – Radonay nem vett részt az év legnagyobb hadi vállalkozásában. Júliusi, Batthyány Ádámnak küldött levelei sem tartalmazzak sok újdonságot: továbbra is a kanizsai törökök tevékenysége volt az egyik legfőbb témája, és Kincses János – aki szerinte „sem nagyságotól, se Istentől avagy ördögtől nem fél”⁶¹ – jelentett számára továbbra is problémát. Valamint a környéken gyülekező és elszállásolt német és horvát csapatok is egyre nagyobb terhet jelentettek a zalavári kapitánynak.⁶² Radonay egyik fennmaradt, augusztus közepi keltezésű levele érdekes információkat közöl az Oszmán Birodalom távoli területein történt eseményekről, a Porta elleni

⁵³ Radonay Mátyás levele Gyöngyösi Nagy Ferenchez. Zalavár, 1685. október 19. MNL OL P1314 No. 39 020.

⁵⁴ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmhoz. Zalavár, 1685. október 24. MNL OL P1314 No. 39 021.

⁵⁵ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmhoz. Zalavár, 1685. október 29. MNL OL P1314 No. 39 023.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Radonay Mátyás levele Gyöngyösi Nagy Ferenchez. Zalavár, 1685. december 8. MNL OL P1314 No. 39 024.

⁵⁸ Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, 289.

⁵⁹ Németh: *Baranya*, 501.; Szita: *A visszafoglaló háborúk viharában*, 110. – Mohácsot október folyamán hátrahagyták oszmán védői, így a város harc nélkül került a császáriak kezébe. Fölker: *Mohács története*, 38.; Szita: *A visszafoglaló háborúk viharában*, 111.

⁶⁰ Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 111.

⁶¹ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámmhoz. Zalavár, 1686. július 11. MNL OL P1314 No. 39 026.

⁶² Radonay Mátyás 1686. július 10-én, 11-én, 12-én, 15-én és 28-án Zalaváron kelt Batthyány II. Ádámmhoz címzett levelei: MNL OL P1314 No. 39 025–39 029. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 104–105. A német csapatok jelenléte már a korábbi években is okozott problémát a helyi lakosságnak. Uo. 93–94.

lázadásról: „kanisai [*kanizsai*] kémek azt jelentik, hogy Asiában [*Ázsiában*] görögök és sidók [*zsidók*] az elviselhetetlen török reájuk vetett adó miatt hét nagy kulcsos városban⁶³ törökséget mind levágták, és nagy darab ország rebellált török ellen.”⁶⁴

Buda 1686. szeptember 2-i bevételét követően, még ez év őszén a császári csapatoknak sikerült megszerezniük Szegedet és Pécsét is. Az utóbbi, Radonay pályafutása szempontjából érdekes várost Bádeni Lajos (Ludwig Wilhelm von Baden) örgróf⁶⁵ katonái október közepén foglalták el.⁶⁶ A Kanizsával szembeni végvidéken, az év végén, illetve a következő év elején Radonay még a törökökkel való komoly összetűzésekről tett jelentést, és utalt arra, hogy régen kapott választ Batthyánytól: „...nem tudom mi az oka, talán leveleimet ismét mások nyitják, mint azelőtt.”⁶⁷ Az apát novemberben azért fordult Batthyányhoz, hogy küldje meg neki valamennyi rabjának az árát.⁶⁸ Radonay 1687. márciusi leveleinek is a Kanizsát védő török helyőrség volt a fő témája, illetve a zalavári kapitány ismét megosztotta az Oszmán Birodalom távoli területéről szóló híreit is felettesével: „Az a bizonyos ninivebeli⁶⁹ vezér eljön, ha Asiában [*Ázsiában*] valami ellensége nem támad”.⁷⁰ Ugyanekkor Radonay személyes találkozára készült Batthyányval: március 24-i levelében a következő hét pénteki napját említette a találkozás időpontjaként, és ha ez így történt, akkor a találkozóra április 4-én került sor.⁷¹

Az 1687. augusztus 12-én lezajlott nagyharsányi csata,⁷² illetve az eszéki híd elfoglalása már biztosítani látszott a nyugat-dunántúli keresztény hódításokat, illetve lehetetlenné tette az oszmán főerő felbukkanását a Duna jobb partján.⁷³ Ezzel egy időben pedig Radonay apát katonai tevékenysége is lezárulni látszott.

Radonay Mátyás pécsi püspöki tevékenysége

Még 1686 őszén a törököktől visszafoglalt Pécs újjáépítését és a gazdaság újraindítását az udvar, illetve az Udvari Kamara (*Hofkammer*) Christian Vincenzre bízta, ő lett a város kamarai előjárója, más néven prefektusa.⁷⁴ A hadiállapot fennállása miatt egy katonai előjárót is kineveztek a területre Gabriel Vecchy⁷⁵ személyében, akinek feladata a Dráva folyó melletti védelmi

⁶³ Értsd: fallal körülvett, erődített város.

⁶⁴ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámhoz. Zalavár, 1686. augusztus 14. MNL OL P1314 No. 39 030.

⁶⁵ A magyar szakirodalomban már általánossá vált neve magyarított alakja. Baden-baden örgrófja volt (1677–1707). Róla lásd: Bagi: *Türkenlouis*, i. m.

⁶⁶ Domokos: *A törökellenes visszafoglaló háború*, 426.; Bagi: *Türkenlouis*, 103.

⁶⁷ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámhoz. Zalavár, 1686. december 27. MNL OL P1314 No. 39 035.

⁶⁸ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámhoz. Zalavár, 1686. november 23. MNL OL P1314 No. 39 032. Rabkereskedés témában a teljesség igénye nélkül lásd: Pálffy: *A rabkereskedelem*, i. m.; Tóth: *Török rabok*, i. m.; Tarkó: *Rabkereskedelem*, i. m.

⁶⁹ Ma Moszul, Irak.

⁷⁰ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámhoz. Zalavár, 1687. március 19. MNL OL P1314 No. 39 039. Radonay hasonló témájú jelentése fél évvel (!) korábbi – 1686. szeptemberi – dátummal az Udvari Haditanács iktatókönyvében is megtalálható: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. (1686) fól. 376v.

⁷¹ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámhoz. Zalavár, 1687. március 24. MNL OL P1314 No 39 041.

⁷² A nagyharsányi csatáról lásd: Nagy–Szita: *Budától – Belgrádig*, 34–41.; Tóth: *A hercegség nélküli herceg*, 147–155.

⁷³ Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 9.

⁷⁴ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 94.

⁷⁵ Gabriel Vecchy ekkor vezérőrnagyi rangban volt. Schmidt-Brentano: *Kaiserliche und k.k. Generale*, 105.

vonat irányítása volt.⁷⁶ A prefektus és a parancsnok közötti viszony a továbbiakban egyáltalán nem volt felhőtlen, Vincenz több dolog miatt is panaszt tett Vecchy ellen a kamaránál.⁷⁷

A kialakult helyzetet tovább bonyolította, hogy a keresztény haderő nagyharsányi diadala előtt néhány nappal, augusztus 8-án kinevezték az új pécsi püspököt Radonay Mátvás személyében,⁷⁸ ami számára komoly előrelépést jelentett az egyházi ranglétrán. Radonay 1686. december 16. óta már a scardonai⁷⁹ egyházmegye címzetes püspöke volt,⁸⁰ amely cím megszerzésében Batthyány Ádám is támogatta őt, amiért aztán az újdonsült püspök levélben mondott köszönetet.⁸¹

Zalavár kapitánya először a veszprémi püspöki címet szerette volna megszerezni magának, de ez a törekvése nem vezetett eredményre,⁸² miután az addigi pécsi püspök, Széchenyi Pál (1676–1687)⁸³ került a veszprémi püspökség élére.⁸⁴ Végül Radonay az így megüresedett pécsi hivatalt kapta meg, amit akkor elsősorban Kollonich Lipót győri püspöknek (1685–1695)⁸⁵ köszönhetett, hiszen ő ajánlotta I. Lipót császár és magyar király (1657–1705)⁸⁶ figyelmébe a zalavári apátot és scardonai püspököt.⁸⁷

Radonay alig egy héttel 1687. augusztus 8-i kinevezése után már Pécsen tartózkodott, és szinte azonnal konfliktusba keveredett Christian Vincenz prefektussal. Az utóbbi augusztus 16-i jelentésében már arról írt, hogy Radonay az uralkodói utasítás ellenére erőszakkal tizedet követelt több falu lakóitól. A prefektust valószínűleg nem informálták Radonay kinevezéséről, legalábbis erre enged következtetni, hogy zalavári apátként említette őt, aki csupán püspöknek hívhatja magát.⁸⁸

Pécsre érkezésétől kezdve Radonay folyamatosan harcban állt az udvar katonai és kamarai tisztviselőivel. A konfliktusok oka pedig elsősorban gazdasági jellegű volt.⁸⁹ A püspök célja mindvégig vélt vagy valós jogainak védelme volt, a tisztviselők pedig a király parancsa szerint próbáltak cselekedni, illetve viselkedni vele szemben. Vincenz 1687. szeptember 3-án ismét Radonay zavart okozó ténykedéseiről számolt be az Udvari Kamarának, jelentéséhez pedig az új püspök augusztus 27-i hozzá címzett levelét is csatolta. Ebben Radonay a püspöki tized beszédésének azonnali beszüntetésére, valamint az eddig begyűjtött javak azonnali átadására szólította fel a csalónak nevezett prefektust.⁹⁰ Mindössze két nappal később, szeptember 5-én pedig a püspök kérte folyamodványban az uralkodótól, hogy adassa vissza a pécsi püspökségnek a kinevezési okiratban megígért régi birtokait és az azzal járó

⁷⁶ Szita: *A visszafoglaló háborúk viharában*, 113.

⁷⁷ Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 39–40.

⁷⁸ MNL OL A 57. 19. köt. fol. 36.

⁷⁹ Ma Skradin, város Horvátországban.

⁸⁰ MNL OL A 57. 18. köt. fol. 476.

⁸¹ Radonay Mátvás levele Batthyány II. Ádámhoz. Zalavár, 1687. január 3. MNL OL P1314 No 39 036.

⁸² Radonay Mátvás az Udvari Haditanácshoz. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. (1685) fol. 384r; Exp. Bd. 372. (1686) fol. 253v, 259r; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 97.

⁸³ Széchenyi Pál 1687 és 1710 között volt veszprémi püspök, majd 1696 és 1710 között kalocsai érsek.

⁸⁴ Babics: *Radanay Mátvás pécsi püspök kinevezése*, 187.

⁸⁵ Kollonich Lipót 1691–1695 között kalocsai érsek is volt, 1695–1707 között pedig esztergomi érsek.

⁸⁶ I. (Habsburg) Lipót (1640–1705) 1657-től haláláig egyben cseh király is volt, illetve 1658-tól haláláig német-római császár.

⁸⁷ Babics: *Radanay Mátvás pécsi püspök kinevezése*, 189.

⁸⁸ Christian Vincenz udvari kamarai prefektus jelentése az Udvari Kamarához. Pécs, 1687. augusztus 16. Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 42–43.

⁸⁹ Babics: *Radanay Mátvás pécsi püspök kinevezése*, 191.

⁹⁰ Füßsy: *A zalavári apátság története*, 211–212.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 98–99.

tizedeket. Ugyanezen a napon az ellene felhozott vádak miatt az Udvari Kamarához is beadvánnyal fordult.⁹¹ Mielőtt azonban választ kapott volna, szeptember 23-án egy újabb levelet írt a prefektusnak, melyben még az előző üzenetéhez képest is jobban szidalmazta és fenyegette a „haszontalan, semmiházi ember”-nek nevezett Vincenzet.⁹² Radonay fenyegetése miatt a prefektus is levéllel fordult az Udvari Kamarához, melyben megemlítette, hogy Radonay egy vasárnapi istentisztelet alkalmával egyházi átokkal sújtotta őt.⁹³

Az új pécsi püspök személyiségéről sokat elárul, hogy Nagy György Lászlóval, a dél-dunántúli terület másik jelentős gazdasági irányítójával, a Csáktornyai Kamarai Adminisztráció vezetőjével⁹⁴ sem volt túl baráti a kapcsolata. Legalábbis erre enged következtetni az a levél, amelyet a püspök intézett az adminisztrátorhoz 1688. március 8-án. Ebben a rendkívül trágár módon megfogalmazott levélben Radonay kutyának nevezte, akasztással fenyegette és 100 000 forint ellopásával vádolta meg Nagyt.⁹⁵ Emellett, bár a Radonayval foglalkozó szakirodalom nem tesz említést róla, az Udvari Haditanács iktatókönyveinek bejegyzéseiből megtudhatjuk, hogy a pécsi püspök összetűzésbe keveredett Szebenyi György mohácsi kapitánnyal is.⁹⁶

Radonay püspöki kinevezésekor Esterházy Gáspár lett Zalavár kapitánya,⁹⁷ de a püspök 1688-ban sikeresen megtámadta ezt a döntést.⁹⁸ Az új püspök továbbra is levelezést folytatótt korábbi felettesével, Batthyány II. Ádámmal. 1688 februárjának végén írt levele jól tükrözi török- és protestánsellenes világlátását: „...nem leszen Magyarországon addig jó békeség, míg ki nem gyomláltatik kuruc eretnység és törökséges tolvajlás” – írta.⁹⁹ Egy áprilisban ugyancsak Batthyánynak küldött levelében mintha elégedettséggel írta volna, hogy „hamis vádlóim, ellenségeim és irigyeim naponként szégyent vallanak, fognak ezután is vallani!” Saját tartozásai és korábbi károkozásai kapcsán pedig Radonay azt a gondolatot vetette papírra, hogy: „bizony, ha Isten éltet, mind megkeresem én is, ha kinek mi kárt töttem – kivéve azt, mikor rebellió volt kegyelmes urunk ellen –, megfizetek.”¹⁰⁰

Alig egy évvel Radonay Pécsre érkezését követően, 1688 júliusában Karl Aichpichl udvari kamarai tanácsos¹⁰¹ tett említést róla az Udvari Kamarához írt, Pécs gazdasági helyzetéről

⁹¹ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 99.

⁹² Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 99.

⁹³ Radonay Mátyás levele Christian Vincenz udvari kamarai prefektushoz. Pécs, 1687. szeptember 23. Idézi: Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 100.

⁹⁴ Nagy György László a Magyar Kamara tisztviselője volt, a lefoglalt Zrínyi–Frangepán-birtokok irányításában vett részt, majd 1686 májusában ő lett a Csáktornyai Kamarai Adminisztráció feje. Ezt a pozíciót 1694-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 23.

⁹⁵ Radonay Mátyás levele Nagy György László kamarai adminisztrátorhoz. Szabolcs, 1688. március 8. Idézi: Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 114. A Szabolcs településnév nehezen értelmezhető a nyugat-dunántúli térségre vonatkozóan. A keltezés helyét illetően valószínűleg olvasati hiba történthetett.

⁹⁶ Radonay Mátyás az Udvari Haditanácshoz; 1688. január, március. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376/1. (1688) fol. 48v, 182v; Az Udvari Haditanács Radonay Mátyáshoz; 1688. január 30. Bd. 377. Reg. (1688) fol. 40v. – Szebenyi György Mohács városának és magyar helyőrségének kapitánya volt 1686 és 1695 között. Szita: *A visszafoglaló háborúk viharában*, 111.

⁹⁷ Szatlóczy: *Szentgyörgyvár*, 40.

⁹⁸ Radonay Mátyás az Udvari Haditanácshoz; 1688. június, július. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376/1. (1688) fol. 457v, 522v.

⁹⁹ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámhoz. Pécs, 1688. február 27. MNL OL P1314 No. 39 046.

¹⁰⁰ Radonay Mátyás levele Batthyány II. Ádámhoz. Turbék, 1688. április 21. MNL OL P1314 No. 39 047. Nem meghatározható, hogy rebellió alatt Radonay a kuruc mozgalom tevékenységét érti, vagy a magyar főurak 1683-as oszmán oldalra történő átállását.

¹⁰¹ 1681 és 1704 között volt kamarai tanácsos, a „magyar ügyek” szakértőjének számított. Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 20.

szóló jelentésében. Eszerint Vincenz prefektus azt kérte a tanácsostól, hogy utaljanak ki egy pénzüsszeget a püspöknek, azt remélve, hogy így már nem zaklatja őt tovább.¹⁰² Ebben a jelentésben tűnik fel Franz Jany szerémi püspök (1678–1702) neve is, aki ekkor a pécsváradai apátság nyolcvan falujára adta be az igényét.¹⁰³ Jany és követelése azért is kiemelendő, mert a későbbiek folyamán a püspök vált Radonay egyik nagy ellenfelévé.

Jelen ismereteim alapján nem lehet megállapítani, hogy a fent említett pénzüsszeget kifizették-e, mindenesetre Radonay erőszakos és konfliktusokkal kísért tevékenysége folytatódott. 1689 szeptemberében Tullio Miglio¹⁰⁴ udvari kamarai tanácsos volt kénytelen egy vizsgálóbizottság élén¹⁰⁵ személyesen Pécsre látogatni, miután kézhez kapott egy beadványt arról, hogy augusztus 30-án Radonay püspök tizenhárom botokkal felfegyverzett emberével ellopott három szekeret, melyek Kővágószőlősről¹⁰⁶ vitték a tizednek szánt gabonát Pécs irányába. A tizedet visszakövetelő Vincenz kamarai tisztviselőt a püspök és emberei megverték, és csak német katonák segítségével sikerült visszaszereznie a szekereket. A történet azonban itt még nem zárult le: a szekeres incidens után a püspök feltűnt az egyik faluban, és az ott dolgozó parasztokat a jelenlévő kamarai tisztviselők ellen uszította olyannyira, hogy a helyzet majdnem tettelegességgig fajult. A beadvány azt is megemlítette, hogy Radonay előszeretettel használta a templomokat gabonaraktárként, és általában oda rejtette a kikövetelt tizedeket.¹⁰⁷

Miglio tanácsos szeptember 18-án érkezett meg Pécsre, ahol hamar megbizonyosodott arról, hogy a prefektus panaszai jogosak voltak, és szeptember 26-i jelentésében ő maga is beszámolt a templomokban elzárt gabonáról.¹⁰⁸ Mindezek után személyesen beszélgetett el a püspökkel, és megparancsolta neki, hogy hagyjon fel vállalhatatlan viselkedésével és a gabonatized begyűjtésével, illetve rejtegetésével.¹⁰⁹ Radonay azonban az ellenfeleit vádolta, és sikerült elérnie, hogy a Kamara vizsgálja felül, hogy az előző két évben – 1687-ben és 1688-ban – pontosan mennyi juttatást kellett volna kapnia.¹¹⁰ A lelakatolt templomokat Miglio parancsára így is feltörték, és az addig összegyűjtött gabonatizedet elvették a püspöktől.¹¹¹

Míg Miglio feltehetően ezzel rendezettnek tekintette az ügyet, addig Radonay ezt másképp gondolta. A püspök szeptember 23-án közvetlenül a császárhoz intézett levelet, melyben nehéz helyzetére panaszkodott: „Nehéz elhinni, hogy felséged szándékából bánjanak velem oly kegyetlenül és lenézően a kamara és Kollonich bíboros” – írta. A levélben Tullius Miglio kamarai tanácsost is megemlítette, aki a püspök szavai szerint „olasz kifejezésekkel

¹⁰² Karl Gottlieb Aichpichl udvari kamarai tanácsos az Udvari Kamarának. Bécs, 1688. július 13. Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 135.

¹⁰³ Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 136.

¹⁰⁴ Tullius Miglio 1687 és 1704 között töltött be udvari kamarai tanácsosi hivatalt. Lásd: Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 21.

¹⁰⁵ Babics: *Radonay Máttyás pécsi püspök kinevezése*, 193.

¹⁰⁶ Község Baranya vármegyében.

¹⁰⁷ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 101.

¹⁰⁸ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 101–102. Tullius Miglio udvari kamarai tanácsos és Johann Dietrich Melmek udvari kamarai titkár a hátrahagyott Udvari Kamarának. Simontornya, 1689. szeptember 26. Lásd: Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 167.

¹⁰⁹ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 102. Tullius Miglio udvari kamarai tanácsos és Johann Dietrich Melmek udvari kamarai titkár a hátrahagyott Udvari Kamarának. Simontornya, 1689. szeptember 26. Lásd: Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 168.

¹¹⁰ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 102.

¹¹¹ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 102. Tullius Miglio udvari kamarai tanácsos és Johann Dietrich Melmek udvari kamarai titkár a hátrahagyott Udvari Kamarának. Simontornya, 1689. szeptember 26. Lásd: Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 168–169.

kisért ocsmány szavakkal, melyeket leírni is szégyen”, alázta őt meg.¹¹² Mindemellett püspöki birtokai visszaadására kérte a császárt, valamint nehezményezte vagyonának elkobzását és szolgálóinak bebörtönzését.¹¹³

A Miglio vezette vizsgálóbizottság következő jelentése december közepén született. Ebben a tanácsos arról írt, hogy Radonay továbbra is gyűjtötte a tizedet, és szidalmazta a kamarai tisztviselőket, annak ellenére, hogy személyes megbeszélésükkor megígérte, hogy nem akadályozza a munkájukat, és megvárja, amíg a bizottság elrendezi az ügyét. Ebből a jelentésből az is kiderül, hogy Radonay követeléseinek értéke 114 965 forintot tett ki, és ennek a kivizsgálására kapott ígéretet a tanácsostól, amit nem tudott vagy nem akart kivárni. Radonay a sérelmei miatt kiátkozta a bizottság tagjait, és kijelentette, hogy nem hajlandó átadni a tizedet, illetve azzal fenyegetőzött, hogy továbbra is akadályozni fogja a kamarai megbízottak munkáját, és a bizottság elutazása után mindent a saját irányítása alá von.¹¹⁴ A püspök hozzáállását jól tükrözi a jelentés egyik mondata: „[Radonay] meg akarja mutatni, hogy a maga ura, és amit egyszer a császár neki adományozott, azt még a császár sem veheti el tőle.”¹¹⁵ Miglio szerint ezt a viselkedést semmiképpen sem lehetett büntetlenül hagyni, mert az tovább rontaná a Kamara alkalmazottainak helyzetét Pécsen.¹¹⁶ Önmagában érdekes az, hogy ilyen problematikus helyzetet tudott teremteni a püspök, és láthatóan nem tudtak vele megegyezésre jutni.

Radonay egyházfői tevékenysége

Radonaynak a fent tárgyalt konfliktusokkal párhuzamosan egy másik jelentős problémával is küzdenie kellett, ami éppen a pécsi püspöki kinevezése körül keletkezett. Ugyan I. Lipót 1687. augusztus 8-án kinevezte őt püspökké, és nem sokkal később maga Radonay is megtette a szükséges lépéseket, de a kinevezés érvényességéhez elengedhetetlen volt a római Szentszék jóváhagyása. Megerősítésének reményében Radonay már 1688-ban levélben fordult XI. Ince pápához (1676–1689), amelyben kiemelte, hogy ennek hiányában nem áll módjában jogszerű módon papokat és templomokat felszentelni, illetve plébánosokat beiktatni.¹¹⁷ A két részből álló római megerősítés első fele akadály nélkül megtörtént, ez volt az úgynevezett bemutatás (*praeconisatio*), amire 1689. november 7-én került sor. A második elem, az előterjesztés (*propositio*) azonban elmaradt.¹¹⁸ Ennek oka pedig az lehetett, hogy a megerősítéséhez szükséges pápai bulla kiváltásához elengedhetetlen pénzüsszeget Radonay nem tudta befizetni.¹¹⁹ Így szentszéki kinevezése megakadt.¹²⁰ Azaz a pécsi püspök király

¹¹² Radonay Mátyásnak a császárhoz intézett leveléből idéz: Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 102–103.

¹¹³ Radonay Mátyásnak a császárhoz intézett leveléből idéz: Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 102–103.

¹¹⁴ *Tullius Miglio udvari kamarai tanácsos és Johann Dietrich Melmek udvari kamarai titkár a jelenlévő Udvari Kamarának. Pécs, 1689. december 15.* Lásd: Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 176–177.

¹¹⁵ Eredetileg németül: „nach unserer abrais von hier alles susque deque verkheren und zaigen wollen, das er und kein anderer grundtherr seye, auch der kayser selbst des, was er ihme einmahel geben, nicht mehr hinweg nehmen könne.” *Tullius Miglio udvari kamarai tanácsos és Johann Dietrich Melmek udvari kamarai titkár a jelenlévő Udvari Kamarának. Pécs, 1689. december 15.* Lásd: Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 177. Fordítása Uo. 173.

¹¹⁶ Oross: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései*, 177–178.

¹¹⁷ Mihálik: *A Szentszék magyarországi egyházpolitikája*, 642–643.

¹¹⁸ Mihálik: *A kegyvesztett püspök*, i. m.

¹¹⁹ Németh: *Baranya*, 510.; Babics: *Radonay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, 190.; Fricsy: *A török utáni első pécsi püspök*, 115.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 98.

általi kinevezése ugyan megtörtént, de a felszentelésre még hosszú ideig nem került sor. A fentebb leírtak alapján ezen problémák – legalábbis egy ideig – nem rendítették meg Radonayt, aki már az 1689-es bemutatása előtt is „választott püspöknek” tekintette magát, bár erre a címre csak a szentszéki megerősítés után lett volna jogosult.¹²¹ Továbbá, ahogy láttuk, püspöki minőségében lépett fel a kamarai tisztviselőkkel szemben is.

Mint egyházmegyei vezető az egyik legjelentősebb és legmaradandóbb tettének térítői tevékenysége tekinthető. A pécsi egyházmegye a 17. század utolsó harmadában vallási szempontból igen tarka képet mutatott: a püspök által preferált római katolikus lakosságon kívül igen jelentős volt a különböző protestáns felekezetek aránya. Közülük a református és az unitárius hitet vallók éltek itt nagyobb számban, de később egyre több görögkeleti, azaz ortodox szerb jelent meg az egyházmegye területén.¹²² Radonay már rögtön kinevezését követően nekilátott a protestánsok áttérítésének. Pécsi megbízatása előtt is ismert volt radikális, protestánsokat nem tűrő gondolkodásáról – már egervári plébánosként is folytatott térítői tevékenységet.¹²³ Pécssett az unitárius felekezetet viszonylag gyorsan sikerült szinte teljesen felszámolnia.¹²⁴ Az eszközeit tekintve a szakirodalom katonák bevetéséről, templomfoglalásokról és prédikátorok elkergetéséről ír.¹²⁵ Hasonló, bár kevésbé radikális módszereket vett be a reformátusok ellen is, velük azonban nem boldogult olyan egyszerűen.¹²⁶ Vallási fanatizmusát jól tükrözi néhány tőle származó idézet, 1692-ben például a következőket írta a siklósiaknak: „...aki az én püspökségemben akar maradni, az a római katolikus hitre térjen; aki pedig erre nem hajlandó, menjen oda, ahol eltűrik az eretnekséget. A prédikátorok pedig takarodjanak ki a püspökségemből”.¹²⁷ Egy másik, 1690. március 17-én írt levelében pedig ez olvasható: „...az ökör, számár és minden repeső és víziállatok, sőt a pokolbeli ördög is hamarabb nyer örök életet, mint egy kálvinista.”¹²⁸

Vitás ügyei ellenére Radonay püspök 1689. szeptember 16-án Tolna vármegye főispáni székét is megkapta,¹²⁹ beiktatására azonban majd csak 1693. január 25-én került sor.¹³⁰ A főispánsággal járó újabb kihívások mellett vallási téren is voltak még kitűzött céljai. Nemcsak a reformáció tanításai ellen vette fel a harcot, hanem az ortodox szerbekkel is komoly összetűzéseit adódtak.¹³¹ Az utóbbiak kapcsán a bécsi udvar érdeke mielőbbi integrálásuk volt a határvédelem biztosítása érdekében, mivel az újonnan kialakítandó Határőrvidék katonaságának túlnyomó többsége közülük került ki.¹³² Ezt úgy szerették volna elérni, hogy a szerb vallási vezetők unióra lépnek a katolikusokkal, aminek megszervezésében Kollonich Lipót

¹²⁰ Fricsy: *A török utáni első pécsi püspök*, 115.

¹²¹ Babics: *Radanay Máttyás pécsi püspök kinevezése*, 190.

¹²² Babics: *Radanay Máttyás pécsi püspök kinevezése*, 188.; Fricsy: *A török utáni első pécsi püspök*, 121.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 103.

¹²³ Babics: *Radanay Máttyás pécsi püspök kinevezése*, 191.

¹²⁴ Fricsy: *A török utáni első pécsi püspök*, 123.

¹²⁵ Benda: *Unitáriusok*, 94.

¹²⁶ Fricsy: *A török utáni első pécsi püspök*, 123.

¹²⁷ Radonay Máttyás 1692. március 2-i leveléből idéz: Benda: *Unitáriusok*, 95.

¹²⁸ Radonay Máttyás leveléből idéz: Pray: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület*, 504. és Földváry: *Egy század története*, 499.

¹²⁹ MNL OL A 5. 20. köt. fol. 38. A kinevezést magyar nyelven közli: Hajdú: *Az új honfoglalás évszázada*, 213.

¹³⁰ Holub: *Az újjáépítés megindulása*, 41.

¹³¹ Holub: *Az újjáépítés megindulása*, 25.

¹³² Oross: *A Magyar Királyság*, 104–112.

játszotta az egyik főszerepet. Az unió létrehozását 1690 elején sikerült is elérni, Radonay azonban ezt nyíltan ellenezte. Így történhetett meg, hogy Tullio Miglio kamarai tanácsos és Gabriel Vecchy parancsnok a Tolna megyei útvjáról hazatérő püspököt és a vele együtt utazó embereit 1690. január 10-én elfogatták, és Szigetvárra szállították. Január 18-án Pécssett létrejött az unió a jelentősebb szerb vezetők, Miglio, Vecchy és a már fentebb említett szerémi püspök, Franz Jany jelenlétében, ezt követően pedig szabadon engedték Radonayt is.¹³³

Talán azért, hogy kiengeszteljék a bebörtönzésért, a püspök 1690 szeptemberében ígéretet kapott arra, hogy az igazolt püspöki birtokok tizedjövedelmét megkapja. Azonban az ügyet rendező bizottság Radonay számára kedvezőtlen döntést hozott, így továbbra sem oldódott meg jövedelmeinek kérdése. A következő évben – feltehetően az udvarral és az udvar képviselőivel fennálló feszült helyzete eredményeképpen – Radonay a király személyét sértő megjegyzésekre ragadtatta magát, amiért Vecchy tábornok ismételten elfogatta, és Bécsbe szállította. Hasonló ügybe keveredett már 1689-ben is, de akkor még maga utazott fel Bécsbe tisztázni helyzetét.¹³⁴ 1691-es elfogatásával kapcsolatban a szakirodalom arról is említést tesz, hogy a püspök fel akarta volna lázítani a horvát rendeket az uralkodó ellen.¹³⁵ Távollétében Franz Jany szerémi püspök foglalta el a pécsi püspökséget, de végül nem emeltek vádat Radonay ellen, és címét megtartva hazatérhetett Pécsre.¹³⁶

A székhelyére visszatérő püspök ekkor vitte véghez a nevét leginkább megörökítő tettét: ugyanis 1692. április 8-án megszületett az úgynevezett *Radonay-fogadalom*. Ennek letételével arra eskette fel Pécs lakóit, hogy városukban nem tűrnek meg más vallást, csak a római katolikust.¹³⁷ Az esküt azután Pécs lakosai minden évben megismételték, és így minden zsidó, protestáns és ortodox vallású személy kénytelen volt elhagyni a várost.¹³⁸ Kérdés lehet, hogy mindez mennyire befolyásolta az udvar további viszonyulását a püspökhöz. Bécsben ekkor már jogosan gondolhatták, hogy hiba volt Radonay kinevezése, és valami módot kerestek leváltására. A püspök is érezte helyzete bizonytalanságát, ezért 1694. október 4-én magához XII. Ince pápához (1691–1700) fordult levelével, amelyben arra panaszkodott, hogy mindenét elvették, és még címéről is le akarják mondani, amire ő semmiképpen nem hajlandó. Azt is megemlítette, hogy akkor már évek óta nem fért hozzá apáti és püspöki jövedelmeihez.¹³⁹

Az udvar nyomására püspöki konferenciát hívtak össze annak megállapítására, hogy Radonay alkalmas-e feladatai ellátására. Annak ellenére, hogy Jaklin Balázs nyitrai püspök kedvező véleményt fogalmazott meg Radonayról – kiemelte harctéri és térítői eredményeit –, a bizottság végül a pécsi püspök ellen döntött, és Bécsben is elmozdítása mellett határoztak. A Kamara részéről az a javaslat született, hogy helyére új püspököt nevezzenek ki, de mint címzetes püspök a zalavári apáti és kapitányi tisztségét megtarthassa, és kapjon 200 forint évjáradékot.¹⁴⁰

¹³³ Németh: *Baranya*, 505–506.; Babics: *Radonay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, 193.; Holub: *Az újjáépítés megindulása*, 42.; Friczy: *A török utáni első pécsi püspök*, 125–126.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 106–107.

¹³⁴ Babics: *Radonay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, 192–194.

¹³⁵ Babics: *Radonay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, 194.; Mihalik: *A kegyvesztett püspök*, i. m.

¹³⁶ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 108.

¹³⁷ Németh: *Baranya*, 509.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 108.

¹³⁸ Nagy: *A bólyi Batthyány uradalomban élő nemzetiségek*, 383.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 107.

¹³⁹ Füßy: *A zalavári apátság története*, 213.

¹⁴⁰ Babics: *Radonay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, 196–198.; Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 109–110.

Egy püspök leváltásához azonban Rómának is engedélyt kellett adnia, igaz, Radonay beiktatási folyamata sem zárult még le ekkor. Mivel a Szentszék nem nyilvánított véleményt az elmozdítás kapcsán, Bécsben úgy gondolhatták, hogy szabad kezet kaptak a probléma rendezéséhez.¹⁴¹ Radonay ismét közvetlenül Rómához fordult, és ígéretet tett arra, hogy a még mindig halogatott megerősítéséhez szükséges bulla kiváltásának díját kifizeti.¹⁴² Még mielőtt bármiféle válasz érkezett volna a Szentszéktől, a király Radonay püspöki kinevezését hatályon kívül helyezte, és 1696. december 5-én Dolny István esztergomi prépostot nevezte ki a pécsi egyházmegye és Tolna vármegye élére.¹⁴³ Ebbe Radonay nem törődött bele, és Pécsen maradt, utódja pedig meg sem jelent a városban, nem próbálta meg átvenni a püspökséget.¹⁴⁴ Dolny távollmaradásának valódi okára egyelőre nem találtam magyarázatot, de elképzelhető, hogy nem mert személyesen konfrontálódni Radonayval, és meg szeretne volna várni, amíg az elhagyja a püspöki székhelyet.

Rómából végül 1697 augusztusában érkezett levél Bécsbe arról, hogy a pápa hajlandó teljesíteni a király kérését, beleegyezik Radonay leváltásába, ha egy hiteles bizonyítékokat felmutató jelentést küldenek számára a püspök mellőzésének szükségességéről.¹⁴⁵ Mivel jelentés nem érkezett Rómába, a pápa nem fogadta el a bécsi udvar megoldását a pécsi püspöki pozíció betöltésének kérdésében. Bár Radonay királyi kinevezését követően nem lett Róma szemében teljes értékű püspök, a *bemutatása* már megtörtént, és ezt nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ha elfogadták volna Dolny kinevezését, azzal a királyi főkegyúri jognak engedtek volna az egyházi kánonjoggal szemben.¹⁴⁶ A püspöki kinevezés körüli probléma végül úgy oldódott meg, hogy 1699. szeptember 7-én Rómában megtörtént Radonay eredeti kinevezésének szentszéki jóváhagyása,¹⁴⁷ a király is elfogadta a döntést, és 1700. január 21-én megerősítette Radonay kinevezését.¹⁴⁸ Augusztus 3-án, tizenhárom évvel az eredeti királyi kinevezés után végre felszentelték a hetvenéves, meggyötört öregembert pécsi püspökké,¹⁴⁹ Dolny István pedig megkapta a csanádi püspökséget.¹⁵⁰

Radonay, az immár minden kétséget kizáróan hivatalosan is pécsi püspök azonban nem örülhetett sokáig ügye rendeződésének. Kollonich Lipót esztergomi érsek 1702-ben a következőt írta róla: „...tehetetlen és gyámoltalan, nem tudja megfontolni, mit mond. A műveltek sajnálják [...], a gonoszok kihasználják.”¹⁵¹ Ez az állapot sem tartott sokáig, ugyanis 1703. április 3-án, hetvenhárom éves korában, Radonay Mátyás Ignác pécsi püspök távozott az élők sorából.

Mi Radonay Mátyás történetének jelentősége? A kérdésre több válasz is adható. Egyfelől története rávilágít Bécs és Róma viszonyának egy érdekes momentumára, illetve a visszafogaló háború korában a püspöki kinevezések körüli zűrzavarokra. Ezen túlmenően Radonay pécsi tevékenységén és a király tisztviselőivel való konfliktusain keresztül betekintést nyer-

¹⁴¹ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 110.

¹⁴² Mihalik: *A Szentszék magyarországi egyházpolitikája*, 645.

¹⁴³ MNL OL A 57. 24. köt. fol. 183.

¹⁴⁴ Babics: *Radonay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, 204.

¹⁴⁵ Fraknoi: *A magyar királyi kegyúri jog*, 415.; Mihalik: *A Szentszék magyarországi egyházpolitikája*, 646.

¹⁴⁶ Mihalik: *A kegyvesztett püspök*, i. m.

¹⁴⁷ Füssy: *A zalavári apátság története*, 213.; Fricsy: *A török utáni első pécsi püspök*, 129.

¹⁴⁸ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 110.

¹⁴⁹ MNL OL A 57. 25. köt. fol. 104.

¹⁵⁰ Babics: *Radonay Mátyás pécsi püspök kinevezése*, 204.

¹⁵¹ Ódor: *A hódoltság utáni Pécs*, 113.

hetünk azokba a zavaros állapotokba, amelyek az Oszmán Birodalomtól a Habsburg Monarchiához került magyar területeken uralkodtak. Radonay mint pécsi püspök nemcsak Pécs városában, Baranya és Tolna vármegyékben bírt jelentős szereppel, hanem a magyar egyházi vezetők is tárgyaltak róla. Bécsben az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara előtt is folyamatosan napirenden voltak az őt érintő ügyek, sőt, az uralkodó is kénytelen volt a püspök dolgaival foglalkozni. Továbbá ne feledkezzünk meg arról a speciális helyzetről, hogy az egyházi ember pécsi püspöki kinevezését megelőzően elsősorban katonaként, várkapitányként igyekezett helyállni a törökökkel szembeni végvidéken.

A Radonaytól és Radonayról fennmaradt források azt sugallják, hogy egyáltalán nem volt könnyű természetű ember. Azonban életútjára és tevékenységére tekintve elmondható, hogy a korszak egyik érdekes és kiemelkedő személyisége volt, akit méltatlanul elfelejtett az utókor. További forrásfeltárás révén feltehetően még árnyaltabb képet rajzolhatunk.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- MNL OL A 57 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii (Királyi Könyvek) (Online elérés: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libri-regii/>; megtekintés: 2022. ápr. 22.)
- MNL OL P1314 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi levéltárak, A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
- ÖStA KA HKR Prot. Exp. / Reg. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat Protokollbücher, Expedit / Registratur

Nyomtatott források

- Gross András: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései a Magyar Királyság törököktől visszafoglalt területeiről (1687–1690)*. Szeged: SZTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, 2021.

Szakirodalom

- Babics András: *Radanay Máttyás pécsi püspök kinevezése*. In: *Regnum – Egyháztörténeti évkönyvek 2*. Budapest: A Magyar Katolikus Történetírők Munkaközössége, 1937. 187–205.
- Bagi Zoltán Péter: *Türkenlouis, Bádeni Lajos (1655–1707)*. Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó, 2019.
- Bánlaky (Breit) József: *A magyar nemzet hadtörténelme. Tizenhetedik rész, Magyarország felszabadítása a török uralom alól*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1940.
- Baráth Zolt: *Szentgrót végváros a XVII. században*. Pécs: PTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, 2022.
- Benda Kálmán: *Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában*. Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat (Emlékszám öszentsége II. János Pál látogatásának tiszteletére), 4. évf. (1991) 1–2. sz. 87–97.
- Domokos György: *A törökellenes visszafoglaló háború (1683–1699)*. In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország hadtörténete. 2. köt. Az oszmán hódítás kora 1526–1718*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2020. 405–446.
- Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zolt: *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773)*. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2020.
- Földvály László: *Egy század története dióhéjba szorítva a dunamelléki ev. ref. egyházkerület életéből. 1680–1780-ig*. Protestáns egyházi és iskolai lapok, 39. évf. (1896) 32. sz. 499–500.
- Fölker József: *Mohács története*. Mohács: Rosenthal Márk Könyvnyomdája, 1900.

- Fraknoi Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Történeti Tanulmány. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1895.
- Fricsy Ádám: *A török utáni első pécsi püspök, Radonay Máttyás Ignác*. In: Fricsy Ádám (szerk.): *Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből*. 1. köt. Pécs: Pécsi Egyházmegye Egyháztörténeti Munkaközössége, 1993. 115–131.
- Füßy Tamás: *A zalavári apátság története. A legrégebbi időktől fogva napjainkig*. Budapest: Szent Benedek-Rend, 1902.
- Hajdú Lajos: *Az új honfoglalás évszázada. Tolna megye a mohácsi csatától a török kiveréséig*. In: K. Balog János (szerk.): *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve*. 1. köt. Szekszárd: Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 1978. 201–322.
- Holub József: *Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig*. In: K. Balog János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 5. Szekszárd: Tolna M. Tanács Levéltára, 1974. 5–124.
- Iványi Emma: *Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális*. In: Degré Alajos (szerk.): *Közlemények Zala megye Közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1982–1983*. Zalai gyűjtemény 18. Zalaegerszeg: Zala megyei Levéltár, 1983. 115–130.
- Iványi Béla: *Zalavár és a balatonhidvégi átkelők a török időkben*. In: Szentmihályi Imre (szerk.): *A Göcseji Múzeum jubileumi évkönyve 1950–1960*. Zalaegerszeg: Zala megye Tanácsa VB., 1960. 161–180.
- Kelenik József: *A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén*. In: Petercsák Tivadar – Pető Ernő (szerk.): *Végvár és környezet*. Studia Agriensia 15. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Dobó István Vármúzeum, 1995. 163–174.
- Kelenik József: *Egy végvidék születése*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága*. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest: Argumentum Kiadó, 2005. 311–357.
- Koller József: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis* 7. Pest, 1812.
- Mihalik Béla Vilmos: *A kegyvesztett püspök. Radonay Máttyás Ignác pécsi püspök szentszéki megerősítése*. Újkor.hu 2020. 04. 10. (online elérés: <https://ujkor.hu/content/kegyvesztett-puspok-radonay-matyas-ignac-pecsi-puspok-szentszeki-megerositse>, megtekintés: 2021. nov. 11.)
- Mihalik Béla Vilmos: *A Szentszék magyarországi egyházpolitikája a 17. század végén*. Történeti Szemle 63. évf. (2021) 4. sz. 631–670.
- Nagy Lajos: *A bolyi Batthyány uradalomban élő nemzetiségek az úrbéri rendezés előtt*. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1982. Pécs: Baranya megyei Levéltár, 1983. 367–391.
- Nagy Lajos–Szita László: *Budától – Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1987.
- Németh Béla: *Baranya szent Istvántól a jelenkorig*. In: Várady Ferencz (szerk.): *Baranya multja és jelenje* 2. Pécs: Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 1897. 211–676.
- Ódor Imre: *A hódoltság utáni Pécs „harcias-hítvédő” püspökének megpróbáltatásai. Radonay Máttyás Ignác (1687–1703)*. In: Fedele Tamás – Varga Szabolcs (szerk.): *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Pécs: Pécsi Hittudományi Főiskola Egyháztörténeti Intézete, 2005. 92–116.
- Oross András: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2013.
- Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*. Történelmi Szemle, 38. évf. (1996) 2–3. sz. 163–217.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. Történelmi Szemle 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy Géza: *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez)*. Fons 4. évf. (1997) 1. sz. 5–79.
- Pacher Donát: *A pannonhalmi Sz.-Benedek-rend kőszegi gimnasiumának értesítője az 1894/5. iskolai évről*. Kőszeg, 1895.
- Pray Sándor: *Telekesi Török István, Vas- és Sopronmegye Táblabírája, a dunántúli ev. Egyház oszlopfőfia, II. Rákóczy Ferencz kormánytanácsosa és húszárezedes, a pesti vallásügyi bizottmány*

- tagja 1666–1722. Egyháztörténeti Monográfia. Budapest: Hornyánszki Viktor Könyvnyomdája, 1896.
- Pray Sándor: *Szenci Fekete István, a hitehagyott püspök. Egy viharos életpálya I. Lipót és Thököly korából*. Sopron: Piri és Székely Könyvnyomdája, 1918.
- Pray Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. 1. köt. Sopron: Székely és Társa Könyvnyomdája, 1924.
- Schmidt–Brentano, Antonio: *Kaiserliche und k.k. Generale. (1618–1815)*. München: Österreichisches Staatsarchiv, 2006.
- Simon Éva: *Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről*. In: Káli Csaba (szerk.): *Zalai történeti tanulmányok*. Zalai Gyűjtemény 42. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 1997. 61–86.
- Sršan, Stjepan: *A horvát bevándorlás és a boszniai ferencesek működése a 18. század elejéig*. Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat (Emlékszám öszentsége II. János Pál látogatásának tiszteletére), 4. évf. (1991) 1–2. sz. 152–164.
- Szatlóczky Gábor: *Szentgyörgyvár a török időkben*. In: Müller Róbert (szerk.): *Szentgyörgyvár története*. (Zalai kismonográfiák 7.). Zalaegerszeg: Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 33–48.
- Szántó Imre: *A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690)*. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1987. 261–302.
- Szita László: *A visszafoglaló háborúk viharában. Mohács a 17. század végén*. In: Ódor Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára*. Mohács: Mohácsi Önkormányzat, 1993. 109–128.
- Szvittek Róbert József: *Kiskomárom szerepe a dél-dunántúli védelmi rendszerben*. Budapest: ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, 2008.
- Tarkó Ilona: *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány család levéltára alapján*. Budapest: PPKÉ BTK Történettudományi Doktori Iskola, 2012.
- Tóth Ferenc: *A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690)*. Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó, 2021.
- Tóth Hajnalka: *Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban*. *Aetas*, 17. évf. (2002) 1. sz. 136–153.
- Tóth Hajnalka: *Adalékok Batthyány II. Ádám katonai pályafutásához*. *Belvedere Meridionale*, 24. évf. (2010) 3. sz. 33–50.
- Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged: SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013.
- Varga J. János: *A túlélés és az árulás mezsgyéjén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám az 1683. évi hadjáratban*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló: ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2001. 486–504.
- Végh Ferenc: *Egerszeg végvár és város a 17. században*. Zalaegerszegi füzetek 10. Zalaegerszeg: Millecentenáriumi Közalapítvány, 2010.
- Végh Ferenc: *Katonából zsellér – zsellérből polgár. A végvári katonaság útja a civil társadalomba a 17–18. század fordulóján (a Zala megyei mezővárosok példáján)*. In: Berecz Mátyás–Rémiás Tibor (szerk.): *Végvár és társadalma a korszakváltás idején*. *Studia Agriensia* 30. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Dobó István Vármúzeum, 2012. 85–96.

GONDA BENCE

Bethlen Gábor Református Gimnázium és Szathmáry Kollégium

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 135–149.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.135-149

www.aetas.hu

Sárkányok a Kanizsával szembeni végvidéken

Katonai karriertörténetek vázlata a 17. századból

Az Ákosházi Sárkányok nemzetsége egyike volt a kora újkori Zala megyei köznemesi családoknak. A „Sárkány” név először a késő középkorban, egy 1408-ban keletkezett oklevélen bukkan fel. Feltételezhetően valamilyen negatív tulajdonság vagy az őseik rabló, kalandozó életmódja miatt kaphatták ezt a nevet.¹ Történetüket teljes egészében összefoglaló munka máig nem készült, ugyanakkor hasznos összefoglalás látott napvilágot róluk például Nagy Iván *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* című híres munkájában, illetve Kempelen Béla *Magyar nemes családok* című művében. Ezekben a róluk készült családfákat is megtalálhatjuk.² A családdal, illetve elsősorban középkori történetükkel foglalkozó történészek közül ki kell emelnünk Bilkei Irént és Kubinyi Andrást. Az ő munkásságukkal feltehetően mindenki találkozni fog, aki az Ákosházi Sárkányok után érdeklődik. De a zalai hely- és egyháztörténettel foglalkozó kutatók munkái, tanulmányai, monográfiái természetesen szintén tartalmazznak Sárkányokat említő információkat.³

A család fénykorának a 16. század elejét, azon belül is a Jagelló-kort tekinthetjük.⁴ A század végére hanyatlásukról tudósítanak a források, amit csak az oszmán hódítás nyomán kialakuló katonai helyzet és ennek következtében a Kanizsával szembeni végvidék kialakulása

¹ Bilkei: *Okleveles adatok az ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez*, 4–5.

² Nagy: *Magyarország családai*, 55–59.; Kempelen: *Magyar nemes családok*, 244.

³ A Sárkány családról lásd: Bilkei: *Okleveles adatok az ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez*, 3–17.; Kubinyi: *Egy üzletelő és diplomata várúr*, 263–283.; Nagy: *Magyarország családai*, i. m.; Kempelen: *Magyar nemes családok*, 241–250.; Payr: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület*, 444–447.; Payr: *A soproni evangélikus egyházközség*, 195–197.; Fülöp: *Mit örököltünk Ákosházi Sárkány Antaltól?* 110–113.; Dernschwam: *Erdély. Besztercebánya*, 499.; Détsky: *Az ónodi vár*, 191–209.; Torma: *Az érdi Kutjavár*, 251–266.; Haris: *A vasvári domonkos kolostor*, 197–229.; Tímár *A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai*, 55–124. A család legismertebb és legjelentősebb tagjának Ákosházi Sárkány Ambrust tekinthetjük, aki 1505-ben pozsonyi kapitányként és ispánként működött, majd 1514 és 1521 között Zala megye főispánjaként szolgált. 1524–1525-ben országbíró lett, a mohácsi csatamezőn esett el 1526. augusztus 29-én. Fülöp: *Mit örököltünk Ákosházi Sárkány Antaltól?* 110.; Bilkei *Okleveles adatok az ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez*, 5–7.; Kubinyi: *Egy üzletelő és diplomata várúr*, 263–283.

⁴ A végvidék szakirodalmának áttekintése és jellemzőinek ismerete elkerülhetetlen a család ekkori jeles személyiségeinek tanulmányozásához. A végvidéki élettel foglalkozó első igazán jelentős kutatónak a 19–20. század fordulóján alkotó Takáts Sándort tarthatjuk, az ő munkáihoz hasonlóan a téma kapcsán megkerülhetetlennek számítanak Pálffy Géza írásai is. A Kanizsával szembeni végvidék történetével foglalkozó történészek közül pedig megemlíthetjük többek között Végh Ferencet, Sz. Simon Évát, Szvitek Róbert Józsefet, Iványi Bélát, Kelenik Józsefet és Tóth Hajnalkát.

állított meg.⁵ A végvidékről szóló történeti munkákban és forrásokban jócskán szerepelnek a Sárkány család végvidéki, katonatiszti, vitézli rendi életpályát választó tagjai. Jelen munkámban a 17. századi Sárkányok katonai karriertörténeteire koncentrálni két jelentős szemlélyiséget emelek ki, akik komoly katonai tisztségeket töltöttek be a fent említett végvidéken: Ákosházi Sárkány II. István kiskomáromi kapitányt és részletesebben Ákosházi Sárkány V. János egerszegi vicegenerálist. Karriertörténetük és tevékenységük megismerésében a végvidékekkel foglalkozó jelentős mennyiségű szakirodalom mellett elsősorban a herceg Batthyány család levéltárának missilis-anyaga nyújtott segítséget,⁶ amelyben megtaláljuk ezen Ákosházi Sárkányoknak a végvidék és egyben a dunántúli kerületi főkapitányi tisztségét betöltő Batthyányakhoz szóló leveleit. Az általam vizsgált Ákosházi Sárkányok felettesei sorban Batthyány II. Ferenc, Batthyányi I. Ádám, II. Kristóf, majd II. Ádám voltak.⁷ Mivel a Sárkányok missilis-anyagának tudományos átirására és közlésére még nem került sor, így különösen hasznos és új információkat találhatunk bennünk, segítségükkel tovább bővíthetők a családtagokról való ismereteink. A karriertörténetekkel együtt pedig újabb adalékokkal szolgálhatunk a Kanizsával szembeni végvidék végvárrendszerének jellemzőire, működésére, hétköznapijaira, a várkapitányi és végvidéki főkapitány-helyettesi pozícióval járó jogokra és kötelezettségekre vonatkozóan, illetve a Sárkány család életében fontos szerepet betöltő várak és szolgálati helyek védelmi rendszerben betöltött szerepével kapcsolatban.

Sárkány István Kiskomárom kapitánya

Ákosházi Sárkány II. István élete és katonai karrierje szorosan összefonódott a kiskomáromi erősség sorsának alakulásával. Sárkány István már a Bocskai-felkelés (1604–1606) idején vicekapitányi (alkapitányi) rangban szolgált Kiskomáromban, majd 1617-ben a vár kapitánya lett, amely posztot egészen 1636-ig töltötte be.⁸

⁵ A végvidékről szóló szakirodalom: Iványi: *Zalavár és a balatonhídvégi átkelő*, 161–180.; Kelenik: *A kanizsai védelmi övezet*, 163–171.; Kelenik: *Kémelek, hírek, rémhírek*, 169–182.; Méhes: *Egy végvár hétköznapijai*, 213–227.; Pálffy: *Katonai igazságszolgáltatás*, i. m.; Pálffy: *A török elleni védelmi rendszer*, i. m.; Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 257–288.; Pálffy: *A Batthyány család*, 321–355.; Szántó: *A balatoni várak*, 261–292.; Szántó: *A „vitézli rend”*, 145–158.; Simon: *A magyar nagybirtokosok tervezetei*, 61–83.; Szvitek: *Kiskomárom végvár*, i. m.; Szvitek: *Kiskomárom végvár építéstörténete*, 41–56.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, i. m.; Tóth: *A vasvári békekötésig vezető út*, 319–339.; Tóth: *Vasvár előtt*, 46–61.; Vándor: *A zalai végvárrendszer*, 89–98.; Végh: *Egerszeg végvár*, i. m.

⁶ Batthyány család missilis-anyagát, ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára „Családok, személyek, 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai” között, a „P szekció” gyűjteményében őrzik: MNO OL P 1314.

⁷ Batthyány II. Ferenc Vas és Zala megyében a Körmenedtől délre fekvő váraknak (Szécsisziget, Lenti, Alsólendva, Csesztreg, Lövvő, Szecsőd, Hollós, Hídvég, Csákány, Szentpéter, Csörötnek) parancsolt, miközben a Rába-parti Sárvár vidékén dunántúli kerületi főkapitányként tevékenykedtek. Pálffy: *A Batthyány család*, 238. Batthyány I. Ádám 1633-tól egyidejűleg birtokolta a dunántúli kerületi főkapitányi és a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget. I. Ádámot fia, II. Kristóf vette át a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget 1659-től egészen 1685-ig. Batthyány II. Ádám a tisztséget 1685-től 1690-ig töltötte be, 1690-től ismét kanizsai végvidéki főkapitány lett. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 48.; Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 280.

⁸ Szvitek Róbert szerint az uralkodó november 18-án adott ki határozatot Sárkány kinevezéséről, de már hamarabb, október 24-e előtt is betölthette tisztségét. Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 69. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 237. Expedi fol. 13r. (1617. november 18. No. 13.); uo. Bd. 238. Reg. fol. 155r (1617. október 24. No. 33). Ezúton szeretném megköszönni Oross Andrásnak a segítséget a hivatkozások ellenőrzéséhez.

A Magyar Királyság területén minden végvár más és más formával, belső elrendezéssel bírt annak megfelelően, hogy éppen milyen feladatra használták. Sajnos Kiskomárom várából napjainkra nem maradt semmi, jellemzőire leginkább leírásokból, fennmaradt alaprajzokból és régészeti kutatások beszámolóiból következtethetünk.⁹ Szvitek Róbert kutatásai szerint Kiskomárom erőssége egy olaszbástyával és egy toronnyal rendelkező négyszög alakú belső kővárból és a tőle keletre elterülő huszárvárból (hostátból) állt, melyeket árok választott el egymástól.¹⁰ A kor kihívásainak megfelelően ezt a huszárvárat palánkkal erősítették meg.¹¹ Egy tipikus végvár esetében kulcsfontosságú volt annak földrajzi elhelyezkedése. Kiskomárom vékony földnyelven állt, nyugatra egy saras lápvidék segítette a védekezést. A Kanizsához való közelsége miatt állandó konfliktusokban volt része, és a vár gyakran cserélt gazdát. A Kanizsa központú magyar végvidéket a vár 1600. október 20-i elvesztését követően át kellett szervezni, melynek során a megmaradt kisebb palánkokat, várakat erősítették meg, és így hoztak létre egy Kanizsa várát körbe ölelő várláncolatot, valamint a Kanizsától Bécs felé vezető utakat elzáró erődrendszert, a Kanizsával szembeni végvidéket.¹² Szántó Imre szerint a várak itt nem alkottak összefüggő várláncolatot, hanem inkább egymás mögött álló erősségek csoportjának tekinthetők, melyek adott feladatot láttak el.¹³ Mivel a várak egyenként kis létszámú személyzettel rendelkeztek, inkább a megfigyelés volt a közös feladatuk. Kanizsa elfoglalása után a törökök egy olyan várhoz jutottak, amely mélyen benyúlt a magyar végvidék területére, így számukra ellenséges végházak vették körül, amelyek egyike volt a különösen nagy jelentőséggel bíró Kiskomárom vára, amit a források „legspiccen való véghely”-ként is emlegetnek¹⁴ Kanizsához való közelsége folytán.

Az ellenség közelsége jelentősen megneghízítette a kiskomáromi lakosság életkörülményeit is. Sárkány István levelezéséből is tudjuk, hogy a törökök büntetéssel fenyegették a környék jobbágyait, ha azok részt vesznek várépítési munkálatokban: „Karóban verik az mely faluból megírt gratuitus laborra [ingyenmunkára] följönnek és az király ravatalját beszolgáltatják”¹⁵ – írta a kapitány Batthány II. Ferencnek 1619-ben. Az elszigeteltség következtében a kiskomáromi védők arra kényszerültek, hogy szorosan együttműködjenek a végvidék egy másik, közeli őrségével, a zalaváriakkal, akiknek a balatonhídvégi átkelőhely védelme volt a feladatuk.¹⁶ Ugyanis ezen keresztül tarthatta a kapcsolatot Kiskomárom a

⁹ Szvitek: *Kiskomárom végvár építéstörténete*, 41.

¹⁰ Szvitek: *Kiskomárom végvár építéstörténete*, 48.; Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 50.

¹¹ A palánkváraknak többféle típusa ismert, Komárom a huszárvárak csoportjába tartozott, amelyekben főleg könnyűlovasság tartózkodott. A palánkvárak készítése során egymás mellé vastag fakarókat, gerendákat vertek a földbe, melyeket fűzfavesszőkkel, kötelekkel vagy vaskapcsokkal kötötték össze. Előfordult, hogy több méter magas földtömést készítettek a hézagokba. A Szvitek által elemzett források szerint Kiskomárom a 17. században már rendelkezhetett ilyen földtöméssel. Szvitek: *Kiskomárom végvár építéstörténete*, 49–50. A várépítésben jó szolgálatot tettek a különböző kőlostorok, egyházi építmények, melyeket könnyedén végvárrá lehetett alakítani. A várépítésről bővebben lásd: Szántó: *A balatoni várak övezete*, 265.

¹² Az 1601. évi országgyűlés XXIX. törvénycikke kimondta, hogy „ne csak mindig a Rába folyó átjáróját és gázlóit őrizzék, hanem a Kanizsához közelebb fekvő többi erősséget is”. Idézi: Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 41.; Simon: *A magyar nagybirtokosok tervezetei*, 66.

¹³ Szántó: *A balatoni várak övezete*, 273.

¹⁴ Végh: *Egerszeg végvár*, 15.

¹⁵ Sárkány István Batthány II. Ferenchez. Kiskomárom, 1619. május 2. MNL OL P 1314 No. 41 364. A levélre hivatkozik még: Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 51. 298. jegyzet.

¹⁶ Zalavár Kiskomáromhoz képest kisebb létszámú erősség volt. A körülbelül 112–115 fős katonaságát tartósan lekötötte a nagy stratégiai jelentőséggel bíró balatonhídvégi átkelőhely védelme. Zalavárról

Királyság területével. De arról is tudunk, hogy 1607-ben Sárkány István komoly konfliktusba keveredett a zalaváriakkal, amikor építési és javítási munkálatok folyamán megvádolták, hogy a nekik szolgáló jobbágyokat is kiskomáromi ingyenmunkára kényszerítette.¹⁷ Az ügy kimenetele nem ismert, de Sárkány a vádakat visszautasította.¹⁸

Az is bizonyítja a kiskomáromi erősség aktív részvételét a védekezésben, hogy a váron szinte minden évben végeztek javítási, építési munkálatokat. Nemcsak megnövekedett jelentősége miatt, hanem a természet által okozott károk elhárításának érdekében is.¹⁹ A Sárkány kapitányságának első éveiből fennmaradt levelekben szinte csak javításokról, megerősítésekről, valamint Zalavár és Kiskomárom elhanyagolt állapotáról olvashatunk. Az előbbiekről azt írta, hogy egyetlen vár sem volt annyira elhanyagolt és ennek következtében veszélyeztetett állapotú, mint Zalavár. A vár őrseit egyszer meg is vádolta azzal, hogy marhákat rabolnak az ellátás hiányosságából fakadó elkeseredésükben: „Szegény emberek marháit lopják, tolvajolják, házokat reájok gyűjtik, az utakat lesik, úgyannyira, hogy immár csak egy szegény ember is igaz útjában békével el nem mehet.”²⁰

Kanizsa bevétele után Kiskomárom várát a menekülő védők még Bakó Farkas vezetése alatt felgyújtották,²¹ így az új határvidék kialakításakor szinte a semmiből kellett a várat a végvidék első vonalának követelményeit kielégítő véghellyé fejleszteni. A továbbiakban pedig – ahogy arra Szvitek Róbert is rámutatott – az 1618-as és az 1625-ös országgyűlésen is kiemelten kezelték a végvidék helyzetét.²² A „Kanizsa átellenében lévő várak” megerősítésének fontosságáról szóló cikkely II. Ferdinand (1619–1637) 1625. évi *decretum*-ában található.²³ A törvényben a „karok és rendek” arra kérték öfelségét, hogy támogassa a Kanizsa szomszédságában lévő várak megerősítését, melyek közül Zalavár volt a legelhanyagoltabb. A legtöbb munkaerőre nem is a várak kapcsán lett volna szükség, mivel a hidak, átkelőhelyek kijavítása volt a legégetőbb probléma. Ehhez a szomszédos vármegyék munkaerővel való hozzájárulását kérték, illetve az ingyenmunka elmulasztásáért járó, 1563-ban megszabott büntetések nyomatékosítását. A királytól a munka kivitelezésére a nemesek építőmestereket is kértek. A törvény szövegében Sárkány István neve is szerepel, mint akit Bakács Sándor és

lásd: Iványi *Zalavár és a balatonhidvégi átkelő*, 165–175.; Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 45–49.; Végh: *Birodalmak*, 79–80.; Végh: *Egerszeg végvár*, 15.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 208.

¹⁷ Teljesen általános volt, hogy a várak javítási munkálataihoz a jobbágyok ingyenmunkáját vették igénybe. De az ingyenmunka elviselhetlensége és a gyakori panaszok miatt az is előfordult, hogy a kapitányok inkább saját költségükre vagy saját rabjaikkal végeztették a javításokat, megerősítéseket. Például Klapka Ferenc 1588-ban Kiskomáromban (Szvitek: *Kiskomárom végvár építéstörténete*, 46.) vagy Sárkány János is Egerszegen az 1650-es évek végén. (Végh: *Egerszeg végvár*, 37.). A jobbágyok gyakran inkább az ingyenmunka pénzbeli megváltása mellett döntöttek.

¹⁸ Sárkány István Batthyány II. Ferenchez. Kiskomárom, 1621. július 8. MNL OL P1314 No. 41 383. A levelet elemzi: Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 51.

¹⁹ Ismerjük, hogy a palánk fala 1574-ben a víz miatt megrohadt. Szvitek: *Kiskomárom végvár építéstörténete*, 45.

²⁰ Iványi: *Zalavár és a balatonhidvégi átkelő*, 165. Iványi Béla szerint Zalavár fenntartására még külön adó beszédével is próbálkoztak, azonban kétséges, hogy ezt tényleg a vár fejlesztésére használták volna fel.

²¹ Szvitek: *Kiskomárom végvár építéstörténete*, 47.

²² Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 52.

²³ Márkus (szerk.): *Magyar Törvénytar 1000–1895*, 251.: 1625:20. tc.

Hagymássy Kristóf mellett az építkezés segítésére rendeltek ki.²⁴ István minden bizonnyal nagy energiákat fektetett a végvidék fejlesztésébe, egyik Batthyány II. Ferencnek szóló levelében nagyon határozottan érvelt Kiskomárom várának fontossága mellett, és hangsúlyozta annak kiszolgáltatott helyzetét, hogy beékelődött a török területre: „...Komár előtt semmi egyéb az sok török végháznál!”²⁵

A 16–17. század fordulóján zajló tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békét (1606) követően ugyan a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között hivatalosan béke volt, a határvidéken mind török, mind magyar részről állandóak voltak a kisebb-nagyobb betörések az ellenség területére. Ezen portyák során a támadás és fosztogatás mellett felderítést is végeztek. Az információ nagy értéknek számított a végvidéken, kulcsfontosságú szerepe volt a hírmondó polgároknak, a fizetett, hivatásos kémeknek, a hadifoglyok, rabok kivallatásának.²⁶ A hódolt települések magyar lakosaitól is híreket lehetett szerezni, hiszen amikor a jobbágyok az ellenséges várak *gratuitus laborján* dolgoztak, sok mindent láttak, amit hajlandók voltak később a keresztényekkel megosztani, némely esetben kényszer hatására. Persze ezzel a lehetőséggel a török oldalon is éltek. Több végvidéki levélben olvashatjuk, hogy a végvidék kapitányai raboktól vagy a szomszédos várak katonáitól szerzett információkat továbbítottak feletteseiknek az ellenség hadmozdulatairól.²⁷

Sárkány István kiskomáromi kapitányként 1620 szeptemberében nézett szembe pályafutása egyik legkomolyabb feladatával, mikor is Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) csapatai megjelentek a nyugat-magyarországi végvidéken. Bethlen bekapcsolódva a harmincéves háborúba (1618–1648), 1619-ben meglepően nagy sikereket ért el a Habsburg császári csapatokkal szemben felső-magyarországi hadjárataiban. Hadmozdulatai során pedig csapatai a Dunántúlra, a szóban forgó zalai területekre is betörték 1620-ban. Rövid időn belül elfoglalták Tatát, Pápát, Várpalotát, Veszprémet, Zala megyében pedig Sümeget, Pölös-két, Egerszeget, Egervárat és Kiskomáromot – utóbbiak a Kanizsával szembeni végvidék várai voltak. Mindez azért is volt lehetséges, mert a várvédők többsége átpártolt Bethlen oldalára, ráadásul a környék főméltóságai is a fejedelem rendelkezésére bocsátották haderejüket.²⁸ A végvidék ekkori főkapitánya, Batthyány II. Ferenc szintén átállt az erdélyi fejedelem oldalára.²⁹ A Rábahídvégnél lévő katonai táborba gyűjtötte össze csapatait, ahova Sárkány István is küldött Kiskomáromból ötven lovast Bandi Bálint vezetésével, valamint ötven gyalogost.³⁰ Erdély az Oszmán Birodalom vazallus állama volt, ezért Bethlen hadműveletei során a törökök támogatását is élvezte. Mivel a Kanizsával szembeni végvidék főkapitánya és várainak jelentős része is mellé állt, a végvidéki katonaságnak éppen azokkal kellett együtt-

²⁴ Sárkány István akkor is szerepel a *Magyar Törvénytárban*, amikor 1630-ban a szlávón és horvátországi oláhok ügyének az elintézésére biztosokat neveztek ki, őt is a biztosok között találjuk. Márkus (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1895*, 293.: 1630:24. tc.

²⁵ Sárkány István Batthyány II. Ferenchez. Kiskomárom, 1621. július 8. MNL OL P 1314 No. 41 383. A levelet említi még: Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 51. 296. jegyzet.

²⁶ A kémkedésről lásd: Szántó: *A balatoni várak övezete*, 277.; Kelenik: *Kémek, hírek, rémhírek*, 169–181.

²⁷ A várak közös feladatairól lásd: Szántó: *A balatoni várak övezete*, 277.

²⁸ Bethlen hadjáratairól bővebben lásd: Nagy: *Adalékok*, 71–106.; Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, i. m.; Papp: *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve*, 103–129.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 24., 48.

²⁹ Nagy László kutatásai szerint Batthyány II. Ferenc már 1619 őszén hajlandó volt átállni a fejedelem oldalára. Nagy: *Adalékok*, 73.

³⁰ Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 53.

működni és közös hadműveleteket végrehajtania, akik ellen a védelmi rendszer szervezetét kialakították.

A hadműveletek során Batthyány Ferenc mind Bethlen kapitányaival, mind pedig a törökökkel kapcsolatot tartott fenn. Ebben pedig Sárkány István is fontos szerepet játszott, hiszen rajta keresztül folyt a főúr levelezése a kanizsai, a pécsi és a nándorfehérvári törökökkel.³¹ Egyrészt török katonai segítséget kaptak, másrészt – ahogy arra Szvitek Róbert kutatásai rámutattak – Batthyány fegyvereket is vásárolt tőlük 1621 augusztusában. Az üzlet lebonyolításával Végh Gergelyt bízták meg, a megegyezésről szóló török válaszelevet Sárkány Istvánon keresztül küldték el Batthyány Ferenchez.³²

A magyar végvári csapatok nagy kockázatot vállaltak a hadjáratban való részvétellel, hiszen távollétük alatt védtelenül maradtak a várak és saját családjaik. A törökökkel való újdonsült „szövetség” ellenére fennállt a bizalmatlanság, hiszen a határvidéki városokat támadó portyák veszélye mindvégig fennállt. Az említett levelezésből kiderül, hogy az éppen Kőszeg alatt állomásozó kiskomáromi végváriak 1621 szeptemberében ki is jelentették kapitányuknak, Sárkány Istvánnak, hogy vissza akarnak térni a végvárba,³³ majd rövidesen vissza is tértek. Batthyány és a végvidék katonasága, noha átálltak, nem sok aktivitást mutattak a fejedelem seregeinek oldalán. A Bethlen Gábor szövetségeseként hadba szálló csapatok, végvárak az átállt főnemesekkel együtt a hadjárat végeztével azonnal visszatértek a Habsburg király hűségére és a megszokott feladatukhoz, azaz a törökök elleni védekezéshez.³⁴

Sárkány István 1636-ban bekövetkezett haláláig Kiskomárom kapitánya volt.³⁵ Az 1620–1621-es eseményeket követően kevés információval rendelkezünk az életéről. Tudjuk, hogy a református egyház nagy támogatójaként tartották számon, és halála alkalmából egy református lelkész írt gyászéneket.³⁶ A Thaly Kálmán által gyűjtött gyászének nyilván tartalmaz túlzásokat, így forrásértékét nehéz megbecsülni, azonban mégis nyerhetünk belőle némi információt István halálának körülményeiről. Ez alapján úgy tűnik, hogy halála nem hosszú betegeskedés után, hanem hirtelen következett be, talán harcban esett el. A gyászének lezárása tartalmazza Sárkány István halálának időpontját: „Ezerhatszáz és az harminczhat esztendőben hogy folyt, Sárkány István az Kis-Komárban megholt júliusnak tizenkilenced napján; volt maga is akkor ötvennyolcz esztendejében. Amen. Finis.”³⁷

Sárkány János, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettese

A Kempelen Béla által közölt családfán megfigyelhető, hogy Sárkány II. István néhai nagybátyján, Sárkány Ambruson át a nemzetség egy újabb jelentős ága bontakozik ki. Ezen lezármazottak között találjuk Sárkány V. Jánost.³⁸ Pályafutásának megrajzolásában csupán

³¹ Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 53–54.

³² A fegyvervásárlás részleteiről lásd: Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 54–55.

³³ Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 54. 318. jegyzet. MNL OL P:1314 No 41388

³⁴ Az 1621. évi nikolsburgi békével amnesztiát kaptak az átállt főurak is. Nagy: *Adalékok*, 103–104. Batthyányi Ferenc 1622-ben részt vett a soproni országgyűlésen, ahol nádorjelölt volt. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 47–48.

³⁵ Utódja, Bessenyei István a kinevezéséről szóló utasítást 1636. július 17-én kapta meg Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 71. Vö. Pálffy: *A veszprémi végvár*, 139.

³⁶ Kanizsai Pálfi János 1631-ben a református egyház kedves és kiváló pártfogójaként emlékezett meg Istvánról: Payr: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület*, 447.

³⁷ Ezt a gyászéneket Szencsey György dalkönyvéből gyűjtötte Thaly Kálmán. Thaly: *Régi magyar vitézi énekek*, 135–139.

³⁸ Kempelen: *Magyar nemes családok*, 244.

szétszórt szakirodalmi adatok álltak rendelkezésemre, így a fent említett kiadatlan missilis-anyag egy részének feldolgozására törekedtem, a teljes körű feldolgozás további céljaim között szerepel.

Sárkány János azért is érdemel figyelmet, mert a család történetének általunk tárgyalt időszakában, a 17. században ő jutott a legmagasabb pozícióba a végvidéki katonai tisztségek ranglétráján. A Kanizsával szembeni végek főkapitány-helyettesi (*vicegenerális*) címét birtokolhatta 1656-tól 1671-ig Batthyány I. Ádám, majd Batthyány II. Kristóf végvidéki főkapitányok helyetteseként.³⁹ A tisztség minden esetben a végvidék központjának, Egerszeg várának kapitányi tisztségét is jelentette.⁴⁰ A rangos vicegenerális pozíció betöltése előtt Sárkány János a győri végvidékhez tartozó Keszthely várának kapitányaként szolgált. Ezt a tisztséget 1652. február 2-től csak pár évig birtokolta,⁴¹ mivel 1656 tavaszán sikeresen pályázott a megüresedett főkapitány-helyettesi pozícióra. Kinevezéséről az Udvari Haditanács június 14-én értesítette a Kanizsával szembeni végvidék főkapitányát, Batthyány I. Ádámot,⁴² beiktatására pedig augusztus 14-én Egerszegen került sor.⁴³

A vicegenerális a katonáskodás és Egerszeg irányítása mellett az egész végvidéket érintően seregszervezéssel, csapatok elhelyezésével is foglalkozott.⁴⁴ Ismert, hogy 1649-ben a létszámihiány orvoslására a rendkívüli hadiadóból kiállított háromezer kilencszáz katona közül harminc gyalogost Sárkány János (még nem vicegenerálisként) és Szarka Lukács megyei biztos helyezett el a végvidék erődítményeiben.⁴⁵ A főkapitány-helyettes a végvidék várainak megfelelő állapotáért és folyamatos karbantartásáért is felelt. Mindemellett egerszegi kapitányként, mint minden más helyőrség kapitánya, ítéelkezhetett is a más végházakból összehívott esküdtársak segítségével a helyi ítéelkező fórumon (és önkormányzati testületben), a seregszéken. A seregszék ítéelte ellen fellebbezni a hadiszéken lehetett, azonban ennek a vezetője szintén a vicegenerális volt.⁴⁶

³⁹ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 280.

⁴⁰ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 280.; Végh: *Egerszeg végvár*, 39.; Czigány: *Reform vagy kudarc?* 98.

⁴¹ Az Udvari Haditanács 1652. február 2-án arról értesítette Philipp von Mansfeld győri végvidéki főkapitányt (1643–1657), hogy a keszthelyi kapitányi tisztségbe Sárkány István nevezték ki. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. Reg. fol. 16r. Sárkányt maga Mansfeld ajánlotta az Udvari Haditanácsnak 1652. január 29-i levelében. Uo. fol. 17r. (Itt szeretném megköszönni témavezetőmnek, Tóth Hajnalkának, hogy a rendelkezésére álló adatokat megosztotta velem.) Végh Ferenc Keszthely váráról szóló munkájában az is szerepel, hogy Sárkány János apja, Sárkány Miklós is keszthelyi kapitány volt 1632 és 1642 között. Végh: *Birodalmak*, 106–107.

⁴² Az Udvari Haditanács Batthyány I. Ádámhoz. Bécs, 1656. június 14. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 314. Reg. fol. 240v. Júliusban már vicegenerálisként írt az Udvari Haditanácshoz. Uo. Bd. 313. Exp. fol. 387r.

⁴³ Sárkány leköszönése a keszthelyi parancsnoki posztról fennmaradt a kapitány egyik levelében: MNL OL P 1314 No 41 502.

⁴⁴ Az 1655. évi országgyűlésen 3025-főben állapították meg a végvidék katonaságának keretlétszámát, azonban valószínűleg ezt nem valósították meg. Egerszeg vára az egyik legnépesebb erősségek közé tartozott, 1686-ban 291 fős lovasság és 143-fős gyalogság tartózkodott a várban. Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 44., 208.

⁴⁵ Czigány: *Reform vagy kudarc?* 104. A létszámihiányt jól reprezentálja egy Végh Ferenc által elemzett, 1640-ben készült jegyzék, melyben a vicegenerális közvetlen parancsnoksága alá tartozó száz fegyveresből csak nyolcvannégy szerepel. Végh: *Egerszeg végvár*, 42. A végvidék létszámihiányát elsősorban inkább a szabadkatonaság felfogadásával igyekeztek pótolni.

⁴⁶ Végh: *Egerszeg végvár*, 61.; Szabó (szerk.): *A szécsényi seregszék*, 16.

A főkapitány-helyettes sokrétű munkájának részét képezte, hogy a végvidék váraiból hozzá befutó információk alapján híreket szolgáltatasson felettesének. Sárkány több levelében is jelentést tett Batthyáynak az utazásai és portyái során látottakról, főként az ellenség mozgásáról. Így például 1658. május 30-án arról tudósított, hogy a kanizsai basa többedmagával elhagyta a várat: „...Ím haza érkezék, hírül tudosítanám nagyságodnak, semmi oly híreim sincsenek, hanem az kanizsai basa felesed magával elment.”⁴⁷

Egerszeg várának bővítése és az esetleges károk utáni helyreállítás felelőssége is a vicegenerális vállát nyomta. Az építkezéssel járó bonyodalom ismétlődő témája volt a kapitány levelezésének. A várat és a várost gyakran érte tűzvész. Az 1657. novemberi esetről fennmaradt oklevélből tudjuk, hogy Sárkány Jánosnak volt egy háza Egerszegen, amely akkor leégett, ráadásul a betegsége miatt ágyhoz kötött vicegeneralist a beosztottjainak kellett kimenteniük az égő házból.⁴⁸ Végh Ferenc szerint a gyakori tüzek egyik oka az volt, hogy a városban kevés kőépület állt, a lakosság nagy része egyszerű, sárral tapasztott sövényfalú házakban élt.⁴⁹ A kapitány fennmaradt levelezésében sajnos nem esik szó részletesen erről a tűzről, de betegeskedéséről igen.⁵⁰ A főkapitány-helyettes lábát 1658 decemberében is valamilyen betegség vagy sérülés gyötörte: december 1-jén arról panaszkodott felettesének, hogy fel sem bír kelni az ágyból, ezért kérte Batthyány I. Ádámot, hogy küldjön valakit, aki helyette beszedi a várépítési munkálatokhoz szükséges adót.⁵¹

Az egerszegi prezídium újjáépítésére, fejlesztésére sokszor a *gratuitus labor* és a vármegegyei segély sem volt elegendő. Sárkány Jánosnak is saját költségén kellett építőmunkálatokat elrendelnie: a vicegenerális jóvoltából egy kőházat, egy kőtornyos és egy fagórés kaput, két fabástyát, valamint a palánk mellett körben egy földsáncot építettek.⁵² Sárkány egyik 1657. szeptember 4-én írt leveléből kiderül, hogy a különböző várépítő munkálatok olyan részleteivel is a kapitánynak kellett foglalkoznia, mint a szükséges mész égettetésének szorgalmazása és építőanyagok beszerzésének intézése.⁵³ Építkezésre, újjáépítési munkálatokra azután is szükség volt, miután 1664. július 19-én Köprülü Ahmed pasa nagyvezír (1661–1676) hada

⁴⁷ Sárkány János levele Batthyány I. Ádámhoz. Egerszeg, 1658. május 30. MNL OL P 1314 No. 41 555. Decemberben pedig arról tudósított, hogy új basa érkezik Kanizsára. Sárkány János levele Batthyány I. Ádámhoz. Egerszeg, 1658. december 5. MNL OL P 1314 No. 41 577.

⁴⁸ Végh: *Egerszeg végvár*, 31.

⁴⁹ Végh: *Egerszeg végvár*, 32.

⁵⁰ November 12-én jelentést tett felettesének, Batthyáynak egy Kanizsa környéki portyán szerzett zsákmányokról. Ezen a portyán Sárkány nem vett részt, de a levélben megígérte, hogy amint egészsége megengedi, maga is megy. Sárkány János levele Batthyány I. Ádámhoz. Egerszeg, 1657. november 12. MNL OL P 1314 No. 41 542.

⁵¹ Sárkány János levele Batthyány I. Ádámhoz. Egerszeg, 1658. december 1. MNL OL P 1314 No. 41 576. A levélben hosszasan írt a várépítés, végvidéki felújítási munkálatok szükségességéről, de panaszkodott arról is, hogy a jobbagyoknak terhes a *gratuitus labor* pénzbeli megváltásának kötelezettsége. Megemlítette, hogy éppen érdemes elvégezni a munkálatokat, mivel a törökök is az utakat, hidakat csinosítgatják, így támadás nem várható.

⁵² MNL OL P 1341. A herceg Batthyány család lt. Az Illésházy család iratai. 44. cs. (Lad. 23.) Fasc. 7. fől. 349-353.; Végh: *Egerszeg végvár*, 37. 158. jegyzet.

⁵³ Sárkány János levele Batthyány I. Ádámhoz. Egerszeg, 1657. szeptember 4. MNL OL P 1314 No. 41 533.

felégette Egerszeg várát.⁵⁴ A helyőrség, miután értesült Kiskomárom pusztulásáról,⁵⁵ nem kísérelte meg az ellenállást, hanem kiürítette a települést, így a törökök szabadon kifoszthatták és felgyújthatták az erősséget is. Kiskomárommal ellentétben Egerszeget újjáépítették még szintén Sárkány János vicekapitánysága alatt.⁵⁶ Az 1663–1664. évi háború idejéből sajnálatos módon nem maradt fenn levél Sárkány Jánostól, leveleinek túlnyomó része az 1650-es évekből maradt ránk, a legtöbb 1657-ből.

A rangos főkapitány-helyettesi pozíció nem csak kiadásokkal járt. A vicegenerálisnak a katonai illetménye és birtokaiból származó jövedelmei mellett további bevételei is származtak tisztsége révén, így például a borkereskedelemről. Egerszegen a szőlőművelés a katonák körében népszerű volt, mivel biztosabb bevételi forrásnak számított, mint a szolgálatért járó zsoldjuk.⁵⁷ Emellett a marhakereskedelemben is bekapcsolódtak, a kapitányok és vajdák a hivatásos tőzsérekhez hasonlóan kereskedtek. Kiskomárom és Egerszeg várai a marhakereskedés útvonalának fontos állomáshelyei voltak.⁵⁸ Komoly problémát jelentett azonban, hogy a törökök portyáik, rablásaik során állandóan elhajtották a végvidékiek marháit. Erről maga Sárkány János is panaszkodott egyik 1658. augusztus 4-én kelt levelében: „...Törököknek minden szándékjuk az kesztheli marhára vagyon.”⁵⁹ Persze nemcsak a törökök jeleskedtek a marhák eltulajdonításában, a végvidéken a magyarok, főként jobbágyok marháinak elhajtása is gyakori konfliktusforrás volt, még perek kiváltója is volt. Sárkány 1658. november 18-án kérte Batthyányt, hogy parancsolja meg a már perben elítélt Szecsódi Istvánnak, hogy végre adja vissza egy bizonyos Komáromi István nevű jobbágnak az eltulajdonított marhákat, vagy fizesse meg az árukat.⁶⁰

Sárkány fentebb említett augusztus 4-i levele a marhakereskedelmet fenyegető veszély mellett a végvárok közti információtovábbítás és együttműködés formáiról is tudósít. A levélben ugyanis Sárkány Körmend kapitányát, Ságodi Istvánt arra figyelmeztette, hogy a törökök valószínűleg a Zala folyó feltöltésével akarnak átjárót építeni maguknak, hogy ezzel megkerüljék a védelmi rendszert. Kérte Ságodit, hogy álljon készenlétben, és ha hírlövessel jelez neki, menjen segíteni. Utóiratban arra is figyelmeztetett, hogy levélírásközben már hallottak is a jelzőlövést Kapornakról, ezért kérte, hogy minél hamarabb induljon, valamint

⁵⁴ Köprülü Ahmed hadjáratáról és a szentgotthárdi csatáról lásd: Ágoston–Oborni: *A tizenhetedik század*, 198–201.; Perjés: *Zrínyi Miklós és kora*, 377–418.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 44.; Perjés: *A szentgotthárdi csata*, 55–107.; Czigány: *Az oszmánellenes háború*, 352–357., 362–365.

⁵⁵ Kiskomárom várának kapitulációjáról, pusztulásáról bővebben lásd: Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 65–67. Az 1681. évi törvény VII. cikkében már „diruto et demulito”, azaz lerombolt várként szerepel Kiskomárom, romjai az enyészeté lettek. Méhes: *Egy végvár hétköznapijai*, 215–216. Tóth Hajnalka a vasvári békét megelőző diplomáciai tárgyalássorozatról írt tanulmányában megemlíti, hogy a törökök, amikor a Habsburg portai rezidenssel tárgyaltak, ragaszkodtak hozzá, hogy Zrínyi-Újvár, Kiskomárom és Nyitra várait ne építsék újjá. Tóth: *A vasvári békekötésig vezető út*, 332–333.

⁵⁶ Végh: *Egerszeg végvár*, 27–29. Vö. Tóth: *A vasvári békekötésig vezető út*, 332–333.

⁵⁷ A szőlőtermelés előnyeiről bővebben lásd: Szántó: *A balatoni várak övezete*, 281.; Szántó: *A „vitézlő rend”*, 148–149.; Végh: *Egerszeg végvár*, 49–50.

⁵⁸ A marhakereskedelemtől lásd: Szántó: *A „vitézlő rend”*, 147.; Végh: *Egerszeg végvár*, 54–55.; Szvitek: *Kiskomárom végvár*, 116–121.; Baráth: *Szentgrót végváruváros a XVII. században*, 122–125.

⁵⁹ Baráth: *Szentgrót végváruváros a XVII. században*, 122–125.

⁶⁰ Sárkány János levele Batthyány I. Ádámmal. Egerszeg, 1658. november 18. MNL OL P 1314 No. 41 573.

szóljon Batthyány Ádám generálisnak is.⁶¹ A végvárak közös feladata volt az úgynevezett hírlövés intézménye: ha az egyik végvár katonasága ellenséges mozgást látott, kötelessége volt a szomszédos várak számára a veszélyt ágyúlövessel jelezni. A forrásokból ismert, hogy ha a hírlövés kötelességét valamelyik kapitány elmulasztotta, komoly megrovásban részesült. A különböző számú jelzőlövés más-más jelentéstartalommal rendelkezett, a hírlövés intézményének szabályzatát Batthyány I. Ádám főkapitány rögzítette 1644 januárjában.⁶² Főkapitány-helyettesi karrierje alatt Sárkány János is részesült megrovásban, de nem a hírlövés elmulasztása miatt, hanem egy kevésbé ismert török végvár, Berkigát elleni támadás következtében. 1660 februárjában János vezette a portyázó keresztény csapatokat, akik elfoglalták és felégették a várat. Az akció török részről nagy felháborodást feltett, az Udvari Haditanács írásbeli megrovásban részesítette Batthyány Kristófot és Sárkány Jánost is a törökökkel való béke megőrzése érdekében.⁶³

A marhakereskedelem mellett a rabkereskedelem is az egyik legjövödelmezőbb üzletágának számított a végvidéken.⁶⁴ A portyák után szerzett zsákmány – köztük a rabok is – sokkal biztosabb bevételi forrásnak számított, mint a kevés és rendszertelenül fizetett zsold. Maga Sárkány is egy 1657. novemberi levelében panaszkodott Batthánynak a zsold elmaradása miatt, mert így adósságát csak késve tudta megfizetni felettesének.⁶⁵ A zsákmány szétosztására szervezett kótyavetyék (vitézi vásárok) sürgetése így érthető módon a végvári levelezés gyakori témája volt.⁶⁶ Ali székesfehérvári szandzsákbég egyik 1662-es levelében egy rác rab kiváltásának ügyében tárgyalt Sárkány Jánossal. A levélben Ali selymet, csizmát és tizenegy tallért ajánlott sarc gyanánt a rabért, valamint kérte, hogy az éppen váltságdíja összegyűjtésére kiengedett rab kezeseit a kapitány ne bántsa, ha a váltságdíjat nem kapná meg.⁶⁷ Jánosnak még keszthelyi kapitánysága idejéből fennmaradt egy irata arról, hogy milyen tételeket volt érdemes kérni egy török rab sarcába,⁶⁸ illetve egy levél is, amelyben Sárkány leírta, hogy

⁶¹ Sárkány János levele Ságodi Istvánhoz. Egerszeg, 1658. augusztus 4. MNL OL P 1314 No. 41 565. Szántó Imre szerint ezt a levelet Sárkány Batthyány Ádámnak írta, pedig a címzés Ságodi István körmendi kapitánynak szól.

⁶² Az Egerszegről leadott két lövés a támadók sikeres átkelését jelezte a Zala folyón, valamint Batthyány magánkatonaságát szólította fel a készenlétre. Három lövést akkor kellett leadni, amikor az ellenség már egy adott végvár alatt tanyázott, illetve akkor is, ha a Habsburg-dinasztia életében valamilyen jelentős esemény történt. Végh: *Egerszeg végvár*, 26–27.

⁶³ Sárkány bocsánatkérő levelet is írt, amelynek beérkezését 1660. május 8-án vezették be a bécsi iktatókönyvbe. Papp: *Egy ismeretlen dél-dunántúli török palánk*, 132–133.

⁶⁴ A rabkereskedés, rabszedés, portyázás szokásairól, gyakorlatáról lásd: Szántó: *A „vitézli rend”*, 149–151.; Pálffy: *A rabkereskedelem és rabtartás*, 5–76.; Végh: *Egerszeg végvár*, 55.; Tóth: *Török rabok*, 136–153.

⁶⁵ Sárkány János levele Batthyány I. Ádámmal. Egerszeg, 1657. november 14. MNL OL P 1314 No. 41 544.

⁶⁶ Sárkány János is kérte felettesét, Batthyány Ádámot az emberei nevében, hogy minél hamarabb adja ki részüket az egyik fehérvári portya nyereségéből. Egy 1654-es levelében hangsúlyozta, hogy katonái megélhetése függ ettől. MNL OL P 1314 No 41493; a levelet említi: Szántó: *A „vitézli rend”*, 150. Vö. Sárkány János levele Batthyány I. Ádámmal. Egerszeg, 1657. november 14. MNL OL P 1314 No. 41 544.

⁶⁷ A levél átíratát Végh Ferenc közli: *Egerszeg végvár*, 117–118. Végh Ferenc művének okmánytárában találunk egy feljegyzést arról, hogy milyen tételeket volt érdemes kérni egy török rab sarcába. A szerző szerint ezt a jegyzéket valószínűleg maga Sárkány János készítette. Végh: *Egerszeg végvár*, 119–121. Vö. Tarkó: *Rabkereskedelem és anyagi kultúra*, 31.

⁶⁸ MNL OL P 2259. Fára József iratai. 4. cs. 8. tétel. pag. 90–91. „Török raboktól mit kell kérni, annak szám szerint való felírása. Innen kitanulhatni, az mit kell embernek szükségére valót kérni rab

Kaposvári Ömer agának 1500 forint készpénz, 1000 forint értékű portéka és két teveszőr kece volt a váltságdíja.⁶⁹ A rabok adásvétele a főkapitány és a főkapitány-helyettes, valamint a kapitányok között mindennaposnak számított. A Batthyányiak rabjaik jó részét az egerszegi katonáktól vásárolták, mivel a helyi portyázók hamar túladtak rabjaikon, ezzel is kímélve magukat a fogolytartással járó költségektől.⁷⁰

Sárkánynak a vicegenerálisi tisztségben töltött utolsó éveiből nagyon kevés missilis maradt ránk, 1668-ból mindössze egy és 1678-ból is egy, amikor már nem ő töltötte be a pozíciót. Ez részben magyarázható a levéltári anyag pusztulásával, de elképzelhető, hogy egyéb személyes okok állnak a háttérben. Vicekapitányi tevékenységének utolsó éveiben a legjelentősebb eseménynek a Wesselényi-féle rendi szervezkedést, majd felkelést tekinthetjük, amivel az ő személyét is kapcsolatba hozták.⁷¹ Az azonban máig kétséges és további kutatást igényel, hogy valójában milyen mértékben vett részt a szervezkedésben. Pauler Gyula a Wesselényi-összeesküvésről szóló monográfiájában többször is megemlíti Sárkány Jánost mint Zrínyi Péter „cimbóráját”.⁷² De Sárkánynak a vicegenerálisi poszttól egy másik botrányos ügy miatt kellett elbúcsúznia, ugyanis 1670-ben megölette feleségét, Törös Katalint. A család bozsoki kastélyában élő asszony Sárkány felettesének, Batthyány II. Kristófnak a szeretője volt. Miután a vicegenerális rájött felesége folytonos félrelépésére, az Egerszegen összehívott bíróságon halálra ítélte hitvesét, és lefejeztette. Ezt követően Batthyány bosszúból lefoglalta a bozsoki kastélyt, és üldözőbe vette Sárkányt, aki március végén Zrínyi Péterhez menekült Csáktornyára, ahol utóbbi védelmébe vette a vicegenerálist Batthyányval szemben.⁷³ (Megvizsgálendő kérdés e téma szempontjából Batthyány II. Kristóf és Zrínyi Péter viszonya.) Ekkorra a felkelés kudarcba szor kollott, és a megtorlás során, 1670 augusztusában Sárkány Jánost is bebörtönözték. A bécsi állami levéltárban található peranyagának⁷⁴ feldolgozása további kutatás tárgyát képezheti.

Végül Sárkány 1673. április 19-én kegyelmet kapott, és elkobzott birtokait is visszaszolgáltatták neki,⁷⁵ de a fentiek miatt főkapitány-helyettesi pozícióját végleg elvesztette. Ugyanakkor katonai pályafutása még nem ért véget, a vádak alóli felmentésének feltétele az volt, hogy a császári-királyi hadsereg alakulataiban szolgáljon tovább. A Czigány István által

sarcában.” Az iratot közli: Végh: *Egerszeg végvár*, 119–121. Vö. Tarkó: *Rabkereskedelem és anyagi kultúra*, 31.

⁶⁹ MNL OL P 1314, 248. cs. No 26. Közli:Tarkó: *Rabkereskedelem és anyagi kultúra*, 421–422.

⁷⁰ Végh: *Egerszeg végvár*, 55.

⁷¹ A Wesselényi-szervezkedésről bővebben lásd: Benczédi: *A Wesselényi-féle rendi szervezkedés*, 596–597.; Benczédi: *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom*, 1156–1181.; Ágoston–Oborni: *A tizenhetedik század*, 205–211.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 49.; Czigány: *A vasvári békét követő politikai válság*, 371–375. Az I. Rákóczi Ferenc által vezetett felkelésről lásd: Uo. 376–377.

⁷² Pauler: *Wesselényi Ferenc nádor* II. 197. A Wesselényi-féle összeesküvés kutatása kapcsán Tusor Péter a közelmúltban új eredményeket ért el. Tanulmányaiiban rámutatott Pauler Gyula monográfiájának pontatlanságaira, és alaposabb forráskutatásának köszönhetően eddig nem ismert információkra derített fényt. Tusor: *Forráskritikai megjegyzések*, 1233–1277.; Tusor: *Ki volt „Ferdinandus”*, 133–150.

⁷³ Törös Katalin meggyilkolásáról lásd: Pauler: *Wesselényi Ferenc nádor*, I. 370–371.; Haris: *A vasvári domonkos kolostor*, 218.; Koppány: *Kastélyok a végvárak mögött*, 137.

⁷⁴ Az iratanyagot lásd Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten Specialia Kt. 285.

⁷⁵ Sárkány János bebörtönzéséről és peréről lásd: Pauler: *Wesselényi Ferenc nádor*, II. 197–198., 412.; Koppány: *Kastélyok a végvárak mögött*, 137. Sárkány egyike volt azoknak a nemeseknek, akikkel az udvar a legkíméletesebben bánt a megtorláskor.

elemzett hadrendi kimutatások szerint Sárkány alezredesi rangban vezetett könnyűlovas csapatokat az 1670-es években.⁷⁶ Pauler Gyula szerint 1674-ben a kurucok ellen is harcolt.⁷⁷ Valószínűleg 1681-ben bekövetkezett haláláig katonáskodott, halálának körülményeiről jelenleg további adat nem ismert.⁷⁸

Összegzés

A fent vázolt életutak alapján is megállapítható, hogy az Ákosházi Sárkány család szerepvállalása a törökök elleni harcokban a Kanizsával szembeni végvidéken a 17. században meghatározó volt. A Sárkányok nemzetségének hanyatlása ellenére a család jelentős maradt a 17. században is, hála az olyan komoly katonai karrierrel büszkélkedő családtagoknak, mint Ákosházi Sárkány II. István kapitány és V. János főkapitány-helyettes. A család szemszögéből nézve Kanizsa várának 1600-as elvesztése után a Kanizsával szembeni végvidék kialakulása akár szerencsés körülménynek is tekinthető, mivel a Sárkányok Zala megyei birtokai is a végvidék részét képezték, így lehetőségük volt komoly katonai tisztségeket betölteniük. Ezáltal a végvidék urainak, a Magyar Királyság egyik legrangosabb családjának, a Batthyány nemzetségnek a kegyeibe férkőztek. Kulcsfontosságú végvárok kapitányai lehettek, ami saját birtokaik védelmének biztosítása mellett a vitélző rendhez való tartozás előnyeinek kiélvezéséhez is hozzásegítette őket.

Miután a keresztény erők 1690. április 13-án visszafoglalták Kanizsa várát, a végvidék elvesztette jelentőségét, és a katonai szerepvállalás nem fékezte tovább a Sárkány család hanyatlását. A Kanizsával szembeni végvidék megszűnése utáni képviselőikről vajmi keveset tudósítanak a források, de a család eltűnéséről vagy kihalásáról nem beszélhetünk. Legalább a család középkori és kora újkori történetéről mindenképpen érdemes lenne egy átfogó monográfiát készíteni.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Batthyány család levéltára, P 1314 Missiles
Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Ungarische Akten, Specialia
Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsrat Protokolle (HKR Prot.), Expedit (Exp.) és Registratur (Reg.)

Kiadott források

Dernshwam, Hans: *Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló*. Ford. és közre adja: Tardy Lajos. Jegyzeteket írta: Dávid Géza – Tardy Lajos. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984.
Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1895. 1608–1657. évi törvényzettek* – (Corpus Juris Hungarici) Millenniumi emlékkiadás 5. Budapest: Franklin-Társulat, 1900. 251.
Szabó András Péter (szerk.): *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661)*. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár, 2010. 14–59.

⁷⁶ Czigány: *Reform vagy kudarc?* 130.

⁷⁷ Pauler: *Wesselényi Ferenc nádor*, II. 412. 3. jegyzet. A bujdosókról, illetve a kuruc felkelésről, hadműveletekről lásd: Czigány: *A vasvári békét követő politikai válság*, 376–389.

⁷⁸ Halálának évszáma a Kempelen Béla által közölt családfáról ismert. Kempelen: *Magyar nemes családok*, 243–250.

Taly Kálmán: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok: XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból*. Pest: Lauffer Vilmos, 1864. 135–139.

Szakirodalom

- Ágoston Gábor – Oborni Teréz: *A tizenhetedik század története*. Budapest: Pannonica Kiadó, 2000.
- Baráth Zsolt: Szentgrót végvárosa a XVII. században. PhD disszertáció. Pécs: PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 2022. (<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34835/barathzsolt-tesis-hun-2022.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, utolsó letöltés: 2023. augusztus 1.)
- Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Arcanum Adatbázis Kft. 2001.
- Benczédi László: *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685)*. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Magyarország története 1526–1686. 3/2*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985. 1156–1181.
- Benczédi László: *A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása*. *Történelmi Szemle*, 17. évf. (1974) 4. sz. 596–630.
- Bilkei Irén: *Okleveles adatok az ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez*. Zalai Gyűjtemény, 35. évf. (1994) 3–17.
- Czigány István: *A vasvári békét követő politikai válság: Bel- és vallásháború Magyarországon*. In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország hadtörténete. Az oszmán hódítás kora 1526–1718. 2. köt.* Budapest: Zrínyi Kiadó, 2020. 367–389.
- Czigány István: *Az oszmánellenes háború (1660–1664)*. In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország hadtörténete. Az oszmán hódítás kora 1526–1718. 2. köt.* Budapest: Zrínyi Kiadó, 2020. 341–367.
- Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest: Balassi Kiadó, 2004.
- Détsy Mihály: *Az ónodi vár korai építkezései*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 13–14. évf. (1975) 191–209.
- Fülöp László: *Mit örököltünk Ákosházi Sárkány Antaltól?* Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 15. évf. (1990) 1–2. sz. 110–113.
- Haris Andrea: *A vasvári domonkos kolostor építéstörténete*. In: Haris Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest, 1994. Művészettörténet – műemlékvédelem 7. 197–229.
- Iványi Béla: *Zalavár és a balatonhídvégi átkelő a török időkben*. In: Szentmihályi Imre (szerk.): *A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960*. Zalaegerszeg: Zala megye Taraácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1960. 161–180.
- Kelenik József: *A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70 es éveinek végén*. In: Petercsák Tivadar – Pető Ernő (szerk.): *Végvár és környezet*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1995. 163–171.
- Kelenik József: *Képek, hírek, rémhírek*. Hírszerzés és hadviselés a dél-dunántúli végeken a 17. század első felében. In: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és török védelmi rendszerben*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1999. 169–182.
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok. 9. kötet*. Budapest, 1915. (Arcanum Adatbázis Kft)
- Koppány Tibor: *Kastélyok a végvárak mögött*. Budapest: Balassi Kiadó, 2014.
- Kubinyi András: *Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus*. In: Pamer Nóra (szerk.): *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 263–291.
- Méhes Péter: *Egy végvár hétköznapijai – Élet a kiskomáromi várban Túrós Miklós vicekapitány (1642–1658) leveleinek tükrében*. In: Veres Gábor – Berecz Mátyás (szerk.): *Hagyomány és megújulás*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 2008. 213–227.
- Nagy Iván: *Magyarország családai: czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 10. kötet*. Pest: Ráth Mór, 1863. (Arcanum Adatbázis Kft) 55–59.
- Nagy László: *Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. (1619–1621)*. *Hadtörténeti Közlemények*, 7. évf. (1960) 2. sz. 71–106.
- Pálffy Géza: *A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez*. Keletkutatás, 1995 tavasz, 61–86.

- Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr: Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltár, 1995.
- Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története kezdetektől a 18. század elejéig*. Történelmi Szemle, 38. évf. (1996) 2–3. sz. 163–217.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy Géza: *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén*. Fons, 4. évf. (1997) 1. sz. 5–76.
- Pálffy Géza: *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (XVI–XVII. század)*. In: Tóth G. Péter (szerk.): *Veszprém a török korban*. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1998. 91–185.
- Pálffy Géza: *A Batthyány család a török ellenes határvédelemben a XVI–XVII. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 122. évf. (2009) 2. sz. 321–355.
- Papp Sándor: *Egy ismeretlen dél-dunántúli török palánk: Berkigát*. In: Gerelyes Ibolya – Kovács György (szerk.): *A Hódoltság régészeti kutatása*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. 129–136.
- Papp Sándor: *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen*. In: Kármán Gábor – Kees Teszelszky (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*. Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéke, 2013. 103–129.
- Pauler Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*. I. köt. Budapest: MTA Könyvkiadó Vállalata, 1876.
- Pauler Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*. II. köt. Budapest: MTA Könyvkiadó Vállalata, 1876.
- Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. I. köt. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron: Soproni Evangélikus Egyházközség 1917. 195–197.
- Payr Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. I. köt. Sopron: Dunántúli Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület, 1924. 444–447.
- Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Második bővített kiadás. Budapest: Osiris Kiadó, 2002. 377–418.
- Perjés Géza: *A szentgotthárdi csata 1664. augusztus 1.* In: Tóth Ferenc (szerk.): *A szentgotthárdi csata – Háború és Béke Zrínyi Miklós korában*. Szombathely: Szülőföld Könyvkiadó, 2015. 55–107.
- Simon Éva: *A magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről*. In: Káli Csaba (szerk.): *Zalai történeti tanulmányok 42*. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 61–83.
- Szántó Imre: *A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690)*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 18. évf. (1986) 261–292.
- Szántó Imre: *A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690)*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 18. évf. (1986) 261–292.
- Szántó Imre: *A „vitélzöld rend” megélhetésének anyagi forrásai Zala megyében a 17. században*. In: Petercsák Tivadar – Szabó Jolán (szerk.): *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1993. 145–158.
- Szvittek Róbert József: *Kiskomárom végvár szerepe a dél-dunántúli védelmi rendszerben*. PhD disszertáció. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2008. (https://doktori.btk.elte.hu/hist/szvittekr robertjosef/diss_nem.pdf, utolsó letöltés: 2023. augusztus 1.)
- Szvittek Róbert József: *Kiskomárom végvár építéstörténete*. Castrum, 14. évf. (2011) 41–56.
- Tarkó Ilona: *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány család levéltára alapján*. PhD disszertáció. 1. köt. Budapest: PPKÉ BTK Történettudományi Doktori Iskola, 2012. (http://real-phd.mtak.hu/213/3/Tark%C3%B3%20Ilona_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf, utolsó letöltés: 2023. augusztus 1.)
- Tímár Péter: *A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai. 2. rész – A Gerence-völgy középkori települései*. Somogy megye múltjából, 30. évf. (1999) 55–124.
- Torma István: *Az érdi Kutjavár*. In: Ikvai Nándor (szerk.): *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. Szentendre: Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, 1980. 251–266.
- Tóth Hajnalka: *Török rabok Batthyány I. Adám uradalmaiban*. Aetas, 17. évf. (2002) 1. sz. 136–153.

- Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged: SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013.
- Tóth Hajnalka: *A vasvári békekötésig vezető út. Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására, 1662–1664*. In: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 319–339.
- Tóth Hajnalka: *Vasvár előtt. Habsburg–oszmán megegyezési kísérlet Temesváron 1663-ban*. Aetas, 35. évf. (2020) 3. sz. 46–61.
- Tusor Péter: *Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez*. Századok, 155. évf. (2021) 6. sz. 1233–1277.
- Tusor Péter: *Ki volt „Ferdinandus” és „Osvaldus” a Wesselényi-összeesküvésben? Újabb forráskritikai észrevételek a rendi szervezkedés történetéhez*. Fons, 28. évf. (2021) 21. sz. 133–154.
- Vándor László: *A zalai végvárrendszer a 16–17. században*. In: Vándor László (főszerk.): *Zala Megye Ezer Éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás milleniumának tiszteletére*. Zalaegerszeg: Zala Megyei Múzeumok, 1996. 89–98.
- Végh Ferenc: *Bírodalmak határán – a Balaton partján: Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században*. Budapest: Históriaantik Könyvesház Kiadó, 2007.
- Végh Ferenc: *Egerszeg végvár és város a 17. században*. Zalaegerszeg: Millecentenáriumi Közalapítvány, 2010.

SZABADOS JÁNOS

SZTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék
HUN-REN–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 150–172.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.150-172

www.aetas.hu

A 17. század első felének Habsburg–oszmán diplomáciája

*Források és lehetséges kutatási irányok**

A diplomáciatörténelmi, azon belül a Habsburg–oszmán diplomáciatörténettel kapcsolatos kutatások erőteljesen fellendültek az utóbbi években mind a hazai, mind a nemzetközi téren.¹ Ennek egyik ága a külön szakirodalommal is rendelkező ún. történelmi békekutatás,² amely területen a közelmúltban úttörő munkák születtek Habsburg–oszmán viszonylatban. Ide sorolhatók a béketárgyalásokon és a két birodalmi központ között megfigyelhető kommunikációs csatornákról,³ a sikeres békekötést megerősítő ratifikációs követségek összetételéről,⁴ viseletük szimbolikájáról,⁵ a diplomáciai ceremóniákról, illetve az egyes személyek mint önálló aktorok tárgyalásokon vagy általában a diplomáciában betöltött szerepéről,⁶ gondolkodásáról készített tanulmányok.⁷ Az alábbiakban az 1606 és 1664 közötti Habsburg–oszmán békekötésekre⁸ fókuszálva vázolom fel a tárgyalások historiográfiai hátterét és az eddigi kutatási eredményeket.⁹ Ezt követően pedig kitérek a még feltáratlan – és szisz-

* A tanulmány a HUN-REN–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport munkájának keretében készült. Az 1610-es évek béketárgyalásaira vonatkozó kutatásaimat a Tempus Közalapítvány CoHu 2020-21/157653 sz. ösztöndíja támogatta. Az Udvari Haditanács irataira vonatkozó bécsi kutatásokat a 2022. évi egyhónapos Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatta. Köszönettel tartozom Cziráki Zsuzsannának, Kármán Gábornak, Martí Tibornak és Szabó András Péternek, akik gyűjtéseikből a témát érintő forrásokat rendelkezésemre bocsátották.

¹ Az új tendenciákról összefoglalóan lásd: Strohmeyer: *Trendek és perspektívák*, 177–198. A diplomáciatörténet elméleti kérdéseiről újabban lásd: Braun: *Diplomatische Wissenskulturen*, i. m.; Freyer–Westphal: *Wissen und Strategien*, i. m. Az újabb releváns nemzetközi és hazai munkák felsorolásától most eltekintek, a vonatkozó munkákat az adott helyen fogom említeni.

² A témában eddig megjelent tanulmányköteteket lásd: Espenhorst: *Frieden durch Sprache*, i. m.; uő: *Frieden*, i. m.; Spannberger–Strohmeyer: *Frieden und Konfliktmanagement*, i. m.

³ Brandl et al.: *Kommunikáció és híráramlás*, 108–124.; Würflinger: *Der Balkan*, 63–74.; Szabados: *“Secret Correspondence”*, 195–214.

⁴ Brandl–Szabados: *A megbízás terhe*, 149–170.; Cziráki: *Ruha teszi a követet*, 15–35.

⁵ Cziráki: *Ruha teszi a követet*, 15–27.

⁶ Brandl–Szabados: *A Janus-arcú diplomata*, 85–102.; Szabados: *„Wollen Sie mir dießes haltung...”*, 71–86.

⁷ Strohmeyer: *Kategorisierung und Denkschemata*, 21–29.; uő: *Religion*, 165–181.; Huemer: *Von „knobloch und zwieffel”*, 75–92.

⁸ A 16–18. századi Habsburg–oszmán viszonyrendszerre különböző aspektusokból lásd: Baramova: *Die Übersetzung*, 198–205.; Strohmeyer: *Die habsburgisch–osmanische Freundschaft*, i. m.

⁹ A 16. századra nézve irányadók lehetnek Szakály Ferenc vonatkozó munkái, Papp Sándor az 1547. évi békeszerződést elemezte, illetve az utóbbi években Sz. Simon Éva és Czigány István publikált a határvidék jellemzőiről, lásd a 40. és 41. lábjegyzetben. Szakály: *Magyar adóztatás*, 10–139.; uő:

tematikusan, az egész rendszer kontextusában elhelyezve még nem kutatott – forrásokra és a bennük rejlő további kutatási lehetőségekre.

A 17. század első fele Habsburg–oszmán béketárgyalásainak kutatástörténete

A Habsburg (magyar)–oszmán béketárgyalások és békekötések több szakaszra oszthatók. A jelen tanulmány tárgyát képező békekötések a Papp Sándor periodizációja szerinti negyedik szakaszba (1606–1664) sorolhatók.¹⁰ Az érintett békeszerződéseket egy-egy 18., illetve 19. századi külföldi forráskiadás is tartalmazza.¹¹ A Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom 17. századi viszonyrendszerét a 18. század végén Katona István monumentális latin nyelvű munkájában¹² és vele szinte párhuzamosan a német anyanyelvű Johann Rocka foglalta össze kronologikusan, de mindketten főként az eseménytörténetre fókuszáltak,¹³ majd Joseph von Hammer-Purgstall,¹⁴ illetve Johann Wilhelm Zinkeisen is foglalkozott érintőlegesen a témával.¹⁵

Magyarországon már a 19. század első harmadában tudományos érdeklődés övezte az Oszmán Birodalommal való diplomáciai kapcsolatokat. Elsőként Jászay Pál nevét szükséges megemlíteni, aki Bécsben a még feltehetően egyben lévő irategyüttest kutatta,¹⁶ és az 1625. évi gyarmati, illetve az 1627. évi szónyi békekötésről közölt forrásokat, egyúttal kronologikus rendben vázolta az eseménytörténetet.¹⁷ Később Gévay Antal adta közre az említett két békekötés helyszínén megszületett ún. *temessüköket* (latin, magyar és oszmán nyelven), amelyek eredeti példányai ma szintén Bécsben találhatóak.¹⁸ Ugyanígy ő készítette el a tárgyalások és a mindenkor ratifikációs folyamat alatt fontos szerepet játszó budai pasák mindmáig használatos archontológiáját is.¹⁹ A híres orientalista, Joseph von Hammer-Purgstall állította össze és adta közre Melchior Khlesl bécsi püspök (1602–1630), bíboros (1615–1630) és a *Titkos Tanács* direktorának (1610–1618) életrajzát és leveleit, amelyek az 1615. és 1616. évi, Bécsben zajló béketárgyalások fontos forrásbázisát képezik, feldolgozásuk azonban még csak részben történt meg.²⁰

Magyar intézmények, 7–129.; uő: *Kárrendezési kísérletek*, 141–160.; uő: *Az első Habsburg–oszmán békekötés*, 493–518.

¹⁰ Papp: *Az Oszmán Birodalom*, 89., 91–92., 95–98.

¹¹ Dumont: *Corps universel diplomatique*, V/II. 78–80., 262–266., 280–282., 309–310., 475–476., 501–503.; uő: *Corps universel diplomatique*, VI/I. 246., 521–522.; *Treaties*, 1–38.

¹² Katona: *Historia critica*, Tom. X–XIV. passim.

¹³ Rocka: *Krieges- und Friedens*, 8–448.; a 17. századra nézve: uo. 199–254.

¹⁴ Hammer-Purgstall: *Geschichte*, 4–5. passim.

¹⁵ Zinkeisen: *Geschichte*, 3–4. passim.

¹⁶ Az általa kiadott iratok ugyanis ma már több helyen találhatóak. Egy részüket ma is Bécsben őrzik az ÖStA HHStA UA iratai között, egy részük pedig Magyarországra került az MNL OL A 98 iratai közé. A levéltári anyag történetére lásd: Fazekas: *A Haus- Hof- und Staatsarchiv*, 33–34.

¹⁷ Jászay: *A' gyarmati béke*, 167–274. A források egy része ma az ÖStA HHStA UA Misc. Kt. 422., 431 C jelzet alatt található. Másik része pedig az MNL OL A 98 iratai között van: 5. doboz, fasc. 10. passim.

¹⁸ Gévay: *Az 1625-diki május 26-dikán költ gyarmati békekötés*, i. m.; uő: *Az 1627-dik évi september 13-dikán költ szónyi békekötés*, i. m.

¹⁹ Gévay: *A budai pasák*, 23–46.

²⁰ A vonatkozó évekről és béketárgyalásokról szóló kötet a forrásokkal együtt: Hammer-Purgstall: *Khlesl's des Cardinals*, 3. 3–672. passim. Feldolgozásra példát lásd: Neck: *Österreichs Türken-*

A 19. század második felében kezdődött meg az Esterházy család levéltára iratainak feltárása, ami Salamon Ferenc és Szalay László szerkesztésében egy többkötetes, rendkívül informatív, Esterházy Miklós nádor (1625–1645) életét feldolgozó biográfiát és egyben forráskiadást eredményezett, amely azonban torzóban maradt, hiszen csak 1629-ig, Bethlen Gábor uralmának végéig tárgyalja az eseményeket.²¹ Szintén Salamon Ferenc adta közre történeti bevezetővel az 1627. évi szőnyi béketárgyalásokon kulcsszerepet játszó, alacsonyabb rangú diplomaták – Tholdalagi Mihály és Tassy Gáspár – naplóit.²² Az 1627. évi szőnyi békét követő, Szécsényben zajló regionális területvita forrásait Stessel József közölte szintén az Esterházy-levéltár anyagából.²³ A század végén pedig bevezető tanulmány kíséretében Majláth Béla publikálta az 1642. évi szőnyi békéhez kapcsolódó forrásokat, elsősorban a bécsi levéltárakból.²⁴ A századforduló környéki évtizedekben az erdélyi vonatkozású források közreadása dominált, így nem csoda, ha a Habsburg–oszmán békekötéseket is elsősorban ebből a szempontból vizsgálták.²⁵

A századfordulón először Angyal Dávid foglalkozott részletesebben Habsburg–oszmán diplomáciával, mégpedig az 1615. évi bécsi béke történetével, de tanulmánya meglehetősen koncepciózusra sikeredett.²⁶ Takáts Sándor anekdotaszerűen vázolt határvidékhez kötődő eseményeket, de szisztematikus elemzésnek nem vetette alá forrásait, és soraiból némi elfogultság is kivehető.²⁷ Szintén hozzá és kutatótársaihoz köthető a 16. századi budai pasák magyar nyelvű leveleinek közreadása.²⁸ A két világháború közötti időszakban – a kerek évfordulók (háromszáz év) ellenére is – mintha alábbhagyott volna a lelkesedés a határmenti békekötések feltárása iránt. Érintőlegesen Hajnal István foglalkozott a kérdéssel Esterházy Miklós politikája nyomán,²⁹ illetve Fekete Lajos közölt történeti bevezető kíséretében kulcsfontosságú oszmán dokumentumokat a nádor családi levéltárából.³⁰ Az 1945 utáni évtizedekben a vasfüggöny miatt szinte ellehetetlenültek a külföldi – elsősorban a határvidék szempontjából megkerülhetetlen bécsi – levéltárakban folytatott alap kutatások, a történetírást pedig a marxista és Habsburg-ellenes, egyúttal a századfordulóhoz hasonlóan Erdélyközpontú narratíva jellemezte.³¹ A 20. század második felében nemzetközi téren Rudolf

politik, 70–221.; Stoy: Das Wirken Gaspar Gracianis, 49–122.; Bódai: Ellentétek és érdekek mentén, 42–64.

²¹ Salamon–Szalay: *Galántai gróf Eszterházy Miklós*, 1–3. i. m. Az életrajz döntő részben az MNL OL P 108 Repositoryum (a továbbiakban: Rep.) 71. fasc. 2. és fasc. 26a iratait vette alapul.

²² Salamon: *Két magyar diplomata*, I–XLV., 13–180., 183–242.

²³ Stessel: *Adatok*, I–II. 418–542., 481–510.

²⁴ Majláth: *Az 1642-ik évi szőnyi békekötés*, 8–122., 125–398.

²⁵ Például: Gindely–Acsády: *Bethlen Gábor és udvara*, 135–214., passim; Szekfű: *Bethlen Gábor*, 215–233. A történelemszemléletre lásd: Pálffy: *A szakítások*, 51–55.

²⁶ A szerződés megkötéséről lásd: Angyal: *Magyarország története*, 141–143. A történész feltevéseről lásd: Angyal: *Az 1615-iki bécsi*, 367–382.

²⁷ Takáts: *Rajzok*, I–III. i. m; uő: *A régi Magyarország jókedve*, i. m.

²⁸ Takáts–Eckhart–Szekfű: *A budai basák*, i. m.

²⁹ Hajnal: *Az 1642. évi meghívsult országgyűlés*, XXXIV–XXXVI., LXI–LXIX passim., XCI., 108–109., 208–209., 364–376.

³⁰ Fekete: *Türkische Schriften*, XVII–LXVII., 3–472.

³¹ Pálffy: *A szakítások*, 51–55.

Neck³² és Manfred Stoy,³³ illetve Karl Nehring³⁴ tárgyaltak munkáikban bizonyos béketárgyalásokat.

Mindezek után a Habsburg–oszmán békekötésekkel újonnan Szakály Ferenc foglalkozott az 1980-as években a hódoltsági magyar adóztatásról szóló könyvében, miután a békeszerződésekben rendre előkerült a téma. De ő is kiemelte, hogy az ún. hódoltsági peremvidék kérdése merőben más – bár attól nyilván nem teljesen független – problematika, mint a hódoltsági magyar adóztatás.³⁵ Bayerle Gusztáv 1991-ben adta közre angol bevezetővel Ali budai pasa 1604 és 1616 közötti magyar nyelvű leveleit, amelyek szintén fontos forrásai az 1615-ben és 1616-ban Bécsben bonyolított tárgyalásoknak. Az Egyesült Államokban tevékenykedő magyar történész azonban a pasának írt válaszfogalmazványokat nem közölte.³⁶

A hódoltsági peremvidék kutatói közül nem feltétlenül a békekötésekkel, hanem inkább köztes intervallumokban esett rabkereskedelemmel és kártételekkel kapcsolatban – elsősorban a Batthyány család levéltárában található dokumentumokból kiindulva – Varga J. János, J. Újváry Zsuzsanna, illetve utóbbi tanítványa, Illik Péter foglalkozott behatóbban.³⁷ Papp Sándor nyomtatásban is megjelent akadémiai doktori értekezésében feldolgozta a zsitvatoroki béke történetét, illetve több 17. századi békekötést is érintett munkáiban.³⁸ Sz. Simon Éva és Czigány István is szenteltek egy-egy tanulmányt a határvidék problematikájának.³⁹ Molnár Antal az egyházi jelenlét és a missziók szempontjából vizsgálta a régiót.⁴⁰ Ernst Dieter Petritsch és Berzeviczy Klára az 1627. évi szónyi békekötés ratifikációs követségét elemezte a ceremónia szemszögéből.⁴¹ Maria Baramova a Habsburg–oszmán szerződések nyelvezetével foglalkozott a két fél egyes szerződéspéldányainak tartalmi különbségeit vizsgálva az aktuális hatalmi helyzet tükrében.⁴² Az erdélyi–oszmán határkonfliktusokkal eddig Szabó Péter Károly, Szalai Ágnes és e sorok írója foglalkozott.⁴³

A Habsburg (magyar)–oszmán tárgyalások és békekötések szisztematikus forrásfeltárása azonban csak a közelmúltban indult meg a már említett, Papp Sándor nevével fémjelzett HUN-REN–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport (2017–2022 MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport, 2022–2023 ELKH–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport) munkájának keretében. A kutatócsoport egyfelől a Magyar Királyság, majd a Habsburg Monarchia Oszmán Biroda-

³² Neck: *Österreichs Türkenpolitik*, 70–221.; uő: *Andrea Negroni*, i. m.

³³ Stoy: *Das Wirken Gaspar Gracianis*, 49–122.

³⁴ Nehring: *Magyarország*, i. m.

³⁵ Szakály: *Magyar adóztatás*, 23–29.

³⁶ Bayerle: *The Hungarian Letters*, 1–263. A válaszfogalmazványokat – a pasa más helyeken található, a kötetben nem közölt leveleivel együtt – egy esetleges pótkötetben lehet majd a jövőben közölni.

³⁷ Varga J.: *Rabtartás és rabkereskedelem*, 121–133.; uő: *Hadizsákmány és rabkereskedelem*, 16–20.; J. Újváry: „Csak az nevét viseljük”, 15–34.; uő: *Nemzeti identitás*, 384–397.; uő: *Békétlen békeviszony*, 811–846.; Illik: *Török dűlás*, i. m.; uő: *Minden nap háború*, i. m.; uő: *Metszetek*, i. m. Az alábbi munkában a kártételekre vonatkozó forráskiadásokat is ismertette: uő: *A háborús békeévek*, 323–332. Újabban a szerző korábbi tanulmányaiból lásd: uő: *Harcoló uradalmak*, i. m.

³⁸ Papp: *Bethlen Gábor*, 915–973. passim; uő: *Török szövetség*, 41–65., 238–266.

³⁹ Czigány: *A „nyitott határ”*, i. m.; Sz. Simon: *A szülejmani béke*, i. m. Sz. Simon Éva a nyomtatásban is megjelent disszertációját is a hódoltsági peremvidék kérdéséből készítette: uő: *A hódoltságon*, i. m.

⁴⁰ Molnár: *Katolikus missziók*, i. m.; uő: *Magyar hódoltság*, i. m.

⁴¹ Petritsch: *Zeremoniell*, 301–322.; Berzeviczy: *Fragen des Zeremoniells*, 53–70.

⁴² Baramova: „*Die Übersetzung der Macht*”, 197–205.

⁴³ Szabó: *Erdély jogi érvei*, i. m.; Szalai: *Adalékok*, i. m.; uő: *Erdély és a váradi vilájet*, i. m.; Szabados: *A Rákócziak Erdélye*, 797–801.

lommal kötött békéinek közreadását,⁴⁴ másfelől pedig a különböző béketárgyalások forrásbázisainak feltárását, illetve a békekötések modern feldolgozását tűzte ki célul. A csoport tagjainak első fontosabb forrásközlése az 1627. évi szőnyi békekötéshez kapcsolódott, több hiányzó láncszemnek számító dokumentumot is közöltek, főleg a béketárgyalás utolsó, 1627. augusztus–szeptemberi szakaszából.⁴⁵ A források közreadói később egy adatbázist is készítettek, ami alapján világosabb képet lehetett alkotni a békefolyamat információáramlásáról.⁴⁶ Marton Gellért Ernő később a szőnyi béketárgyalások alatti naplókat vetette össze, illetve a béke megkötését követő, Szécsényben és Budán zajló tárgyalásokhoz adott közre forrásokat, valamint Koháry Péter érsekújvári végvidéki főkapitány-helyettes (1611–1632)⁴⁷ és a diplomata Rimay János tevékenységéről közölt fontos adalékokat.⁴⁸ Mindeközben Juhász Krisztina az 1642. évi (ún. második) szőnyi békekötésről közölt addig publikálatlan forrásokat, és egyúttal elemezte is azokat, feltárva többek között a két Esterházy-testvér – Miklós és Dániel – egymás közötti levelezését.⁴⁹ Brandl Gergely és e sorok írója pedig Johann Ludwig von Kuefstein főkövet küldetése kapcsán közölt új adatokat, támaszkodva a Budapesten őrzött Kuefstein-hagyaték iratanyagára,⁵⁰ illetve ők rekonstruálták a tárgyalások és az említett főkövettség alatt is aktív Marino Tudisi életpályáját is.⁵¹ A tárgyalat időszakot lezáró 1664. évi vasvári béke megkötésének diplomáciai hátteréhez pedig újabban Tóth Hajnalka szolgált további adalékokkal.⁵² Végül, de nem utolsósorban Cziráki Zsuzsanna a tárgyalásokban is érintett diplomaták és tolmácsok tudástranszferben betöltött szerepét, illetve a szimbolikus kommunikáció jelentőségét vizsgálta.⁵³

A kutatócsoport munkásságán kívül az 1642. évi békéhez kapcsolódó konstantinápolyi tárgyalásokkal Kovács Ágnes és Petr Štěpánek foglalkozott, az 1625 évi gvarmati béke nemzetközi hátterét pedig Hámori Nagy Zsuzsanna elemezte.⁵⁴ A török Mahmut Halef Cevrioğlu is fontos kutatásokat végzett az 1625. és 1627. évi tárgyalások és a diplomáciai követségek terén.⁵⁵ Emellett pedig Ausztriában is zajlottak a béketárgyalásokhoz kapcsolódó követségeket különböző szempontból érintő kutatások.⁵⁶ Az 1615. évi bécsi békéhez tartozó, 1617-ben megkötött kereskedelmi egyezményről Viorel Panaite és tanítványa jelentett meg egy tanulmányt, közölve az említett dokumentumot is.⁵⁷ Legújabban pedig – szintén kutatócsoportunk közreműködésével – a budai pasák 1617 és 1630 közötti levelezését adták közre Kármán Gábor és kutatótársai, ami rendkívül fontos forrásbázisát képezi az 1625 és 1630 közötti

⁴⁴ Papp: *Az Oszmán Birodalom*, 86.

⁴⁵ Brandl et al.: *Válogatott források*, 151–204.

⁴⁶ Brandl et al.: *Kommunikáció és híráramlás*, 108–124.

⁴⁷ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 257–288.; Marton: *Koháry Péter*, 95–102.

⁴⁸ Marton: „Szőnyből tudatjuk”, 135–148.; uő: *On the Question*, 79–91.; uő: „Az mint Isten tudnunk adja...”, 126–150.; uő: *A Life*, 3–28.

⁴⁹ Juhász: *Esterházy Dániel*, 175–204.; uő: „...gyümölcse pedig semmi nem volt”, 353–366.; uő: *A második szőnyi béke margójára*, 171–188.

⁵⁰ Brandl–Szabados: *A megbízás terhe*, 149–170.

⁵¹ Brandl–Szabados: *A Janus-arcú diplomata*, 85–102.

⁵² Tóth: *A vasvári békekötésig vezető út*, 319–338.; uő: *The Circumstances*, i. m.; uő: *Vasvár előtt*, 46–60.

⁵³ Cziráki: *A ruha teszi a követet*, i. m.; uő: *Információáramlás*, i. m.

⁵⁴ Kovács: *Habsburg–oszmán diplomácia*, 93–111.; uő: *Alexander Greiffenklau*, 25–39.; uő: *Der Einfluss*, 279–290.; Štěpánek: *War and Peace*, 327–340.; Hámori Nagy: *Egyéni érdek*, 113–134.

⁵⁵ Cevrioğlu: *The Peace Treaties*, 67–86.; uő: *Avusturya'da Osmanlı Diplomasisi*, 81–111.

⁵⁶ Huemer: *Von „knobloch und zwieffel*, 75–92.

⁵⁷ Panaite–Dipratu: *A Forgotten Capitulation*, 51–90.

határvidéki történéseknek, beleértve a béketárgyalásokat, a regionális tárgyalásokat, az 1626. évi meghiúsult ratifikációt és az 1628–1629. évi főkövetséget is.⁵⁸

A további feltárára váró forrásokról

Ahogy fentebb láthattuk, a béketárgyalásokra vonatkozó, kiadott és részben feldolgozott iratok jelentős része az Esterházy-levéltár irataiból került ki, ami kézenfekvő, hiszen a nádor a határvidéki diplomácia egyik legmeghatározóbb szereplője volt.⁵⁹ Esterházy levéltárában azonban a török vonatkozású magyar iratok egy része jelenleg még feltáratlan.⁶⁰ Ahogy a magyarországi és bécsi levéltárakban is bőven akadnak még feltárandó dokumentumok a Habsburg–oszmán béketárgyalásokra vonatkozóan, még a 19. századi, nagymértékű forrásfeltárások ellenére is, mivel azok elsősorban az Erdélyi Fejedelemség politikájára irányultak.

Az egyik ilyen jelentős forráscsoport a Thurzó család levéltára. Az 1609 és 1616 között a nádori posztot betöltő Thurzó György⁶¹ oszmán béketárgyalásokra vonatkozó levelezésének szisztematikus feltárása még nem történt meg. A hozzá írt levelek és a nádor fogalmazványai a két helyen – Budapesten⁶² és Biccse⁶³ – lévő családi levéltárban található. A béketárgyalásokról elsősorban Melchior Kheslnek és az *Udvari Haditanács* elnökének, Johann von Molardtnak (1610–1618) a nádorhoz írt leveleiből tájékozódhatunk.⁶⁴ Thurzó válaszleveleit és jelentéseit pedig a bécsi levéltárakban kell keresnünk, a budai pasák és a végvidéki főkapitányok leveleivel együtt.⁶⁵ A *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában* (MNL OL) őrzött iratok közül az *Acta Publica* (E 142) és a *Tractatus Publici* (E 143) gyűjteményei kiemelendők, amelyekben több békepéldány és tárgyalásokra vonatkozó irat is megtalálható másolatban.⁶⁶ Ezenkívül mindenképpen érdemes áttanulmányozni a Forgách család iratanyagát is, hiszen az 1610-es években Forgách Zsigmond országbíróként (1610–1618), felsőmagyarországi főkapitányként (1609–1618), majd nádorként (1618–1621),⁶⁷ testvére, For-

⁵⁸ Kármán: *The Correspondence*, 211–665.

⁵⁹ Hiller: *Palatin*, 60–93.

⁶⁰ A korábban említett életrajz ugyanis az 1629 utáni, a ma az MNL OL P 108. 359. doboz, Rep. 71. fasc. 26b jelzet alatt található iratokat már nem tartalmazza. Esterházy Miklós budai pasákkal való levelezésének nagy része – 1630 és 1645 közötti levelek – még szintén publikálatlan. Vö. MNL OL P 123. 4. doboz II/i) jelzet alatt.

⁶¹ Újabban Thurzó Györgyről lásd: Pálffy: *A Thurzó család*, 70., 72., 74–75., 78–80., 83.; Lengyel: *Thurzó György*, i. m.; Biró: „Költ Biccse”, i. m.; Bócai: *Ellentétek és érdekek*, 42–64.

⁶² MNL OL E 196 1–20. doboz, fasc. 1–102. Az anyag ismertetését lásd: Ila: *A Thurzó család*, 45–58.

⁶³ ŠAB OK 1–225. fasc. Az anyag ismertetését lásd: Ila: *Az árvai közbirtokosság*, 235–241.

⁶⁴ Előbbieket jelentős részét már kiadta Hammer-Purgstall: *Khlesl's des Cardinals*, 3. 3–672. passim. Molardt Thurzóhoz írt és kevésbé feldolgozott leveleit lásd: MNL OL E 196. 6. doboz, fasc. 14., 16. doboz, fasc. 76. passim. A kiadott, erdélyi vonatkozású leveleket és Molardt Erdély kapcsán betöltött szerepéről lásd: Szilágyi: *Erdélyi országgyűlési emlékek*, 6. 77., 326–328., 424–427.; uő: *Erdélyi országgyűlési emlékek*, 7. 3–84. passim; 158–165., 196–200., 264–266., 422–423.

⁶⁵ Az iratanyag egy része az ÖStA HHStA-ban, a kutatók által már sűrűbben forgatott Türkei I. anyagban a Karton (a továbbiakban: Kt.) 91–105. jelzet alatt, a másik része pedig a magyar kutatók által alig ismert és használt haditanácsi iratanyagban található: ÖStA KA HKR Akten Kt. 32–54.; ÖStA KA AFA Kt. 45–46.

⁶⁶ MNL OL E 142. fasc. 44., 45., 47.; MNL OL E 143. 1., 3. doboz.

⁶⁷ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 273.; Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők*, 99.

gách Ferenc pedig esztergomi érsekként (1607–1615)⁶⁸ fontos diplomáciai szereppel bírt.⁶⁹ Ugyanígy hasznosnak bizonyulhat a *Magyar Kamara Archivuma* missziliseinek (E 204) áttekintése, amelyről már darabszintű online jegyzék áll rendelkezésre.

Budapesten, az *ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár*ban őrzik az 1628–1629. évi, Johann Ludwig von Kuefstein báró által vezetett főkövetség iratanyagát.⁷⁰ A tizennégy kötetből álló anyag négy darab, a téma szempontjából releváns kötetet tartalmaz, hiszen a másodikban található Ludwig von Molardt főkövet (1618–1620) küldetésének másolati anyaga,⁷¹ a negyedik és ötödik kötet Kuefstein követség előtti és alatti levelezését tartalmazza, a hatodik pedig a pénzügyi dokumentumokat. A kötetek felbecsülhetetlen forrásértékkel bírnak, ám a nemzetközi és a magyar történetírás figyelmét eddig elkerülték.⁷² Ugyanilyen fontos Hermann Czernin főkövet (1616–1617, 1644–1645) iratanyaga is, amit Csehországban őriznek.⁷³

Mint említettem, a bécsi levéltárakban szintén találhatóak máig kiaknázatlan források. A kutatás eddig javarészt a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (HHStA) *Ungarische Akten* (UA) dokumentumaira fókuszált. Szükséges azonban hangsúlyozni, hogy a török vonatkozású iratokat tartalmazó *Türkei I.* forráscsoportban is számos releváns dokumentum található. Az 1606 és 1665 közötti konstantinápolyi követségek mindhárom típusának – *agens/rezidens*, *internunci* és *főkövet* – jelentéseit ugyanis javarészt ott őrzik.⁷⁴ Emellett a határmenti tárgyalásokhoz kapcsolódóan is nagy mennyiségű forrás áll rendelkezésre (Thurzó György levelei és különböző végvidéki tisztviselők jelentései), elsősorban az 1610-es évekből.⁷⁵ A későbbi időszakokra vonatkozóan – ahogy fent említettem – elsősorban Esterházy Miklós nádor levéltárának feltárása áll a kutatás fókuszában. De szintén nem elhanyagolható az ÖStA HHStA-ban található *Türkische Urkunden* nevet viselő irategyűttes, amely a diplomáciai tárgyalások és békepéldányok eredeti példányait és azok fordításait tartalmazza.⁷⁶ A legfontosabb – a magyar kutatók számára szinte alig ismert⁷⁷ – és mindeddig kiaknázatlan forrásbázist azonban az *Udvári Haditanács* iratai képezik. Az irategyűttes bizonyos elemeinek provenienciája – elsősorban az 1610-es évekre vonatkozó, arányaiban feltűnően nagy

⁶⁸ Kruppa: *Forgách Ferenc*, XIII–XXIX.

⁶⁹ A Forgách család vonatkozó iratait lásd: MNL OL P 1888. 10. és 33. tétel; MNL OL P 287. passim és P 289. passim. Forgách Zsigmondnak számtalan jelentése található a bécsi levéltárakban az 1609 és 1618 közötti évekből: ÖStA HHStA *Türkei I. Kt.* 92–107.; ÖStA KA HKR Akten Kt. 33–54.

⁷⁰ A tizennégy kötetre rúgó anyag ismertetését lásd: Brandl–Szabados: *A megbízás terhe*, 149–170.

⁷¹ Az iratokból publikált már Donáth Regina is. Donáth: *Egy törökkori forrásgyűjtemény*, 193–212.

⁷² ELTE EKL G4 Tomus (Tom.) II., IV. V., VI.

⁷³ SOAT JH RAC Kt. 48–54.

⁷⁴ ÖStA HHStA *Türkei I. Kt.* 89–138. passim.

⁷⁵ ÖStA HHStA *Türkei I. Kt.* 97–105. passim. Az iratanyagra támaszkodott Rudolf Neck és Manfred Stoy is a már idézett munkáikban, de a határvidéki vonatkozású iratokat kevésbé vizsgálták.

⁷⁶ ÖStA HHStA TU Kt. 1–10. passim. A 17. századi békeszerződések jelzeteit lásd: Papp: *Az Oszmán Birodalom*, 95–99.

⁷⁷ Egyedül Veress Endre és Eudoxiu Hurmuzaki közöltek dokumentumokat az iratanyagból. Veress: *Documente privitoare*, 8. i. m. uő: *Documente privitoare*, 9. 1–181. passim; Hurmuzaki: *Documente privitoare*, 4/1. i. m. Fontos megjegyezni, hogy mindkét kutató sokszor csak az iratok Erdélyre, Moldvára és Havasalföldre vonatkozó részeit közölte. Az utóbbi években Bagi Zoltán Péter használta az iratanyagot, illetve Juhász Krisztina és Kreiter Júlia közöltek forrásokat a haditanács dokumentumai közül. Bagi: „*Látja a harmadik fél*”, i. m.; Juhász: *List Štefana Bočkaja*, 87–88.; Kreiter: *Bethlen Gábor*, 161–169.

mennyiségben ránk maradt iraté – egyelőre kérdéses,⁷⁸ azonban rendkívül fontos jelentések találhatóak részben Konstantinápolyból, részben a végvidéki főkapitányoktól, Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánytól (1609–1618)⁷⁹ és Dóczy András szatmári kapitánytól (1610–1618),⁸⁰ valamint Thurzó György nádortól, és sok esetben a nekik írt válaszfogalmazványok is rendelkezésre állnak.⁸¹ A 19. század eleji selejtezés miatt megcsappant irategyüttes kutatása szempontjából elengedhetetlenek a határvidéki diplomáciáról bőséges anyaggal szolgáló lajstromkötetek, amelyek ma már online is hozzáférhetők, ami jelentősen megkönnyíti a kutatók dolgát.⁸²

Emellett kutatási szempontból az Udvari Haditanács tisztviselőinek családi levéltárai is ígéretesnek mutatkoznak, Hiller István már elemzett dokumentumokat az 1620-as évek haditanácsi elnökét adó Collalto család levéltárából.⁸³ De a levéltárban még számos feldolgozatlan anyag található.⁸⁴

Az Esterházy család cseszneki ágának levéltára is rejt a határmenti béketárgyalásokhoz tartozó dokumentumokat, ami elsősorban a nádor öccse, Esterházy Dániel szerepének köszönhető, aki a 17. század első felében több alkalommal is tárgyalóbiztos volt.⁸⁵ Bátyja hozzá írt levelei adalékul szolgálhatnak több alább részletezendő szempontból is.⁸⁶

A Magyar Királyság tisztviselői tekintetében megkerülhetetlen a *Magyar Udvari Kancellária* regisztraturájának vizsgálata, hiszen a különböző ügyekben eljáró tisztviselőknek szóló leiratok piszkozatait – amennyiben az eredeti nem áll rendelkezésre a családi levéltárban – ott találhatjuk meg.⁸⁷

Az *Udvari Kamara* iratanyaga (ÖStA *Finanz-und Hofkammerarchiv* (FHKA), *Reichs-akten* (RA) és *Hoffinanz Ungarn* (HFU)) is rendkívül fontos egyrészt a béketárgyalások, másrészt mind a Habsburg-, mind pedig az oszmán követések pénzügyi hátterét illetően.

Feltehetően a diplomáciában érintett esztergomi érsekek révén az *Esztergomi Prímási Levéltárban* is őriznek a tárgyalásokkal kapcsolatos releváns dokumentumokat. Mind az

⁷⁸ A nyilvántartásban több furcsaság is felfedezhető, például rengeteg a lajstromkötetekbe a 19. században felvitt utólagos bejegyzés, illetve a fólióval és pecséttel való ellátásból vagy nem ellátásból adódó heterogenitás, aminek magyarázata további kutatásokat igényel. Az Alte Feldakten vonatkozó iratainak külzetén pedig rendre előfordul egy feljegyzés, ami egy bizonyos (feltehetően korábban létező) *Acta Hungarica* 1568–1621 közötti forrásokat tartalmazó irategyüttesre enged következtetni.

⁷⁹ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 273.

⁸⁰ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 285. Dóczy tevékenységére lásd: Mohácsi: *Nagylúcsei Dóczy András*, i. m.; uő: *A levél*, i. m.

⁸¹ ÖStA KA HKR Akten Kt. 45–55. passim.; ÖStA KA AFA Kt. 45–46.

⁸² Az Udvari Haditanács iratanyagáról lásd: Pálffy: *A modern hadtörténetírás*, 538–559. Az 1557 és 1712, illetve 1736 és 1768 közötti lajstromkötetek az alábbi webhelyen érhetők el: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/austrian_state_archives_Hofkriegsrat/ (Utolsó megtekintés: 2023. március 3.) A ma az Udvari Haditanácsban őrzött, a Habsburg Monarchia 17. századi keleti diplomáciájára vonatkozó iratok keletkezéséről lásd Cziráki Zsuzsanna jelen kötetben megjelenő tanulmányát: Cziráki: *Kora újkori oszmán vonatkozású dokumentumok*.

⁸³ Hiller: *Palatin*, 61–62.

⁸⁴ Mint például Esterházy Miklós számos latin nyelvű levele Rambaldo Collaltohoz az 1625. és 1627. évi béketárgyalások idejéről: MZA G 169. Kt. 82. Nr. 1779.

⁸⁵ Juhász: *Esterházy Dániel, 172–197.*; uő: *A második szőnyi béke*, 177–188.

⁸⁶ Az 1627. évi tárgyalásokra vonatkozó levelek még kiadatlanok: SNA EcsL NU 47. doboz.

⁸⁷ A lajstromokat és mutatókat lásd: MNL OL A 35. 1–5. köt. A mutatók már online is elérhetők, amelyek alapján maguk a jelenleg csak mikrofilmen kutatható iratok is visszakéreshetők. A kancellária 17. századi működéséről részletesebben lásd: Fazekas: *A Magyar Udvari Kancellária*, 56–61., 104–174. passim.

1616. évi bécsi, mind az 1627. és 1642. évi szőnyi békére, mind az 1649 utáni határvidéki helyzetre nézve találhatunk anyagokat – például Lippay György kancellárhoz írt királyi leiratokat 1641-ből és 1642-ből –, amelyeket a jövőben érdemes lesz feltárni és a jelenlegi ismert forrásokkal összevetni.⁸⁸

Természetesen még számos, a tárgyalásokban és a diplomáciában érintett család levéltárában bukkanhatnak fel további releváns források. A kutatók tájékozódását segíti az osztrák levéltárosok által a Habsburg Monarchia családi levéltáraitól összeállított kézikönyv.⁸⁹

További kutatási lehetőségek

A fent említett még kiaknázatlan forrásbázis és új kutatási irányok révén számos további kérdésfelvetés fogalmazódhat meg a Habsburg–oszmán diplomácia és béketárgyalások jövőbeni kutatását illetően. Az alábbiakban ezekből mutatok be néhányat a jövőbeni kutatások inspirálásának szándékával.

1) Az első csoportba a filológiai természetű kérdések tartoznak.

1a) A békeszerződések elkészültekor sokszor jelentett problémát, hogy a különböző nyelvű példányok tartalmukat tekintve nem egyeztek meg teljesen.⁹⁰ Ezért fontos lenne kutatásokat végezni az 1606 és 1649 közötti, egy egységbe sorolható békekötésekre vonatkozóan abban a tekintetben, hogy idővel milyen módszereket dolgoztak ki a példányok közötti szándékos eltérések kiküszöbölésére. Ehhez követjelentéseket, követutasításokat, illetve tolmácsok beszámolóit hívhatjuk segítségül.⁹¹

1b) Szintén nem elhanyagolható kérdés annak vizsgálata, hogy az 1606 és 1649 közötti időszakban mely békepontok voltak jelen állandó jelleggel a szerződésekben, melyeket sikerült egyik vagy másik félnek egy következő tárgyaláson újonnan beleírtnia, illetve mely pontok maradtak ki esetleg idővel a szerződésekben. Ez alapján egyfajta evolúció felvázolása válhat lehetővé a tárgyalási eredményeket illetően, ami feltehetően az aktuális erőviszonyokat is tükrözte.

1c) Fontos lenne megvizsgálni – részben összefüggésben az 1a) ponttal –, hogy a helyben elkészített és aláírt *temessükök* és a ratifikációs okmányok mutatnak-e eltérést egymáshoz képest, és ha igen, akkor mennyiben. Ez a vizsgálat ugyanis lehetővé teszi annak kimutatását, hogy a mindenkori központi hatalom utólag beleszólt-e a tárgyalóbiztosai által megkötött béke pontjaiba vagy sem.

2) A következő nagyobb témakört a diplomáciatörténettel kapcsolatos kutatási lehetőségek képezik. Ebben a témában a tárgyalt időszakot tekintve eddig Melchior Khlesl,⁹² Ester-

⁸⁸ A béketárgyalásokkal kapcsolatos iratok az EPL AS AR Cl. V. jelzet alatti iratok között elszórva találhatóak, olykor egyetlen numerus alatt számos irattal. A határvidékkel kapcsolatos misszilisanyag pedig az EPL AS AR Classis X. Nr. 196. jelzet alatt olvasható.

⁸⁹ Hochedlinger–Krenn–Terze: *Verzeichnis der Familienarchive*, 53–1106.

⁹⁰ A zsitvatoroki béke példányainak tisztázása évekre telt. Vö. Nehring: *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés*, 3–50.; Papp: *Az Oszmán Birodalom*, 95–96.

⁹¹ Példaként említhetjük az 1606-ban különböző nyelven kiállított dokumentumok eltéréseit, Herberstein követségét, majd az 1627. évi békekötés folyamán alkalmazott módszert. Vö. Nehring: *Magyarország*, 12–37.; Brandl–Szabados: *A Janus-arcú diplomata*, 90.

⁹² Neck: *Österreichs Türkenpolitik*, 70–215.; Cziráki: *Erdély szerepe*, i. m.

házy Miklós,⁹³ Johann Ludwig von Kuefstein,⁹⁴ Johann Rudolf Schmid⁹⁵ és Hermann Czernin⁹⁶ szerepét vizsgálták alaposabban. Mindazonáltal fontos lenne feltérképezni mindkét oldalon a tárgyalóbizottságok összetételét és a biztosok tárgyalásokon betöltött funkcióját.

2a) Habsburg-részről mindenképpen érdemes lenne az *Udvari Haditanács* fontosabb tisztviselőinek (Johann von Molardt, Michael Adolf von Althan, Gerhard von Questenberg, Johann Rudolf Schmid) határmenti tárgyalásokban betöltött szerepét alaposabban megvizsgálni (mennyi tárgyaláson vettek részt, milyen szerepük és mekkora befolyásuk volt), hiszen legtöbbjük hosszú évtizedeken keresztül tagja volt a diplomáciai apparátusnak.⁹⁷

2b) Ugyanígy alig tudunk valamit a Magyar Királyság egyházi és világi tisztviselőinek – talán a többször említett Esterházy Miklóst leszámítva – a békealkudozásokon betöltött szerepéről.⁹⁸ Elsősorban a már említett Thurzó György, Draskovich János (1646–1648)⁹⁹ és Pálffy Pál (1649–1653)¹⁰⁰ nádorokat; Forgách Ferenc (1607–1615),¹⁰¹ Pázmány Péter (1616–1637),¹⁰² Lósy Imre (1637–1642),¹⁰³ Lippay György (1642–1666)¹⁰⁴ esztergomi érsekeket, Sennyey István (1623–1635),¹⁰⁵ Lippay György (1635–1642)¹⁰⁶, Szelepcsényi György (1644–1666)¹⁰⁷ kancellárokat, valamint Cziráky Mózes (1625–1627)¹⁰⁸ és Mikulich Tamás (1631–1649)¹⁰⁹ személynököket említhetjük. Fontos lenne kimutatni, hogy az említett méltóságoknak mely béketárgyaláson milyen szerep jutott, mekkora befolyást tudtak gyakorolni a békepontokra, és a tárgyalások alatt milyen álláspontot képviseltek, az mennyire támogatta a központi akaratot, vagy éppen mennyire ment szembe azzal.

2c) A végvidéki főkapitányok és egyéb tisztviselők tárgyalások és követségek alatt betöltött szerepét is érdemes lenne alaposabban megvizsgálni, hiszen például Győr és Komárom

⁹³ Salamon–Szalai: *Galántai gróf Esterházy*, 2–3. passim.; Hiller: *Az ajándékozás*, 19–27.; uő: *Palatin*, 33–98.

⁹⁴ Összefoglalóan Kuefsteinről további szakirodalommal lásd: Brandl–Szabados: *A megbízás terhe*, 156–163.

⁹⁵ Schmid diplomáciai szerepéről újabban lásd: Cziráki: *Információáramlás*, 132–170.

⁹⁶ Štěpánek: *Correspondence and Diary*, 385–394.

⁹⁷ Az említett személyekről összefoglalóan a vonatkozó irodalommal együtt lásd: Brandl et al.: *Kommunikáció*, 113–121. A diplomáciában betöltött szerepről lásd: Cziráki: *Információáramlás*, passim. Cziráki Zsuzsanna jelenleg zajló kutatásai is ezt a témát célozzák, tehát a közeljövőben várhatók új eredmények.

⁹⁸ A téma relevanciáját már Hiller István is érintette. Hiller: *A Habsburg diplomáciában játszott magyar szerep kérdései*, 255–270.

⁹⁹ Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők*, 80.

¹⁰⁰ S. Lauter: *Pálffy Pál nádor levelei*, 9–27.; Fundarek (Fundárková): *Egy királysági politikus*, 943–966.; uő.: *Ein ungarischer Aristokrat*, XV–LXXII.

¹⁰¹ Fazekas: *A Magyar Udvari Kancellária*, 364–365.; Kruppa: *Forgách Ferenc okmánytár*, XIII–XXIX.

¹⁰² Tusor: *Pázmány*, 15–337.

¹⁰³ Tusor: *Lósy*, 27–65.

¹⁰⁴ Fazekas: *A Magyar Udvari Kancellária*, 402–404.; Tusor: *“From kegyelmednek...”*, XII–XIV.; uő: *Lósy*, 105–174.

¹⁰⁵ Fazekas: *A Magyar Udvari Kancellária*, 455–457.

¹⁰⁶ Lásd a 104. jegyzet irodalmát.

¹⁰⁷ Fazekas: *A Magyar Udvari Kancellária*, 467–469.

¹⁰⁸ Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők*, 69.

¹⁰⁹ Fallenbüchl: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők*, 200.

mindenkori főkapitányai a Konstantinápolyból vagy Budáról érkező, illetve éppen oda tartó követségek/futárok/csauzok esetében kulcsszerepben voltak.¹¹⁰ Érdeklődésre tarthatnak számot a tárgyalásokban közvetlenül nem érintett, ám a panaszok kapcsán folyamatosan említett végvidéki főkapitányok¹¹¹ és várkapitányok is.¹¹²

2d) Bár kevesebb forrás áll rendelkezésre, és más típusú kutatást igényel, fontos lenne továbbá feltárni az oszmán végvidéki tisztviselők és tárgyalóbiztosok szerepét: kik és hány alkalommal vettek részt a tárgyalásokban, milyen megbízatásuk volt, és mi volt a szerepük az adott régióban és/vagy bizottságban.¹¹³ Ez alapján össze lehetne vetni a meghatalmazásokat, a bizottságok összetételét (milyen szintű funkcionáriusok voltak jelen a két hatalom képviselőjében, és vajon miért éppen ők), és további vizsgálatokat lehetne folytatni az egyes tárgyalások eredményeit illetően.

2e) Szintén adóssága a történetírásnak a Bécsbe küldött oszmán követségek körülményeinek feltárása. Bár az utóbbi időben e területen is születtek úttörő munkák,¹¹⁴ jócskán akad még feltárandó forrás és megválaszolandó kérdés, például a követek bécsi/prágai udvarban való forgolódása, fogadtatásuk, ellátásuk, biztonságuk, mozgási szabadságuk tekintetében stb.

2f) Szintúgy fontos lenne az alsóbb szintű diplomáciai apparátus feltérképezése – mind a tárgyalások, mind a követségek esetében –, hiszen gyakran megbízóik nevében ők tárgyaltak a konkrét ügyekben. Bár az 1627. évi szőnyi béke esetében Tassy Gáspár és Tholdalagi Mihály, illetve a raguzai Marino Tudisi tevékenységéről már születtek munkák,¹¹⁵ érdemes lenne további kutatásokat folytatni más béketárgyalások és követségek esetében is. Ebben a témában is hasznos lenne feltárni az alkudozások alatt különböző helyeken (udvar, nádor,

¹¹⁰ Az említett főkapitányok listáját lásd: Pálffy: *Kerületi és végvidéki*, 277., 284. A főkapitányok közül egyedül a Pálffy István érsekújvári főkapitányhoz írt levelek egy részét adták ki. Ő nem is az említett várak főkapitánya volt, mégis fontos forrásokat rejt levelezése. Lásd: Jedlicska: *Eredeti részletek*, 23–415., 492–494. A tárgyalat időintervallumban a posztot viselő győri és komáromi főkapitányok családi levéltára (Kollonitsch, Mansfeld és Puchheim) sajnos nem hozzáférhető, így a követségek és más, vonatkozó családi levéltárok iratanyaga nyújthat támpontot. Vö. Hochedlinger–Krenn–Terzer: *Verzeichniss der Familienarchiv*, 179–180., 520., 762–763.

¹¹¹ Talán Batthyány I. Ádám (1633/1637–1659) az egyetlen, akinek az esetében megfelelő mennyiségű feldolgozás áll már rendelkezésre. Példaként lásd az alábbi kötet tanulmányait: J. Újváry (szerk.): *Batthyány Ádám*, i. m.

¹¹² Például Bosnyák Tamás füleki kapitány, Balassa Imre gyarmati (fő)kapitány. Eddig csupán a veszprémi (fő)kapitányokról készült alaposabb életrajzi adattár. Pálffy: *A veszprémi végvár*, 91–188.; A legfrissebb végvidéki főkapitány-életrajzot lásd: Barta M.: „...valamely Istenét...”, különösen: 109–173.

¹¹³ Eddig talán a már feldolgozott szolnoki bégek közül Muharrem az egyetlen, akiről ilyen szempontból érdemi feldolgozás készült. Tomkó: *A szolnoki szandzsákbégek*, 38–49. Jóllehet az egri, a kanizsai pasák és az esztergomi bégek szerepére legalább annyi forrás áll rendelkezésre, feldolgozásuk eddig vagy még nem, vagy csak részben történt meg. Az esztergomi bégekre – elsősorban a 16. század vonatkozásában – lásd: Dávid: *Esztergom szerepe*, i. m. Az egri pasák szerepére lásd: Sudár: *Bethlen*, i. m.; uő: *Egri pasák*, i. m. A kanizsai pasák szerepére lásd: uő: *Ki volt Jakováli Haszán pasa*, i. m.; Tóth: *Rossz szomszédság*, i. m.

¹¹⁴ Manfred Stoy is elemezte már Gaspar Gratiani és Ahmed kihája követségeit. Stoy: *Das Wirken*, 84–99., 104–117. Pázmándi Ágnes az 1665. évi követségről írt. Pázmándi: *Az 1665. évi Bécsbe menő török követség*, 154–179. Mahmut Halef Cevriouğlu pedig Redzseb pasa 1628–1629. évi követségéről érkezett. Cevriouğlu: *Avusturya'da Osmanlı Diplomasisi*, 81–111.

¹¹⁵ Újabbán: Marton: „*Szőnyből tudatjuk*”, 136–146.; Károlyi: *Tassy Gáspár*, 80–85.; Brandl–Szabados: *A Janus-arcú diplomata*, i. m.

Erdély) diplomáciai küldetéseket teljesítő oszmán csaszok szerepét, az ilyen típusú kutatók ugyanis olykor meglepő eredményeket tudnak felmutatni.¹¹⁶

2g) A különféle tárgyalások menetrendjére, a tárgyalási technikákra nézve is gyerekcipőben járnak még a magyar vonatkozású kutatások.¹¹⁷ Pedig lényeges lenne látni, hogy milyen módon kerültek a panaszok a tárgyalóbiztosok kezébe, a felek milyen érvrendszert használtak a tárgyalások és az utótárgyalások során, és ezek melyik fél számára milyen eredményekkel jártak, adott esetben a békeszerződés megkötésével.

2h) Az említettekkel összefüggésben a hírszerzés is szerves részét képezte a határvidéki diplomáciának. Bő egy évtizeddel ezelőtt Bagi Zoltán Péter gyűjtötte össze a téma vonatkozó magyar nyelvű szakirodalmát.¹¹⁸ Azóta e sorok írója foglalkozott behatóbban ezzel, feltárva Hans Caspar budai renegát tolmács és kém életútját és tevékenységét,¹¹⁹ azonban bőven akadnak még feltárandó területek: további név szerint ismert renegátok tevékenységének alaposabb bemutatása, illetve a végvidéki hírszerzési rendszer működési mechanizmusainak alaposabb vizsgálata a fentebb ismertetett forrásbázis alapján.

3) Fehér foltnak számítanak a Habsburg–oszmán béketárgyalásokhoz kötődő pénzügyi vonatkozású kutatások.¹²⁰

3a) Fontos lenne megvizsgálni a tárgyalások és a követségek költségeit – beleértve a már említett, az udvarba küldött oszmán követségek ellátását –, és összevetni a háborús kiadásokkal, hogy látni lehessen, vajon miért érte meg a Habsburgoknak még a magas költségekkel járó követségek küldése és fogadása is a harmincéves háború (1618–1648) alatt.

3b) Továbbá érdemes lehet a 17. századi hódoltatás menetét feltárni,¹²¹ illetve a hódoltásban és a hódoltsági peremvidéken okozott anyagi és személyi természetű károkat nagyságrendekben összehasonlítani.¹²²

4) Természetesen a diplomácia társadalomtörténeti vonatkozásai szempontjából is érdemes kutatásokat folytatni a fent bemutatott forrásokat alapul véve.

4a) Egyrészt szükséges lenne a zsitvatoroki (1606) és a vasvári béke (1664) közötti időszak mind oszmán, mind magyar részről készített kártételeit szisztematikusan összegyűjteni, adatbázisba rendezni és folyamatában elemezni.¹²³ Ezen keresztül ugyanis képet kaphatunk a már fentebb említett, a lakosságot ért anyagi veszteségekről, illetve a kölcsönös portyák hétköznapi életre gyakorolt hatásairól. Így a kártételek dinamikája hosszabb távon is vizsgálhatóvá válna, és fel lehetne állítani területenkénti vagy szakaszonkénti tipológiát (kiket

¹¹⁶ Erre remek példa Hüszejin csasz esete, aki a Habsburgoknak Hans Caspar néven jelentett. Szabados: *A 17. századi Habsburg-hírszerzés*, 77–92.; uő: *A Rákócziak Erdélye*, 783–810.

¹¹⁷ Legújabbán lásd: Brandl et al.: *Kommunikáció*, 114., 121–124.; Marton: „Szönyből tudatjuk”, 140–146.

¹¹⁸ Bagi: *A 16–17. századi határvidéki és diplomáciai kémkedés*, 176–187.

¹¹⁹ Szabados: *A 17. századi Habsburg-hírszerzés*, 81–92.; uő: *Erdélyi vonatkozású levélmások*, 261–283.; uő: *A Rákócziak Erdélye*, 784–785., 787–809.; uő: *Die Karriere*, 35–139.

¹²⁰ Egyedül Cziráki Zsuzsanna folytatott kutatásokat Johann Ludwig von Kuefstein 1628–1629. évi főkövetségét és Johann Rudolf Schmid 1649. évi internunciusi követségét illetően. Cziráki: *Habsburg–Oszmán diplomácia*, 835–871.; uő: *A ruha teszi a követet*, i. m.

¹²¹ Erre újabbán a 16. századra vonatkozóan lásd: Sz. Simon: *A hódoltatás stratégiája*, i. m.

¹²² Szakály Ferenc és Illik Péter is már érintette a témát kutatásai során. Vö. a 35. és 37. jegyzetek irodalmával.

¹²³ A kártételi listákkal eddig Illik Péter foglalkozott részletesebben. A bécsi és magyarországi levéltári gyűjteményekben azonban bőven akadnak további listák, amelyeket fontos lenne bevonni a vizsgálatba. Vö. Illik Péter korábban említett munkáival.

ölték meg, illetve kiket ejtettek foglyul a felek, ez mennyire lehetett tudatos vagy esetleges stb.).

4b) Indokolt lenne azt is alaposabban megvizsgálni, hogy a fentebb már említett, béketárgyalásokon részt vevő – mind a Magyar Királyságból, mind pedig a Habsburg Monarchiából érkező – tisztviselők életútjában milyen szerepet töltött be a Habsburg–oszmán béketárgyalásokon való részvételük, segítette-e további előmenetelüket, vagy pedig a korábbi érdemeik/tapasztalataik és/vagy csak a betöltött tisztségük miatt vettek-e részt rajtuk, vagy esetleg mindhárom tényező érvényesült.

4c) Bár a rabtartás és rabkiváltás tekintetében fontos kutatások zajlottak az elmúlt évtizedekben,¹²⁴ mégis ezt a kérdést is érdemes kibővíteni, és a bőséges anyagot tartalmazó Batthyány-levéltár iratait a többi végvidéki tisztviselő családi anyagával és a bécsi levéltári anyagokkal kiegészíteni, s a többi határmenti régió (például Alsó-Magyarország, Felső-Magyarország) helyzetét szintén megvizsgálni ebből a szempontból is.¹²⁵

5) A híráramlás tekintetében is érdemes lenne vizsgálatokat folytatni. Eddig inkább a háborús hírek vizsgálatán volt a fókusz,¹²⁶ azonban a békekötésekről szóló európai – elsősorban a Német-római Birodalom területén megjelent – hírek összegyűjtése és szisztematikus feltárása is hasznos eredményeket hozhat.

6) A kommunikációs stratégiák elemzésére is remek lehetőséget nyújt a megnevezett forrásbázis. A tárgyalások és levelezések során, illetve magukban a békeszerződésekben is rendre előkerül a disszimuláció mint kommunikációs stratégia.¹²⁷ Az említett levéltári források és forráskiadások – például a budai pasák levelezése – elemzése megmutathatja, hogy miként hárították el a felek a felelősséget, milyen állandó és milyen *ad hoc* érvek kerültek elő a levelezés során, hogyan húzták az időt, illetve miként leplezték valódi szándékaikat a határmenti helyzet és a nemzetközi politika tükrében.¹²⁸

7) Végül, de nem utolsósorban szükséges a legújabb kutatási irányról, vagyis a digitális bölcsészetről (*digital humanities*) is szót ejteni.¹²⁹ Az utóbbi időben a Habsburg–oszmán diplomácia területén is megjelentek ígéretesnek tűnő digitális publikációk,¹³⁰ amelyek – ha nagyobb mennyiségben állnának rendelkezésre – jelentősen megkönnyítenék az általam említett lehetséges kutatási irányok mindegyikét, hiszen ha a digitális térben a megfelelő paraméterek mentén annotáljuk a forrásokat, az adatkeresés és -elemzés sokkal egyszerűbbé és gyorsabbá válik.

¹²⁴ A témáról összefoglalóan lásd: Pálffy: *A rabkereskedelem*, 5–78.; Tóth: *Török rabok*, 136–153.; Tarkó: *A török rabok váltságdíjai*, 71–80.

¹²⁵ Jó példa erre Uki Ferenc rabságának esete. Tóth: *Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy*, 247–284.

¹²⁶ Azon belül is elsősorban a harmincéves háború idejére vonatkozóan folytak vizsgálatok, például: G. Etényi: *Politika és publicisztikai kontextus*, 245–274.; uő.: *Erdély politikai imázsa*, 285–326.; Varsányi: „*Hírlik, hogy Bethlen...*”, i. m.

¹²⁷ A témára lásd: Petritsch: *Dissimulieren*, 145–162.

¹²⁸ Czakó: *A disszimuláció*, i. m.

¹²⁹ Magyar nyelven összefoglaló jelleggel és a különféle kutatási lehetőségekről lásd: Péter: *Digitális és módszertani fordulat*, 5–30.; Ilyefalvi: *Digitális szövegfoklór*, 145–191.

¹³⁰ A QhOD vagyis a Digitale Edition von Quellen zur habsburgisch–osmanischen Diplomatie 1500–1918 című honlapon már jelenleg is több digitális forrásközlés elérhető a kutatók számára, például: Brunner: *Finalrelation*, i. m. <http://gams.uni-graz.at/o:dipko.fr> (Utolsó megtekintés: 2023. május 30.)

Összegzés

A 17. századi Habsburg–oszmán béketárgyalások kapcsán nagy mennyiségben megjelent 19. századi forráskiadás tükrében azt hihetnénk, hogy már nagyon sok mindent tudunk. Ez részben – ha csak az eseménytörténetet és a fontosabb adatokat nézzük – igaz is. A fent ismertett forrásbázis és a korántsem teljes körben vázolt kutatási lehetőségek azonban kellő mértékben rávilágítanak arra, hogy egyrészt még mindig megannyi forrás vár feltárássra és/vagy újragondolásra; másrészt nagyon sok mindent nem tudunk még a béketárgyalásokról, a határvidéki diplomáciáról és annak akár egyéni, akár kollektív értelemben kifejtett rövidebb és hosszabb távú hatásairól. A fentebb megnevezett kutatások egy része jelenleg is zajlik kutatócsoportunk, illetve más hazai és külföldi kutatók és kutatócsoportok közreműködésével. Sőt, több témával – mint például a filológiai természetű vizsgálatok – kifejezetten kutatócsoportok keretében érdemes foglalkozni, hiszen ma már egyre kevesebben rendelkeznek a témában releváns források kutatásához szükséges összes nyelv – latin, német, olasz, oszmán – ismeretével. Amennyiben a jövőben minél több szakterületről és minél szélesebb körből kapcsolódnak be a felvázolt kutatásokba, még pontosabb képet fogunk kapni a Habsburg–oszmán béketárgyalásokról és diplomáciai viszonyokról mind makro-, mind pedig mikroszinten.

BIBLIOGRÁFIA*Levéltári források:*

- ELTE EKL (ELTE Egyetemi Könyvtár és Kézirattár)
 G4 (Kuefstain. Acta et epistolae)
- MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)
 A szekció (Magyar kancelláriai levéltár)
 A 14 (Insinuata Consilii Bellici)
 A 35 (Conceptus Expeditionum)
 A 98 (Acta Transylvanica)
- E szekció (Magyar kincstári levéltárak)
 E 142 (Acta publica)
 E 143 (Tractatus publici)
 E 173 (Archivum familiae Dóczy)
 E 196 (Archivum familiae Thurzó)
 E 199 (Archivum familiae Wesselényi)
- P szekció (Magánlevéltárak)
 P 108 (Az Esterházy család hercegi ágának levéltára)
 P 123 (Esterházy Miklós levéltára)
 P 1888 (Forgách család levéltára, missiles)
 P 289 (Forgách család levéltára, missiles)
 P 1314 (Batthyány család körmendi levéltára, Missiles)
- EPL (Eszergomi Prímási Levéltár)
 AS (Archivum Saeculare)
 AR (Acta Radicalia)
 Cl. X (Classis X)
 Cl. V (Classis V)
- ÖStA (Österreichisches Staatsarchiv)
 FHKA (Finanz- und Hofkammerarchiv)
 HFU (Hoffinanz Ungarn)

- RA (Reichsakten)
 HHStA (Haus-, Hof-, und Staatsarchiv)
 FA P-D (Familienarchiv Pálffy-Daun)
 UA (Ungarische Akten)
 AA (Allgemeine Akten)
 Türkei I.
 Türkische Urkunden (TU)
 KA (Kriegsarchiv)
 AFA (Alte Feldakten)
 HKR Akten (Akten des Wiener Hofkriegsrates)
 HKR Prot. (Protokollbücher des Wiener Hofkriegsrates)
 MZA (Moravský Zemský Archiv v Brně)
 G 169 (Rodinný Archiv Collaltů Bratnice)
 ŠAB (Štátní archiv v Bytča (Nagybiccse),
 OK (Oravský komposesorát)
 SNA (Slovenský Národný Archív)
 EcsI NU (Esterházy csesznecká líniá. Nové usporiadanie)
 STOA (Státní oblastní archiv v Třeboni)
 JH (oddělení Jindřichův Hradec)
 RAC (Rodinný archiv Černínů z Chudenic)

Nyomtatott (és digitális) források:

- Bayerle, Gustav (ed.): *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.
- Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János: *Válogatott források az 1627. évi szónyi békekötés történetéhez*. Lymbus, 15. évf. (2017) 151–204.
- Brunner, Lisa (bearb.): *Finalrelation des Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn über die Internuntiaturnach Konstantinopel, Wien, 24. Oktober 1649*, Kommentar von Lisa Brunner – Anna Spitzbart, Digitalisierung von Carina Koch – Jakob Sonnberger, unter Mitarbeit von Lisa Brunner – Anna Spitzbart. In: Strohmeyer, Arno – Vogeler, Georg (Hg.): *Die Internuntiaturnach des Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn (1649)*, (Digitale Edition von Quellen zur habsburgisch-osmanischen Diplomatie 1500-1918, hg. von Arno Strohmeyer, Projekt 2), Salzburg – Graz, 2019, online: <http://gams.uni-graz.at/o:dipko.fr>
- Donáth Regina: *Egy törökkori forrásgyűjtemény az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. (Néhány adat Karakas Mehemed budai pasa történetéhez.)* In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. 2. Budapest: Tankönyvkiadó, 1964. 193–212.
- Dumont, Jean (dir.): *Corps universel diplomatique du droit des gens; contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange, de protection, de garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordats, autres contrats qui ont été faits en Europe, depuis le Règne de l'Empereur Charle magne jusques à présent*. Tome V. Partie II. Amsterdam, 1728.
- Dumont, Jean (dir.): *Corps universel diplomatique du droit des gens; contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange, de protection, de garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordats, autres contrats qui ont été faits en Europe, depuis le Règne de l'Empereur Charle magne jusques à présent*. Tome VI. Partie I. Amsterdam, 1728.
- Fekete, Ludwig: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*. Budapest: Esterházy Pál magánkiadása, 1932.
- Gévay Antal (közread.): *Az 1625-diki május 26-dikán költ gyarmati békekötés czikkelyei, deákúl, magyarul és törökül*. Bécs: Strauss Antal, 1837.
- Gévay Antal (közread.): *Az 1627-dik évi september 13-dikán költ szónyi békekötés czikkelyei, deákúl, magyarul és törökül*. Bécs: Strauss Antal, 1837.

- Hajnal István: *Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés*. Budapest: Esterházy Pál magánkiadása, 1930.
- Hurmuzaki, Euxodiu de (publ.): *Documente privitoare la Istoria Romanilor*. Vol. 6. Partea 1. 1600–1649. Bucuresci: Soceți & Teclu, 1882.
- Jedlicska, Pál (szerk.): *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1910.
- Juhász Krisztina: *List Ștefana Bočkaja adresovanj mestu Banská Bystrica (Szerencs, 24. marca 1605.)*. Acta Historica Nrosiliensia, 19. (2016) No. 1. 78–88.
- Juhász Krisztina: *Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei az 1642. évi szőnyi békekötés idején*. Lymbus, 17. évf. (2019) 175–204.
- Juhász Krisztina: „...gyümölcse pedig semmi nem volt” Esterházy Miklós véleménye 1642. február 28-án a szőnyi béke(tervezet) pontjairól. Levéltári Közlemények, 89. évf. (2020) 353–366.
- Kármán Gábor (ed.): *The Correspondence of the Beylerbeys of Buda, 1617–1630*. Budapest–Szeged: Research Centre of the Humanities, Institute of History – University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2022.
- Katona, Stephanus: *Historia critica Regum Hungariae, stirpis Austriacae*. Tom. X–XIV., Ord. XXVIII–XXXIII. (1608–1619., 1619–1622., 1623–1637., 1637–1657., 1657–1671.). Buda, 1793–1794.
- Kreiter Júlia: *Bethlen Gábor 1615./1616. évi moldvai válság alatti külpolitikája eddig ismeretlen források tükrében*. Fons, 28. évf. (2021) 1. sz. 155–175.
- Kruppa Tamás (szerk.): *Forgách Ferenc okmánytár. Levelek és iratok (1586–1615)*. Collectanea Vaticana Hungariae Tom. II./9. Budapest: Gondolat Kiadó, 2022.
- Majláth Béla: *Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1885.
- Marton Gellért Ernő: „Az mint Isten tudunk adja, oltalmazzuk vérünkkel is szegény hazánknak bástyáját...”: Magyar nyelvű levelek a Koháry-Coburg család levéltátaból. Aetas, 35. évf. (2020) 3. sz. 126–150.
- Stessel József: *Adatok az 1628. évi szécsényi alkudozás történetéhez*. I–II. Magyar Történelmi Tár 4. sor. 3. köt. 1902. 418–542., 481–510.
- Szabados János: *Erdélyi vonatkozású levélmásolatok egy budai Habsburg kém (Hans Caspar) tevékenysége nyomán*. Fons, 23. évf. (2016) 2. sz. 261–283.
- Szabados János: *Die Karriere de deutschen Renegaten Hans Caspar in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2023. (<https://doi.org/10.1553/978OEAW92787>)
- Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae*. 6. köt. (1608–1614), Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1880.
- Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae*. 7. köt. (1614–1621), Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1882.
- Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula (szerk.): *A budai basák magyar nyelvű levelezése*. 1. köt. 1553–1589. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1915.
- Treaties etc. between Turkey and Foreign Powers. 1535–1855. Completed by the librarian and keeper of the papers*, London: Foreign Office, 1855.
- Tusor Péter (szerk.): *“Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665)*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2015.
- Tusor Péter: *Lósy, Lippay, Szelepchény. Három mikrobiográfia a kora újkorból. (Vatikáni kivizsgálási jegyzőkönyvek közlésével, 1625–1666)*. Budapest–Róma: Gondolat Kiadó, 2022.
- Veress, Endre (Andrei) (szerk.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării-Românești*. Vol. 8. Acte și scrisori. (1607–1613), București: Imprimerie Nationale, 1935.
- Veress, Endre (Andrei) (szerk.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării-Românești*. Vol. 9. Acte și scrisori. (1614–1636), București: Imprimerie Nationale, 1937.

Szakirodalom:

- Angyal Dávid: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A Magyar Nemzet Története*. VI. Budapest: Athenaeum, 1898.
- Angyal, Dávid: *Az 1615-iki bécsi török békének titkos pontjai*. In: Lukinich Imre (szerk.): *Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest: Budapesti Hírlap Nyomdája, 1925. 367–382.
- Bagi Zoltán Péter: *„Látja a harmadik fél a saját hasznát és sikerét ebben.” A második hajdúfelkelésről Bécsbe érkezett hírek és kérelmek 1607 októberé és decembere között*. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debrecen, 2009. 337–354.
- Bagi Zoltán Péter: *A 16–17. századi határvidéki és diplomáciai kémkedés magyar nyelvű irodalmának áttekintése*. *Aetas*, 27. évf. (2012) 4. sz. 176–187.
- Baramova, Maria: *„Die Übersetzung der Macht”. Die Profile der habsburgisch-osmanischen Translationen im 16.-18. Jahrhundert*. In: Espenhorst, Martin – Duchhardt, Heinz (hrsg.): *Frieden übersetzen in der Vormoderne. Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2012. 197–205. (<https://doi.org/10.13109/9783666101144.197>)
- Barta M. János: *„...valamely Istenét, vallását, Királysát és hazáját igazán szerető nemes ember...”. Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2021.
- Berzeviczy Klára: *Fragen des Zeremoniells während einer Gesandtschaftsreise. Einige Bemerkungen zum Reisebericht des. H. L. Freiherrn von Kuefstein*. In: Sára, Balázs (Hg.): *Quelle & Deutung I. Beiträge der paläographischen Tagung Quelle und Deutung I. am 27. November 2013*. Budapest: Eötvös-József-Collegium, 2014. 53–70.
- Biró Bence: *„Költ Biccsén” – Czobor Erzsébet férjéhez írt leveleinek keltezéséről*. In: Biró Bence – Miski Péter – Törtei Renáta (szerk.): *A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ezáltal szolgálni a hazát. Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos oktatói éve előtt*. Budapest – Piliscsaba: Szent István Társulat, 2020. 163–172.
- Bódi Dalma: *Ellentétek és érdekek mentén. Thurzó György és Melchior Khlesl levelezése*. In: B. Székely Dorottya Piroksa – Kovács Dóra – Vida Bence – Virág Csilla (szerk.): *Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2021. 42–64.
- Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János: *Kommunikáció és híráramlás. A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során*. *Aetas*, 33. évf. (2018) 4. sz. 108–124
- Brandl Gergely – Szabados János: *A megbízás terhe – Johann Ludwig von Kuefstein báró konstantinápolyi nagykövetségének előkészítése 1628-ban*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapjairól; egyén és közösség viszonya*. Budapest: Szent István Társulat, 2020. 149–170.
- Brandl Gergely – Szabados János: *A Janus-arcú diplomata – Marino Tudisi raguzai kalandor életútja supplicatioja tükrében*. *Levéltári Közlemények*, 89 évf. (2018) 85–102.
- Braun, Guido (Hg.): *Diplomatische Wissenskulturen der Frühen Neuzeit. Erfahrungsräume und Orte der Wissensproduktion*. [s. l.] De Gruyter, 2018. (<https://doi.org/10.1515/9783110598537>)
- Cevriouğlu, Mahmut Halef: *The Peace Treaties of Gyarmat (1625) and Szőny (1627)*. *Journal of Aegean and Balkan Studies*, vol. 2. (2016) No. 3. 67–86.
- Cevriouğlu, Mahmut Halef: *Avusturya'da Osmanlı Diplomasisi: Büyükelçi Recep Ağa'nin Viyana Se-fareti*. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, vol. 50. (2021) 81–111.
- Czakó András: *A disszimuláció haszna és használata – A Bethlen-Esterházy kapcsolat margójára (1625–1626)*. *Belvedere Meridionale*, (megjelenés alatt)
- Czigány István: *A „nyitott határ” – egy hadtörténelmi paradoxon hatása. Néhány gondolat a Magyar Királyság 16–17. századi oszmánellenes védelmi rendszerének sajátosságairól*. *Aetas*, 33. évf. (2018) 4. sz. 73–85.
- Cziráki Zsuzsanna: *Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között*. In: Kármán Gábor – Teszelszky Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*. Budapest: ELTE BTK, 2013. 77–102.

- Cziráki Zsuzsanna: *Habsburg–Oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649)*. Századok, 149. évf. (2015) 4. szám. 835–871.
- Cziráki Zsuzsanna: *Ruha teszi a követet? A Habsburgok 17. századi konstantinápolyi diplomatáinak magyar viseletéről*. Művészettörténeti Értesítő, 69.évf. (2020) 1. sz. 15–35. (<https://doi.org/10.1556/o8o.2020.00002>)
- Cziráki Zsuzsanna: *Információáramlás és ismeretátadás a Habsburgok konstantinápolyi követei között a 17. század első felében*. In: Frank Tibor (szerk.): *Az Oszmán Birodalom diadala és bukása*. Magyar kutatók tanulmányai az oszmán-török történelemről. Budapest: Gondolat Kiadó, 2022. 132–170.
- Cziráki Zsuzsanna: *Kora újkori oszmán vonatkozású dokumentumok a bécsi Haditanács levéltári hagyatékában*. Aetas, 38. évf. (2023) 4. sz. 173–186
- Dávid Géza: *Esztergom szerepe és sorsa a török korban*. In: Dávid Géza: *Pasák és bégek uralma alatt*. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2005. 89–95.
- Espenhorst, Martin (hrsg.): *Frieden durch Sprache? Studien zum kommunikativen Umgang mit Konflikten und Konfliktlösungen*. Göttingen, 2012.; Espenhorst, Martin – Durchhardt, Heinz (hrsg.): *Frieden übersetzen in der Vormoderne. Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft*. Göttingen, 2012. (<https://doi.org/10.13109/9783666101946>)
- Fallenbüchl Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. Budapest: OSZK – Osiris Kiadó, 2002.
- Fazekas István: *A Haus- Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai, I. Levéltári leltárak 10. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2015.
- Fazekas István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.
- Freyer, Stefanie – Westphal, Siegrid (Hg.): *Wissen und Strategien frühneuzeitlicher Diplomatie*. [s. l.] De Gruyter 2020. (<https://doi.org/10.1515/9783110625431>)
- Fundarek (Fundárková), Anna: *Egy királysági politikus és az erdélyi fejedelmi udvar a 17. század közepén: Pálffy Pál országbíró és nádor erdélyi kapcsolatai (1646–1653)*. Századok, 142. évf. (2008) 4. sz. 943–966.
- Fundarek (Fundárková), Anna: *Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. (Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff /1647-1650/)*. Wien: Collegium Hungaricum, 2009.
- G. Etényi Nóra: *Politika és publicisztikai kontextus: Bethlen Gábor a Német-római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619–1622)*. In: Kármán Gábor – Teszelszky, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*. Budapest: ELTE BTK Kora Újkori Magyar Történeti Tamnszék – Transylvania Emlekeiért Tudományos Egyesület, 2013. 245–274.
- G. Etényi Nóra: *Erdély politikai imázsa a Német-római Birodalom propagandájában a harmincéves háború idején*. In: Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton (szerk.): *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*. Budapest: Reciti, 2019. 285–326.
- Gévay Antal: *A budai pasák*. Bécs: Strauss Antal özvegye betűivel, 1841.
- Gindely Antal – Acsády Ignác: *Bethlen Gábor és udvara*. Budapest: Franklin Társulat, 1890.
- Hammer-Purgstall, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches. Großentheils von bisher unbenutzten Handschriften und Archiven. Bd. 4. Vom Regierungsantritte Murad des dritten bis zur zweyten Enthronung Mustafa's I. 1574–1623*. Pest: Hartleben, 1829.
- Hammer-Purgstall, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches. Großentheils von bisher unbenutzten Handschriften und Archiven. Bd. 5. Vom Regierungsantritte Murad des Vierten bis zur Ernennung Mohammed Köprili's zum Grosswesir. 1623–1656*. Pest: Hartleben, 1829.
- Hammer-Purgstall, Joseph von: *Khlesl's des Cardinals, Directors des geheimen Cabinetes Kaisers Mathias, Leben*. Bd. 3. Wien: Verlag von Carl Gerold, 1850.
- Hámori Nagy Zsuzsanna: *Egyéni érdek, közösségi érdek, államérvék – A gyarmati béke szerepe az erdélyi–francia tárgyalásokon 1625–1626 folyamán*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században*. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom

- népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól; egyén és közösség viszonya. Budapest: Szent István Társulat, 2020. 113–134.
- Hiller István: *Az ajándékozás Esterházy Miklós nádor politikai gyakorlatában*. Aetas, 8. évf. (1992) 3. sz. 19–27.
- Hiller István: *A Habsburg diplomáciában játszott magyar szerep kérdései*. In: Horn Ildikó et al. (szerk.): *Művészet és mesterség*. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. 1. köt. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2016. 255–270.
- Hiller István: *Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645*. Esterházy-Studien. Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1992.
- Hochedlinger, Michael – Krenn, Martin – Terzer, Simon Peter (Hg.): *Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftennachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000*. Wien: Böhlau, 2018.
- Huemer, Anna: *Von „knobloch und zwieffel” zu den „bulgarischen weibpersohnen”*. *Balkantopoi im Spiegel der Reiseberichte von Hans Ludwig von Kuefstein (1628/29) und Johann Georg Metzger (1650)*. In: Endreva, Maria – Preitschopf, Alexandea – Baramova, Maria – Parvev, Ivan (Hg.): *Der Donauraum als Zivilisationsbrücke. Österreich und der Balkan. Perspektiven aus der Literatur- und Geschichtswissenschaft*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2020. 75–92.
- Ila Bálint: *A Thurzó család levéltára*. Levéltári Közlemények, 10. évf. (1932) 1–2. sz. 12–66.
- Ila Bálint: *Az árvai közbirtokosság levéltára*. Levéltári Közlemények, 11. évf. (1933) 3–4. sz. 223–241.
- Illik Péter: *Török dúlás a Dunántúlon: török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében*. Budapest: WZ Könyvek, 2010.
- Illik Péter: *Minden nap háború: a Magyar Királyságbeli török kártételek anatómiája: 1627–1642*. Budapest: L'Harmattan, 2013.
- Illik Péter: *Metszetek a török kor mindennapjaiból: Tanulmányok a 17. századi magyar hódoltsági peremvidékről*. Budapest: L'Harmattan, 2013.
- Illik Péter: *A háborús békeévek mindennapjai egy 1616. évi kártételi lista alapján*. In: Berecz Máttyás – Bujdosóné Pap Györgyi – Petercsák Tivadar (szerk.): *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában*. Studia Agriensia 31. Eger: Dobó István Vármúzeum, 2015. 323–332.
- Illik Péter: *Harcoló uradalmak*. Budapest: Unicus Kiadó, 2021.
- Ilyefalvi Emese: *Digitális szövegfolklor – adatbázisok és a számítógépes folklorisztika elméleti, módszertani és technikai kérdései*. Replika, 104. évf. (2017) 4. sz. 145–191.
- J. Újváry Zsuzsanna: *„Csak az nevét viseljük az békességnek...” Oszmán hódoltatás és hódító levelek a Dunántúlon a XVII. században*. In: Uó. (szerk.): *Mindennapi élet a török árnyékában*. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Piliscsaba: PPKE BTK, 2008. 15–34.
- J. Újváry Zsuzsanna: *Nemzeti identitás és a törökkel megtartandó béke kérdése a 17. század első felében. Esterházy Miklós 1641. évi Opiniója*. In: Ács Pál – Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Budapest: Balassi Kiadó, 2012. 384–397.
- J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány Ádám és köre*. PPKE BTK: Piliscsaba, 2013.
- J. Újváry Zsuzsanna: *Békétlen békeviszony: az oszmán uralom előrenyomulása a XVII. század első felében a Magyar Királyságban*. Acta Hungarica Turiciensia, 31. évf. (2016) 5. sz. 811–846.
- Jászay, Pál: *A' gyarmati béke*. Tudománytár. Értekezések 2. köt. 1837. 39–75.
- Jászay, Pál: *A' szőnyi béke*. 1627. Tudománytár. Értekezések. 4. köt. 1838. 167–274.
- Juhász Krisztina: *A második szőnyi béke margójára. Adalékok az 1642. évi szőnyi békekötés történetéhez*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században*. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól; egyén és közösség viszonya. Budapest: Szent István Társulat, 2020. 171–188.
- Károlyi Bálint: *Tassy Gáspár ismeretlen levele Melith Péterhez*. Magyar Könyvszemle, 137. évf. (2021) 1. sz. 80–85. (<https://doi.org/10.17167/mksz.2021.1.80-85>)
- Kovács Ágnes: *Habsburg–oszmán diplomácia a harminc éves háború utolsó éveiben. Alexander Greifenklau von Vollrats rezidensi tevékenysége*. In: Bódai Dalma – Vida Bence (szerk.): *Paletta*. II. kora újkor-történeti tudományos diákkonferencia. Tanulmánykötet. Budapest: ELTE BTK, 2015. 93–111.

- Kovács Ágnes: *Alexander Greiffenklau von Vollrats első rezidensi éve Konstantinápolyban*. Kút, 14. évf. (2015) 1. sz. 25–39. URL: <http://hdl.handle.net/10831/32204> (letöltve: 2023. április 29.)
- Kovács Ágnes: *Der Einfluss kaiserlicher Diplomatie auf die osmanische politische Entscheidungsfindung. Zusammenhänge dem Feldzug von Georg Rákóczi I. von 1644–1645 betreffend*. In: Tötös Áron (szerk.): *Fejezetek Erdély történetéből*. Nagyvárad: Erdélyi Múzeum Egylet, 2018. 279–290.
- Lengyel Tünde: *Thurzó György nádor biccsei udvara*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Budapest: Balassi Kiadó, 2004. 127–143.
- Marton Gellért Ernő: *On the Question of the Negotiations between the Habsburgs and the Ottomans at Szécsény and Buda (1628) through Palatine Miklós Esterházy's Letter to the Head of the Hungarian Negotiators*. *Rocznik Przemyski*, t. 55. *Historia* vol. 22 (2019) No. 1. 79–91.
- Marton Gellért Ernő: „Szönyből tudatjuk” – *Három magyar diplomata – Rimay János, Tassy Gáspár és Tholdalagi Mihály – követnaplóinak összehasonlító elemzése. az 1627. évi szönyi békekötés kapcsán*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól; egyén és közösség viszonya*. Budapest: Szent István Társulat, 2020. 135–148.
- Marton Gellért Ernő: *Koháry Péter (1564–1632). Vázlat és források egy készülő életrajzhoz*. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica*, 146. évf. (2021) 95–102.
- Marton Gellért Ernő: *A Life in Service of His Homeland – The Diplomatic Role and Activity of János Rimay*. *Rocznik Premyski Historia*, vol. 26. (2021) No. 1. 3–28. (<https://doi.org/10.4467/24497347RPH.21.001.14724>)
- Mohácsi Endre: *Nagylúcsei Dóczy András levelezése*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, 20. évf. (2014) 131–136.
- Mohácsi Endre: *A levél mint információforrás a XVII. század elején. Nagylúcsei Dóczy András szatmári főkapitány levelei Thurzó György nádorhoz*. Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 57. évf. (2015) 211–216.
- Molnár Antal: *Katolikus misszók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647)*. Budapest: Balassi Kiadó, 2002.
- Molnár Antal: *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
- Neck, Rudolf: *Österreichs Türkenpolitik unter Melchior Klesl*, PhD Dissertation, Universität Wien 1948.
- Neck, Rudolf: *Andrea Negroni. (Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok)*. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, Jg. 3. (1950) 166–195.
- Nehring, Karl: *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés, 1605–1609*. *Századok*, 120. évf. (1986) 1. sz. 3–50.
- Panaite, Viorel – Dipratu, Radu: *A Forgotten Capitulation ('ahndname): The Commercial Privileges Granted by Sultan Ahmed I to Emperor Matthias in 1617*. *Revue Études Sud-Est Européennes*, vol. 58. (2020) No. 1–4. 51–90.
- Papp Sándor: *Kárrendezési kísérletek a hódoltságban az 1547. évi békekötés után*. Keletkutatás, 1996. ősz – 2002. tavasz, 141–160.
- Papp Sándor: *Az első Habsburg–oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest: Argumentum, 2005. 493–518.
- Papp Sándor: *Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621)*. *Századok*, 145. évf. (2011) 4. sz. 915–973.
- Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Budapest: Károli Könyvek – L'Harmattan, 2014.
- Papp Sándor: *Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (vázlat és adatbázis)*. *Aetas*, 33. évf. (2018) 4. sz. 86–99.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. *Történelmi Szemle*, 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288.

- Pálffy Géza: *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI-XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez).* Fons (Forráskutatás és Történelmi Segéd tudományok), 4. évf. (1997). 1. sz. 5–78.
- Pálffy Géza: *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira.* In: Tóth G. Péter (szerk.): *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről.* Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1998. 91–188.
- Pálffy Géza: *A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai.* Hadtörténelmi Közlemények, 119. évf. (2006) 2. sz. 538–559.
- Pálffy Géza: *A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata familia Magyarországon.* Történelmi Szemle, 53. évf. (2011) 1. sz. 63–84.
- Pálffy Géza: *A szakítások és a kiegyezések évszázada: A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban.* Történelmi Szemle, 57. évf. (2015) 1. sz. 51–65.
- Pázmándi Ágnes: *Az 1665. évi Bécsbe menő török követség: diplomáciai események az oszmán források tükrében.* Keletkutatás, 32. évf. (2021) tavasz 57–75.
- Pázmándi Ágnes: *Változások az oszmán követküldési szokásokban a 17. század második felében.: Habsburg–oszmán diplomáciatörténeti adalékok.* In: B. Székely Dorottya Piroška – Kovács Dóra – Vida Bence – Virág Csilla (szerk.): *Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkor Eurózában.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2021. 154–179.
- Péter Róbert: *Digitális és módszertani fordulat a sajtókutatásban. A 17–18. századi magyar vonatkozású angol újságcikkek „távolságtartó olvasása”.* Aetas, 30. évf. (2015) 1. sz. 5–30.
- Petritsch, Ernst D.: *Zeremoniell bei Empfängen habsburgischer Gesandtschaften in Konstantinopel.* In: Knauz, Ralph – Rota, Giorgio – Niderkorn, Jan Paul (Hrsg.): *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der Frühen Neuzeit.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009. 301–322.
- Petritsch, Ernst D.: *Dissimulieren in den habsburgisch-osmanischen Friedens- und Waffenstillstandsverträgen (16–17. Jahrhundert): Differenzen und Divergenzen.* In: Strohmeyer, Arno (Hrsg.): *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013. 145–162.
- Rocka, Johann: *Krieges- und Friedensgeschichte zwischen der Krone Ungarn und der Ottomanschen Pforte seit dem Jahre 1526.* Ofen (Buda): gedruckt mit königlichen Universitätsschriften, 1785.
- S. Lauter, Éva: (szerk.): *Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653).* Budapest: ELTE Magyar Történelmi Tan-szék, 1989.
- Salamon Ferenc (szerk.): *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból.* Pest: Ráth Mór, 1867.
- Salamon Ferenc – Szalay László (szerk.): *Galántai gróf Eszterházy Miklós. Magyarország nádora.* 1–3. köt. Pest: Lauffer és Stolp, 1863., 1866., 1670.
- Spannenberger, Norbert – Strohmeyer, Arno (Hrsg.): *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013.
- Štěpánek, Petr: *Correspondence and Diary Related to the Second Embassy of Count Herrman Czernin to Constantinople in 1644/1645.* In: *Essays on Ottoman Civilisation: Proceedings of the XIIth Congress of the Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes.* Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic Oriental Institute. (Archív orientální, Supplementa 8.) Praha, 1998. 385–394.
- Štěpánek, Petr: *War and Peace in the West (1644/1645): A Dilemma at the Threshold of Felicity?* Archív Orientální, vol. 69. (2001) No. 2. 327–340.
- Stoy, Manfred: *Das Wirken Gaspar Gracianis (Graziánis) bis zu seiner Ernennung zum Fürsten der Moldau am 4. Februar 1619.* Südost Forschungen, Jg. 43 (1984) 49–122.
- Strohmeyer, Arno: *Kategorisierung und Denkschemata in diplomatischer Kommunikation: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident an der Hohen Pforte (1629–1643).* In: Barth-Scalmani, Gunda – Harriet, Rudolph – Steppan, Christian (Hg.): *Politische Kommunikation zwischen Imperien. Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa.* Innsbruck: Studien Verlag, 2013. 21–29.

- Strohmeyer, Arno: *Die habsburgisch-osmanische Freundschaft (16–18. Jahrhundert)*. In: Strohmeyer, Arno – Spannenberg, Norbert (Hrsg.): *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013. 223–238. (<https://doi.org/10.25162/9783515105828>)
- Strohmeyer, Arno: *Religion – Loyalität – Ehre: „Ich-Konstruktionen“ in der diplomatischen Korrespondenz des Alexander Greiffenklau zu Vollrads, kaiserlicher Resident in Konstantinopel (1643–1648)*. In: Keller, Katrin – Mat’ a, Petr – Scheutz, Martin (Hg.): *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie: Annäherung an ein gesamtösterreichisches Thema*. Wien: Böhlau, 2017. 165–181. (<https://doi.org/10.7767/9783205206033-009>)
- Strohmeyer, Arno: *Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben: A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete* (ford.: Kármán Gábor). *Történelmi Szemle*, 59. évf. (2017) 2. sz. 177–198.
- Sudár Balázs: *Ki volt Jakováli Haszán pasa?* Pécsi Szemle, 9. évf. (2006) 1. sz. 27–34.
- Sudár Balázs: *Bethlen és az egri pasák*. In: Sudár Balázs (szerk.): *Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019)*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2022. 128–143.
- Sudár Balázs: *Egri pasák a korai Köprülü-korszak háborúiban (1658–1664)*. In: Sudár Balázs (szerk.): *Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019)*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2022. 144–164.
- Szabados János: *A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” – Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz*. *Aetas*, 31. évf. (2016) 3. sz. 77–92
- Szabados János: *„Wollen Sie mir dießes haltung, woll und guett, wo nicht, sage ich meinen dienst auff” – Johann Rudolf Schmid haditanácsos és Hans Caspar budai kém patrónus-kliensi (?) kapcsolata*. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 143. évf. (2018) 71–86.
- Szabados János: *A Rákócziak Erdélye egy budai renegát tolmács és kém (Hans Caspar) tevékenységének tükrében (1630–1660)*. *Századok*, 155. évf. (2021) 4. sz. 783–810.
- Szabados János: *“Secret Correspondence” in Habsburg–Ottoman Communication in the First Half of the Seventeenth Century*. *Hungarian Historical Review*, vol. 12. (2023) no. 2. 194–223. (<https://doi.org/10.38145/2023.2.194>)
- Szabó Péter Károly: *Erdély „jogi” érvei a hódoltsági határok megőrzésére*. In: Ács Pál – Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Budapest: Balassi Kiadó, 2012. 158–166.
- Szalai Ágnes: *Adalékok az erdélyi–oszmán–török kondomínium Apafi-kori történetéhez (1661–1685)*. In: Oborni Teréz – Rác Balázs Viktor (szerk.): *„Az Várad dolga a legnagyobb...” Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban*. Nagyvárad: Varadinum Kulturális Alapítvány, 2021. 237–285.
- Szalai Ágnes: *Erdély és a váradi vilájet határkonfliktusa 1673–1675-ben*. In: Oborni Teréz – Mátyás-Rausch Petra (szerk.): *„...munkálkodom is örömost én Várad építésén és megtartásában”*. Várad és Bihar Vármegye a kora újkorban. Nagyvárad: Editura Collegium Varadinum, 2023. 183–221.
- Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.
- Szakály Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1997.
- Sz. Simon Éva: *A Hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014.
- Sz. Simon Éva: *A szülejmáni béke. A magyarországi oszmán adóösszeírások és a magyar – oszmán békekötések összefüggései*. *Aetas*, 33. évf. (2018) 4. sz. 53–72.
- Sz. Simon Éva: *A hódoltatás stratégiája: Az Oszmán Birodalom magyarországi határainak vizsgálata az adóösszeírások adatainak tükrében*. In: Sudár Balázs (szerk.): *Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019)*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2022. 114–127.
- Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. I–III. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1915.
- Takáts Sándor: *A régi Magyarország jókedve*. Budapest: Athenaeum, 1921.
- Tarkó Ilona: *A török rabok váltságdíjai Batthyány II. Ferenc idején*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Mindennapi élet a török árnyékában*. Piliscsaba: PPKE BTK, 2008. 71–80.
- Tomkó Viktor: *A szolnoki szandzsákbégek története II*. Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 20. évf. (2005) 9–60.

- Tóth Hajnalka: *Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban*. Aetas, 17. évf. (2002) 1. sz. 136–153.
- Tóth Hajnalka: *Rossz szomszédság – török átok? A Szokolluk levelei a Batthyányiaknak*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. PPKE BTK: Piliscsaba, 2013. 215–226.
- Tóth Hajnalka: *A vasvári békekötésig vezető út. Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására, 1662–1664*. In: Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke / La bataille de Saint Gotthard et la paix de Vasvár: Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / Expansion ottomane - Coopération européenne*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 319–338.
- Tóth Hajnalka: *The Circumstances and Documents of the Peace of Vasvár*. Archivum Ottomanicum, vol. 34. (2017) 243–256.
- Tóth Hajnalka: *Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről*. Századok, 152. évf. (2018) 2. sz. 247–284.
- Tóth Hajnalka: *Vasvár előtt. Habsburg–oszmán megegyezési kísérlet Temesváron 1663-ban*. Aetas, 35. évf. (2020) 3. sz. 46–60.
- Tusor Péter: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616. (Mikropolitikai tanulmány)*. Budapest–Róma: Gondolat Kiadó, 2016.
- Varga J. János: *Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon*. In: Kalmár János (szerk.): *Unger Mátyás Emlékkönyv*. Budapest: ELTE BTK, 1991. 121–133.
- Varga J. János: *Hadizsákmány és rabkereskedelem, mint az emberi kapcsolatok formái a Dunántúlon a török hódoltság korában*. Levéltári Szemle, 42 évf. (1992) 3. sz. 16–20.
- Varsányi Krisztina: *„Hírlík, hogy Bethlen...” Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014.
- Würflinger, Christoph: *Der Balkan im Kommunikationssystem der habsburgischen Diplomatie: Die Schwierigkeiten des Brieftransports zwischen Konstantinopel und Wien in der Mitte des 17. Jahrhunderts*. In: Endreva, Maria – Preitschopf, Alexandea – Baramova, Maria – Parvev, Ivan (Hg.): *Der Donauraum als Zivilisationsbrücke. Österreich und der Balkan. Perspektiven aus der Literatur- und Geschichtswissenschaft*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2020. 63–74.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm: *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Dritter Theil. Das innere Leben und angehender Verfall des Reiches bis zum Jahre 1623*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1855.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm: *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Vierter Theil. Zunehmender Verfall und neuer Aufschwung des Reiches bis zu dem Frieden zu Vasvár und dem Falle von Candia in den Jahren 1664 und 1669*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1856.

CZIRÁKI ZSUZSANNA

SZTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 173–186.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.173-186

www.aetas.hu

Kora újkori oszmán vonatkozású dokumentumok a bécsi Haditanács levéltári hagyatékában*

Ausztria és Magyarország múltja és jelene ezer szállal fonódik össze. A csaknem négy évszázadot felölelő közös államiságból sokszor csak a konfliktusokra koncentrálunk, noha együttes erőfeszítésekből és közös vívmányokból sincs hiány. Ide sorolható a modern levéltárügy, ezen belül a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom kora újkori kapcsolattörténete, mert a témához elsődlegesen használt, rendszerezett levéltári törzanyag osztrák és magyar levéltárosok együttes erőfeszítéseként jött létre. Mi több, a kutatók kalauzolása a régi nevének egyszerűen csak *Turcicaként* emlegetett állapotban, az iratok gondozása és további sorsának egyengetése – részletes jegyzékekkel való ellátása, digitalizálása – szintén közös feladatként valósul meg az Osztrák Állami Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár, vagyis az osztrák levéltáros kollégák és a bécsi magyar levéltári delegátusok együttműködésében.¹

A Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom kora újkori kapcsolatainak legfontosabb írásbeli lenyomata közismerten a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött *Staatenabteilungen: Türkei* sorozat, melynek nyolc alsorozatából az első (*Türkei I*) igazán fontos a kora újkor kutatóinak. Ide gyűjtötték össze ugyanis az 1521 és 1740 között keletkezett, oszmán diplomáciai vonatkozású dokumentumok legnagyobb részét. Bár mesterséges válogatásról van szó, bizonyos mértékben szerves fejlődés eredményeként jött létre, hiszen magját az az iratanyag adja, amelyet a mindenkori keleti diplomáciával foglalkozó kormányzati szervek termeltek. Ezek között elsőként a Birodalmi Udvari Kancelláriát (*Reichshofkanzlei*) kell megemlíteni, ahol a 16. századi diplomáciai ügyeket bonyolító Titkos Tanács (*Geheimer Rat*) írásbelisége lecsapódott. 1610-ben azonban megváltozott az oszmán kapcsolatokat irányító kormányzati struktúra, és az addig elsősorban katonai feladatokban illetékes Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) vette át a diplomáciai ügyek szervezését és dokumentálását. Egészen 1753-ig látta el ezt a feladatkört, amikor egy a Mária Terézia-kori kormányzati reformok nyomán felemelkedő újabb intézmény, az Államkancellária (*Staatskanzlei*) ragadta magához az Oszmán Birodalomhoz kötődő diplomácia irányítását. Az irat maga elválaszthatatlan az iratképző szerv történetétől, így ahhoz, hogy képesek legyünk nyomon követni a kora újkorban rohamosan gyarapodó, oszmán relevanciájú dokumentumok útját, és ezáltal a lehető leg-

* A tanulmány a FWF Lise Meitner Projekt M 3034 ÖAW IHB projekt keretében született.

¹ Ez a tanulmány sem kivétel ez alól, elkészítésében mindvégig számíthattam az ebben az évben hazatért bécsi magyar levéltári delegátus, Oross András tapasztalatára és szakértelmére, amit ezúton is köszönök. A Monarchia osztrák–magyar levéltári örökségével kapcsolatban lásd: Ress: *A monarchia levéltári öröksége*, i. m.; Fazekas: *Magyar levéltárosok Bécsben*, 59–86.

bőségesebb forrásgyűjtésre támaszkodjunk, végig kell gondolni a kormányzattörténet és a levéltártörténet egymást keresztező útjait.²

Mivel tanulmányom egy olyan projekt mellékszálaként született, amely a Habsburg Monarchia 17. századi keleti diplomáciájával foglalkozik, fókuszra az előbbi felsorolás középső elemére, a Haditanácsra esik, és azt a kérdést vizsgálja, hogy hol keletkeztek és hogyan őrződtek meg a kutatásba bevonható dokumentumok. A fentebb említett 1610-es évet fordulópontként tartja számon a történetírás, mert az Oszmán Birodalommal kapcsolatos diplomáciai feladatokat ekkor rendelték ehhez a kormány szervhez. Valójában azonban csak szentesítették az addigi gyakorlatot egy praktikus adminisztratív döntéssel, hiszen a végvárak és általában az oszmánokkal folytatott háború stratégiai döntéseit már 16. századi alapítása óta ennél a szervnél készítették elő, és a keleti fronthoz, hovatovább a szultánok birodalmához leginkább értő katonai és civil „szakemberek” is többnyire a Haditanácsban működtek. Emellett a végvidék – illetve háborúk idején az egyes hadjáratok – hadászati és katonai jellegű döntései során keletkezett iratok többsége ugyanitt született, és itt is archiválták őket.³ Nyilvánvalóan az ügymenet töredezettségének csökkentését célozta a jogkörbővítés, amihez nem mellesleg szükség volt a döntések háttéréül szolgáló fontos tudásbázis, azaz az irattár egyesítésére is. A Habsburg Monarchia a 17. század elejére ugyanis már kiterjedt, specifikus tapasztalatokat tudhatott magáénak az oszmánokkal akkor már több évszázada folytatott háborúk és az azokat kísérő tárgyalások, illetve békekötések révén.⁴

A kortársak számára sem volt titok, hogy a Habsburg–oszmán kapcsolatok írásbelisége a témában felgyülemlett értékes tudás hiteles tükré. Nem véletlen, hogy az 1610-es reformmal egyidőben nemcsak az ügykör, hanem az irattár is a haditanácsi irodába vándorolt. Ekkor a *Reichshofkanzlei* regisztrátorát, Gerhard Questenberget azzal bízták meg, hogy gyűjtse össze és szállítsa át a birodalmi kancellárián található összes oszmán vonatkozású anyagot a Haditanácsba. Ez a huszonhat éves fiatalember akkorra már komoly jártasságot szerzett az Oszmán Birodalommal kapcsolatos ügyekben, hiszen 1606 óta dolgozott a Haditanácsnak, és kezdő hivatalnokként egyidejűleg olyan jelentős eseményeknél is segédkezett, mint amilyen a zsitvatoroki béke (1606) megkötése volt. Így a Haditanácsban az ő személyén keresztül valósult meg az Oszmán Birodalommal összefüggésben keletkezett, katonai és diplomáciai tárgyú iratok egyesítése.⁵

A későbbi századok egyre terebélyesedő levéltári instrukcióival, illetve a szakirodalommal összevetve azonban kevés információnk van arra vonatkozóan, hogy miként tárolták, rendszerezték és használták a megőrzött iratokat. Annyi bizonyos, hogy a modern hivatali apparátus elengedhetetlen elemeként a Haditanácsnak is volt az iratok kiállítását és kezelését végző kancelláriája, illetve képzett személyzete, amely már a szerv felállításának pillanatában jól átgondolt és más hivatalok esetében már bevált séma alapján kezdte meg a rend-

² Bittner: *Gesamtinventar*, V/4. 582–584.; Hochedlinger et al. (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte*, 446–448., 457–459., 660.

³ Pálffy: *A modern hadtörténetírás*, 541.; Hochedlinger et al. (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte*, 667–669.

⁴ Cziráki: „Mein gueter, väterlicher Maister”, i. m.

⁵ Inventarium. S.d.l. ÖStA HHStA StAbt Türkei V. Kt. 32. sin. fol.; 1607. május 31. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 218. Prot. Reg. 1607. fol. 274r. A Haditanács keleti vonatkozású dokumentumainak egyik legkorábbi említése az Andrea Negroni tolmács ellen 1614-ben indított felségárulási per volt. Ekkor a haditanácsi kancelláriát arra utasították, hogy gyűjtse össze és adja át a birtokában lévő összes török vagy görög dokumentumot a perben illetékes vizsgálóbizottságnak. 1614. november 8. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 231. Prot. Exp. 1614. fol. 453v.

szerezett irattermelést.⁶ Tehát abból indulhatunk ki, hogy itt a Habsburg-kormányzat más hivatalaihoz nagyon hasonló összetételű személyi állomány gondoskodott az írásbeli feladatokról, többek között a keletkezett iratanyag tárolásáról és gondozásáról. Mai párhuzamot keresve, a kora újkori haditanácsi kancelláriát leginkább egy adminisztrációs feladatokat ellátó irodaként képzelhetjük el, természetesen a 17. századnak megfelelő technikai színvonalon. A működéséről fennmaradt legkorábbi emlékünknél II. Miksa (1564–1576) 1564-ben kiadott rendtartása, amelyben az ott zajló munkavégzés kereteit szabályozta (*Kanzleiordnung*).⁷ Ismert még egy 1580-ban, illetve egy 1607-ben kiadott rendelkezés, ám mindkettő szövege teljesen megegyezik a korábbival, így joggal feltételezhetjük, hogy a haditanácsi kancellária működése nem sokat változott a 16–17. század folyamán.⁸

A kortárs történetírói narratíváknak köszönhetően ma már releváns kérdésfelvetés a történettudományban, hogy miként működtek a múltbéli nagy kormányzati struktúrák háttér-intézményei, amilyen a Haditanács kancelláriája is volt. A haditanácsi irodában zajló irattermelés tanulmányozása már azon egyszerű oknál fogva sem mellékes, mivel ma a döntéshozatali mechanizmusokról elsősorban éppen azok a dokumentumok adnak számot, amelyeket itt állítottak elő. De hogyan is kell elképzelnünk a haditanácsi iroda tevékenységét? A vizsgált időszakban az iroda a rezidenciaváros „kormányzati negyedében”, a bécsi Hofburg épületében helyezkedett el a haditanácsi üléseket befogadó tárgyalószobával egyetemben. A haditanácsi kancellária rendtartása alapján rekonstruálhatjuk az ott dolgozó személyek körét: a szakmai irányítást végző titkárok (*Secretarius/Sekretär*), az irattermelést – tehát a kimenő iratokat – irányító regisztrátorok (*Registrator*), a bejövő dokumentumokat és megkereséseket gondozó expeditorok (*Expeditor*), a szövegezéssel megbízott fogalmazók (*Konzipist*) és „egyéb hivatali személyek” szerepelnek a felsorolásban. A Haditanács elnöke, alelnöke és tanácsosai nem tartoztak az iroda személyzetéhez, ők a döntéselőkészítés magasabb szintű feladatait látták el. Kérdéses, hogy kiket takar az „egyéb” kategória. Ez alatt egyrészt az iroda fizikai dolgozóira gondolhatunk – így például a gondnoki szerepkört ellátó irodaszolgára (*Kanzleidiener*), esetleg fűtőre (*Heizer*) vagy ajtónállóra (*Türhüter*).⁹ Az uralkodó szigorú magaviselet szabályokat írt elő valamennyiük számára. Tilos volt mindenfajta veszekedés, gyalázkodás, istenkáromlás, indulatoskodás és zajongás, de ugyanígy kerülendőnek tartották az irodai alkalmazottak egymás ellen való áskálódását is. A hivatali hierarchia élén nyilvánvalóan a titkárok álltak, ugyanis bármiféle konfliktus esetén őket jelölték ki elsődleges békítőnek, a tanácsosok és az elnök csupán akkor avatkoztak be, ha a probléma nem oldódott meg az irodán belül. Egyértelmű feltétel volt továbbá a személyzet esküvel megerősített szigorú titoktartása, hiszen – erre a rendtartás külön felhívja a figyelmet – fontos államügyek mentek át nap mint nap a kezük között, amelyeket a mai államtitkokhoz hasonlóan érzékeny információként kezeltek.¹⁰

⁶ Ezt tanúsítja a Haditanács bejövő és kimenő iratainak 1557 óta nagyjából azonos struktúra szerint vezetett sorozata. Egger: *Das Kriegsarchiv Wien*, II. 167.

⁷ Miksa 1564-es haditanácsi rendtartását Friedrich Firnhaber adta ki: Firnhaber: *Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens*, 140–147.

⁸ Ernő főherceg rendtartása az Udvari Haditanács kancelláriája számára. S.l. 1580. június 1. ÖStA KA ZSt HKR HR Akten Kt. 7. 1578–1582. [Nr. 211. Juni]; Az Udvari Haditanács kancelláriájának rendtartása. S.l. 1607. május 1. ÖStA KA ZSt HKR Prag Akten Kt. 61., [Nr. 131. Mai] sin. fol.

⁹ Az Udvari Haditanács személyi állománya. 1615. december 25. ÖStA KA ZSt HKR HR Akten Kt. 52. 1615 Nov–Dez. fol. 15–16. [Nr. 25/1. Dez.]

¹⁰ Firnhaber: *Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens*, 140–147.

Az írásbeli munkavégzés helye az általános elvárás alapján az iroda volt. A munkaidő a nyári időszakban munkanapokon – tehát hétfőtől szombatig – reggel 6 órától 10 óráig, illetve délután 1 órától 5 óráig tartott, télen (Szent Mihály napjától Szent György napjáig) viszont elég volt 7-re beérni a hivatalba. Ez a beosztás kényelmes és modern, hét–nyolc órás munkavégzést feltételez, ám nem kerülheti el figyelmünket az az apró megjegyzés sem, hogy a munkaidőt „szükség szerint” meghosszabbíthatták. A rugalmas munkavégzés nyomait mindmáig felfedezhetjük a Haditanács irathagyatékában. Előfordult ugyanis, hogy egy adott ügy elintézése nem tűrt halasztást, és ilyenkor éjjel is rendelkezésre kellett állni. Nem is beszélve a folyamatos kiküldetésekről, amikor a haditanácsi alkalmazottak tulajdonképpen huszonnégy órás szolgálatot láttak el egy távoli helyszínen, például a határvidéken vagy valamely nyugat-európai hadszíntéren.¹¹ A szorgos munka azonban nem feltétlenül volt jellemző mindenkire, máskülönben az uralkodó aligha érezte volna szükségét annak, hogy külön felhívja a figyelmet a hanyagság, léhaság, illetve a mulasztások miatti egymásra mutogatás kerülendő voltára.¹²

A rendtartás egy másik konfliktusforrást is tematizál. Nevezetesen azt, hogy a kollégák előszeretettel éltek a *home office* lehetőségével. A szabályozás a mód nélküli távmunkát úgy kívánta korlátok közé szorítani, hogy csak abban az esetben engedte meg az iratok hazavitelét, ha a dolgozók a megszokottól eltérő időben – elsősorban éjjel – kényszerültek munkavégzésre. Egy 1640-ből fennmaradt dokumentumban Michel D’Asquier keleti tolmács amiatt szabadkozott, hogy az aznapi határidővel kiadott feladatát – egy konstantinápolyi követjelentés desifrározását (titkosírás feloldása) – csak másnap reggel tudta elküldeni felettesének, Gerhard Questenbergnek, mert otthon hajnali négyre készült el vele.¹³ Ugyancsak igyekeztek szigorúan kezelni a hiányzásokat: a szolgálati helyszínt csak a hivatali felettes engedélyével lehetett elhagyni. Mindent összevetve folyamatos készenléti állapot jellemezte a haditanácsi irodai alkalmazottak életét, azaz – a hivatalos kiküldetésektől eltekintve – a fő szolgálati helyszínek tekinthető bécsi haditanácsi irodában vagy annak közelében kellett tartózkodniuk, hogy szükség esetén bármikor elérhetőek legyenek.¹⁴

Az irodai alkalmazottak legfőbb feladata az iratok előkészítése, a végleges változatok szövegezése és precíz iktatása volt. Miksa császár rendelkezése alapján az ügyeket a betérjesztő személye szerint prioritizálták: az uralkodótól és a főhercegektől érkező feladatok mindig elsőbbséget élveztek, de ugyanilyen kiemelt figyelem járt a végvidéki főkapitányoknak és magasabb rendű katonai parancsnokoknak. A Haditanácsot különféle igényekkel megkereső magánszemélyek iratait rendszerint a „közügyek” – tehát a dinasztíát és annak felségterületét érintő kérdések – után sorolták, jöllehet azzal a feltétellel, hogy a hivatalt személyesen felkereső ügyfelek dolgát igyekezzenek a lehető leghamarabb eligazítani. Az aláíratásra előkészített dokumentumokat két irodista olvasta össze, nehogy hiba vagy visszaélést feltételezõ javítás maradjon bennük. A borítékok lezárását pedig különös gonddal kellett elvégezzék, értve ezalatt azt is, hogy a címezést pontosan és a folyamatosan frissített udvari titulaturás

¹¹ Cziráki: *A Habsburgok keleti tolmácsai* (megjelenést alatt).

¹² Firnhaber: *Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens*, 140–147.

¹³ Michel D’Asquier Gerhard Questenbergnek. S.d.l. [1640] ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 115. Kv. 1. fol. 167.

¹⁴ Illéssy János török tolmácsnak azzal a kikötéssel engedték meg, hogy Pozsonyban éljen, hogy bármikor a Haditanács rendelkezésére áll. 1610. május 7. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 223. Prot. Exp. 1610. fol. 444rv. Michael Starzer haditanácsos hasonló feltételekkel költözhetett Sopronba. Michael Starzer szupplikációja II. Ferdinándhoz. Bécs, 1635. augusztus 3. ÖStA FHK A SUS RA Kt. 277. fol. 595.

kézíkönyv alapján kellett elkészíteni. A munkákat általában a kimenő és bejövő iratokat jegyzékbe vevő regisztrátorok és expeditorok,¹⁵ illetve az iratokat ügykörök és illetékesek szerint szortírozó és a címzetekhez továbbító ingrosszisták, valamint a dokumentumokat szövegező fogalmazók végezték. A hozzájuk képest magasabb rangú titkárok feladatköre már főként tartalmi kérdéseket illetett, ezáltal bizonyos témák valódi szakértőivé léptek elő. De ők jelentették az összekötő kapcsot a haditanácsosok és az elnök felé, és az uralkodói kézjegyre váró iratokat is ők gyűjtötték és továbbították. Jelentőségük máig szembeötlő a fennmaradt iratokon, hiszen a Haditanácsban keletkezett utasítások, rendelkezések végső változatán az elnök mellett az adott ügygel foglalatoskodó titkár aláírása szerepel. Ugyanez elmondható a kancelláriai dolgozók fölött gyakorolt hatalmuk folytán is, hiszen fegyelmi ügyekben is elsősorban a titkárok számítottak illetékesnek, és az ő javaslatuk alapján menesztették a megítélésük szerint alkalmatlannak bizonyuló kollégát. Összességében véve őket tekinthetjük a Haditanács igazi lelkének, hiszen a titkárok ügyeltek az iroda zavartalan működésére, az iratok megfelelő kiállítására, feldolgozására és a lehető leggyorsabb továbbítására, miközben tartalmi kérdésekben is kompetens, az ügyeket és folyamatokat kiválóan ismerő udvaroncok voltak.¹⁶

A rendelkezéseket olvasva feltűnik az az igyekezet, amely a Habsburg-kormányzati gépezet legfontosabb iratképző egységeinek zavartalan és precíz működését igyekezett biztosítani. Hasonlóképpen szemmel látható a törekvés a gondos, rendezett munkavégzésre és – attól nem függetlenül – az információbiztonságra. Valamennyi fentebb felsorolt irodai foglalkozásnak megvolt a maga jól elhatárolt illetékességi köre, illetve szükség esetére a helyettesítés rendjét is szabályozták. A hivatali adminisztráció gerincét alkotó, a bejövő és kimenő iratokról 1557 óta következetesen vezetett lajstromkönyveket megkülönböztetett odafigyeléssel kezelték, csak az arra kijelölt helyen volt szabad dolgozni velük. Komplikálhatta a helyzetet az, ha valamely irathoz mellékleteket is csatoltak. Ebben az esetben különös gondosságot vártak el a hivatalnoktól, nehogy elkallódjanak a dokumentumok, és később ne lehessen visszakeresni, mikor, ki és miért emelte ki a helyéről vagy másolta le azokat.¹⁷

Az iratok elkallódásának réme egyébként tetten érhető abban a megkötésben is, hogy az irodai alkalmazottak saját helyükön foglalkozzanak a rájuk tartozó papírhalmokkal, ne hurcolják őket ide-oda a helyiségben, és főleg ne azon kívül. További biztonsági előírás volt, hogy a Haditanács felesketett személyzetén kívül senki sem férhetett hozzá a dokumentumokhoz. Egy kivétel azonban akadt: a titkárok engedélyével gyakornokot vehettek fel az iroda egyszerűbb írásbeli munkáira. Ezek a fiatalok – az eredeti szövegben *Knab*, azaz fiú elnevezéssel illették őket – általában valamelyik titkár személyes ismeretségi köréből kerültek ki, hiszen a fenti titoktartási szabályokat figyelembe véve neki kellett szavatolni a gyakornokok megbízhatóságát. Ezzel együtt megnyílt az utódnevelés sajátos útja: több esetben egész dinasztiák telepedtek meg a Haditanács – vagy egyéb kormánysszervek – irodáján, ahol a gyakornokrendszer is hozzájárult ahhoz, hogy az egyes generációk egymásnak adták a helyet az íróasztalnál.¹⁸

A kancellária szemlátomást nagy gondot fordított az általa gondozott iratok és a bennük felmerülő tartalmak védelmére. Ez a törekvés például olyan intézkedésekben nyilvánult meg, hogy felesketett haditanácsi alkalmazotton kívül iratmásolást senki sem végezhetett, ők is

¹⁵ A protokollum-kötetek (ÖStA KA ZSt HKR Bücher Expedit/Registratur) jelentősége jól ismert a kutatás számára, összefoglalóan lásd: Pálffy: *A modern hadtörténetírás*, 545.

¹⁶ Fazekas: *A Magyar Udvari Kancellária*, 207.

¹⁷ Firnhaber: *Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens*, 140–147.

¹⁸ Firnhaber: *Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens*, 140–147.

csak abban az esetben, ha illetékességüket minden kétséget kizáróan igazolták. Hasonlóképpen törekedtek arra is, hogy az irodába be se tegye a lábát illetéktelen személy, nehogy leskelődéssel vagy hallgatózással olyasmi juthasson a tudomására, ami nem tartozik rá. Az irodai munkát egyébként sem lehetett csevegéssel vagy más, a figyelem elterelésére alkalmas viselkedéssel megzavarni. Ezzel együtt igyekeztek az irodát munkaidőn kívül mindig gondosan zárva tartani, nehogy illetéktelenek jussanak az ott őrzött iratok közelébe.¹⁹

Az információáramlás sebességére utal az az adat, miszerint az elkészült kimenő iratokat legkésőbb másnap már postára adták. Amennyiben sürgős ügyről volt szó – ebben az esetben a levéltári gyakorlatban jól ismert „*cito*” utasítás áll a levél címzésén –, külön postával még aznap útnak indították az iratot. Az már más kérdés, hogy mennyi ideig utazott az adott csomag a címzetthez – a haditanácsi és kamarai kancelláriák iratterméséből jól látszik, hogy olykor akár több napba, extrém esetben több hétbe is beletellett, hogy egy dokumentum egyik hivatalból eljusson a másikba. Ez a probléma valószínűleg az udvar, illetve az adott ügyben érintett szereplők helyváltoztatásával is összefüggött. Az utóbbira az összetett monarchiában igen gyakran került sor, főként egy-egy országgyűlés vagy birodalmi gyűlés, de akár az uralkodó egyéb távolléte – leggyakrabban vadászat vagy családi esemény – miatt. Nagyobb uralkodói utazások esetében az egész hivatal útra kelt, és – ma már nehezen elképzelhető módon – az irattár és az irodai személyzet egy részét is megmozdították. Az iroda gondnokának felügyelete alatt becsomagolták és ládába pakolták a nélkülözhetetlen aktákat és köteteket. A művelet különös precizitást igényelt, hiszen könnyen elkallódhatott egy-egy akta vagy kötet. Az utazás végeztével minden egyes elszállított tétel visszakerült az eredeti helyére, jöllehet a fennmaradt iratanyag ismeretében világos, hogy a legnagyobb odafigyelés mellett sem sikerült teljesen kiküszöbölni az iratvesztést, s a különféle helyszínek között mozgó aktákban az információk visszakereshetősége is nehézségekbe ütközött.²⁰

A haditanácsi kancellária rendtartása természetesen idealizált képet fest az ügymenetről, hiszen elsősorban az elvárásokat tükrözi, nem feltétlenül a tényleges gyakorlatot. A jelenlegi levéltári tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az óhatatlanul bekövetkező emberi mulasztások és a későbbi iratpusztulások dacára mindmáig elismerés illeti a hivatal dolgozóit: modern bürokratikus gyakorlatunkhoz nagyon hasonló, logikus és visszakereshető rendszer alapján dolgozták fel és iktatták az aktuális ügyeket, legalábbis a keleti diplomáciai témában végzett vizsgálódásaim ezt igazolják. Abban, hogy a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom kapcsolattörténetére vonatkozóan többszáz évnyi viszontagság után is kiemelkedően gazdag iratanyag áll a kutatás rendelkezésére, jelentős szerepet játszottak az archiválásra és megőrzésre irányuló célzott törekvések.

A kancelláriai irodisták fentebb bemutatott hatáskörén túlmutató első utalás egyfajta céltudatos levéltári jelleg kialakítására 1615-ből származik. Ekkor egy nagyobb adminisztratív reform részeként a Haditanácsot is újjászervezték. Elsősorban a felmerülő kiadásokra koncentrálni felmérték a személyi állományt és annak működését, emellett – a kancelláriai feladatokkal összefüggésben – rendelkeztek a megszorított iratállományról is. Az időpont aligha véletlen, hiszen az 1610-es évek elején több olyan változás is bekövetkezett a szerv életében, amelyek feltétlenül indokolták a hányatott sorsú hivatal működésének alapos áttekintését. A keleti diplomáciát illető ügykör integrálását már említettem, de az iroda iratgondozási feladatai szempontjából szintén jelentős kihívásnak bizonyult az 1593–1611 között megosztottan, Rudolf császár (1576–1612) prágai és Mátyás főherceg – majd 1608-tól király, 1612–1619 között császár – bécsi székhelyén működő Haditanács „újraegyesítése” az idősebb

¹⁹ Firnhaber: *Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens*, 140–147.

²⁰ Cziráki: *A Habsburgok keleti tolmácsai*, i. m.

Habsburg fivér halála után. Az átalakítások eredményeként tehát két nagyobb iratcsoporttal – a *Reichshofkanzleiból* és a prágai Haditanácsból érkezett dokumentumokkal – bővült a szerv irattára. Alighanem az iratgyarapodás mértéke indokolhatta azt, hogy a haditanácsi archívumnak önálló felelőse lett Ernst Welling személyében. Kinevezése mögött hasonló logika rejlik, mint a már említett Gerhard Questenberg esetében. Welling eredetileg a Rudolf-kori prágai Haditanács regisztrátoraként dolgozott, tehát alapos ismeretekkel rendelkezett az anyagról. Nyilván nem véletlen, hogy 1613-ban éppen őt szemelték ki arra a feladatra, hogy rendezze és vegye jegyzékbe Bécsben a Prágából beérkezett iratokat.²¹

Az 1615-ös haditanácsi pillanatfelvétel számos izgalmas adattal szolgál, egyelőre azonban csak Welling jelenlétére és az abból fakadó tanulságra szeretném felhívni a figyelmet. A kancelláriai alkalmazottak a Haditanács fennhatósága alá tartozó katonai vagy polgári beosztottakon belül külön „alosztályt” képviseltek. De a korábban már említett, hagyományos irodai funkciók mellett Welling nevéhez regisztrátorsága mellett egy újat is hozzárendeltek, hiszen archiváriusként említik.²² Az sajnos nem derül ki az aktából, hogy újszerű feladatköre milyen időtartamra terjedt ki. Nem kizárt, hogy archiváriusi munkakörét csupán a Habsburg-kormányzat haditanácsi vonalát érintő átmeneti kihívások indokolták, és később visszatért hagyományos regisztrátóri munkaköréhez – talán ezért sem bukkan fel több hasonló tisztség a 17. században. A szóban forgó „levéltár” sem feleltethető meg a maival. Valójában a haditanácsi regisztraturát jelentette, tehát inkább egy általános jellegű, valamennyi addig kiállított vagy megszerzett dokumentumot magában foglaló irattárra kell gondolnunk. Kezelésében Welling mellett szerepet kapott még egy másik irodai alkalmazott, Orossy István is, aki 1613-ban megkapta a közben titkárrá előléptetett Gerhard Questenberg regisztrátóri helyét.²³ Orossy közreműködött a prágai iratállomány bécsi elhelyezésében 1613-ban, majd 1615-ben a kibővített haditanácsi regisztraturára átköltöztetésében. Mindezek tükrében kijelenthetjük, hogy a haditanácsi iroda „levéltárának” kialakítása felett a hivatal három elkötelezett regisztrátóra – Welling, Questenberg és Orossy – bábáskodott.²⁴

1615-ben a haditanácsi iratok és köztük a keleti diplomácia aktáinak vándorlása alighanem átmeneti nyugvópontra jutott, de a hirtelen gyarapodás nemcsak a rendszerezést, hanem egy új irattári helyiség megnyitását is szükségessé tette. Ugyancsak Orossy szervezte meg, hogy a haditanácsi kancellárián termelődő iratállományt az öntőház (*Gießhaus*) melletti, különálló kis házban helyezték el.²⁵ Minden jel arra utal, hogy Welling archiváriusi megbízatása ellenére is a regisztrátorok maradtak azok, akik a régebbi anyagok iratgondozását ellátták, és szükség esetén ők keresték elő a Haditanácsban használt archív dokumentumokat. Szép példa a regisztrátorok irattárosi szerepkörére Alexander Greiffenklau esete, akit 1643-ban portai rezidensnek (állandó követ) neveztek ki annak ellenére, hogy a keleti ügyekben tájékozatlannak bizonyult. Hiányosságait a haditanácsi „levéltárból” próbálták meg pótolni: a leendő követet a kancellária regisztrátóra látta el az Oszmán Birodalomba küldött korábbi követségekre vonatkozó dokumentációval. Az eset további érdekessége az, hogy Greiffenklau csak betekintésre kapta meg a kiválogatott iratokat Bécsben, mert tar-

²¹ Hochedlinger et al. (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte*, 663.; Egger: *Ernst Welling*, 333–335.; 1613. március 13. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 229. Prot. Exp. 1613. fol. 410r.

²² Az Udvari Haditanács személyi állománya. S.l. 1615. december 25. ÖStA KA ZSt HKR HR Akten Kt. 52. 1615 Nov–Dez. fol. 15v. [Nr. 25/1. Dez]

²³ 1613. március 22. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 229. Prot. Exp. 1613. fol. 413v.

²⁴ 1613. augusztus 2. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 229. Prot. Exp. 1613. fol. 486r.

²⁵ Ehhez először ki kellett lakoltatni az oda beszállásolt Matthaeus Ölhanst. 1615. január 14. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 233. Prot. Exp. 1615. fol. 275r.

tottak belőlük egy-egy másolati példányt a konstantinápolyi állandó követség épületében is, tehát később a helyszínen már azokat használhatta.²⁶

A fennmaradt iratanyag mennyiségét látva a bécsi irattár nyilvánvalóan nem szorítkozott az öntőház melletti egyetlen helyiségre. Maga a Haditanács a 17. században a Hofburg épületében kapott helyet, ahol mindössze egy tanácsterem és az iroda állt a szerv rendelkezésére. Az iratok tárolását a 16–17. század folyamán a bécsi belváros különböző épületeiben oldották meg, de az anyagnak legalább egy része 1699-ben még bizonyosan a Hofburgban volt, mert az ebben az évben bekövetkezett tűzvész során innen menekítették ki az iratokat.²⁷ A dokumentáció elhelyezése mindenképpen problémát jelenthetett a folyamatosan bővülő adminisztráció miatt. A hivatal feltehetően folyamatosan újabb és újabb helyiségekre terjeszkedett, mert Mária Terézia korában már kilenc szobányi irattárról tudunk.²⁸

Ma a Haditanácson átmenő iratanyag elsődleges forrása az iratkezelés alapjául szolgáló protokollumok 1557 óta – lényegében a hivatal kezdetétől fogva – vezetett két sorozata a bemenő és kimenő iratokról (*Expediit* és *Registratur*), mivel a kapcsolódó akták nem feltétlenül maradtak fent, vagy már nem a *Kriegsarchiv*ban kell keresnünk őket. Azt is tekintetbe kell venni ugyanis, hogy a későbbi bővítések és átszervezések során a haditanácsai kollektív számos tematikus iratanyagot fogadott be vagy éppen veszített el. Oszmán relevanciájú iratok után kutatva a már említett 1610-es állománybővülést követően az 1650-es években figyelhetünk fel egy további érdekességre. A Haditanács 1653-ban arra utasította a keleti iratok elsődleges kezelőjének számító udvari főtolmácsot, Michel D'Asquier-t, hogy gyűjtse össze az oszmán békeszerződések példányait, majd rendszerezésüket követően helyezze el őket az udvari kincstárban (*Schatzkammer*). Ez a rendelkezés többek között azért fontos, mert ezen a helyen tartották a dinasztia legbecsesebb kincseit, illetve a Habsburgokra vonatkozó legfontosabb jogbiztosító okleveleket.²⁹ Az Oszmán Birodalommal kötött megállapodások sorsa a 17. századot követően is egyedi pályát járt be. 1749-ben, a mai Osztrák Állami Levéltár egyik előzményének tekinthető *Geheimes Hausarchiv* megalakulása során kialakítottak egy önálló okleveles gyűjteményt, ahol a keleti – főként oszmán, kisebb arányban tatár és perzsa – vonatkozású okleveleket továbbra is külön kezelték *Türkische Urkunden* elnevezés alatt.³⁰

Itt kell megjegyezni, hogy a békeszerződéseken kívül az arab betűkkel írt dokumentumok is különleges elbírálás alá estek: ezeket az iratokat nem másutt, mint a haditanácsai tanácsteremben (*Ratstube*) helyezték el.³¹ Ezen iratok elolvasásához vagy előállításához különleges szaktudásra, a keleti nyelvekben való jártasságra volt szükség, amit általában a hivatal által

²⁶ 1643. február 10. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 288. Prot. Exp. 1643. fol. 234r.

²⁷ Az iratvesztés pontos mértéke nem ismert, de a levéltártörténet az 1699-es tűzvészt tekinti a haditanácsai irattárat ért első nagyobb káreseménynek. Vö. Firnhaber: *Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens*, 100. A haditanácsai iratok tárolásával kapcsolatban bővebben lásd: Hochedlinger et al. (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte*, 669.

²⁸ Elmer: *A bécsi hadi levéltár*, 37.

²⁹ Ezek jegyzékét lásd: ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 2. fol. 23–28, 36b–m. és fol. 122. A *Schatzkammer* reprezentatív iratgyűjteménye nem tévesztendő össze a *Schatzgewölbe* levéltárával. Ez utóbbi a legrégebbi, a Habsburg-dinasztia iratait őrző levéltár. Wilhelm Putsch hozta létre, aki I. Ferdinánd (1526–1564) megbízásából összegyűjtötte és rendszerezte a Habsburg-dinasztiával és dominiumaival kapcsolatos dokumentumokat. Munkássága vetette meg a Habsburg Monarchia levéltárának alapjait. Bittner: *Gesamtinventar*, V/4. 15.

³⁰ Bittner: *Gesamtinventar*, V/6. 97. Ezeket a dokumentumokat jelenleg a Türkische Urkunden állagban találjuk: ÖStA HHStA UR TUK Kt. 1–21. A 17. századi anyagot lásd a 3–11a dobozokban.

³¹ „Protocollum über alle sowohl eingeschickte als darüber expedirte türkische acta. K. K. Kriegsarchiv”. ÖStA HHStA StAbt Türkei V. Kt. 31/32. Bd. 32. fol.75.

alkalmazott keleti nyelvi tolmácsok biztosítottak. 1653-ban Michel D'Asquier nemcsak a békeszerződéseket, hanem más oszmán nyelvű okmányokat is összegyűjtött és jegyzékbe vett, feltételezhetően ezek képezhették a tanácssteremben elkülönített iratanyag magját.³² A személyéhez kötődő példa azt is sugallja, hogy a szóban forgó „keleti” iratoknak a mindenkori főtölmács volt az elsődleges referense.³³ Ezeket a kísérő dokumentumokat a békeszövegekkel ellentétben nem emelték ki a Haditanács kezeléséből, hanem a többi keleti tárgyú diplomáciai irattal együtt osztoztak a kormány szerv irattárának fordultatos sorsában. Az eddigieket összefoglalva tehát a Monarchia 17. századi keleti ügyeinek legfontosabb írásos lenyomata két nagyobb helyszínen lokalizálható: 1. a kincstárban (békeszerződések), 2. a Haditanács helyiségeiben, ahol egyrészt a tanácssterem, másrészt az irattár fogadta be az iratokat.

A jelek szerint az Oszmán Birodalommal kapcsolatos iratanyag kezelése világosan elkülönült a többi haditanácsi dokumentumétól. Eleve feltűnő, hogy a Konstantinápolyból beküldött gazdag levelezés – közöttük a felbecsülhetetlen jelentőségű követjelentések – csak elvétve bukkan fel a szerv hivatalos iratforgalmát dokumentáló protokollum-kötetekben. A jelenség magyarázata az lehet, hogy a keleti tárgyú diplomáciai iratokra már a 17. században önálló regisztratúrát alakítottak ki a haditanácsi irodán. Az 1633 után keletkezett bejövő török iratokról biztosan tudjuk, hogy azokat egy indexszel ellátott sárga pergamenbe kötött protokollumban iktatták, míg a 17. századi kimenő iratok fogalmazványait egy másik kötetben. Az utóbbi 1742-ben már biztosan nem volt meg, csak a hozzá tartozó, piros pergamenbe kötött mutató.³⁴ Ezzel párhuzamosan alakulhatott ki a korszakban használatos terminológia, amire a mai *Turcica* elnevezés is visszavezethető: kétszáz éven át következetesen „*in actis Turcicis*” néven említették az Oszmán Birodalomhoz köthető iratok lelőhelyét.³⁵ Ugyancsak ezt valószínűsíti az a 17–18. században folyamatosan vezetett jegyzék is, amelybe az oszmán diplomáciai tárgyalásokhoz szükséges iratokat vették fel, és ugyancsak a „török akták” címet viselte. Az elnevezés az Oszmán Birodalommal folytatott teljes diplomáciai iratanyagra vonatkozott, az oszmán nyelvű iratokat – mint fentebb láthattuk – még ezen belül is elkülönítették.³⁶

A mai kutató munkáját azonban ez az információ kevésbé segíti, mert az eredeti haditanácsi irattári struktúrát azóta többször megbolygatták. 1711-ben Savoyai Eugén haditanácsi elnök kezdeményezte a szerv irattárának rendezését, és Bernhard Rosenbaum személyében saját levéltárosa bízta a csaknem kétszáz évet átfogó, folyamatosan bővített, változatos provenienciájú gyűjteményt, amit a haditanácsi kancellárián összegyűjtött iratokból alakítottak ki (*hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv, Archivum Bellicum*). A hadi levéltár gyűjtőköre és struktúrája sokat változott a 18. század folyamán, ennek tárgyalása témánk szempontjából kevésbé lényeges. Elég azt megjegyezni, hogy innen származnak azok a haditanácsi diplo-

³² ÖStA HHStA StAbt Türkei I. Kt. 126. Kv. 1. fol. 36b-d.

³³ Cziráki: *A Habsburgok keleti tolmácsai*, i. m.

³⁴ „Protocollum über alle sowohl eingeschickte als darüber expedirte türkische acta. K. K. Kriegsarchiv”. ÖStA HHStA StAbt Türkei V Kt. 31/32. Bd. 32. fol. 73.

³⁵ Lásd például: ÖStA HHStA SB AB 205/1. sin. pag.

³⁶ „Protocollum über alle sowohl eingeschickte als darüber expedirte türkische acta. K. K. Kriegsarchiv”. ÖStA HHStA StAbt Türkei V Kt. 31/32. Bd. 32. Sőt valószínű, hogy az iratokat alcsoportokra rendezve tematikus nyilvántartási könyvekben vették jegyzékbe. Itt kell megjegyezni azt is, hogy az oszmán méltóságoknak címzett levelek piszkozatait külön sorszámozva lajstromozták. Uo. fol. 3. Az itt hivatkozott Protocollum Johann Jacob Schiller munkája, akit 1677-ben neveztek ki a haditanácsi kancelláriára fogalmazóként. 1684-ben segédregisztrátor, majd 1686-ban regisztrátor lett. 1677 januárja: ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 351. Prot. Exp. 1677. fol. 20v; 1684. augusztus 14.: uo. Bd. 369. Prot. Reg. 1684. fol. 483r; 1686. szeptember 13.: uo. Bd. 373. Prot. Reg. 1686. fol. 300r.

máciai dokumentumok, amelyeket az 1740–1750-es években fokozatosan vett át a Monarchia új külügyi csúcsszerve, a *Staatskanzlei*, hiszen ekkortól az Oszmán Birodalommal fenn tartott kapcsolatok már annak hatáskörébe tartoztak. Mind a haditanácsi éráról, mind a *Staatskanzlei* kezdeti éveiről elmondható, hogy elsősorban az iratképző szervek irodája oldotta meg az iratanyag megfelelő raktározását és gondozását. Maga a haditanácsi levéltári struktúra 1801-ben esett át újabb változáson, amikor kettéválasztották a megőrzött iratanyagot egy központi katonai levéltárra (*K. K. Kriegsarchiv, Archivum Bellicum*) és egy vegyes témákat tömörítő kancelláriai levéltárra (*Hofkriegskanzlei-Archiv*), ahol a Haditanács régebbi aktáit is gyűjtötték (*alte Registratur*).³⁷ A jelenlegi állapot alapján nyilvánvaló, hogy az említett 18. század közepi transzfer ellenére mindkettőben maradtak oszmán vonatkozású dokumentumok. A 16–18. századi háborúk egyfelől számtalan hadászati jellegű iratot generáltak, amelyek releváns tapasztalatokat őriztek a későbbi korok hadügye számára, valószínűleg ezért maradhattak itt. Másfelől úgy tűnik, hogy a kancelláriai levéltárban is maradt még néhány besorolhatatlan oszmán vonatkozású irat. Erre utal többek között az a későbbi válogatások ellenére máig itt fellelhető füzet, amelyet egy oszmán ügyekben jártas haditanácsi alkalmazott – valószínűleg tolmács – állított össze a 17. századi Oszmán Birodalom közigazgatásában használt alapfogalmakról.³⁸

Mivel a haditanácsi iratok régi rendje már a 18. században felbomlott, érdemes részletesebben kitérni az 1740–1750-es évek levéltári változásaira, amelyek egy jelentős közigazgatási reformsorozatba illeszkedtek. A kormányzat kezdeményezte a dinasztia jogbiztosító iratainak összegyűjtését és rendszerezését, illetve a kormányzati szervek többszáz éves iratterméseinek áttekintését, ami összefüggött a Habsburgok nőági öröklésével és a Mária Terézia trónra lépésével manifesztálódó területiális igényekkel. Ez a praktikus kormányzati törekvés vezetett a korábban már érintett *Geheimes Hausarchiv* (később a *Staatsarchiv* része) megalapításához 1749. szeptember 13-án.³⁹ Az új, a Monarchia kormányzati struktúrájába integrált és a *Staatskanzleien* alárendelt levéltár gyermekbetegségei ellenére hosszú távon megfelelő alapot képezett egy központi „birodalmi” levéltár létrejöttéhez, ám a változatos helyszínekről beszállított anyagok válogatása és összegyűjtése nagyon lassan és olykor öletszerűen haladt.⁴⁰ Az intézmény tematikus „török” részlegét – tehát a mai *Turcica* magját – 1750 körül kezdték kialakítani. A 16–17. századi anyagokat a Haditanácstól, illetve a *Staatskanzleiktól* vették át. Az átadásról fennmaradt egy 1750. április 13-án datált inventárium, amelyben a feladattal megbízott Joseph Hagl levéltáros feljegyezte az érintett dokumentumokat.⁴¹ Mintegy száznegy oszmán vonatkozású fasciculusról (*Acten in Turcicis*) tett említést, amelyek közül az első kilencven vonatkozott az ekkortól már következetesen „régilagnak” (*alter Bestand*) nevezett, 1550–1740 közötti iratcsoportra. A szóban forgó aktákat

³⁷ Egger: *Das Kriegsarchiv Wien*, 113., 118.; Elmer: *A bécsi hadi levéltár*, 38.; Tepperberg: *Das Kriegsarchiv in Wien*, 198. A Haditanács kancelláriájának levéltárát az átszervezések és szelektálások után lásd: ÖStA KA ZSt HKR SR KzLA. Mindkét dátumot a jelenlegi Osztrák Állami Levéltár Hadi Levéltára (Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv) alapításaként tartja számon a szakma. Ezzel kapcsolatban lásd még Michael Hochedlinger ismertetőjét az Osztrák Állami Levéltár keresőjében (Scope): <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=4730>, <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=13> (Utolsó megtekintés: 2023. szeptember 8.)

³⁸ A külsején található felirat szerint a cím nélküli füzet egyértelműen a Haditanács régebbi anyagából származik. „Diplomat. ex fasciculo Turcicorum No. 2. Ex Archivo Bellico”. ÖStA KA ZSt HKR SR KzLA XV/1–55. Kt. 56. fol. 1–67.

³⁹ Hochedlinger et al. (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte*, 114–115.

⁴⁰ Bittner: *Gesamtinventar*, V/4. 17–19.

⁴¹ ÖStA HHStA SB AB 205/1. sin. pag.; Hochedlinger et al. (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte*, 457–459.

megtaláljuk a jelenlegi, azonos időkört felölelő *Türkei I* alsorozatban, amelyet 1841-ben Gévy Antal levéltáros kezdett el kialakítani akkor, amikor a külügyeket intéző *Staatskanzlei* teljes iratállományát átvette a levéltár, és megkezdődött a külpolitikai iratok célországok szerinti feldolgozása a *Staatenabteilungen* állagban.⁴² Ha azonban összevetjük az inventárium egyes tételeit a *Turcica*-dobozok jelenlegi tartalmával, arra jutunk, hogy az 1750-es jegyzékbe felvett akták a ma látható teljes anyagnak csupán elenyésző hányadát adják, sőt már a kezdő dátum sem egyezik a fenti „török aktákéval”.⁴³ Lehetséges magyarázattal szolgálhat a korábban már hivatkozott összeírás, ami a 17–18. században még a Haditanácsban készült, és az 1610-ben a Birodalmi Kancelláriától átvett bemenő és kimenő iratokat, illetve a 17–18. században már a Haditanácsban keletkezetteket tartalmazza.⁴⁴ A régi levéltári inventáriumok és a jelenlegi *Türkei I* összehasonlításának az az egyik legfontosabb tanulsága, hogy az 1750-es átadás során valójában nem került minden keleti diplomáciai vonatkozású haditanácsi irat a *Staatskanzlei*hez. Az átadott akták körét könnyen visszaellenőrizhetjük, mert az anyag szétválasztásakor egy pedáns hivatalnok tollal feljegyezte minden egyes *fasciculus* mellé, hogy az adott tételt átadták-e a *Staatskanzlei*nek, vagy a Haditanácsban maradt-e.⁴⁵

Amikor tehát Gévy 1841-ben hozzálátott az eleinte „*orientalische Abteilung*” néven emlegetett tematikus csoport kialakításához, az akkori *Staatsarchiv*nak a *Staatskanzlei*ből – áttételesen a Haditanácsból – származó iratai valójában csak az anyag egy aprócska szeletét jelentették. Különösen a korai anyagok esetében feltűnő a mennyiségi különbség, hiszen, ahogy haladunk visszafelé az időben, egyre kevesebb haditanácsi aktát találunk az áthelyezett gyűjteményben, a 16. századból már csak alig néhányat. Gévy és utódai – Eduard von Adelburg és mások – fáradságos munkával átfésülték a Haditanács számításba vehető anyagait, és számos más gyűjteményt, amelyekből azután a pertinencia elve alapján kiszemezgettek a mai állapothoz már nagyon közeli *Turcica*-konvolutumokat.⁴⁶ Az arányokat egy rövid számítással tudom érzékeltetni: a jelenlegi *Türkei I* első tizenhat dobozának (1521–1562) körülbelül 9000 fóliónyi anyagából mindösszesen egy csomónyi iratot találunk az 1750-es átadási lajstromban, ami óriási különbséget jelent. A további évtizedekre vonatkozóan fokozatosan javul az arány, de az eltérés mindvégig jelentős marad.

Fel kell hívni még a figyelmet egy fontos különbségre a *Turcica* és az előzményeinek tekinthető korábbi levéltárak szemlélete között: a Haditanácsban eredetileg minden egyes ügyre vonatkozóan aktákat alakítottak ki, amiket tematikus csoportokba (*Abteilung*) rendeztek.⁴⁷ Ez a koncepció voltaképpen az I. Ferdinánd korára jellemző ügyközpontúság

⁴² Gévy munkájának kezdeteiről lásd a Haus-, Hof- und Staatsarchiv 1841. április 23-án kelt jelentését a „török iratok” *Staatskanzlei*ből *Staatsarchiv*ba szállítása során, mely kitér a „magyar” és „török” ügyek elkülönítésének nehézségeire is. ÖStA HHStA StK Interiora Archiv Kt. 2. Kv. 2. Nr. 24.

⁴³ A jelenlegi *Türkei I* iratai 1521-es dátummal kezdődnek. Vö.: <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=96775>

⁴⁴ „Protocollum über alle sowohl eingeschickte als darüber expedirte türkische acta. K. K. Kriegsarchiv”. ÖStA HHStA StAbt Türkei V. Kt. 31/32. Bd. 32.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Lásd a következő inventáriumokat: ÖStA HHStA SB AB 206/8, 207/1–2. Lásd még a *Staatskanzlei*ből a *Staatsarchiv*ba szállított „török” dokumentumok jegyzékét. 1841. május 22. ÖStA HHStA SB Kurrentakten Kt. 28. Nr. 30.

⁴⁷ Ezt a csoportosítást tükrözi a legrégebbi leltár, amit a 17. század végétől a 18. század közepéig folyamatosan használtak, és ahol az iratokat hat osztályra (*Abteilung*) osztották. A rendezés elve alapvetően kronologikus volt, kivéve az oszmán iratokat és eredeti kéziratokat, amelyeket külön csoportba soroltak. Vö.: „Protocollum über alle sowohl eingeschickte als darüber expedirte türkische acta. K. K. Kriegsarchiv”. ÖStA HHStA StAbt Türkei V Kt. 31/32. Bd. 32.

hagyományát követte, és mindmáig szépen tükröződik a haditanácsi levéltárat jelenleg kezelő *Kriegsarchiv* fondjainak régebbi iratanyagán, ahol egyetlen központi dátum alá rendezve többnyire egy egész iratcsomót találunk. Ezekben az aktákban több különféle dokumentum világítja meg ugyanannak az ügynek a fejlődési stációit. A Gévay-féle sorozat teljesen szakított ezzel a gyakorlattal, és helyette a kronologikus rendezés szabályait vette alapul. Tehát az eredeti aktákat megbontották, a korábban összetartozó iratokat pedig külön-külön, dátum szerint rendezték sorba. A kutatás szempontjából kulcsfontosságú következménye mindennek az, hogy az ügyeket az eredeti logikai összefüggések nélkül, „felszabdalva” látjuk, sokszor nyilvánvaló hiátusokkal. Elkerülhetetlen tehát, hogy az oszmán vonatkozású dokumentumokat visszavezessük keletkezési helyükre, és ellenőrizzük, mi és hol maradt hátra az egyes átszervezések után.⁴⁸

Ezen a ponton nyer jelentőséget az a körülmény, hogy a 16–18. századi Habsburg Monarchia igazgatási struktúrájában meglepően sok olyan hivatal volt még, ahol valamilyen oknál fogva őriztek egy-egy keleti témájú iratsoportot. Ide sorolható a birodalmi kancellária (*Reichshofkanzlei*), ami több átszervezésen és jogkörváltáson esett át a Német-római Birodalom 1806-os felszámolásáig, bizonyos időszakokban azonban a Habsburgok külpolitikáját érintő ügyek is megfordultak a kezelésében. Ez alól nem jelentettek kivételt a keleti ügyek sem, így például a perzsa sahhal folytatott diplomáciai érintkezés iratai éppen ennél a szervnél maradtak fent, innen kerültek át a *Hausarchiv*-ba 1807-ben, amikor a napóleoni háborúkban felbomlott birodalom kormányzói is feloszlottak.⁴⁹ De a *Reichshofkanzlei* irattára más meglepetéseket is tartogat. Egy 1657-es információkérés leleplezi, hogy a kancellária és a Haditanács oszmán vonatkozású iratainak fentebb bemutatott fúziója 1610-ben korántsem volt teljes körű, a feladatot végrehajtó Gerhard Questenberg csak az 1595 utáni dossziékat vitte magával. Az 1531–1595 közötti anyag továbbra is a *Reichskanzlei*-ben maradt, ahonnan az első akták csak valamikor a 17–18. század fordulóján kerülhettek át, de a többségük egészen a 19. századig ott maradt.⁵⁰

Míndeközben nem szabad szem elől téveszteni azt a jelenséget sem, hogy a mai hadi levéltárban (*Kriegsarchiv*) őrzött haditanácsi anyagban a gondos válogatás ellenére mindmáig felbukkannak keleti relevanciájú iratok, hiszen a szelektáló levéltárosok sem tudták minden esetben patikamérlegesen kimérni, hogy szintisztán oszmán vonatkozású témáról van-e szó az adott iratban, vagy más – leggyakrabban magyarországi vagy erdélyi – terület is érintett. A pertinencia-elvű, mesterséges válogatások buktatói így visszaköszönnék a *Turcica*-sorozatban, mert az anyag nagy mennyisége ellenére sem tekinthető teljesnek. Az alapos kutató figyelmét nem kerülheti el, hogy keleti vonatkozású dokumentumok fel-felbukkannak a *Kriegsarchiv*: *Alte Feldakten*, *Hofkriegsrat Akten*, *Hofkriegskanzlei-Archiv* állagokban is, sőt a végvidéket érintő haditanácsi anyag egy része egy államközi megegyezés nyomán Buda-

⁴⁸ Bittner: *Gesamtinventar*, V/4. 14.

⁴⁹ Bővebben a *Reichshofkanzlei* történeti fejlődéséről, hivatalnokairól és feladatköréről: Gross: *Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei*, i. m. A tematikus perzsa anyag jelzete: ÖStA HHStA StAbt Persien Kt. 1., 2. Gévay Antal kiemelkedő levéltárosi szerepéről és a *Turcica* kezdeteiről lásd: Fazekas: *Magyar levéltárosok*, 67–68.

⁵⁰ 1657-ben egy Bécsbe érkező tatár követséggel kapcsolatban ceremoniális problémák merültek fel. A Habsburg-udvar a nyitott kérdéseket a korábbi követek esetében követett protokoll alkalmazásával kívánta tisztázni, ehhez pedig a régebbi követjárásokat vették alapul. Az ügyben illetékes főudvarmester többek között az Udvari Kancellária 1531 és 1595 között keletkezett, „török aktáknak” nevezett irataiban tájékozódott. Vö.: Az Udvari Kancellária válasza a főudvarmesternek. S.d.l. [1657] ÖStA HHStA LA Ungarn UA AA Kt. 176. Kv. B. fol. 109.

pestre került a Magyar Hadtörténelmi Levéltárba.⁵¹ Ugyanígy fellelhetünk számos releváns dokumentumot a szintén Gévy Antal által kialakított másik nagy tematikus sorozat, a *Länderabteilungen Ungarn* (közismertebb nevén *Hungarica*) dobozaiban is. Mindazonáltal arról sem szabad megfeledkezni, hogy a szerteágazó Habsburg–oszmán kapcsolatok kora újkori levéltári lenyomata messze túlmutat egyetlen udvari hivatal hatókörén, így természetesen egyéb szervek, különösen az Udvari Kamara (*Hofkammer*) vagy a diplomata és hadvezérek családi irathagyatéka is gazdag információforrás lehet. Mindezek ellenére a *Staatsarchiv Turcica*-sorozata és a hadi levéltár alapvető jelentőségű volt és marad a Habsburg–oszmán kapcsolattörténet kutatásában.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár. VII. Gyűjtemények, Történelmi korszakokra vonatkozó gyűjtemények. Fond 201: A török hódoltság és a török elleni háborúk iratai 1500–1789.

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)
 Staatenabteilungen (StAbt), Türkei I. és Türkei V.
 Urkundenreihe (UR), Türkische Urkunden und Staatsschreiben (TUK)
 Staatenabteilungen (StAbt), Persien
 Länderabteilungen (LA), Ungarische Akten (UA), Allgemeine Akten (AA)
 Sonderbestände (SB), Archivbehelfe (AB)
 Sonderbestände (SB), Kurrentakten
 Staatskanzlei (StK), Interiora Archiv

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)
 Sonderbestände, Sammlungen und Selekte (SUS), Reichsakten (RA)

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Kriegsarchiv (KA),
 Zentralstellen (ZSt), Hofkriegsrat (HKR), Hauptreihe (HR), Bücher (Expedit és Registratur) és Akten
 Zentralstellen (ZSt), Hofkriegsrat (HKR), Prag Akten
 Zentralstellen (ZSt), Sonderreihe (SR), Kriegs-Kanzleiarchiv (KzLA)

Nyomtatott források

Firnhaber, Friedrich: *Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens. Skizze der Entstehung des Hofkriegsrathes*. Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen, Jg. 30. (1864) 91–178.

Szakirodalom

Bittner, Ludwig: *Inventare des Haus-, Hof- und Staatsarchivs V. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs 4*. Wien: Holzhausen, 1936.

Bittner, Ludwig: *Inventare des Haus-, Hof- und Staatsarchivs V. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs 6*. Wien: Holzhausen, 1938.

Cziráki Zsuzsanna: „*Mein gueter, väterlicher Maister*” – Wissensübertragung unter Diplomaten der kaiserlichen Interessenvertretung an der Hohen Pforte in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. *Chronica*. Wissenstransfer und Informationsaustausch in der Frühen Neuzeit – Wege der habsburgischen Diplomatie an der Hohen Pforte, Jg. 19. (2020), 42–83.

⁵¹ Hadtörténelmi Levéltár. VII. Gyűjtemények, Történelmi korszakokra vonatkozó gyűjtemények. Fond 201: A török hódoltság és a török elleni háborúk iratai 1500–1789.

- Cziráki Zsuzsanna: *A Habsburg Monarchia keleti nyelvi tolmácsai a 17. században* (kézirat, megjelenés várható dátuma: 2024).
- Egger, Rainer: *Das Kriegsarchiv Wien*. Militärgeschichtliche Mitteilungen, Jg. 7. (1970), Nr. 1. 113–120.
- Egger, Rainer: *Das Kriegsarchiv Wien*. Militärgeschichtliche Mitteilungen, Jg. 7. (1970), Nr. 2. 167–175.
- Egger, Rainer: *Ernst Welling, der Archivar des Prager Hofkriegsrates*. Scrinium – Zeitschrift des Verbandes österreichischer Archivare, Jg. 28 (1983), 333–335.
- Elmer Sándor: *A bécsi hadi levéltár*. Levéltári Közlemények, 17. évf. (1939) 37–49.
- Fazekas István: *Magyar levéltárosok Bécsben 1841–1918*. In: Sipos András (szerk.): *Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2004. 59–86.
- Fazekas István: *A Magyar Udvari Kancellária és Hivatalnokai 1527–1690 között*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.
- Gross, Lothar: *Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806*. Wien: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 1933.
- Hochedlinger, Michael – Mat’á, Petr – Winkelbauer, Thomas (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Bd. 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien: Böhlau, 2019.
- Pálffy Géza: *A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai*. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest: Argumentum, 2006. 538–559.
- Ress Imre: *A monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926)*. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2008.
- Tepperberg, Christoph: *Das Kriegsarchiv in Wien und seine Quellen für die internationale Forschung*. In: Elbel, Petr (Hrsg.): *Österreichische Archive. Geschichte und Gegenwart*. Brno: Masaryk University Press, 2019. 197–223.

ERDŐS ZOLTÁN

Csorba Gyűző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 187–191.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.187-191

www.aetas.hu

Mohács megértéséhez

Mohács szimfónia – Tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből: Mohács Symphony – Studies on the new research achievements on the Battle of Mohács 1526. Szerk. Varga Szabolcs – Türk Attila. Budapest: Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága – Mohács 500 Egyesület, 2022. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia) 249 oldal

A mohácsi csata legkésőbb a 17. század közepe óta a magyar történelem végzetes sorsfordulójaként él a köztudatban, értelmiségek nemzedékei próbálták magyarázni a vereség okait, lefolyását és értelmét. Az 500. évforduló közeledtével a 2010-es évek fordulóján megélnék, 2018 óta pedig különösképpen reflektorfénybe kerültek az – olykor szenvedélyes viták övezte – kutatások. Számos múzeum, egyetem, civil szervezet és cég, több tucatnyi kutató és önkéntes hálózatszerűen összehangolt munkájának köszönhetően folyamatosan zajlott és zajlik a levéltári és terepkutatás, melynek eredményeit konferenciák, tanulmányok, forráskiadványok sora mutatta be, a nagyközönség számára pedig ismeretterjesztő előadások, pódiumbeszélgetések, sajtómegjelenések szá-

zai közvetítették. A munka egyik fontos állomása volt 2020-ban az *Eke mentén, csata nyomában* című kötet¹ megjelenése, amihez több szállal is szorosan kötődik a 2022 decemberében *Mohács szimfónia* címmel kiadott újabb tanulmánykötet. Ezt a folytonosságot (a szembetűnően megváltozott tematikai súlypontokkal együtt is) fémjelzi a közös arculat, a két kötet szerzőgárdája közötti átfedések és mindenekelőtt a koncepcionális rokonság.

A kötet címe igencsak enigmatikus: a szimfónia idézhetne valamiféle melankolikus hangulatot, de közvetíthetne patetikus, heroizáló szándékot is. Az előszó szerint az egyes írások változatossága sokszólamú szimfóniát eredményez. Az már – nagyobb egységekre, fejezetekre tagolás hiányában – csak a tanulmányokat olvasva tűnik fel, hogy a kötet szerkezete is egy klasszikus zeneművet idéz, melynek tételrendjét a különböző diszciplínákhoz kötődő kutatások rendkívül heterogén perspektívája és hangvétele alakítja; ezek egységbe rendezése korántsem volt egyszerű szerkesztői feladat.

A szimfónia nyitánya az olvasót tudománytörténeti és módszertani szempontból is orientáló előszó, valamint a mohácsi csatátérkutatás egyik úttörőjével, a fáradhatatlan amatőr helytörténeti kutatóval, Szűcs

¹ Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére. Szerk. Bertók Gábor – Galambos István – Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Simon Béla – Türk Attila. Budapest–Pécs–Eger: Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi

Intézet – Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület – Janus Pannonius Múzeum – Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság – Hungari Dzsenedzsi Hagyományörző Egyesület, 2020. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia, 17.)

Józseffel készített beszélgetés átirata. E szöveg egyedi értéke, hogy számos tudománytörténeti részletre vet fényt; annál is inkább, hiszen a régészeket Szűcs vezette el a tömegsírokhoz, és olyan kérdésekkel (így például Földvár falu elhelyezkedésével) foglalkozott, amelyek napjaink kutatásaiban is kulcsfontosságúak. Szűcs alakja és munkássága az ügy iránti elkötelezettség és alázat példája – ezért kerülhetett éppen ez az interjú a kötet élére.

A szimfónia első tételét – sajátos ritmikájával – a fél évezredes és néhány hetes távlatokban egyaránt vizsgálható klimatikus viszonyok és időjárási jelenségek elemzése alkotja. Kiss Andrea (*A kis jégkorszak, a Spörer minimum és Mohács*) megállapítása szerint a 15. század középső harmadától a 16. század végéig tartó időszak, ezen belül is a századforduló körüli évtizedek, melyek szélsőséges időjárási jelenségei gazdasági regressziót és társadalmi feszültségeket eredményeztek. Az időjárás alakulása akár néhány hónapos távlatban konkrét logisztikai és harctéri következményekkel járhatott, ahogy ez Mohács előestéjén is beigazolódott. A sorozatos kemény telek, árvizek és aszályos időszakok tartósan kedvezőtlen hatást gyakoroltak a magyar társadalomra, ám ezek az időjárási szélsőségek a török hadak balkáni haladását csak lassították, de feltartóztatni nem tudták.

A második tétel a lassan változó történeti táj rekonstrukciója, ami a csatát megelőző események és az ütközet lefolyásának jobb megértését és pontosabb lokalizációját szolgálja. Pánya István jól adatolt cikkében (*Út-talan utakon. Adatok a késő középkori Bodrog vármegye úthálózatához*) Bodrog vármegye késő középkori úthálózatának rekonstrukcióját kísérli meg, a mellékelt adattárban az írott forrásokból ismert utak, hidak és révek adatait közli.

Varga Szabolcs (*Brodarics István és Istvánffy Miklós mohácsi csatáról szóló leírásának összehasonlítása*) Brodarics István és Istvánffy Miklós munkáinak egymáshoz való

viszonyát elemzi, a hadjárat főbb helyszíneinek lokalizációja és eseményeinek időrendje, a csata lefolyása és a résztvevők sorsa tekintetében. A tanulmány nemcsak az ütközet forráskritikájához és a két történetíró munkamódszeréhez, hanem általában a kortársi, kommunikatív emlékezet működéséhez is nagyon fontos adalékokat szolgáltat. B. Szabó János vitacikkében (*Magam mentiségére: még egyszer II. Lajos halálának helyszínéről*) – a korábbi pengeváltás lezárásaként – Pap Norbert téziseivel szemben támasztja alá II. Lajos halálának helyszínéről kifejtett álláspontját írott és kartográfiai források, illetve történeti földrajzi megfontolások alapján.

A történeti földrajzi, tájtörténeti vonalhoz visszatérve, Szávoszt-Vass Dániel (*Támpontok a Mohácsi-Duna medrének 1526-os rekonstrukciójához*) és Viczián István (*A Duna domborzatformáló hatása Mohács környékén és az 1526. évi mohácsi csata*) a Duna domborzatformáló szerepét vizsgálják, és a Mohács-környéki ártéri síkság vízrajzi változásait, felszínfejlődését rekonstruálják, összevetve a geográfia eredményeit a térségre vonatkozó szöveges dokumentumokkal és térképekkel. Bár II. Lajos halálának helyét illetően eredményeik nem teljesen egybehangzóak (míg Viczián a Csele-patak torkolatánál lévő fokokat jelöli meg, addig Szávoszt-Vass szerint lehetséges helyszín a Csele-patak, a Büdös-árok, a Duna jobb partja vagy az egyik halastó), annak lehetőségét egyértelműen kizárják, hogy a király a Duna főágán átúsztatva veszítette volna el életét.

A csata lefolyását a domborzati és vízrajzi viszonyok mellett a terep növényzete is jelentősen befolyásolhatta – evvel az eddig kevés figyelemben részesített kérdéskörrel foglalkozik Varga Anna tanulmánya (*Az ártéri növényzet értékelése terepi és irodalmi adatok alapján*). Bár az írott források alapján legfeljebb a 18–19. század fordulójának növényzete rekonstruálható, a csata korabeli flóra rekonstrukciójához mégis van támpontunk. A bogyziszlói őstölgyes mint megma-

radt ősi folt alapján feltételezhető, hogy a mohácsi árteret is terebélyes fákkal tarkított, mocsaras legelőként határozhatjuk meg.

A táj 16–17. századi történetével két tanulmány foglalkozik. Máté Gábor (*Népességcsere, nyelvi viszonyok, faluhatárok a 18. századi tanúvallatások fényében*) sajátos eljárásának lényege az, hogy a természetföldrajzi szerkezetre rávetíti a politikai és gazdasági viszonyokat, és így rekonstruálja a tér egykori szövetét: a táj ugyanis nemcsak természeti képződmény, hanem tudati konstrukció is. A törökök kiűzése utáni háttérperek anyagai alapján azt a következtetést vonja le, hogy a népesség kicsérélődése, a falunevek szlávósodása ellenére a tájszerveződést jelentő településhatárok nem merültek teljesen feledésbe. A táj utóéletének egy epizódját a második mohácsi, avagy – mai, korrektebb terminussal élve – a harsány-hegyi csata jelenti; ennek értékes ábrázolásával, egy francia röplappal foglalkozik Polgár Balázs rövid tanulmánya (*A „második mohácsi csata” [1687] ábrázolása a Bibliothèque Nationale de France gyűjteményéből*).

A szimfónia harmadik tételét a szerkesztők az emlékeztörténeti, emlékezetpolitikai vonatkozásoknak, a csatahely kutatásával és a csata rekonstrukciójával kapcsolatos újabb eredményeknek és módszertani javaslatoknak szentelték. S. Laczkó András (*„Nemzeti nagy bűnnek nagy torolója Mohács”. Czuczor Gergely Mohács-epigrammájáról*) a 19. század közepéhez vezeti el az olvasót, Czuczor Gergely nehezen datálható, de bizonyosan 1858 előtt íródott költeményét elemzi. A mohácsi csata itt mint „a nemzeti nagy bűnnek nagy torolója”, a jobbjóság jogfosztásának, a nemzetből való kirekesztésének következménye jelenik meg. Abban, hogy Czuczor összekapcsolta 1514 és 1526 emlékét, rokon a kortárs Wesselényi Miklós érvelésével, de jóval radikálisabb annál: a szöveg a jogilag egyenlő, civil nemzet mellett érvel, és ennek révén sajátos helyet foglal el a történeti emlékezetben és a kor nemzetépítő diskurzusában.

Egy későbbi korszakba invitálja az olvasót Hasanovic-Kolutáczi Andrea (*A mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállítás a Kanizsai Dorottya Múzeumban*), aki az 1976-ban megnyílt csatatörténeti kiállítás kontextusát vázolja fel. Az emlékezet lokális és nemzeti szintjeinek egymásra hatását mutatja, hogy a kiállítás helyi erőfeszítések eredményeként jött létre, ám nem valósulhatott volna meg országos szakmai szervezetek együttműködése nélkül (bár alig élvezte a párt és az állami szervek támogatását). Végül mindez visszahatott a kezdeményező közösségre, és a kiállítás identitásformáló és közösségépítő tényezőnek bizonyult.

Szorosan kapcsolódik ehhez a gondolatmenethez Négyesi Lajos tanulmánya (*A mohácsi csata emlékhelyei*), amely a csata mohácsi és Mohács környéki emlékhelyeinek történetét tekinti át a 16. század második felétől napjainkig. Megállapítása szerint Sátorhelyen nem egyszerűen emlékhelyről, hanem a kegyelet és a gyász tereként, temetőként szakrális térről van szó. Ebből a nézőpontból érthető a szerző éles kritikája az 1976-ban létrehozott emlékparkkal és megújítási kísérleteivel szemben: az emlékhely építészeti szempontból kaotikus, szimbolizációk alapján nehezen értelmezhető és hiányos. Gyökeres változtatásra van tehát szükség ahhoz, hogy megfelelhessen tényleges funkciójának: temetői kápolnát kell létesíteni, amely alatt osszáriumban kell elhelyezni az elesettek kihantolt és egyenként szétválogatott maradványait. Ennek a munkának kezdeteibe enged bepillantást Pálfi György írása (*Az SZTE Embertani Tanszék váratlan mohácsi küzdelmei: terepantropológiai kutatások a Mohácsi Nemzeti Emlékhelyen*), amely a III. számú tömegsír feltárásának tapasztalatait mutatja be. A szerző joggal utal már a címben az antropológusok „váratlan küzdelmeire”, hisz hazánkban eddig még nem került sor ilyen volumenű munkára. A kutatók a csata brutális valóságába nyerhettek bepillantást: a feltárás elő-

zetes eredményei szerint a tömegesen kivégzett foglyok földi maradványait szedték fel, akiket megfosztottak felsőruházatuktól és leterdeltetve lefejeztek, majd a testüket rendezetlenül dobálták be az aluméretezett gödörbe.

A tanulmányok sora más hangvételben folytatódik Drusza Tamás írásával („*Mohács*” *valóságának nyomában: a mohácsi csata rekonstrukciójának elemzési kihívásai és lehetséges módszere*), aki a csata rekonstrukciójára tesz módszertani javaslatot. Miután bemutatta az információk kezelésének, értelmezésének egy tucatnyi csapdáját – mikrofilológiai, episztemológiai, logikai értelemben is érdemi újdonságokra rámutatva a forráskritika általános elveivel képest –, felvázolja az adatok rendszerezésének és szelektálásának újszerű módszerét. A csata ezernyi mozzanatának, paraméterének rendszerbe szervezésével, a források megbízhatóságának értékelésével, az azokból kibontható adatok közös nevezőre hozásával megalkothatók olyan, logikailag lehetséges szcenáriók, amelyek a lehető legkevesebb ellentmondást és hiányzó elemet tartalmaznak. A módszer ellenpróbájaként Drusza egy részproblémát mutat be: a királyi tábor elhelyezkedésére vonatkozó, Hans Dernschwamtól származó adat értékelését végzi el.

A témakör zárásaként Kárpáti Kata gazdag ötlettára (*Mohács 500 Múzeumakadémia. A közgyűjtemények és köznevelési intézmények együttműködése. Emlékezetpedagógiai koncepcióterv*) mutatja be, hogy a tudásátadás eszközei napjainkban már nemcsak hagyományos kiadványok lehetnek, hanem online tartalmak, arculati elemek, közösségi események is. Ezek helyi, nemzeti és nemzetközi oktatási programokhoz illeszkedve – ám döntően a múzeum és az emlékhely közegében – a fiatalok korcsoportjai számára inspiráló módon és hitelesen képesek bemutatni Mohács valóságát és a csata megannyi kontextusát.

A kötet végére érve meggyőződhattünk arról, hogy a tanulmányok közti kohéziót számos asszociáció és konkrét utalás erősíti,

az összefüggések jól kirajzolódnak. Az olvasó mégsem szabadul attól az érzéstől, hogy a szerkezet nem teljes: a klasszikus szimfóniából – ha már a cím erre utalt – hiányzik egy tétel. Az ökológiai, tájtörténeti és emlékezet-történeti blokkok mellett talán érdemes lett volna egy újabb témakör, a negyedik tétel megnyitása is. Varga Szabolcs, B. Szabó János, Pálfi György és Drusza Tamás tanulmányai csak érintőlegesen, a gondolatmenet egy-egy szálával kapcsolódnak a környező írásokhoz, egymáshoz viszont annál több köziük van: a legszorosabb értelemben vett csata rekonstrukciójához, a rekonstrukció módszertanához és forráskritikájához nyújtanak rendkívül értékes támpontokat. A szerkesztés tehát – az előző kötetten ellentétben – itt kevésbé követ feszes, az olvasó számára első látásra evidens logikát, de ez aligha von le bármit is akár az egyes tanulmányok, akár a könyv egészének értékéből.

Ez már csak azért is igaz, mert a kötet időbeli, térbeli és diszciplináris értelemben is a lehető legtágabb kontextus feltárására törekszik, és módszertani szempontból még tovább tágítja a kutatások horizontját. A Varga Szabolcs által jegyzett előszó szerint Mohács megértése a máig ható nemzeti trauma feldolgozásához vihet közelebb; a kérdéseket már jóval reflektáltabban és tágabb összefüggésben tesszük fel, mint a kutatók korábbi nemzedékei, akiket inkább saját koruk kérdései foglalkoztattak, saját jelenük legitimációját vagy épp ellenpontját keresték a múltban.

Az anyag további fontos újdonsága, hogy nemcsak interdiszciplináris, hanem intermedialis jellegű is. Többször találkozhatunk hivatkozásokkal, reflexiókkal konferencián elhangzott előadásra és vitára, blogbejegyzésekre, ismeretterjesztő cikkekre, sőt a közösségi médiában elérhető efemer tartalmakra is. Ez arra utal, hogy a szerzők a tudományos és a tudományokon kívüli diskurzus egészét jól ismerik és reflektálnak rá; a gondolatmenet széles hatókörű, éppen ezért nagyon meggyőző. Annál is inkább, hiszen szembe-tűnő a valamennyi szerzőt jellemző kritikai

attitűd: bár egyes, nem kellőképp alátámasztott feltevésektől egységesen elhatárolódnak, alig tesznek végérvényesnek tekintett megállapításokat. A térség földrajzi, tájtörténeti kutatása kapcsán több kutató is hangsúlyozza, hogy a munka még rengeteg lehetőséget tartogat, így az itt vázolt következtetésekben is sok a bizonytalanság, a pontosításra szoruló vagy épp cáfolható elem.

Végezetül a formai jellegzetességekre térve, a kötet megjelenése a szerkesztők, a szerzők és a tördelő rendkívüli igényességére utal. A borítót látva az érdeklődő örömmel veszi kézbe a könyvet, és várakozásaiban a belívek láttán sem csalatkozik. A képanyag változatos és szemléletes, a szöveg befolytása hibátlan, a második, harmadik olvasatra is csak elvétve felbukkanó elírások pedig a gondos korrektori munkát dicsérik. Az egyet-

len zavaró mozzanat talán az, hogy az olvasó a kétnyelvű cím és a szintén kétnyelvű (ráadásul kissé nehezen áttekinthető) tartalomjegyzék után teljes egészében két nyelven közölt tanulmányokat várna; ezek hiányában a kétnyelvű paratextusokat ebben a formában túlzásnak ítélnék.

Összegzésként elmondható, hogy a kutatócsoport többéves munkájához és eddigi eredményeihez méltó folytatás született, amelyet remélhetőleg még több hasonló kötet fog követni. Munkájuk szemléletmódja, hozadékai nemcsak a további kutatásokat inspirálják majd, hanem megjelennek a népszerű tudomány, a közoktatás, a muzeológia terén, és a közbeszédben is éreztetik hatásukat. Ha ez teljesül, a kötet elérte célját, egy nagy lépéssel kerülünk közelebb Mohács megértéséhez.

BORÓVI DÁNIEL

szabadfoglalkozású művészettörténész

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 192–197.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.192-197

www.aetas.hu

Egy emlékműállítás anatómiája

Debreczeni-Droppán Béla: A múzeumkerti Arany-szobor. (Biblioteca Humanitatis Historica 20). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2022. 487 oldal

A 19. század és az előző századforduló magyarországi szobrászata a művészettörténeti kutatás viszonylag mostohán kezelt területe. Egyelőre még a századvég és a századelő két talán legjelentősebb, egymással versengő nagymestere, Strobl Alajos és Zala György sem kapta meg a panteonban elfoglalt helyükhöz méltó átfogó, tudományos feldolgozást.

Ebben az „összecsapásban” jelenleg látsszólag Zala György áll nyerésre: a Műcsarnok legutóbb 2015-ben rendezett nagyobb szabású, a szobrász életművét bemutató kiállítását. A Szatmári Gizella kurátori munkája eredményeképp létrejött tárlathoz ugyan mindössze egy sovány kísérőfüzet kapcsolódott, a megelőző évben azonban napvilágot látott a művészettörténész kiváló kismonográfiája és forrásválogatása (*Fény és árnyék – Zala György élete és művészete*), amely szakmai szempontból kitűnő és hiánypótló, terjedelmi korlátai miatt viszont nem válhatott az életművet részletekbe menően bemutató kötétté. Hasonló terjedelmű Borbás György 1999-ben megjelent, szakmailag problematikus könyve (*Zala György – A millennium szobrásza*), amelyben a zalai lokálpatrióta helytörténész, művészeti író szerző, aki több évtizeden keresztül foglalkozott a szobrász megismertetésével, láthatóan komoly ambícióval, hosszas kutatómunka eredményeit összegezve, a teljességre törekedve igyekezett bemutatni Zala életművét.

Kötete azonban számtalan pontatlanságot tartalmaz; feldolgozása gyakran esetlegesen tűnik, hivatkozásai sokszor hibásak vagy egyszerűen hiányoznak.

A nagy riválisról, Strobl Alajosról legutóbb 1955-ben jelent meg átfogó jellegű, önálló kötet, Henszlmann Lilla kismonográfiája (*Strobl Alajos*); ez azonban viszonylag rövid terjedelme és mára sok esetben avultnak ható interpretációi miatt nem jelent valóban fontos mérföldkövet a szobrász recepciótörténetében. Strobl műveiből a Magyar Nemzeti Galéria legutóbb 1981-ben, a művész születésének 125. évfordulóján rendezett kiállítást. A mindössze ötven szobrot és néhány grafikát felvonultató tárlat katalógusa abban a periódusban keletkezett, amikor még nem terjedt el Magyarországon az a szokás, hogy egy időszak kiállítását nagyszabású, a friss kutatási eredményeket bemutató tanulmányokat és részletes tárgyleírásokat tartalmazó katalógus kísérjen. Ez a műfaj, amelyben a későbbiekben a Nemzeti Galéria is számos kiváló, esetenként Strobl-műveket is tartalmazó kötetet tett közzé, csak az évtized végére vált általánossá. Az 1981-es kiállítás katalógusa ezzel szemben szűkszavú, alig harmincoldalas füzet, amely az életművet méltató, alig háromoldalas előszót és életrajzi kronológiát követően mindössze műtárgyjegyzéket és néhány illusztrációt tartalmaz. A szobrász életművének egy-egy részproblémáját az elmúlt évtizedekben már számos szaktanulmány feldolgozta – így Szatmári Gizella, Peternák Anna vagy Rózsa-falvi Zsuzsanna írásai –, de legfőképp Nagy Ildikó művészettörténész publikációi, ame-

lyek leginkább Stroblnak a Szobrász Mesteriskolával kapcsolatos tevékenységét, illetve az Epreskertben körülötte zajló művészeti életet mutatták be.

Hasonló a helyzet az egyes jelentősebb emlékek – elsősorban köztéri emlékművek – önálló feldolgoásaival kapcsolatban. Az ezeknek szentelt, széles körű alaputatáson, illetve forrásanyagon alapuló feldolgozások száma meglehetősen csekély, és leggyakrabban szaktanulmányok formájában valósul meg. Kivételesnek tekinthetők Murádin Jenő művészettörténész kismonográfiái (a *Fadrusz – Két szobor száz éve* című 2002-es kötet, illetve annak bővített, 2008-as kiadása, *A Mátyás-szobor és alkotója, Fadrusz János*), amelyek a századforduló „nagy triászának” harmadik tagja, a későn induló és korai halála miatt csonka életművet hátrahagyó Fadrusz János egyes alkotásait, a kolozsvári Mátyás- és a zilahi Wesselényi-szobrot mutatják be önállóan. Ugyancsak Murádin a szerzője a Huszár Adolf által elkezdett, de váratlan halála miatt Zala György által befejezett aradi Szabadság-szobrot bemutató 2003-as kötetnek is. Az önálló feldolgozások olykor valamely évfordulóhoz vagy egy emlékmű helyreállításához kapcsolódnak: ilyen például a Donáth Gyula alkotását bemutató, 1992-ben, illetve 1993-ban megjelent kétrészes tanulmánykötet, *A bánhidai turul / A tatabányai turul*.

Az előző századforduló köztéri emlékei és szobrászaik korszerű tudományos feldolgozásának hiánya (kivételet jelentenek Ligeti Miklós életművének bemutatásai: a Prohászka László által írt 2001-es kismonográfia, illetve a Mazányi Judit-féle 2006-os disszertáció: *Ligeti Miklós szobrászművész életműve*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar) azért is szembeötlő, mert a mindennapjaink részét képező köztéri szobrok hányattatott sorsa az elmúlt évtizedekben számos könyv témájává vált. Póto Jánosnak a budapesti emlékművek 1945 utáni eltávolítását és az újonnan létesített monumentumokat emlékezetpolitikai aspektusból vizsgáló, kiváló kötetei (*Em-*

lékművek, politika, közgondolkodás; Az emlékeztetés helyei) mellett megsokasodtak az egy-egy város vagy tájegység emlékeit bemutató ismeretterjesztő munkák is, így például Prohászka László vagy Bob Dent budapesti témájú könyvei. Ez utóbbiak olykor – bár szerzőjük nem mindig „hivatásos” történész vagy művészettörténész kutató – a mozgósított forrásanyag és a feldolgozás alaposságát tekintve részben a hiányzó szakmunkákat is pótolhatnák, ha jegyzetapparátus is kísérné őket. Ilyen például Orosz Örs 2022-ben megjelent, *Szoborsorsaink* című vaskos, gazdagon illusztrált és informatív kötete, amelyben az eredetileg politikai földrajz szakon végzett, az emlékművek (így például a Faragó József által mintázott, 1873-ban felavatott lőcsei Honvédszobor) felkutatásában, rekonstrukciójában és újraállításában aktívan is közreműködő szerző a Felvidék magyar vonatkozású köztéri alkotásainak történetét mutatja be. A köztéri szobrokat lokálisan vizsgáló friss – még publikálatlan – tudományos kutatások sorában kiemelkedik a kolozsvári művészettörténész, Vécsei Hunor egyelőre csak kéziratban hozzáférhető, 2022-es disszertációja (*Magyar nemzeti emlékművek Kolozsváron és Marosvásárhelyen a dualizmus időszakában*, Babeş-Bolyai Tudományegyetem), amely a két település magyar vonatkozású emlékműveit vizsgálja számos, a korábbi kutatás előtt ismeretlen levéltári forrás beemelésével.

Strobl Alajossal legutóbb 2003-ban foglalkozott reprezentatívabb kiállítás, önálló kötet. A Stróbl Mihály által apjáról írt *A gránitoroszlán* azonban nem tudományos monográfia, hanem a családi emlékezet történetét összegző visszaemlékezés, amelynek jelentősége abban is rejlik, hogy első ízben közölte nagyobb mennyiségben a hagyatékban őrzött, rendkívül gazdag fotóanyag darabjait. A kötet – jellegeből fakadóan – inkább az olyan, az utóbbi évtizedekben közzétett egoforrások sorába illeszkedik, mint amilyen a bajai Türr István Múzeum által 2012-ben *...éltem, és művész voltam* címmel közreadott Telcs Ede-memoár és útinapló.

A Strobl Alajos unokái által létrehozott, a szobrász életművét immár egy évtizede ápoló és népszerűsítő Strobl Alajos Emlék-hely Alapítvány 2012-től kezdve jelenteti meg a *Strobl Alajos köztéri szobrai* című tartalmas és informatív füzet sorozatot, amelynek a Strobl-unokák által szerkesztett darabjai az életmű egy-egy jelentős alkotását (1. *Szent István emlékműve a Budai Várban*, 2. *Mátyás kútja*), egy-egy terület Strobl-műveit (3. *Az Andrásy út mentén*, 4. *Szobrok Budapest-Józsefvárosban – Arany János és Semmelweis Ignác emlékműve*, 6. *Szobrok vidéken*) vagy egy-egy műfaj alkotásait (5. *Mauzóleumok és síremlékek*) mutatják be, elsősorban a családi emlékezetre, főként Stróbl Mihály visszaemlékezésére támaszkodva, gazdag képanyaggal, elsősorban az ismeretterjesztés szándékával. A sorozat eddig megjelent hat részéhez 2022-ben újabb kiadvány csatlakozott: a Magyar Képzőművészeti Egyetem Strobl-rajzokat bemutató kamarakiállításához kapcsolódva Jernyei Kiss János művészettörténész szaktanulmányát adták közre önálló füzetben *Ceruza és véső – Egy szobrászművész rajzai* címmel.

Mindezeket figyelembe véve több szempontból is úttörő vállalkozás Debreczeni-Droppán Béla 2022-ben megjelent kötete, amely Strobl Alajos mindössze egy, bár annál jelentősebb alkotását, a budapesti Múzeumkertben, a Magyar Nemzeti Múzeum főhomlokzata előtt 1893-ban felállított Arany János-emlékmű történetét mutatja be terjedelmes monográfia formájában.

A korszak köztéri szobrainak kutatásakor alapvető kérdés az, hogy rendelkezésre áll-e az adott emlékmű felállítását dokumentáló bizottsági iratanyag. Amennyiben nem, a kutató első lépésként Liber Endre 1934-es budapesti szoborkatalógusának ismertetéséhez fordulhat, vagy bizonyos szobrok esetében a főváros által 1892-től kezdve megjelentetett ún. „szobortörzskönyvek” tényanyagára hagyatkozhat. Ez utóbbiak egy-egy budapesti emlékmű felállításának történetét mutatják be, az adott szoborbizottság irat-

anyagát feldolgozva. Ahogy arról Debreczeni-Droppán is ír könyve bevezetőjében, a főváros az Arany-emlékmű esetében is tervezte hasonló törzskönyv kiadását, erre azonban nem került sor, bár az adatgyűjtést 1895-ben megkezdték, és ennek során levélben fordultak többek közt Beöthy Zsolthoz, az Arany Szoborbizottság korábbi jegyzőjéhez is. Azonban talán épp a törzskönyv elkészítése meghíúsulásának köszönhető – vélekedik a mostani kötet szerzője –, hogy a bizottsági iratok fennmaradhattak, és az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában a mai napig megtalálhatók.

Debreczeni-Droppán könyve – köszönhetően a szoborállítás óta eltelt bő egy évszázad eseményeinek is, amelyek értelemszerűen nem hagyhatók ki egy mostani feldolgozásból – jelentősen kitágítja az egykori szobortörzskönyvek kereteit. A Magyar Nemzeti Múzeum most újrainduló, *Bibliotheca Humanitatis Historica* című sorozatában megjelent monográfia kronologikus rendben mutatja be az Arany-szobor felállításának történetét a gondolat születésétől egészen a kivitelezésig, majd a szobor utóéletét a felavatástól a szoborcsoport legutóbbi restaurálását követő, 2018-as visszahelyezésig.

Az első fejezetben („*Szobrot Arany-nak!*”) a szerző a költő temetését és síremlékét, az emlékműállítás kezdeményezését, illetve az ahhoz szükséges anyagi és szervezeti feltételek megteremtését: az országos gyűjtést, illetve a szoborbizottság létrehozását vázolja fel. Figyelmet érdemel, hogy az utóbbi esetében a korábbi hasonló budapesti bizottságok munkájának is külön alfejezetet szentel, hiszen az 1860-as évek közepétől Magyarországon is elterjedő pályázati rendszer ilyen jellegű vizsgálatára a szakirodalomban korábban még nem volt példa.

A második fejezet („*Hova állítsuk Arany János szobrát?*”) a tervezett emlékmű elhelyezésével kapcsolatos, három éven át húzódó, a Szoborbizottság, a Közmunkák Tanácsa, továbbá a főváros mérnöki hivatala és képzőművészeti bizottsága között zajló, sokszor az egyes csoportokon belül is folyó vitát

idézi fel a felmerült további helyszínek (a mai Blaha Lujza térnek az egykori Népszínház előtti része vagy az Erzsébet tér) elvetésén át a végleges megoldás, a már 1883-ban Pulszky Ferenc által felvetett Múzeumkert 1886-os elfogadásáig.

A következő fejezet (*Az Arany-szoborpályázat*) a végül egy nyílt és egy meghívásos, szűkebb második forduló után eldöntött pályázat lefolyását dolgozza fel – ez volt Strobl és Zala első, nagy nyilvánosságot kapó mérkőzése, amelynek során a pályázati rendszer hiányosságai is megmutakoztak, hiszen arról is komoly viták folytak, kinek a kompetenciája a végső döntés meghozása és a kiviteli megbízás kiadása.

Debreczeni-Droppán ezután a szobrászt mutatja be önálló fejezetben (*A szobor alkotója: Strobl Alajos*), elsősorban a pályakezdésre, a művész bécsi tanulmányaira, majd budapesti letelepedésére koncentrálna. Megismerhetjük az Arany-megbízást megelőző pályaszakaszt, benne első sikereit: az Operaház homlokzati fülkéibe mintázott Liszt- és Erkel-ülősobrot, a szfinxekeket, valamint az enteriőrbe szánt Ferenc József-büszttöt. (Meggemlítendő, hogy a szerző – ahogy erre lábjegyzetben is utal – Strobl esetében az elmúlt évtizedek szakirodalmával ellentétben a szobrász által is használt rövid magánhangzós névváltozatot követi, ahogy ezt nevében és publikációiban a Strobl Alapítvány is teszi.)

Ezután a szobor megvalósítását bemutató fejezet (*Strobl Alajos Arany János-szobra*) következik: ebben kapnak helyet elkészítésének mozzanatai – a szerződés-kötés, a kivitelezés megindulása, a szoborcsoport öntésével kapcsolatos bonyodalmak (pontosabban a főalak és a talapzat hátoldalát díszítő turul 1891-es bírósági zár alá helyezése az öntödetulajdonos, Turbain Károly adósága miatt), a modellek kérdése (köztük Arany korábbi ábrázolásai, a mellékalakok élő modelljei és múzeumi mőtárgyak alapján mintázott kellékeik), valamint az elkészült emlékmű bemutatása és korabeli értékelésének ismertetése. Az utolsó fejezet (*Az Arany-szobor története az avatástól napja-*

inkig) a szobor avatását, majd utóéletét, recepciótörténetét, Strobl későbbi Arany-szobrait, a talapzat homlokoldalán látható, a 20. század során többféleképp értelmezett és emiatt viszontagságos sorsú ötágú csillag történetét, valamint az emlékmű legutóbbi, 2017–2018-as restaurálását tárgyalja.

A szerző természetesen nemcsak a bizottsági iratanyagot dolgozza fel, hanem monográfiája megírásakor számtalan más forrást is mozgósít – a korabeli sajtótól kezdve a szoborbizottsági anyaghoz hasonlóan eddig publikálatlan, a családi hagyatékban megőrzött magánlevelekig. Többször is felhívja a figyelmet arra, hogy a különböző típusú források együttes vizsgálata adja csak ki a szoborállítás hiteles történetét, így például a sajtó időnként bőbeszédűbb az üléseken történetekkel kapcsolatban, mint maguk a bizottsági jegyzőkönyvek. Debreczeni-Droppán kötetének külön erénye, hogy nemcsak feldolgozza az Arany Szoborbizottságnak az emlékműállítással kapcsolatos iratanyagát (bár ez már önmagában is ritkaságnak számít a korszak szobrászatával foglalkozó publikációk között), hanem a könyv utolsó harmada ezt a forrásanyagot teljes terjedelmében közli is – hasonlóra eddig talán csak az 1992-es *A bánhidai turul*-tanulmánykötet vállalkozott. Az ilyen publikációk nagyon fontos hozadéka, hogy érzékletesen mutatják be azt a szakma előtt ismert, de a közönség számára talán kevésbé nyilvánvaló ténytet, hogy a köztéri szoborállítás a korszakban a megemlékezés legrepresentatívabb formájának számított, és éppen ezért a több éven keresztül húzódozó döntéshozatal és az azt kísérő, sokszor szenvedélyes szakmai és társadalmi viták sem voltak szokatlanok.

Külön figyelemreméltó a kötetben a nézőpontok sokfélesége: a szerző például a szobor utóéletét bemutató fejezetben nemcsak azt vizsgálja, hogyan viszonyultak ahhoz mint emlékműhöz a 20. században, hanem azt is, hogy mire használták mint a Múzeumkertben található „treptárgyat” – azaz hogyan, kik és milyen megfontolásból mászták meg azt a Nemzeti Múzeum előtt rendezett

különféle események alkalmával. Hasonlóan figyelmet érdemel, hogy a szobor recepciótörténetét vizsgálva nemcsak szépirodalmi feldolgozásokat vagy vizuális ábrázolásokat vizsgál, hanem azt is, hogyan és milyen funkcióban jelenik meg az emlékmű a felállítást követő évszázad grafikus képeslapjain, (szatirikus) sajtóillusztrációin vagy karikatúráin – ennek során egészen a kettes metró Astoria állomásán az alagút falát díszítő, a környék épített örökségét és szobrait bemutató fotómontázs Toldi-fényképéig is eljut.

A bizottsági iratanyag megnyugtatóan egyenletes keretet ad az eseménytörténet bemutatásának. Egy-egy résztema feldolgozása olykor izgalmas minieszkéként illeszkedik a kötet szövetébe, ezek azonban a szerző lendületes stílusának és meggyőző érvelésének köszönhetően, ha hosszabb terjedelműek is, nem akasztják meg a narrációt. Ilyen például a Toldi-alak megmintázásának kérdése, ahol a szerző hosszasan elemzi a figura három modelljével (Pekár Gyulával, Porteleky László vívóval és Müller Dávid atlétával) kapcsolatos, részben egymásnak is ellentmondó (ego)forrásokat, illetve az ezekből véleménye szerint olykor téves következtetésre jutó modern értelmezéseket.

A történelem szerző lassan két évtizede folyamatosan publikál a Nemzeti Múzeumhoz, különösképp a Múzeumkerthez kapcsolódó témákról, így a művészettörténet (határ)területeire sem először lép: 2019-ben jelent meg *Múzeumkerti kalauz* című kötete, amely a park történetét, az ott zajlott eseményeket – beleértve a kertnek a magánélet színtereként való bemutatását –, illetve a könyv közel felében az itt álló szobrokat és emléktáblákat ismertette. A Múzeumkertről szóló számtalan cikke és tanulmánya mellett több internetes és nyomtatott publikációja előzte meg a most megjelent monográfiát is, így például a Toldi-alak buzogányáról (vagyis annak modelljéről) szóló 2017-es cikke a

Magyar Múzeumokban, a Pulszky Társaság online magazinjában vagy a *Honismeretben* ugyanebben az évben megjelent, az Arany-szobor történetét bemutató tanulmány.

Debreczeni-Droppán történészként nem vállalkozik az emlékmű művészettörténeti értékelésére, ami egyrészt érthető, másrészt kelt némi hiányérzetet. A szakmabeli olvasó mindenképp szívesen venné, ha a szerző elhelyezné az alkotást a köztéri emlékművek tipológiájában, főleg, hogy az emlékmű-struktúra változásának épp az Arany-szoborcsoport az egyik fontos hazai állomása. Erre – a mellékalakok zsánerszerűvé válására, amely a századfordulóra a teljes emlékmű életképként való felfogásához is elvezet – szerencsére azok az egykorú értékelések is utalnak, amelyekből a szerző maga is bőségesen idéz, így, ha látenszen is, de ez a téma sem marad ki teljesen a kötetből. A szoborcsoport későbbi, 20. századi művészettörténeti értékeléseit (elsősorban Henszlmann Lilla és Kovalovszky Márta megállapításait) a szerző szellemes megoldással az emlékmű recepciójával foglalkozó fejezetbe építi be, és ismertetésükkor jó érzékkel mutat rá sajátosságokra, így például Henszlmann 1955-ös interpretációjának erős átpolitizáltságára. A művészettörténész recenzens örömmel nyugtázza, hogy a szerző alaposan ismeri a téma művészettörténeti szakirodalmát, és Debreczeni-Droppán csak nagyon elvétve jelez könyvében olyan problémát, amely valamely friss publikáció ismeretében megválaszolható lett volna. Ilyen például annak kérdése, hogy Strobl Alajos vagy Füredi Richárd alkotása-e a pesti Vigadó nagytermének egykori *Polonéz-szobra*. Ezt Nagy Ildikó 2004-es, a Vigadó szobrait bemutató tanulmánya már megnyugtatóan tisztázta: Strobl mintáját elfogadta a bizottság, de végül – engedélyükkel – a művész átruházta a megbízást tanítványára, Führer (később Füredi) Richárdra.¹

¹ Nagy Ildikó: *A pesti Vigadó szobrai és szobrászai*. In: Vadas Ferenc (szerk.): *Romantikus kastély*. Tanulmányok Komárik Dénes tiszte-

letére. Budapest: Hild-Ybl Alapítvány, 2004. 349–350.

A szerző nagyigényű munkájában csak elvétve találni egy-egy apróbb hibát vagy pontatlanságot, de egy ilyen terjedelmű és ennyire szerteágazó kötet esetében ez szinte elkerülhetetlen. A forrásközlés 116. tételeként szereplő meghívószöveg fogalmazványa (461. old.) nem szólhatott József főhercegnek, mint ahogy azt a kötet feltételezi – szerencsére egy zárójelbe tett kérdőjellel kísérve –, hiszen megszólítása: „Felséges Úr”, búcsúformulája pedig „Alattvalói hódolattal” – a meghívott tehát egyértelműen a király volt. A főszövegben több ízben is helyesen említett Tilgner Viktor a 95. oldal képaláírásában Vilmos lett, ez azonban nyilvánvalóan csak egy apró szerkesztői figyelmetlenség.

A kötetet rendkívül gazdag képanyag kíséri, amely magyar és külföldi közgyűjtemények, magánygyűjtemények és a korabeli illusztrált sajtó vizuális anyagát is mozgósítja. Külön öröm, hogy számos, korábban nem publikált, sokszor a téma kutatása során a szerző által felfedezett rajzot, tervet és fotót is láthatunk, de a közgyűjteményi anyag számos darabja is most először kerül az olvasók elé. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a kötet a közölt forrásszövegek némelyikét iratfotón is bemutatja, a dokumentumokat így a maguk fizikai valóságában is megjelenítve. A sajtótermékek utóbbi években megindult digitalizációja és online közzététele – Magyarországon elsősorban az Arcanum és a Hungaricana tevékenységének köszönhetően – gyökeresen átalakította a 19–20. századdal foglalkozó kutatások menetét. A nyilvánvaló előnyök mellett azonban néhány negatív hatása is érzékelhető. Ezek egyike,

hogy olykor az online olvasásra megfelelő, de nyomdai felhasználásra, különösen nagy méretben való közlésre nem alkalmas pdf-ekből emelnek át fotókat nyomtatott publikációkba is. Néhány ilyenrel ebben a kötetben is találkozunk, szerencsére csak elvétve: ilyen mindenestre Róna József Arany-szobortervének a *Magyar Salon* folyóirat digitalizált számából átvett, a kötetben egészoldalas fotója (100. oldal). Alapvetően azonban a reprodukciók esetében is nagyfokú gondosság jellemzi a kötetet, néhány fotó igénytelen színvonala pedig nem a könyv létrehozóit, hanem a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria műtárgyfotóisait minősíti (154., 163. old.).

Debreczeni-Droppán kötete magasra teszi a mércét a Strobl-életművet tudományosan feldolgozók számára. A levéltári forrásanyag feldolgozásával és közlésével pedig fontos precedenst teremt azon kutatóknak is, akik a jövőben valamely köztéri alkotás történetét tervezik bemutatni. A számtalan köztéri munkát tartalmazó Strobl-életmű tudományos feldolgozása – mint ahogy azt Debreczeni-Droppán Béla könyvének a Nemzeti Múzeumban rendezett bemutatóján a szobrász unokáitól megtudhattuk – már nincs messze, hiszen készülõben van az első, valódi nagymonográfia a művész életművéről: szövegét Jernyei Kiss János, oeuvre-katalógusát Szatmári Gizella jegyzi. Debreczeni-Droppán Béla munkájából – mind tényanyagát, mind módszertani megközelítését tekintve – mind õk, mind a téma késõbbi kutatói jelentõsen profitálhatnak majd.

DEÁK ÁGNES

SZTE BTK Modernkori Magyar Történelmi Tanszék

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 198–201.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.198-201

www.aetas.hu

Tudomány, katolicizmus, összbirodalmi patriotizmus és konzervatív politika metszéspontján

*Christof Aichner – Brigitte Mazohl (Hg.):
Die Korrespondenz des Ministers für
Cultus und Unterricht Leo Thun-
Hohenstein (1849–1860). Auswahledition
zu den Reformen von Unterricht und
Bildung in der Habsburgermonarchie.
Unter Mitarbeit von Tanja Kraler. Wien–
Köln: Böhlau Verlag, 2022.
(Veröffentlichungen der Kommission für
Neuere Geschichte Österreichs, Bd. 122.)
1044 oldal*

A terv, hogy az 1850-es évek bécsi vallás- és oktatásügyi miniszterének levelezését sajtó alá rendezzék és megjelentessék, még az 1930-as évekre nyúlik vissza. A második világháború után azonban a munka félbeszakadt, és csak az ezredforduló után indult újra a Habsburg Monarchia 19. századi történetének ismert kutatója, Brigitte Mazohl irányításával, az Innsbrucki Egyetem támogatásával. Leo Thun-Hohenstein gróf személyes irathagyatéka Csehországban található a Litoměřicei Állami Levéltár dččini kirendeltségén, több mint háromezer levelet, naplót, családi iratokat és irodalmi kéziratokat tartalmaz. De találhatók itt Thun miniszteri tevékenységéhez kapcsolódó előterjesztés-fogalmazványok, törvényjavaslatok is (köztük „Hungarica” címmel nyolc irat 1860-ból a magyarországi igazgatás, illetve a protes-

táns egyházak ügyeiről). 248 levelező partnert azonosítottak a kötet szerkesztő-kiadói, köztük tudósokat (akiket jórészt Thun juttatott egyetemi katedrához Ausztriában az egyetemi és középiskolai oktatás színvonalának emelése érdekében), egyháziakat (túlnyomórészt katolikus főpapokat és szerzeteseket), állami hivatalnokokat és kisebb részben családtagokat. Két tematikai súlypontot állapítottak meg: az elsőt természetesen a Thun miniszteri reszortjához tartozó oktatási és kultuszügyek alkotják; a másik csoportba pedig a neoabszolút kormányzat általános politikai irányvonalát, például az alkotmánykérdést, az úrbéri viszonyok megszüntetését, a községi reformot, a valutareformot, az államháztartás ügyeit, valamint a nemzetiségi problémákat érintő iratok kerültek. A személyes hagyaték mellett bevonták a kutatásba a vallás- és oktatásügyi minisztériumnak Bécsben az Allgemeines Verwaltungsarchivban található iratanyagát mint kiegészítő, sok tekintetben kompletter gyűjteményt. Természetesen igyekeztek a látókörbe került levélírók hagyatékát is felkutatni, de végül mindössze 127 Thun által írt levelet sikerült azonosítani a gróf miniszteri időszakából, körülbelül negyven levéltárból és kéziratárból.

A teljes anyag digitális formában már egy ideje a kutatók rendelkezésére áll,¹ a levél-

¹ Lásd: <https://thun-korrespondenz.acdh.oew.ac.at/>

szövegek mellett alapos jegyzetekkel, rövid, de informatív eligazító információkkal és regesztákkal. A most megjelent kötet a gróf miniszteri tevékenységéhez kötődő legfontosabbnak ítélt dokumentumokat tartalmazza, a súlypontot az oktatási kérdésekre helyezve, azonban a bevezető rövid összefoglalót ad a hagyatékban fellelhető iratanyag valamennyi tematikai csomópontjáról. A teljes gyűjtemény belső arányainak megfelelően e kötetben is a Thunhoz intézett dokumentumok vannak többségben, de olvashatók Thun-levélfogalmazványok, illetve -másolatok is, főképp minisztertársaihoz vagy beosztottjaihoz intézett dokumentumok.

A terjedelmes bevezető igyekszik megfelelő fonalat adni az olvasó kezébe, amire fel-fűzheti az egymást kronológiai rendben követő dokumentumokat. A vallás- és oktatásügyi minisztérium szervezeti felépítése, Thun grófnak a minisztérium megszervezésében és működésében játszott szerepe után tárgyalja a kötet az egyes témaköröket. A rövid történelmi összefoglalók közvetlenül utalnak a kötetben közölt egyes dokumentumokra, lehetségessé téve akár a tematikus olvasási rendet is az oldalszámokat követő lineáris olvasással szemben. A szerzők az egyes témákon belül bemutatják Thun elveit, a meghatározó politikai körülményeket és a tervbe vett reformok megvalósításának mikéntjét, eredményeit és kudarcait. Külön foglalkoznak Thun személyzeti politikájával, azzal, hogy milyen elvek alapján igyekezett kialakítani a tanári kart a közép- és felsőoktatásban, milyen motívumok készítették arra, hogy külföldi tudósokat hívjon Ausztriába. Hangsúlyozzák: a szigorúan vett tudományos szempontokon túl katolikus-konzervatív értékek motiválták őt. Ugyanakkor az általa követett gyakorlat sokkal rugalmasabb volt, mint a meghatározott és követni kívánt elvek. Ezt mutatja például a bécsi egyetem német nyelv és irodalom professzori posztjára kiszemelt stuttgarti könyvtárnok, Franz Pfeffer esete. Ugyanis Pfeffer felesége és gyermekei evangélikus vallásúak voltak, ami Thun számára nem volt elfogadható. De,

amikor Pfeffer késznek mutatkozott Bécsbe költözése után gyermekeit katolikus oktatásban részesíteni, Thun úgy vélte, ez jellemgyengeségre vall, szerinte egy professzor vallási kérdésekben nem lehet opportunist. Két évvel később azonban, más alkalmas jelölt híján, mégiscsak beleegyezett Pfeffer Bécsbe hívásába. (111–112. old.)

A kötet bevezetője természetesen rámutat azokra a pontokra is, ahol a feltárt dokumentumok élesebb vagy egyenesen más megvilágításba helyezik Thun tevékenységét az eddig ismerthez képest. Említésre méltó például Emil Rössler esete, aki 1846 és 1848 között a bécsi egyetem docenseként az osztrák jogtörténet megalapítójának számított. 1848-ban azonban a frankfurti német parlament tagjaként a porosz orientáció hívei által propagált egységes császárság megalapítását támogatta a bécsi kormányzat és a Habsburg-dinasztia képviselte föderatív modellel szemben. Így nem térhetett vissza Ausztriába, de 1855-ben, majd 1857-ben is kérte Thuntól rehabilitálását és újra alkalmazását. Thun, ahogy az a most publikált iratokból kitűnik, első alkalommal elzárkózott ettől, de 1857-ben támogató előterjesztést tett Ferenc Józsefnek, és nem ő, hanem az uralkodó volt az, aki kérelmelhetetlenül elutasította a rehabilitációt. (112–113. old.)

Thun miniszteri időszakához az oktatás területén mindenekelőtt a középiskolai oktatás teljes tartalmi és szervezeti átalakítása, valamint a felsőfokú oktatás alapos reformja kötődik. Ezzel szemben az elemi oktatás szervezeti keretei változatlanok maradtak. Az itt közölt dokumentumok azonban feltárják, hogy e tekintetben is fontos előmunkálatok történtek. A kötet bemutatja a felsőoktatáshoz szorosan kötődő tudománypolitikai kezdeményezéseket is: a törekvést a tudományok differenciálódásának elősegítésére, a történettudomány kiemelt támogatását, de a természettudományok fejlesztését is, illetve új „tudományos terek” (tudományos társaságok, expedíciók, tanulmányutak) alapításának ösztönzését.

A bevezető után a dokumentumok a keltezésük szerinti sorrendben követik egymást a digitális kiadásnak megfelelő szerkezetben: rövid regeszta, majd a teljes szöveg, bőséges és informatív jegyzetekkel, melyek közlik további adatok lelőhelyeit is, akár levéltári iratokról van szó, akár már megjelent publikációról. Bőséges irodalomjegyzék, részletes és annotált személynévmutató, továbbá helységnévmutató zárja a kötetet. Különösen hasznos a személynévmutató, hiszen a levélírók vagy címzettek között nagy számban találunk kevésbé ismert személyeket, akik életútjának ismerete segíti az olvasót az adott forrás értelmezésében. A legkülönbözőbb tartományokból tárulnak eléink beszámolók az oktatásügy más és más szegmenseinek állapotáról is. A részben hivatali, részben magánlevelek fényt vetnek a bécsi centralista kormányzatot támogató értelmiségiek, illetve az államapparátust működtető, beosztott hivatalnokok nézeteire, amelyek a szikár kormányzati iratokból nem ismerhetők meg. Sokatmondó például Thun minisztériuma beosztott hivatalnokának, az oktatásügy átszervezésére 1850 tavaszán Erdélybe küldött Ludwig Heufler von Hohenbühelnek a véleménye májusban arról, hogy mikor lehet majd új erdélyi országgyűlést összehívni: „Egy egységes országgyűlés Erdélyben akkor lenne lehetséges, ha a német nyelv általánosan elterjedt lenne a műveltek között, és nem létezne azzal szemben semmiféle idegenkedés.” (198. old.) Még messze járunk az alkotmány 1851. augusztusi felfüggesztéséről, mégis a fejekben már ott él a gondolat: az alkotmány tényleges érvényesítéséhez még sok időnek kell eltelnie, vagy az egyenesen alkalmazhatatlan az Osztrák Császárság viszonyai közepette.

Magyarországi ügyek nem tartoznak a kötet kiemelt csomópontjai közé, ami tükrözi az összanyag belső arányait. A digitális gyűjteményben az „Ungarn” keresőszóra mindössze 27 tétel ugrik elő, mind felekezeti kérdésekkel, főként az 1859-ben kibocsátott Protestáns Pátens előmunkálataival, illetve politikai következményeivel kapcsolatban.

Ennek ellenére természetesen hasznos ismeretekkel gazdagodhatunk a kötet forgatásakor. Érdekesek például a hivatali és oktatási nyelv kérdését és ehhez kapcsolódóan a nemzetiségi konfliktusokat érintő dokumentumok, még ha azok elsősorban Csehország viszonyait érintik is. Thun 1848 előtt a nemzetiségi ügy szakértőjének számított, röpirataiban támogatta a szláv népek kulturális fejlődését, miközben a birodalmi politikai egység védelmét elsődleges fontosságú kérdésnek tekintette. Minisztersége idején is nagy súlyt helyezett minderre. Nem véletlen, hogy a bevezető is részletesen tárgyalja ezt a kérdést (69–83. old.), leszögezve, hogy a német nyelv primátusának Thun által vallott elve elsősorban „célszerű pragmatizmus”-t szolgáltat, és nem bármiféle „céltzott germanizálás”-t. (72. old.) Főképp a tanárhiány, illetve a különböző nyelveken elérhető tankönyvek hiánya miatt látta úgy, hogy egyelőre a tudomány érdeke a német tannyelv előtérbe helyezését kívánja meg a középfokú oktatásban is. Ugyanakkor továbbra is fontos feladatnak tekintette a nemzeti nyelvek fejlesztését. De arra is rámutatnak a szerzők, hogy nemzeti tannyelvű gimnáziumok nyitása esetén komolyan mérlegelt szempont volt számára az is, hogy azokban a tanárok részéről biztosítani lehessen a Habsburg-ház iránti feltétlen lojalitást. Fából vaskarika az a korszellem fényében, amit Thun megcélzott: elősegíteni a nemzeti nyelvek fejlesztését anélkül, hogy az erősödő nacionalizmusok előre törését elősegítené. (76. old.) A bevezető árnyaltan járja körül Thun némileg változó álláspontját a nyelvkérdésben, és méltán állapítja meg, hogy az tartósan negatívan befolyásolta a Thun miniszteri tevékenységéről alkotott kortárs és szakirodalmi véleményeket. (83. old.) A kötetben Csehország mellett Tirol és Galícia nemzetiségi és nyelvi konfliktusai villannak fel leginkább, Magyarország vonatkozásában csak 1860-ból találunk itt dokumentumokat, amelyek a pesti egyetemi diákok körében kibontakozó, a német oktatási nyelv elleni mozgalomhoz kapcsolódnak. (929–943. old.) A többi Magyarországgal

kapcsolatos tudósítás is jórészt a pesti egyetemhez kötődik: akták a teológiai fakultás szervezéséről 1851-ből részben Simor Jánostól, a későbbi esztergomi érsektől (akkor Thun minisztériumának hivatalnoka), illetve magától Thuntól (281–287. old.). Olvashatjuk továbbá az egyetem rektorának, Virozsil Antalnak egy panasziratát 1853 nyaráról (396–401.), illetve egy rövid tudósítás erejéig a kassai katolikus gimnázium viszonyait is megismerhetjük (445. old.). Emellett csupán a *Religio* című folyóiratnak egy a gimnáziumi oktatás reformját tárgyaló cikkének német nyelvű fordítását tartalmazza a kötet (Kovách M. Antal: *Tanodáink' rendezése*. *Religio*, 3. évf. 52–53., 55–57. sz. 1851. május 6. – május 18.) (288–297. old.).

A külön koronatarományként igazgatott Erdély oktatásügyét sem tárgyalja sokkal több dokumentum, de azok jóval izgalmasabbak, mint például a már említett Ludwig Heufler von Hohenbühel jelentései. Nem meglepő, ahogy a „bizalmi férfiak”-kal tartott tanácskozáson Nagyszebenben egyetlen magyar sincs jelen, ahogy az sem, hogy Heufler a románokat képviselő Andrei Şaguna püspökről negatív véleményt közvetített, és a görögkatolikus felekezetet félti az ortodoxok határozott előre nyomulásától. Ugyanakkor maga (kellemesen) meglepődött, amikor a görögkatolikus és görögkeleti (román) elemi oktatás ügyében összehívott tanácskozáson maguk a román bizalmiak kezdeményezték a német nyelv tantárgyként való bevezetését. Elgondolkodtató, amikor azt fejtegeti, hogy a tervnek, miszerint Nagyszebenben egyetem létesüljön, a szászok között is volt ellenzéke, mondván, az megsza-

kíthatja az egyetemjáráson keresztül szövődő élénk szellemi kapcsolatokat Németországgal, és provincializmushoz vezethet. (171–173., 196–212. old.) Bepillantást nyerhetünk továbbá a nagyszebeni jogakadémia 1853. tavaszi gondjaiba. A jelentéstevő Johann Bayer jogászprofesszor szerint a helyi városi tanács ellenszenvvel viseltetett az intézménnyel szemben, mivel az oda kinevezett sok katolikus tanárnak köszönhetően az intézmény elvesztette protestáns jellegét. Dicsérte eközben a diákság előrehaladását. Kiemelte, hogy a románok például engedelmesen elhagyják hagyományos öltözetüket, német ruhát és kalapot öltenek, és „teljesen germanizálódnak”. (374–378. old.) A katolicizmus érdekeinek védelme természetesen nemcsak a görögkatolikusokra, hanem a római katolikus egyházra is kiterjedt. Talán ez magyarázza, hogy Thun miniszteri székéből történt távozásakor, 1860. október végén a sajnálatukat kifejezők sorában ott találjuk Haynald Lajos erdélyi püspököt is, aki nem is sokára oly végletesen szembekerül a centralizáló birodalmi kormányzattal, de ekkor még a „pietas”-sal határos tiszteletéről biztosítja Thunt. Igaz, megjegyzi azt is, hogy „országainkban” a „sajátos körülmények” következtében a gróf nem minden tettét lehetett nemes szándékainak megfelelően értékelni és nagyra becsülni. (952–953. old.)

A kötet rávilágít: Thun összetett és nagy formátumú politikus személyiség volt, akinek életútja jövőbeli történeti kutatások méltó témája lehet; eközben számos elemmel gazdagítja tudásunkat az 1850-es évekbeli neoabszolutizmus kormányzatának politikai és vallási gondolatvilágáról.

Contents

Essays

MIKLÓS FÓTI The Sancakbeyis of Szeged in the 16th Century	5
MÁTÉ BALOGH The Outstanding Career of a Servitor – Ferenc Káldy Sr of Felsőkáld in the Service of Ádám I. Batthyány	30
ZOLTÁN BORBÉLY „...that land should not be left without leadership for even a day.” The Powers of the Captain-General of Upper Hungary Through the Example of Captain- General János Drugeth de Homonna	50
FERENC VÉGH From Kanizsa to Olmütz. Units From the Hungarian Military Frontier on the Imperial Theatres of the Thirty Years' War (1642)	73
IMRE ÁRON IllésLocal Regulations of Municipal Embassies in the Roman Empire	86

Workshop

MÁRIK IVÁN ERDEI A young nobleman trying to find his place among Hungarian aristocracy. Ádám Zrínyi's fight for the captaincy of Muraköz (Međimurje) and Legrad, through his two letters written to Kristóf Batthyány II during the summer of 1687.	100
GÁBOR SZEBENYI Mátyás Radonay, Abbot and Captain of Zalavár, the Maverick Bishop of Pécs	118
BENCE GONDA Dragons on the Military Frontier Near Kanizsa. Military Careers in the 17th Century	135

Theory and Method

JÁNOS SZABADOS Habsburg-Ottoman Diplomacy in the First Half of the 17th Century. Sources and Possible Research Directions	150
ZSUZSANNA CZIRÁKI Documents Concerning Ottoman Affairs in the Archival Material of the Hofkriegsrat of Vienna	173

Outlook

ZOLTÁN ERDŐS To Understand Mohács	187
<i>(Mohács szimfónia – Tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből: Mohács Symphony – Studies on the new research achievements on the Battle of Mohács 1526. Szerk. Varga Szabolcs – Türk Attila. Budapest: Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi</i>	

Intézet – Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága – Mohács 500 Egyesület, 2022. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia]

DÁNIEL BORÓVI

The Anatomy of Raising a Monument 192
(Debreczeni-Droppán Béla: A múzeumkerti Arany-szobor. (Biblioteca Humanitatis Historica 20). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2022.)

ÁGNES DEÁK

The Intersection of Science, Catholicism, Imperial Patriotism, And Conservative Politics 198
(Christof Aichner – Brigitte Mazohl [Hg.]: Die Korrespondenz des Ministers für Cultus und Unterricht Leo Thun-Hohenstein [1849–1860]. Auswahledition zu den Reformen von Unterricht und Bildung in der Habsburgermonarchie. Unter Mitarbeit von Tanja Kraler. Wien–Köln: Böhlau Verlag, 2022. [Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Bd. 122.]

Az Aetas történettudományi folyóirat 2024. évi előfizetői felhívása

2024-re tervezett tematikus számaink a következők:

Észak-amerikai történelmi perspektívák

Autonomisták és patentálisok (1859. évi Protestáns Pátens körüli küzdelmek)

19-20. századi európai és magyar történelem

1848/1849 – Amikor nemzet született

Folytatjuk „Elmélet és módszer” rovatunkat. **Interjút** tervezünk **Annette Vowinckellel** (Németország), **Amelie Lanier**-vel (Ausztria) és **David Waldstreicherrel** (USA).

Eddigi gyakorlatunknak megfelelően a 2024-es évfolyamra is **kedvezményt** biztosítunk előfizető olvasóinknak, hogy ezzel is jelezzük, nagyra becsüljük bizalmukat.

Többféle előfizetői módot ajánlunk fel, hogy alkalmazkodjunk olvasóink igényeihez:

Éves előfizetői ár:

5000 Ft (tartalmazza a postaköltséget, az év végén pdf formátumban elektronikusan is előfizetőink rendelkezésére bocsátjuk az évi négy számunkat!)

Éves elektronikus előfizetői ár:

4000 Ft (pdf file-ban e-mailen a lapszámok megjelenésekor)

Egy számot megrendelőknél:

1250 Ft + postaköltség

Egy szám **könyvesbolti ára:**

1500 Ft

A folyóirat megrendelhető a kiadó e-mail és postai címén.

Korábbi számunkat (postaköltség felszámolásával) a szerkesztőség címén szintén meg lehet rendelni.

Rendkívül fontos folyóiratunk számára előfizetőink támogatása! Kérjük, támogasson bennünket előfizetésével.

Jövedelemadójának 1%át ebben az évben is felajánlhatja egy olyan egyesületnek, alapítványnak, amelyet arra érdemesnek ítél. Folyóiratunk szerkesztői azzal a kéréssel fordulnak Önnek, hogy ha támogatásra méltónak tartja folyóiratunkat, válassza az AETAS-t.

Adószámunk: 19079581-2-06

Nagyon köszönjük Olvasóinknak eddigi támogatásukat!

Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179

<http://www.aetas.hu>

aetas@mail.u-szeged.hu